

รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ.2511 - 2530 กับการสืบเนื่องทางงานช่าง

โดย
นายชวลิต อธิปัตย์กุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย)
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ.2511 - 2530 กับการสืบเนื่องทางงานช่าง

โดย

นายชวลิต อธิปัตย์กุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย)

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE STYLE OF BUDDHIST ORDINATION HALLS IN UDON THANI BETWEEN 1968 - 1987
WITH THE TECHNICIAN BY WORK

By
Chawalit Atipatayakul

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
DOCTOR OF PHILOSOPHY
Department of Art History
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ รูปแบบอุโบสถใน
จังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ.2511 - 2530 กับการสืบเนื่องทางงานช่าง ” เสนอโดย นายชวลิต อธิปัตยกุล
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
(ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย)

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตังกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สายันต์ ไพเราะญัตติ์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(อาจารย์ประทีป เพ็งตะโก)
...../...../.....

..... กรรมการ
(อาจารย์บวรเวท รุ่งรุจี)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)
...../...../.....

49107903 : สาขาวิชาปรัชญาดุสิตบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย)

คำสำคัญ : รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี/การสืบเนื่องทางงานช่าง

ชวลิต อธิปัตย์กุล : รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ.2511 - 2530 กับการสืบ
เนื่องทางงานช่าง. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม. 347 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบอุโบสถและการสืบเนื่องทางงานช่าง โดย
มุ่งเน้นไปที่ช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2511-2530 ในจังหวัดอุดรธานี ทั้งนี้ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบ รูปแบบ
อุโบสถรวมถึงองค์ประกอบต่างๆของอุโบสถ

ในการวิจัย สามารถสรุปผลได้ดังนี้

1. รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วงพ.ศ. 2511-2513 มีกลุ่มช่างรับจ้างหลายกลุ่ม
แต่รูปแบบโดยภาพรวมทุกกลุ่มช่างยึดถือแบบมาตรฐานจากกรมการศาสนา แตกต่างกันเฉพาะ
ลวดลายประดับตกแต่ง

2. การสืบเนื่องทางงานช่างของทุกกลุ่มช่าง มีพัฒนาการที่เหมือนกัน คือ การทำรูปแบบ
จากแบบดั้งเดิมในระยะแรก รูปแบบสมัยใหม่ในระยะที่สอง ระยะที่สามรับแบบมาตรฐานจากส่วน
กลาง พ.ศ. 2483 และพัฒนาการจากกรมการศาสนาจนถึง พ.ศ. 2530 ซึ่งสะท้อนให้เห็นในงาน
อุโบสถจนถึงปัจจุบัน

3. ช่วงระยะเวลาพ.ศ. 2511-2530 เศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธานีถือว่าอยู่ในขั้นดี สะท้อน
ให้เห็นจากการสร้างศาสนาคาร รวมถึงคติความเชื่อตั้งแต่อดีตผู้คนในจังหวัดอุดรธานี ยังคงมีความเชื่อ
สืบทอดเช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบัน

49107903 : MAJOR : THAI ART HISTORY

KEY WORD : THE STYLE OF BUDDHIST ORDINATION HALLS IN UDON THANI/WITH
THE TECHNICIAN BY WORK

CHAWALIT ATIPATAYAKUL : THE STYLE OF BUDDHIST ORDINATION HALLS IN
UDON THANI BETWEEN 1968 - 1987 WITH THE TECHNICIAN BY WORK. THESIS ADVISOR :
PROF.SANTI LEKSUKUM,Ph.D.. 347 pp.

The purpose of this research is to study the style of Buddhist Ordination Halls and the Technician by Work. The focus on to Between 1968 - 1987 in Udon thani. The for comparative study style Buddhist Ordination Halls and Including elements.

The results of the study are namely

1. The style of Buddhist Ordination Halls in Between 1968 - 1987. However, the overall format of all the technicians take the standard Department of Religion. Different specific patterns decorate decoration.

2. The Technician by Work. A similar development is a traditional form of the first phase. New format SimYuan in the second period. Phase three is the standard central from 1940 until the Department of Religious Development from 1987 reflected in the Buddhist Ordination Halls until now.

3. The Between 1968 - 1987 associated activities of Udon Thani province, considered the optimum. Reflected from the building associated religious cast. Including ways beliefs from the past, people in Udon Thani province. Heritage beliefs are still the same unchanged until now.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม เป็นอย่างสูง ที่ได้กรุณาเป็นผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ตรวจแก้และให้คำแนะนำในการศึกษาค้นคว้าอันเป็นประโยชน์ยิ่ง เหนืออื่นใดคือการให้โอกาสในการศึกษารองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ผู้ให้การดูแลในการทำวิทยานิพนธ์และการดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดีพร้อมทั้งให้คำแนะนำ ข้อเสนอแนะด้านข้อมูล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสฤษดิ์ ให้ความกรุณาร่วมเป็นกรรมการสอบ วิทยานิพนธ์ พร้อมทั้งให้คำแนะนำและตรวจแก้คำศัพท์ภาษาอังกฤษ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์ในด้านต่างๆจากหลายท่าน ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ให้ทุนสนับสนุนการศึกษา

ผู้บริหาร มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จรูญ ถาวจักร อธิการบดี รองศาสตราจารย์ โสภณ แดงประวัติ ดร. ชชาติชาย ม่วงประถม รองอธิการบดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ศรีวรรณ จันทวงศ์ หัวหน้าสำนักศิลปะและวัฒนธรรม และผู้ช่วยศาสตราจารย์ โสรัจ พิศพนวนชม ที่ให้การสนับสนุน

ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และคำแนะนำด้านข้อมูล ยังได้รับความ เอื้อเฟื้อจาก เจ้าอาวาสทุกวัด ในกลุ่มตัวอย่าง ช่างฝีมือรับจ้างสร้างโบสถ์ รวมถึง เพื่อน พี่น้อง อีกหลายท่านที่คอย ถามไถ่และให้กำลังใจมาโดยตลอด จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้

และท้ายสุด ขอขอบคุณ ครอบครัว ที่ได้ให้ทุนสนับสนุน ความช่วยเหลือในการเก็บ ข้อมูลภาคสนาม คำแนะนำ และความห่วงใยตลอดการทำวิจัยครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญภาพ	ฎ
สารบัญแผนผัง	อ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	2
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
สมมติฐานของการศึกษา	2
ขอบเขตของการศึกษา	2
ขั้นตอนการศึกษา	3
ข้อตกลงเบื้องต้น	3
ประโยชน์ที่ได้รับ	3
2 จังหวัดอุดรธานี : ความเป็นมา	5
สภาพแวดล้อมภูมิศาสตร์	5
ความเป็นมาของจังหวัดอุดรธานี	7
อุดรธานีสมัยก่อนประวัติศาสตร์	7
อุดรธานีสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19	10
อุดรธานีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20	15
อุดรธานีเมื่อเริ่มสมัยกรุงเทพ	17
อุดรธานีในปัจจุบัน	20
เศรษฐกิจ	21
ประเพณีวัฒนธรรม	22
ฮีต 12	22
วัฒนธรรมการพูด การกิน การอยู่และการนุ่งห่ม	23
ความเชื่อและความศรัทธาของผู้คน	24
ความเชื่อในเรื่องผี	24
ความเชื่อในเรื่องของพญานาค	26
พุทธศาสนา กับงานช่าง	28
สมัยวัฒนธรรมทวารวดี	28
สมัยวัฒนธรรมลพบุรี	32
สมัยวัฒนธรรมอยุธยา-ล้านช้าง	34
สมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์	36

บทที่	หน้า
วัดและสิ่งก่อสร้าง	37
เขตสังฆาวาส	37
กุฏิ	37
เขตพุทธาวาส	38
เจดีย์หรือพระธาตุ	38
สิมหรืออุโบสถ	39
ศาลาการเปรียญหรือหอแจก	40
หอรบซังและหอกลอง	41
3 รูปแบบของอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ก่อนพ.ศ. 2511	43
ความเป็นมาของรูปแบบอุโบสถ	43
ภาพรวมพัฒนาการของรูปแบบอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2375 - พ.ศ. 2483	45
ช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง	45
รูปแบบสิมในจังหวัดอุดรธานี	45
กลุ่มรูปแบบสิมโปร่ง	45
กลุ่มรูปแบบสิมทึบผนังไม้	51
กลุ่มรูปแบบ สิมทึบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน	54
กลุ่มรูปแบบสิมทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน	59
กลุ่มรูปแบบสิมทึบพื้นถิ่นผสมช่างญวนและล้านช้าง	62
กลุ่มรูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง	67
ที่มาของแบบมาตรฐานอุโบสถจากภาคกลาง ในจังหวัดอุดรธานี	78
แบบมาตรฐานอุโบสถภาคกลาง แบบ ก. แบบ ข. แบบ ค.	78
รูปแบบอุโบสถพระพรหมพิจิตร พ.ศ. 2483	79
แบบ ก.	79
แบบ ข.	85
แบบ ค.	87
รูปแบบอุโบสถมาตรฐานกรมศิลปากร พ.ศ. 2506	93
รูปแบบอุโบสถของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510	94
แบบ (๐๑๐๑)	94
แบบ (๐๑๐๒)	96
แบบ (๐๑๐๓)	97
ภาพรวมพัฒนาการของรูปแบบอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2484 - พ.ศ. 2510	99
ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานและของช่างรับเหมาในเขตภาคอีสาน	99
กลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและท้องถิ่น	99
กลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง	108
กลุ่มรูปแบบพิเศษ	118
ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานกับช่างรับเหมาในเขตภาคอีสาน	123

บทที่	หน้า
ประเด็นเปรียบเทียบรูปแบบอุโบสถ	133
ช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2375 – พ.ศ. 2483	133
แบบมาตรฐานอุโบสถ พ.ศ. 2483	139
ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานพ.ศ. 2484 - พ.ศ. 2510	141
แบบของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510	145
4 กลุ่มรูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี พ.ศ. 2511 - 2530	146
กลุ่มรูปแบบช่างกาฬสินธุ์	146
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดกาฬสินธุ์	146
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดกาฬสินธุ์	148
รูปแบบอุโบสถหลังยุคนิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดกาฬสินธุ์	149
รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดกาฬสินธุ์	150
ส่วนล่าง	151
ส่วนกลาง	155
ส่วนบน	165
กลุ่มรูปแบบช่างมหาสารคาม	169
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดมหาสารคาม	169
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดมหาสารคาม	172
รูปแบบอุโบสถหลังยุคนิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดมหาสารคาม	173
รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดมหาสารคาม	176
ส่วนล่าง	178
ส่วนกลาง	184
ส่วนบน	192
กลุ่มรูปแบบสกลนคร	196
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดสกลนคร	196
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดสกลนคร	199
รูปแบบอุโบสถหลังยุคนิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดสกลนคร	201
รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดสกลนคร	204
ส่วนล่าง	206
ส่วนกลาง	211
ส่วนบน	217
กลุ่มรูปแบบหนองคาย	220
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดหนองคาย	220
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดหนองคาย	224
รูปแบบอุโบสถหลังยุคนิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดหนองคาย	225

บทที่	หน้า
รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดหนองคาย	227
ส่วนล่าง	228
ส่วนกลาง	231
ส่วนบน	235
กลุ่มรูปแบบอุดรธานี	238
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดอุดรธานี	238
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดอุดรธานี	240
รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดอุดรธานี	241
รูปแบบ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดอุดรธานี	242
กลุ่มแบบมีเฉพาะมุขหน้า	243
ส่วนล่าง	243
ส่วนกลาง	245
ส่วนบน	261
กลุ่มรูปแบบมีมุขหน้า-หลัง	252
ส่วนล่าง	252
ส่วนกลาง	254
ส่วนบน	261
กลุ่มรูปแบบมีหลังคาคลุมปีกนก	265
ส่วนล่าง	265
ส่วนกลาง	268
ส่วนบน	271
กลุ่มรูปแบบจตุรมุข	272
ส่วนล่าง	272
ส่วนกลาง	275
ส่วนบน	279
กลุ่มรูปแบบอุบลราชธานี	282
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดอุบลราชธานี	282
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดอุบลราชธานี	283
รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดอุบลราชธานี	284
รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดอุบลราชธานี	285
ส่วนล่าง	286
ส่วนกลาง	288
ส่วนบน	292
กลุ่มรูปแบบร้อยเอ็ด	295

บทที่	หน้า
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดร้อยเอ็ด	295
รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดร้อยเอ็ด	296
รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดร้อยเอ็ด	297
รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดร้อยเอ็ด	298
ส่วนล่าง	299
ส่วนกลาง	304
ส่วนบน	307
กลุ่มรูปแบบภาคกลาง	308
ส่วนล่าง	309
ส่วนกลาง	312
ส่วนบน	316
5 บทสรุป	319
บรรณานุกรม	326
ภาคผนวก	333
ภาคผนวก ก	334
ภาคผนวก ข	337
ประวัติผู้วิจัย	347

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ตำแหน่งจังหวัดอุดรธานี ในประเทศไทย	4
2	ส่วนขยายพื้นที่เฉพาะจังหวัดอุดรธานี	6
3	แสดงภาพบริเวณจังหวัดอุดรธานี ในแอ่งกะทะสกลนครและทิวเขาทางด้านทิศ ตะวันตก	6
4	ภาพเขียนสีตามผนัง ถ้ำคนโทพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัด อุดรธานี เป็นพิธีกรรมของลักษณะสังคมในการล่าสัตว์ ที่ใช้ในการประกอบ พิธีกรรม	8
5	ภาพเขียนสีตามผนัง ถ้ำวัวที่พระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	8
6	ภาพเขียนสีในกลุ่มสัญลักษณ์ ที่ถ้ำสิงห์ บ้านหนองเจริญ ตำบลขอนแก่น อำเภอภูพาน จังหวัดอุดรธานี	9
7	เครื่องประดับโลหะ ที่ชุมชนบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	9
8	เครื่องใช้เครื่องมือ ที่ชุมชนบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	9
9	ภาชนะดินเผา ที่ชุมชนบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	9
10	ตัวอย่างแท่งสีมา แบบกลม ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	11
11	แท่งสีมาสลักลวดลายส่วนล่าง ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	12
12	แท่งสีมาชิ้นที่ 3 ที่พระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	12
13	ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า	12
14	ร่องรอยหลักฐาน กู่ ในวัฒนธรรมขอม มุมทิศตะวันตกที่วัดกู่แก้ว บ้านจิต อำเภอหนอง หาน จังหวัดอุดรธานี	13
15	ร่องรอยหลักฐาน กู่ ในวัฒนธรรมขอม มุมทิศตะวันตกที่วัดกู่แก้ว บ้านจิต อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	13
16	ตัวอย่างแท่งสีมาที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมขอม ที่วัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	14
17	แท่งสีมาชิ้นที่ 3 มีการผสมผสานวัฒนธรรมขอม ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาท บัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	14
18	จารึกกล่าวถึงการบริจาคพื้นที่บริเวณวัด ในสมัยพระไชยเชษฐา ที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู	15
19	พระพุทธรูปที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา เป็นศิลปะล้านช้าง สร้างในสมัยพระไชยเชษฐา ..	16
20	เจดีย์ทรงดอกบัวเหลี่ยมภายในวัดถ้ำสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู	16
21	กู่พระไชยเชษฐา ที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู	16
22	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงส่งกองทัพไปดูแลความสงบ ในมณฑลลาวพวน	18
23	พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม แม่ทัพปราฮ่อ และผู้ตั้งเมืองอุดรธานี	18

ภาพที่		หน้า
24	กองกำลังทหารของฝ่ายไทย หลังเกิดข้อพิพาทกับฝรั่งเศส จนต้องถอยถอยตามสนธิสัญญา	19
25	กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475	19
26	ภาพหลักฐานการเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญที่สร้างจำลองอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย บริเวณวงเวียนหน้าสถานีรถไฟ จังหวัดอุดรธานี ที่สร้างขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2484	19
27	สภาพตัวเมืองในปัจจุบัน มุมทางทิศตะวันออกของจังหวัดอุดรธานี	20
28	สภาพตัวเมืองในปัจจุบัน มุมทางทิศเหนือของจังหวัดอุดรธานี	20
29	ไร่อ้อยอำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน	21
30	ภาพวาดแสดงประเพณีเดือนแปด บุญเข้าพรรษา	22
31	อาหารประเภทลาบ ก้อย ต้ม ซุปและข้าวเหนียว	23
32	สถานที่อยู่อาศัยชาวอีสานต่างๆ ไป ตัวอย่างที่บ้านขอนแก่น อำเภอกุตุบ จังหวัด อุดรธานี	23
33	ผ้าห่มขิดบ้านนาข่า อำเภอเมือง ที่มีชื่อของจังหวัดอุดรธานี	23
34	พิธีกรรมการรำผีฟ้า ความเชื่อของชุมชนชาวอีสาน	24
35	พิธีกรรมขอฝนและการจุดบั้งไฟในเขตภาคอีสาน	25
36	ศาลปู่ตาท้ายหมู่บ้านและพิธีการไหว้ศาลปู่ตาที่หมู่บ้านในเขตอีสาน	25
37	หลักบ้านสร้างขึ้นเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขเพราะเชื่อว่าจะทำให้ชาวบ้านมีแต่ความ สงบสุข	25
38	ลายเส้นนาค ระบบความเชื่อความศรัทธาของชาวอีสาน ด้วยเพราะมีอำนาจเหนือ ธรรมชาติ	26
39	ภาชนะดินเผาบ้านเชียง ลายเขียนเป็นรูปงู หลักฐานที่ทำให้เชื่อว่ามีภาชนะ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์	27
40	ประชาชนเผ่าชนพลูไฟ หรือบั้งไฟพญานาค ตามริมแม่น้ำโขงในวันออกพรรษา .	27
41	รวบั้นไถนาทางขึ้นอุโบสถ ที่พบเห็นได้เกือบทุกวัดในเขตภาคอีสาน	27
42	ภาพแท่งสีมาสลักรูปสลูบ ชั้นนอกสุด ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทบาทบัวบาน อำเภอ บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	29
43	ภาพแท่งสีมาสลักแกนงูกึ่งกลาง ชั้นนอกสุด ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	29
44	ภาพสลักนูนต่ำ ตอนพระพุทธรองค์เสด็จจากดาวดึงส์ สมัยทวารวดี ที่เมืองฟ้าแดด สงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์	30
45	ภายในวงกลมแสดงลวดลายคล้ายกับภาพสลักนูนต่ำ ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลง จากดาวดึงส์ พบในแท่งสีมา วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	30
46	แท่งสีมาที่แกะสลักแกนงู กลุ่มเสมารอบนอก แท่งที่ 1 และ 2 บริเวณบวช พระปู่ วัดพระพุทบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	31

ภาพที่		หน้า
47	ภาพตัวอย่างแท่งเสมาเป็นภาพอาคารสิ่งก่อสร้างในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ สถานแห่งชาติขอนแก่น	31
48	ภาพส่วนขยายแท่งเสมาเป็นภาพอาคารสิ่งก่อสร้างในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ สถานแห่งชาติขอนแก่น	31
49	แท่งสีมาเป็นภาพสลักบุคคล บริเวณด้านในสุด ซึ่งซ้อนกัน 3 ชั้น ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	32
50	ภาพขยายแท่งสีมา ด้านล่าง ที่วัดหนองกาลิม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แสดงการนุ่งผ้ารูปแบบคล้ายในสมัยเกาะแก้ว ของเขมรที่เมืองพระนคร	33
51	ภาพแท่งสีมา วัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มีการนุ่งผ้า รูปแบบคล้ายในสมัยเกาะแก้ว เช่นเดียวกัน กับวัดบ้านหนองกาลิม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	33
52	ตัวอย่างอีกภาพแท่งสีมาวัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	33
53	พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย	34
54	แสดงภาพธาตุที่สร้างในอิทธิพลล้านช้าง เหนือบริเวณเขตอีสานตอนบน เจดีย์ช้างตลาด บ้านเวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	35
55	แสดงภาพพระธาตุที่สร้างในอิทธิพลล้านช้าง เหนือบริเวณเขตอีสานตอนบน ตัวอย่างที่วัดพระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	35
56	แสดงภาพอุโบสถภายใน วัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่ตั้ง นิคมธรรมยุติ แห่งแรกในจังหวัดอุดรธานี ในสมัยรัชกาลที่ 4	36
57	ศาลารูปแบบภาคกลางวัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	36
58	แสดงภาพกุฏิ ที่วัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานีซึ่งสร้างชิดติดขอบ รั้ววัด มีทั้งโครงสร้างไม้ และคอนกรีต	37
59	แสดงภาพกุฏิ วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	37
60	แสดงภาพพระธาตุ ที่สร้างด้านหลังอุโบสถ วัดธาตุสว่างโนนยาง ตำบลกุดสระ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	38
61	แสดงภาพ ธาตุ สิ่งก่อสร้างบรรจุอัฐิบุคคลสำคัญหรือทั่วไป ตั้งอยู่ชิดกำแพง วัด ตัวอย่างที่ วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	38
62	แสดงภาพตำแหน่งอุโบสถหรือสิม ไม่นิยมปลูกสิ่งก่อสร้างขวางหน้า ตัวอย่างที่ วัดสว่างดงเย็น อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	39
63	แสดงภาพตำแหน่งอุโบสถหรือสิม ไม่นิยมปลูกสิ่งก่อสร้างขวางหน้า อีกตัวอย่าง ที่วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	39
64	แสดงภาพศาลาหรือหอแจก แบบโครงสร้างคอนกรีต ตัวอย่างที่ วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	40

ภาพที่		หน้า
65	แสดงภาพศาลาหรือหอแจก แบบโครงสร้างคอนกรีต อีกตัวอย่างที่วัดฐานมิตร บ้านจิก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	40
66	แสดงภาพหอรบขัง ที่วัดศรีสมสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	41
67	แสดงภาพตัวอย่าง หอรบขัง ที่วัดโนนอร่าม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	41
68	ตัวอย่างอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียผสมวัฒนธรรมทวารวดี ท้องถิ่น บนแท่งเสมา ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น ..	43
69	ภาพด้านหน้าอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี	44
70	ภาพด้านเฉียงอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี	44
71	แสดงรูปแบบสิมโปรง วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	46
72	แสดงฐานและระเบียง เสาและหัวเสา วัดทุ่งสว่างปะโค ก่อนการบูรณะ	47
73	แสดงส่วนประกอบหลังคา วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ...	47
74	รูปแบบสิมโปรง ตัวอย่างที่ วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สภาพปัจจุบันเปลี่ยนเฉพาะเสาและหลังคาใหม่	48
75	รูปแบบสิมโปรง ตัวอย่างที่ วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่สร้างใหม่ด้วยคอนกรีต แต่คงรูปแบบเดิมของสิมโปรงรวมถึงผังเช่นเมื่อ แรกสร้าง	49
76	รูปแบบสิมโปรง เหลือเฉพาะฐาน เสาและหลังคาทำขึ้นใหม่ในปัจจุบันตัวอย่างที่ วัดศรีแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	49
77	สิมโปรงวัดโคกค้อ อำเภอขามเฒ่า จ.กาฬสินธุ์	50
78	สิมโปรงวัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด	50
79	ตัวอย่างลายเส้นปรับปรุงด้านข้าง แสดงรูปแบบสิมทึบผนังไม้ ที่วัดโพธิ์ชัยสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู	51
80	แสดงภาพสิมทึบผนังไม้ มุมด้านทิศใต้ วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	52
81	พื้นที่คอนกรีต ปัจจุบันทรุดโทรมลงมาก มุมด้านทิศตะวันตก วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	52
82	ลูกกระเบียบรอบ ตัวสิมมีหลังคาคลุม มุมด้านทิศเหนือ วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	52
83	การเจาะช่องหน้าต่างโดยรอบด้านข้าง ที่วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	53
84	แสดงภาพหลังคาด้านข้าง ที่วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	53
85	จั่วด้านหน้าด้านหลังไม่มีการประดับตกแต่ง มุมด้านทิศเหนือวัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	53

ภาพที่		หน้า
86	ตัวอย่างลายเส้นปรับปรุงด้านข้าง แสดงลักษณะร่วมรูปแบบลิ่มทึบฝีมือช่างญวน วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	54
87	ลักษณะร่วมที่นิยมประดับปูนปั้นเหนือซุ้มประตู ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	55
88	แสดงภาพวัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี มุมด้านหน้า ทางทิศตะวันออก	55
89	แสดงภาพมุมด้านทิศเหนือ วัดโคธาราม ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	55
90	แสดงภาพฐานบัวลูกแก้วหน้ากระดานเรียบ ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	56
91	แสดงภาพด้านหลังลิ่มที่นิยมปล่อยโล่งไม่ประดับตกแต่งลวดลาย ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	56
92	แสดงภาพกรอบจั่วด้านหน้า ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	57
93	แสดงภาพกรอบจั่วด้านหลัง ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี	57
94	ลิ่มญวนวัดศิริสุทาลัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	58
95	ลิ่มญวนวัดสิทธิบังคม ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร	58
96	ลายเส้นปรับปรุง ภาพด้านข้าง รูปแบบลิ่มทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	59
97	แสดงภาพด้านทิศตะวันออก เจาะวงโค้งทางเข้าที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	60
98	แสดงภาพส่วนฐานที่ मुखหน้าและการเจาะช่องลูกกรง ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	60
99	แสดงภาพด้านข้างการเจาะช่องหน้าต่าง และการทำวงโค้งที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	60
100	แสดงภาพด้านหลังผนังก่อทึบปล่อยโล่งที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	60
101	แสดงภาพส่วนบนที่ประดับด้วยโหง่แกะสลักไม้ ตามการซ้อนชั้นของหลังคา ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	61
102	แสดงภาพเขียนกรอบหน้าจั่วด้านหลังลิ่ม ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	61
103	มุขทิศตะวันตกลิ่มที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	62
104	แสดงภาพลูกกรงระเบียง วงโค้งและฐาน รูปแบบอิทธิพลฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	63

ภาพที่		หน้า
105	ภาพฐานบัวลูกแก้วอกไก่ และลูกกรงเจาะช่องรูปไข่แนวตั้ง รูปแบบเฉพาะฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ..	63
106	ระเบียงภายใน บัวหัวเสาและช่วงเสาวงโค้ง ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	64
107	วงโค้งประดับลายแข่งสิงห์ ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	64
108	เสาหลักประดับคันทวยรูปนาค ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	64
109	บริเวณด้านหน้าทางขึ้น ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	64
110	หลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	65
111	คันทวยรูปนาคแบบดั้งเดิม ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	65
112	ลักษณะร่วมวงโค้ง และรูปวงรีแนวตั้ง จากฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	66
113	ลักษณะแผงสีหน้า อังผึ้ง จากล้านช้าง ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	66
114	ด้านหน้าอุโบสถแบบภาคกลาง ฝีมือช่างพื้นถิ่น ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองซอน กว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	67
115	ซุ้มหน้าต่างทรงบันแถลงภายในประดับเทพนม และหัวเสากระเบียง มุมทางทิศเหนือ ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองซอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันหรือ สร้างใหม่ พ.ศ.2550	68
116	แสดงบัวหัวเสา และทุกช่วงเสาบนสุดประดับลายเฟืองอุษะ แบบภาคกลาง ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองซอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	68
117	กรอบหน้าบันอุโบสถอาคารประดับด้วยลายปูนปั้นเทพนมออกลายก้านขด ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองซอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	69
118	แสดงภาพด้านข้าง หลังคาทำซ้อน 3 ซ้อน 3 ตับ ซ่อฟ้า 6 ตัว ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองซอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	69
119	กรอบหน้าบันอุโบสถประดับด้วยภาพเทพนม พ.ศ. 2500 ที่วัดกลางห้วยเม็ก ตำบลห้วยเม็ก อำเภห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์	70
120	กรอบหน้าบันอุโบสถประดับด้วยภาพเทพนม พ.ศ. 2484 ที่วัดศรีคูณเมือง อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี	70
121	กรอบหน้าบันอุโบสถประดับด้วยภาพเทพนม พ.ศ. 2485 ที่วัดแก้วรังษี อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี	70

ภาพที่		หน้า
122	อุโบสถทรงโรง ก่อผนังทึบ เปลี่ยนโครงสร้างส่วนบนรวมถึงลวดลายประดับบางส่วน ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ...	71
123	ฐานบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบ ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	71
124	บัวหัวเสาแบบบัวแฉก คันทวยเป็นรูปนาคดั้งเดิม ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	72
125	บานหน้าต่างแกะสลักลายเดียวกับบานประตู เสาหลอกติดผนังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม บัวหัวเสาออกแบบเหมือนด้านหน้า มีคันทวยหัวนาคทุกช่วงเสาที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	72
126	หน้าบันด้านหน้า ตำแหน่งกระงั้งฐานพระ ประดับรูปพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิ ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ..	73
127	ขยายภาพหน้าบันด้านหลัง ประดับพระพุทธรูปประทับยืน ยืนพระหัตถ์ขวาวอก ด้านหน้าวัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	73
128	เอกลักษณ์เฉพาะคันทวยรูปนาค รูปแบบพื้นถิ่นอีสานที่วัดพระแท่นบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	74
129	คันทวยรูปหัวนาคแกะสลักด้วยไม้ ลักษณะหัวโค้งงอและปลายโค้งออก รูปแบบพื้นถิ่นอีสาน ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	75
130	คันทวยรูปหัวนาคแกะสลักด้วยไม้ ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	75
131	คันทวยจากวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว นิยมทำแบบแฉก มากกว่าแบบพื้นถิ่นอีสาน	76
132	ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่มีอายุมากที่สุดในจังหวัดอุดรธานี ลักษณะร่วมเฉพาะ ฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝ้อ อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี	76
133	ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ในจังหวัดอุดรธานี ลักษณะร่วมเฉพาะฝีมือช่างญวน ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่วัดสุริยาราม ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	76
134	ภาพจอมพล ป. พิบูลสงคราม	78
135	พระพรหมพิจิตรผู้รับผิดชอบในการออกแบบอุโบสถแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483	79
136	ฐานบัวที่มุงหน้า บันไดทางขึ้นด้านข้างทำเป็นพลสิงห์ แบบมาตรฐาน ก.	80
137	ฐานสิงห์รองรับตัวอุโบสถ (ด้านข้าง) แบบมาตรฐาน ก.	80
138	แบบมาตรฐาน ก. แสดงเสาเหลี่ยมเพิ่มมุม 4 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทวย บัวหัวเสาเป็นบัวแฉก มีช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง กรอบประตูทำเป็น ซุ้มบันแถลง	81
139	คันทวยเป็นรูปหงส์ อิทธิพลศิลปะจีน แบบมาตรฐาน ก.	81
140	แบบคันทวยเป็นรูปหงส์ อิทธิพลศิลปะจีน ฝีมือพระพรหมพิจิตร	81

ภาพที่		หน้า
141	แบบมาตรฐาน ก. หน้าบันทำเป็นลายอรุณเทพในกรอบทรงพุ่ม	82
142	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	82
143	ต้นแบบภาพอรุณเทพบุตร ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระ	83
144	ตาลปัตรอรุณเทพบุตร ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระ	83
145	ช่องอุด ปีกนกด้านข้างทั้งสองด้านประดับด้วยลายนกคาบกนกเปลว แผงแรคอสอง แบ่งเป็น 5 ช่อง ประดับด้วยลายดอกลอย แบบมาตรฐาน ก.	83
146	ต้นแบบแผงแรคอสอง ที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	84
147	ข้อฟ้าแบบปากนกประดับ 6 ตัว หลังคาซ้อน 3 ชั้น 3 ตับ แบบมาตรฐาน ก.	84
148	แสดงภาพผังแปลนของแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก.	84
149	ฐานเจียงรองรับเสาด้านด้านมุขหน้า แบบมาตรฐาน ข.	85
150	อุโบสถวัดปราสาท นนทบุรี	85
151	อุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ	85
152	แบบมาตรฐาน แบบ ข. ด้านข้างทำเป็น 5 ช่วง ไม้โซ่วเสาดิ่ง แต่ละช่วงเสาดิ่งช่อง หน้าต่างทำเป็นซุ้มบันแถลง บานหน้าต่างปล่อยโล่งเหนือขึ้นไปเจาะเป็นช่องแสง 3 ช่อง	86
153	แบบมาตรฐาน ข. แสดงเสาด้านเป็นเสาเหลี่ยมเพิ่มมุม 4 ต้น ระหว่างช่วงเสา ประดับคันทวย บัวหัวเสาเป็นบัวแฉกและแผงแรคอสองแบ่งออกเป็น 8 ช่อง อิทธิพล ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	86
154	แบบมาตรฐาน ข. มีระเบียงมุขหน้า ล้อมรอบด้วยกรอบลูกฟัก เสาหนาน 2 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทวย บัวหัวเสาเป็นบัวแฉก ช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง ยกสูงจากพื้นระเบียง	87
155	แบบมาตรฐาน แบบ ข. กรอบหน้าบันทำเป็นวงกลม น ในดวงใจ	87
156	แสดงภาพซุ้มบันแถลงวัดเบญจมบพิตร	89
157	ภาพซุ้มบันแถลงของพระพรหมพิจิตร	89
158	กรอบหน้าบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ	90
159	ภาพขยายอรุณเทพ ที่กรอบหน้าบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ .	90
160	หน้าบันกรอบช่องกระจกงกลม ในสมเด็จพระ ที่ได้ออกแบบไว้ก่อนที่หน้าบัน ด้านหลังพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม ในปี พ.ศ.2471 น. ในดวงใจ	91
161	น. ในดวงใจ (วงกลมสีแดง) ความกลมกลืนในการออกแบบที่แทรกอยู่กับการงาน สมเด็จพระ	91
162	แสดงภาพอุโบสถวัดมณฑป จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การออกแบบของ พระพรหมพิจิตร สร้างจากแบบ ก.	92
163	แสดงภาพหนังสือที่กรมศิลปากรพิมพ์ พร้อมแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก.ข. และ ค.	93
164	แสดงภาพตัวอย่าง แบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ค. ในหนังสือ	93
165	ตัวอย่างภาพหน้าบันลายหน้าขบ ออกลายนกเปลวและเครื่องบน ในแบบ (๐๑๐๑) .	94
166	แสดงภาพรูปด้านและแปลน แบบ (๐๑๐๑) ของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510	95

ภาพที่		หน้า
167	แสดงภาพรูปด้านและแปลน แบบ (๐๑๐๒) ของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510	96
168	แสดงภาพรูปด้านและแปลน แบบ (๐๑๐๓) ของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510	97
169	จุดเด่นเฉพาะวงโค้ง อิทธิพลฝีมือช่างญวนตัวอย่างที่วัดหนองบุ ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี มุมทิศใต้	100
170	การทำช่องหน้าต่างและมีมุขหน้า -หลัง เป็นผังจากแบบมาตรฐาน แบบ ก. ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่างสามัคคี ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี มุมทิศใต้	100
171	วัดบุญญานุสรณ์ บ้านหนองวัวซอ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	101
172	วัดบ้านหนองอ้อ ตำบลหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	102
173	วัดสว่างสามัคคี ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	102
174	วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	102
175	วัดหนองบุ ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	102
176	วัดโนนนิเวศน์ ถนนอุดรสุขวิฑู ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	102
177	แสดงส่วนฐาน และกรอบซุ้มทรงบันแถลง วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	103
178	แสดงส่วนบน กรอบหน้าบัน โหง่ ตัวรวย วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	103
179	ตัวอย่างฐานลูกแก้วอกไก่กลุ่มหลัง พ.ศ. 2484 อิทธิพลฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	104
180	ตัวอย่างการใช้ผนังรับน้ำหนัก อิทธิพลช่างญวน ส่งผลให้คันทวยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องใน โครงสร้างที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	105
181	ภาพแสดงด้านข้างวัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ไม่ประดับคันทวย	105
182	ตัวอย่างการประดับซุ้มแบบมีมุขหน้า ฝีมือช่างคนไทยที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	106
183	ตัวอย่างการประดับซุ้มแบบมีมุขหน้า-หลัง ฝีมือช่างคนไทยที่วัดสว่างสามัคคี ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	106
184	คันทวยแบบดั้งเดิม ใช้ไม้แกะสลักที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	107
185	ตัวอย่างการเปลี่ยนหลังคาใหม่ พร้อมกับข้อฟ้าแบบภาคกลางที่วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	107
186	ภาพมุขทิศตะวันตก วัดมิ่งมิตรนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	109
187	ด้านหน้าทิศตะวันออก วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	109
188	มุขทิศใต้วัดศิริคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	110
189	มุขทิศเหนือ วัดธาตุนิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	110
190	แสดงภาพส่วนล่าง และส่วนกลาง มุขทิศใต้ วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	111

ภาพที่		หน้า
191	แสดงภาพส่วนบนด้านหน้า มุมทิศใต้วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี	111
192	ตัวอย่าง แบบมาตรฐานจากส่วนกลาง แบบ ก. แบบมีมุขหน้า-หลังอิทธิพลที่ปรากฏ ในงานช่าง ช่วงหลัง พ.ศ. 2484 ในจังหวัดอุดรธานี	112
193	ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ วัดศรีคุณเมือง อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานีที่สืบทอดทางงานช่าง อิทธิพลฝีมือช่างญวน	112
194	ฐานบัวหน้ากระดานเรียบ วัดมัสยิมาวาส อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี	113
195	ฐานสิงห์ วัดศรีประทุม อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี	113
196	ฐานสิงห์รองรับตัวอุโบสถ (ด้านข้าง) ปรากฏในแบบอุโบสถมาตรฐาน พ.ศ. 2483	113
197	การใช้ผนังรับน้ำหนัก พัฒนาจากอิทธิพลช่างญวน พบโดยทั่วไป คู่กับการใช้เสาหน แบบภาคกลาง ในจังหวัดอุดรธานีตัวอย่างที่วัดหนองอ้อ อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี	114
198	ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร ในกรอบซุ้มทรงบันแถลง อิทธิพลภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ ตำบลหม่ม่น อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี .	115
199	การออกแบบภาพอรุณเทพ ในแบบมาตรฐานแบบ ก. ของพระพรหมพิจิตร	115
200	ภาพต้นแบบอรุณเทพบุตร ฝีพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	115
201	ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร ในกรอบซุ้มทรงบันแถลง อิทธิพลภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง ตำบลหม่ม่น อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี	116
202	ตัวอย่างการประดับภาพพรวยแบบพื้นอีสาน ไม่มีนาคสะดุ้ง แบบอิทธิพลภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี .	116
203	เสาหน 4 ต้น ใช้รับน้ำหนัก ในแบบมาตรฐาน ของส่วนกลางจากรัฐบาล	116
204	ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร ในกรอบซุ้มทรงบันแถลง ประตูทางเข้าที่สลั เทพนมในกรอบซุ้มหน้าต่าง ตัวอย่างที่วัดมัสยิมาวาส อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี ...	117
205	ตัวอย่างการประดับภาพเทพนมในกรอบซุ้มทรงบันแถลง ประตูทางเข้าที่สลัภาพ อรุณเทพในกรอบซุ้มหน้าต่างตัวอย่างที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี	117
206	วัดป่าหนองแวง ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี	119
207	หลังคาทรงจั่ว มุงหลังคาสังกะสี วัดป่าหนองแวง ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี	119
208	ตัวอย่างสีมน้ำที่วัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์	119
209	ตัวอย่างการประดับวงโค้งอิทธิพลฝีมือช่างญวน และกรอบซุ้มลายฝีมือช่างคนไทย แบบจากภาคกลาง ที่เข้ามาผสมกันในช่วงหลังจาก พ.ศ. 2484 เป็นต้นมา ที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี	120
210	ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร กรอบหน้าบัน แสดงอิทธิพลจากภาคกลาง ที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวหอ จังหวัดอุดรธานี	120
211	ตัวอย่างอุโบสถอิทธิพลภาคกลาง ผสมพื้นถิ่นเฉพาะที่ฐานตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง ตำบลหม่ม่น อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี	121

ภาพที่		หน้า
212	สิมรูปแบบพิเศษ ช่วงหลัง พ.ศ. 2484 วัดป่าหนองแขว ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	121
213	ตัวอย่างสิมโปรงวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันเปลี่ยน แปลงหลังคาและเสา	123
214	รูปแบบสิมโปรง ตัวอย่างที่ วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบัน เปลี่ยนส่วนบนหลังคาและเสา	123
215	ตัวอย่างสิมโปรงวัดโคกค้อ อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์	124
216	ตัวอย่างสิมโปรง วัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด	124
217	สิมรูปแบบโปรง ฝีมือช่างญวนควบคุมการก่อสร้าง ตัวอย่างที่วัดทิพยาราม บ้านข่าน้อย ตำบลหัวนา อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู	125
218	วัดศรีแก้วตำบลเชียงแห อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สิมโปรงฝีมือช่างญวน ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐาน	125
219	สิมที่วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร	126
220	สิมรูปแบบช่างญวน ที่วัดสะพานคำ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร	126
221	สิมรูปแบบช่างญวน ที่วัดศิริวาสุภาลย์ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	126
222	รูปแบบสิมญวนจะมีวงโค้งและลวดลายที่เป็นแบบเฉพาะ ที่วัดป่าใต้ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย	127
223	รูปแบบสิมญวนจะมีวงโค้งและลวดลายที่เป็นแบบเฉพาะ ที่วัดกลางพระแก้ว อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร	127
224	สิมวัดหายโศก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	128
225	สิมวัดพระธาตุเชิงชุม ฝีมือช่างญวน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร	128
226	สิมวัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นฝีมือช่างญวนผสมช่างพื้นถิ่น ค้นหาคือตัวบ่งชี้รวมถึงลวดลายประดับ	128
227	วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	129
228	วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	129
229	วัดสว่างสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	130
230	วัดหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	130
231	วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์	130
232	วัดห้วยกลาง อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์	131
233	วัดศรีคุณเมือง อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี	131
234	วัดศรีโครวาาส อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี	131
235	สิมโปรงต้นแบบของสิมที่บิโครสร้างผนังไม้ วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	134
236	สิมที่บิโครสร้างผนังไม้สืบทอดรูปแบบจากสิมโปรง ที่วัดโนนพระ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	134
237	ตัวอย่างรูปแบบเฉพาะฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	135

ภาพที่		หน้า
238	รูปแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่อิทธิพลจากฝั่งลาว ที่ช่างญวนนิยมใช้ในการก่อสร้าง ตัวอย่างที่วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	136
239	รูปแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ตัวอย่างที่วัดศรีบุญเรือง เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว	136
240	อิทธิพลฝีมือช่างญวน ที่ช่างพื้นถิ่นสืบทอดทางงานช่าง ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	137
241	วงโค้งครึ่งวงกลม และวงรีรูปไข่ทางตั้ง ลักษณะเฉพาะร่วมฝีมือช่างญวน ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	137
242	วงโค้งระหว่างหัวเสา และการเจาะช่องวงรีทางตั้งที่พนักกระเบื้อง ลักษณะเฉพาะร่วม ฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	138
243	วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลของแบบภาคกลาง ..	139
244	การใช้เสาหอน 4 ต้น รับน้ำหนักโครงสร้าง แบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 แบบ ก. .	140
245	ภาพถ่ายเก่า แบบอิทธิพลภาคกลางที่เข้ามาก่อนแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ที่วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	141
246	วงโค้งระหว่างหัวเสา ของมุขหน้า-หลัง อิทธิพลช่างญวน ที่วัดสว่างสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	142
247	วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลช่างญวนผสมช่างพื้นถิ่น	143
248	สิมพื้นถิ่น บ้านหนองแขงยาว อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	144
249	ภาพแสดงการให้บริการแบบก่อสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ ของกองพุทธศาสนา กรมการศาสนา	145
250	แสดงภาพด้านข้างวัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีเสากลมรองรับหลังคาคลุมปีกนก ฐานกระดานล่างยกสูง ผนังเปิดโล่งทำเป็น ชั้นบันไดลดหลั่นกัน มีบันไดขึ้นด้านหน้า	147
251	การเปรียบเทียบฐานกับวัดมโนรมย์ หัวมุมสามแยก ถนนพระมหาปาสมันต์ หลวงพระบาง	147
252	ภาพด้านหน้าวัดโพธิ์ชัย อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์	148
253	ตัวอย่างการเพิ่มพื้นที่บริเวณเหนือวงโค้งครึ่งวงกลม (ระบายสีแดง)	148
254	ตัวอย่างเครื่องลำยองแบบภาคกลาง ที่วัดโพธิ์คำ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ..	149
255	กรอบซุ้มระหว่างเสาหอน พัฒนาการจากฝีมือช่างญวน ตัวอย่างที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	149
256	การใช้แบบมาตรฐานภายหลังจาก พ.ศ. 2510 ในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอย่างวัดสว่างโนนทัน	150
257	ส่วนประกอบต่างๆ จากแบบมาตรฐาน ตัวอย่างที่วัดประชานิยม อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	150
258	โบสถ์วัดอุดมมหารวรรณ์ บ้านดงผักเทียม อำเภอสว่างคอม จังหวัดอุดรธานี สร้าง ปีพ.ศ. 2529	151

ภาพที่		หน้า
259	ภาพด้านข้างวัดศรีมหาธาตุ หนองหาน ที่มีผังคล้ายกับแบบ (๐๑๐๑) ของกรมการศาสนา	152
260	วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แสดงผังพื้นแบบมีมุขบันไดขึ้น ทางด้านหน้า	152
261	ภาพแสดงฐานที่วัดใต้โพธิ์คำ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	153
262	ฐานบัวลูกแก้ว ที่วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีรูปแบบคล้ายกับ ฐานที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	153
263	ตัวอย่างฐานสิงห์ ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ของทางราชการ	154
264	ตัวอย่างฐานสิงห์ที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	154
265	ตัวอย่างฐานสิงห์ที่วัดโคโพธิ์คำไฮ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	154
266	ตัวอย่างลูกกระเบียบที่ข่างนิมออกแบบประดับเอง เช่นที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	156
267	ซุ้มยอดแบบภาคกลาง ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	156
268	ตัวอย่างเสาหนานเหลี่ยมวัดศรีมหาธาตุ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	157
269	ตัวอย่างสาหร่ายรวงผึ้ง ปลายจบทรงนาค ที่วัดโนนท่าราษฎรคงคาอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	157
270	ปลายจบเศียรนาค ตัวอย่างที่วัดโนนสะอาด อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี .	158
271	ตัวอย่างปลายจบเป็นรูปเหยือก ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	158
272	ตัวอย่างปลายจบตัวกระหนกที่ วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี	158
273	แสดงภาพคันทวยแบบรูปหงส์ ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	159
274	แสดงภาพคันทวยแบบรูปหงส์ ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี .	159
275	คันทวยทรงนาค ที่วัดมิ่งคราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี	160
276	คันทวยทรงนาค ที่วัดศรีอริยवास อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	160
277	คันทวยรูปเศียรนาค ที่วัดโนนท่าราษฎรคงคา อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ...	160
278	คันทวยรูปเศียรนาค ที่วัดโนนสะอาด อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	160
279	คันทวยรูปหงส์ อิทธิพลจากกลุ่มช่างมหาสารคาม ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	161
280	คันทวยทรงนาคพบกันโดยทั่วไปในจังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอย่างที่วัดหนองแวงดง อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	161
281	ตัวอย่างแบบคันทวยทรงนาค ในแบบอุโบสถมาตรฐาน พ.ศ. 2483	162
282	คันทวยเศียรนาคที่วัดสุริยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	162
283	รูปแบบพิเศษของช่างพื้นถิ่น ที่วัดอุดมหารวรรณ อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี	162
284	แสดงการประดับสาหร่ายที่ปลายจบเสมอกันในโครงสร้างช่อประธานพาดบนหัวเสา ตัวอย่างที่วัดมิ่งคาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี	163
285	แสดงการประดับสาหร่ายในระบบโครงสร้างเสาเอกพาดบนหัวเสา ตัวอย่างที่วัดศรีมหาธาตุ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	163

ภาพที่		หน้า
286	ปลายจบสายรูปนางเงือก ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	164
287	รูปแบบปลายจบลักษณะร่วมแบบเดียวกับกลุ่มฝีมือช่างกาฬสินธุ์ ที่วัดสุทธรรมา อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	164
288	รูปแบบปลายจบลักษณะร่วมแบบเดียวกับกลุ่มฝีมือช่างกาฬสินธุ์ ที่วัดโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	164
289	บริเวณกลางสันหลังคาอีสานเรียก “ข้อฟ้า” ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	165
290	“โห่ง” อีสาน ข้อฟ้าภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ...	165
291	การประดับนารายณ์ทรงครุฑที่กรอบหน้าบัน วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานีโครงสร้างเสาตึกดาหลอกและด้านข้างช่องอุดปีกนก	166
292	ชื่อประธานพาดเสาหอนเพิ่มชื่อโถกระจิงฐานพระ เพื่อประโยชน์ในการประดับตกแต่ง เรื่องราวรวมถึงลวดลายต่างๆ ตัวอย่างที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	166
293	กรอบหน้าบันด้านบนถูกแบ่งด้วยชื่อโถในตำแหน่งกระจิงฐานพระ ผลของการแบ่ง ทำให้เกิดดับของหลังคาเป็น 3 ดับ ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	167
294	การเจาะช่องซุ้มประดับพระพุทธรูป อิทธิพลรูปแบบภายนอก ที่ช่างกาฬสินธุ์ได้รับ ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	167
295	การใช้แปหัวเสาแทนการใช้เชิงกลอน สะพานหนูและตีนผี ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	168
296	เชิงกลอนดับที่ 2 และ 3 นั้น มีแปเพิ่มขึ้นต่อจากแปวงเสมอ ตัวอย่างที่วัดบึงบ้านเสียว อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	168
297	แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า สิมโปร่ง วัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์	170
298	แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดหัวหนอง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม สิมโปร่งเปิดผนังโล่ง	170
299	วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สร้างตามแบบสิมโปร่ง ในจังหวัดมหาสารคาม	170
300	แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	171
301	แสดงด้านหน้าวัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	171
302	แสดงด้านข้างวัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	171
303	แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดโพธิ์สว่าง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	172
304	แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดดงน้อย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	172
305	วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พัฒนาการสืบเนื่องของวงโค้ง จากช่างญวน	174
306	การใช้เครื่องลายองแบบภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดสวัสดีธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	174

ภาพที่		หน้า
307	บริเวณเสาด้านหน้าแบบประดับด้วยซุ้ม ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	174
308	บันไดทางขึ้นด้านข้าง ตามแบบมาตรฐาน ก. บันไดทางขึ้นประดับพลสิงห์ แบบจากภาคกลาง ที่วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	174
309	ฐานอาคารแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ความคุ้นเคยของช่างในการทำงานก่อนหน้านั้น ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	175
310	ซุ้มหน้าต่าง ออกแบบเป็นซุ้มบันแถลง ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	175
311	ส่วนบนข้อฟ้าแบบภาคกลาง เครื่องลายอง มีนาศะดั่ง งวงไอยรา หางหงส์ ข้อฟ้า ใบระกา ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	175
312	ตัวอย่างวัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม การรับรูปแบบมาตรฐาน จากส่วนกลาง ช่วง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา	176
313	วัดอุทัยทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม แสดงการรับรูปแบบจากภาคกลาง	177
314	เครื่องบนทำเป็นเครื่องลายองมีนาศะดั่ง หางหงส์ งวงไอยรา ตามแบบแผนรวม ถึงแผ่ตัวอย่างวัดศุภาราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	177
315	วัดศุภาราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผังแบบมีมุขหน้า-หลัง มีบันไดทางขึ้น ทั้ง 2 ทาง	177
316	ผังแบบมาตรฐานแบบ ก. และแบบ ค. พ.ศ. 2483 และภาพวัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ที่สร้างตามแบบ ค.	179
317	ตัวอย่างวัดที่นิยมสร้างบันไดขึ้นทางด้านข้างมุข ตั้งแต่หลังพ.ศ. 2483 เป็นต้นมา เช่นที่วัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	179
318	การทำราวบันไดพลสิงห์ ที่วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	180
319	การทำพลสิงห์ประดับที่บันไดทางขึ้นของช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดอุทัยทิศ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	181
320	รสนิยมของช่างมหาสารคามนิยมประดับสิงห์นั่ง ทางขึ้นบันได พบโดยรวมทุกวัด ในเขตจังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างที่วัดสว่างโพนาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	182
321	การประดับสิงห์นั่งหน้าบันได เป็นแบบฉบับของช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	182
322	ตัวอย่างวัดที่สร้างด้วยช่างมหาสารคาม ที่วัดอุทัยทิศ อำเภอเมืองร้อยเอ็ดพบรสนิยม การประดับรูปสัตว์ทางด้านหน้าบันได	182
323	ตัวอย่างบริเวณฐานมุขด้านหน้า ที่นิยมทำเป็นฐานปัทม์ ของกลุ่มช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดศรีนันทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	183
324	หลักฐานการบ่งถึงรสนิยมของช่างมหาสารคามที่นิยมทำมุขหน้าเป็นฐานปัทม์ ตัวอย่างเช่นที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	183
325	ตัวอย่างซุ้มบันแถลงประดับประตูที่วัดสวัสดิ์ศรีธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม	184

ภาพที่		หน้า
326	วัดประชำบำรุง มหาสารคามรูปแบบภายหลังจากกรมการศาสนาเข้ามาบิณฑบาต เมื่อ พ.ศ. 2510	184
327	รูปแบบเฉพาะซุ้มบันแถลงของกลุ่มช่างภาพลัทธิ นิยมทำซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น เช่นตัวอย่างที่วัดอภิลักขิต อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม	185
328	วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม ที่ใช้แบบมาตรฐานจากกรม ซึ่งแบบจากกรมเป็นซุ้มบันแถลง แต่รูปแบบที่ปรากฏเป็นซุ้มยอด	185
329	ซุ้มยอดทรงวิมานแบบจากภาคกลาง พบที่วัดอัมพวัน อำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานี .	186
330	ซุ้มยอดในจังหวัดมหาสารคาม ที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมะนัง มีรูปแบบลักษณะร่วม ซุ้มบันแถลงขนาดใหญ่ 1 ซุ้ม บนเชิงกลอนชั้นแรก แบบเดียวกับวัดอัมพวัน อำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานี	186
331	ช่องว่างระหว่างเสาหนานประดับด้วยคันทวย ตัวอย่างที่วัดสว่างโสมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	187
332	รสนิยมการประดับคันทวยของช่างมหาสารคาม ที่วัดอภัยทิศ อำเภอมะนัง จังหวัดร้อยเอ็ด	188
333	วัดศรีสวัสดิ์ธรรมวาส อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม ระหว่างเสาหนาน ประดับเฉพาะรวงผึ้ง	188
334	กลุ่มรูปแบบแบบสำหรับรายรวงผึ้งภาคกลาง ที่วัดศรีชมชื่น อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	188
335	ตัวอย่างคันทวยทรงนาค ที่วัดศรีนันทวาส อำเภอโนนสะอาดจังหวัดอุดรธานี	189
336	ตัวอย่างคันทวยเศียรนาค ที่วัดสว่างโสมาลัย อำเภอกุมภวาปีจังหวัดอุดรธานี	189
337	คันทวยรูปหงส์ ตัวอย่างที่วัดอัมพวัน อำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานี	189
338	รูปแบบเฉพาะของช่างมหาสารคาม ที่วัดศรีนันทวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	190
339	รูปแบบเฉพาะของช่างมหาสารคาม ที่วัดสว่างโสมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	190
340	การสืบเนื่องของรูปแบบคันทวย ของช่างมหาสารคาม ที่วัดศุภาราม อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม	190
341	รูปหงส์ที่วัดอัมพวันอำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานีเป็นหงส์ที่มีความละเอียดได้สัดส่วน รวมถึงเทคนิคการประดับกระจกสี	191
342	คันทวยรูปหงส์ที่ช่างมหาสารคามนิยมทำประดับ ที่วัดบูรพา อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม	191
343	วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี องค์ประกอบหน้าบันใช้ชื่อเอก แบ่งออกเป็น 2 ส่วน	192
344	รสนิยมของช่างมหาสารคามที่นิยมแบ่งหน้าบันออกเป็น 2 ส่วน ตัวอย่างที่วัดอภิลักขิต อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม	192
345	รูปแบบใช้ชื่อเอกแบ่งพื้นที่เช่นเดียวกันแตกต่างเฉพาะพื้นที่ว่างจากชื่อเอก ไม่มีเสาดูกดาหลอก ตัวอย่างที่วัดศรีสะอาด อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี	193

ภาพที่		หน้า
346	แผนรเป็นที่นิยมในกลุ่มช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดอภิสิริอำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม	193
347	โครงสร้างแบบชื้อเอกพาดบนหัวเสาหารรวมในรูปแบบที่นิยมในการทำลวดลาย ประดับแวล้อม หน้าบันที่วัดสว่างโยมาลัย กุมภาปี จังหวัดอุดรธานี	194
348	การประดับด้วยแผนรในแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง พ.ศ.2483 ในแบบ ข.	195
349	ช่างสารคามนิยมทำโครงสร้างแบบชื้อเอก แต่ยังมีกรประดับด้วยแผนร เช่นเดียวกัน ในโครงสร้างแบบชื้อประธาน ตัวอย่างที่วัดอภิสิริ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม	195
350	การประดับเรื้องราวในพุทธประวัติ ปูนปั้นแวล้อมด้วยลวดลาย ในกลุ่มช่างสารคาม ตัวอย่างที่วัดอุทัยทิศ อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ฝมือช่างมหาสารคาม ...	195
351	ภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดด้านคำม่วง อำเภอโคศรียุพรรณ จังหวัดสกลนคร	196
352	วัดสิธิบังคม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร สิมฝมือญวนที่อายุเก่าสุด ที่พบจากการสำรวจในเขตอีสาน	197
353	รายละเอียดส่วนฐาน วัดสิธิบังคม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร	198
354	ภาพด้านหน้าวัดสิธิบังคม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร แสดงวงโค้งลักษณะ เฉพาะของฝมือช่างญวน	198
355	ลวดลายประดับที่หน้าจั่ว วัดสิธิบังคม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร	198
356	ภาพด้านหน้าสิมฝมือช่างญวน วัดโคกนาดี อำเภอโคศรียุพรรณ จังหวัดสกลนคร	199
357	ภาพด้านหน้าสิมฝมือช่างญวน วัดโคกนาดี อำเภอโคศรียุพรรณ จังหวัดสกลนคร	200
358	ภาพแสดงพานรัฐธรรมนูญ กรอบหน้าจั่ววัดโคกนาดี อำเภอโคศรียุพรรณ จังหวัดสกลนคร	200
359	ภาพพานรัฐธรรมนูญ ที่วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์	200
360	แบบภาคกลาง ที่วัดแจ้งสุทธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	202
361	แบบภาคกลาง ที่วัดสว่างภูมิธล อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	202
362	สิมฝมือช่างญวน ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	202
363	ฐานอาคารทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ราวบันไดเป็นแบบพลสิงห์แต่เจาะรูวงรีรูปไข่ แนวตั้งตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	202
364	ความพยายามในการเลียนแบบชื้อจากแบบมาตรฐาน ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	203
365	คันทวยรูปหงส์ที่ต่างจากแบบมาตรฐาน ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	203
366	แผนรประดับด้วยดอกกุหลาบ ต่างจากแบบมาตรฐานที่เป็นลายดอกสี่กลีบ ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	203
367	ตัวอย่างการใช้รูปแบบภาคกลางหลังพ.ศ. 2510 ในพื้นที่จังหวัดสกลนคร ที่ วัดสุทธิมงคล อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร	205
368	อุโบสถจตุรมุข วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร แสดงถึงความ มีอิสระทางความคิดในเชิงช่าง	205
369	วัดศิริสาละวัน บ้านโนนทัน จังหวัดหนองบัวลำภู การประดับยอดปราสาทแห่งแรก	

	ในแผ่นดินอีสาน	205
370	วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ทำบันไดขึ้นทางด้านข้างใน ลักษณะลอยข้ามฐานอุโบสถ	206
371	ทางขึ้นด้านข้างที่ทำเป็นพลสิงห์ ตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	207
372	ทางขึ้นด้านข้างประดับนาคบนพลสิงห์ ตัวอย่างที่วัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	207
373	อุโบสถแบบมีมุขหน้า-หลัง ตามแบบมาตรฐานทั่วไป ตัวอย่างที่วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	207
374	ฐานปัทม์ที่มุขหน้า-หลัง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ฐานส่วนอาคารตัวอย่างที่วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	208
375	แบบฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	208
376	ตัวอย่างที่ช่างสกลนครทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดโพธิ์ธาราม ตำบลบ้านแพง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	209
377	ตัวอย่างที่ช่างสกลนครทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดประชานิยม ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	209
378	ลูกกรงประดับราวบันไดพบว่าเป็นแบบเฉพาะที่ทำขึ้นด้วยเทคนิคหล่อถอดพิมพ์ คอนกรีตที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	210
379	ลูกกรงแบบหาซื้อได้ตามท้องตลาด ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	210
380	เสาหนารับน้ำหนักเป็นเสาเหลี่ยมย่อมุม ตามแบบทางราชการ ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	211
381	ช่างสกลนิยมทำเสาเหลี่ยมย่อมุม ที่เสาหนารองรับน้ำหนักโครงสร้าง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	211
382	แบบสาหร่ายรวงผึ้ง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	212
383	เทพนมที่ปลายจบของสาหร่าย ที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	212
384	เทพนมที่ปลายจบของสาหร่าย ที่วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	212
385	ซุ้มบันแถลงแบบที่ประดับเทพนมภายในซุ้ม ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	213
386	ตัวอย่างซุ้มบันแถลงในแบบมาตรฐาน อุโบสถแบบ ก.	213
387	ตัวอย่างช่างสกลนคร ทำเป็นซุ้มบันแถลงมาก่อนหน้านี้ ตัวอย่างที่วัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	213
388	ตัวอย่างช่างสกลนคร ทำเป็นซุ้มบันแถลงมาก่อนหน้านี้ ตัวอย่างที่วัดแจ้งสุทธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	213
389	แบบซุ้มบันแถลง การออกแบบของพระพรหมพิจิตร ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483	214
390	แบบซุ้มยอดภาคกลาง	214
391	คันทวยรูปหงส์ของช่างสกลที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	215

ภาพที่		หน้า
392	คันทวยรูปหงส์ของช่างสลกที่วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	215
393	หงส์จากแบบมาตรฐานอุโบสถ	215
394	หงส์เงินจากการออกแบบของพระพรหมพิจิตร	215
395	รูปแบบร่วมของคันทวยดังกล่าวในเขตจังหวัดสกลนคร ที่สร้างด้วยฝีมือช่างชาวสกล ตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	216
396	รูปแบบคันทวยที่วัดแจ้งสุทธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	216
397	รูปแบบคันทวย ลักษณะร่วมแบบเดียวกับวัดแจ้งสุทธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ที่สืบเนื่องทางงานช่างที่ วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี รวมถึงวัสดุตลอดจนเทคนิค	216
398	การทำให้เป็นผนังระหว่างช่องว่างของเสาหอนที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	217
399	การทำให้เป็นผนังระหว่างช่องว่างของเสาหอนที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	217
400	วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี โครงสร้างแบบช่อประธานพาดบนหัวเสา	218
401	วัดประชาธิม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร การทำกรอบซุ้มระหว่างช่อง เสากับความคั่นเคยทางงานช่างกลุ่มช่างสกลนคร	218
402	ตัวอย่างในการแบ่งโครงสร้างหน้าบัน และการประดับลวดลายตัวอย่าง ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	218
403	เทพนมประดับหน้าบันทุกวัด การสืบเนื่องของงานช่างที่เคยพบเห็นมาก่อน ตัวอย่างที่วัดสว่างภูมิธล อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	219
404	การประดับรูปอรุณเทพบุตรบนกรอบหน้าบันเป็นแบบจากอิทธิพลภาคกลาง ที่เข้ามาพร้อมกับแบบอุโบสถมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ตัวอย่างที่วัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร	219
405	คันทวยวัดประดิษฐ์ธรรมมาคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	221
406	คันทวยวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ขอบด้านนอกคล้ายกับคันทวย ที่วัดประดิษฐ์ธรรมมาคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	221
407	คันทวยที่วัดอุดมสรพพล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	221
408	ฐานและทางขึ้น ที่วัดประดิษฐ์ธรรมมาคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	222
409	โครงสร้างด้านหน้า วัดประดิษฐ์ธรรมมาคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	222
410	แสดงส่วนหลังคา วัดประดิษฐ์ธรรมมาคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	222
411	ภาพด้านหน้าแสดงวงโค้ง ที่วัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	223
412	การเจาะช่องวงรีรูปไข่แนวตั้ง ที่วัดศิริวาลุกาลย์ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ...	223
413	วัดศาสนูปถัมภ์ ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	224
414	การเจาะช่องวงโค้งด้านข้าง ที่วัดศาสนูปถัมภ์ ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	224
415	แสดงการใช้เครื่องบนแบบภาคกลาง ที่วัดพุทธรณิศ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	225

ภาพที่		หน้า
416	วัดภิรมยาราม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ใช้ฐานสิงห์บัวลูกแก้ว ประดับฐานอาคาร	226
417	เสาดานในแบบมาตรฐาน แบบ ข.	226
418	เปรียบเทียบการใช้เสาดานในแบบช่างหนองคาย ตัวอย่างที่วัดวัดสุวรรณศาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	226
419	วัดกุดแคน อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ตัวอย่างอิทธิพลฝีมือช่างญวน	227
420	วัดผดุงสุข อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ใช้แบบกรมการศาสนาในการก่อสร้าง	227
421	ตัวอย่างวัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย หลักฐานการทำมุขหน้าก่อน การออกแบบมาตรฐาน	228
422	วัดศรีรัตนดำรง บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แบบอิทธิพลจากภาคกลาง	228
423	ราวบันไดก่อทึบประดับพญานาคบนราว ทั้งหมดในกลุ่มตัวอย่างช่างหนองคาย ที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	229
424	ราวบันไดก่อทึบประดับด้วยนาค ที่มีรูปแบบมาก่อนหน้านั้นในจังหวัดหนองคาย วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	229
425	ช่างหนองคายนิยมทำฐานเป็นฐานปัทม์ ตัวอย่างที่วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	230
426	ฐานปัทม์ก่อนหน้านั้นที่วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	230
427	เสาดานเสาเหลี่ยมและเสากลมที่วัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	231
428	เสากลม ปรากฏก่อนหน้านั้น ที่วัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	231
429	ตัวอย่างซุ้มบันแถลงที่ วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	232
430	ลักษณะร่วมรูปแบบซุ้มทรงบันแถลง ที่วัดภิรมยาราม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย	232
431	คันทวยทรงนาคที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	233
432	ตัวอย่างแบบทรงนาคที่ช่างหนองคายเคยทำมาก่อนหน้านั้น ตัวอย่างที่วัดภิรมยาราม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย	233
433	คันทวยเศียรนาคที่วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	234
434	รูปแบบแสดงถึงการสืบทอดจากที่คุ้นเคยมาก่อนในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ตัวอย่างที่วัดสุวรรณศาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	234
435	โครงสร้างเป็นแบบช่อประธานพาดบนเสาดาน ที่วัดสว่างโคกก่อง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	235
436	ตัวอย่างโครงสร้างหน้าบัน ที่วัดสุวรรณศาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	235
437	เทพนมประดับบนกรอบหน้าบัน ที่วัดอุดมสรรพผล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ...	236
438	ส่วนขยายรูปเทพนมประดับบนกรอบหน้าบัน ที่วัดอุดมสรรพผล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	236
439	รูปเทพนม เมื่อพ.ศ. 2510 ที่วัดกุดแคน อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย	237

ภาพที่		หน้า
440	การสืบทอดรูปแบบของช่างหนองคาย มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามความเหมาะสม ในการใช้งาน เช่นที่วัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	237
441	การสืบทอดรูปแบบของช่างหนองคาย มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามความเหมาะสม ในการใช้งาน เช่นที่วัดโคกสุข อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย	237
442	ตัวอย่างวัดศรีชะเกศ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี การใช้หลังคาปีกนก	238
443	วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ ตัวอย่างลิ่มฝีมือช่างญวน	238
444	ตัวอย่างการผสมผสาน ในความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	239
445	อุโบสถแบบภาคกลางหลังแรกก่อนการเข้ามาของแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ที่วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	239
446	วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี พัฒนาการอันสืบเนื่องทางงาน ช่างจากช่างญวน	240
447	วงโค้งและการเจาะช่องวงรี ลักษณะเด่นเฉพาะของช่างญวน ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	240
448	วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างการคั่นเคยในทางเทคนิค เชิงช่างแบบฝีมือช่างญวน	241
449	วัดสว่างทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แบบมาตรฐานที่สมบูรณ์ ในจังหวัดอุดรธานี	241
450	อุโบสถที่สร้างหลัง พ.ศ. 2510 ล้วนใช้แบบมาตรฐานกรมการศาสนาเป็นต้นแบบ ยกเว้นอิสระในการออกแบบลวดลายประดับ ตัวอย่างที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	242
451	การประดับภาพอรุณเทพบุตร แบบภาคกลางหลัง พ.ศ. 2510 ตัวอย่างที่ วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	242
452	ด้านข้างมุขทิศใต้ วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ลิ่มฝีมือช่างญวน	243
453	ฐานประดับด้วยเส้นลวดบัวอย่างเดียว มีขนาดเล็ก-ใหญ่ ต่างกัน เช่นที่วัดอัมพวัน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	244
454	ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รูปแบบสืบทอดจากอิทธิพลช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	244
455	ฐานปัทม์รูปแบบพื้นฐานทั่วไป เช่นที่วัดสว่างจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	244
456	ชั้นบันไดครึ่งวงกลมที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างอุบล	245
457	การสืบทอดรูปแบบชั้นบันไดครึ่งวงกลมที่วัดป่าสันติยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	245
458	การใช้เสารูปแบบโรมันประดับในส่วนของเสาหอนที่วัดสว่างจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	246
459	รสนิยมในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบันยังคงพบเห็นการใช้เสาโรมันประดับเช่นเคย	246
460	ซุ้มบันแถลงพบรูปแบบที่ยืดสูงของซุ้มวัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	247
461	วัดเสวตวงษ์นิवास อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซุ้มแบบอิทธิพลภาคกลางประดับ ด้วยเทพนม	247

ภาพที่		หน้า
462	ฝีมือช่างพื้นถิ่น พยายามทำให้เป็นซุ้ม ที่วัดโพธิ์ศรีจันทร์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	248
463	ซุ้มยอดแบบภาคกลางผิวด้าน ที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	248
464	แบบซุ้มยอดจากภาคกลาง ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมหาราชวัง กรุงเทพฯ	248
465	คันทวยแบบกสินธุ์ แบบอย่างเฉพาะของช่างกาฬสินธุ์ ต้นแบบที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	249
466	ตัวอย่างรูปแบบกสินธุ์ ที่วัดโนนอร่าม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	249
467	การใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสา เช่นที่วัดป่าสันติยาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	250
468	การใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสา ที่ใช้ชื่อเอก เช่นที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี แสดงถึงความหลากหลายในการตกแต่งกรอบหน้าบัน	250
469	การประดับภาพปูนปั้นเต็มพื้นที่กรอบจั่วบนสุด ที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	251
470	การแบ่งช่องเหนือชื่อเอกเป็นภาพเทพนม เป็นที่นิยมในการประดับ ของช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	251
471	ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดไชยวานวัฒนา อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี	253
472	ตัวอย่างฐานปัทม์ ที่วัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	253
473	ตัวอย่างฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	253
474	วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ลูกกรงบันไดประดับด้วยวงล้อธรรมจักร ราวบันไดเป็นต้นาค	254
475	การใช้ฐานสิงห์เป็นราวบันได ที่วัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ...	254
476	การทำบันไดพาดฐานอาคารอุโบสถที่วัดศรีมงคล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	255
477	รูปแบบการพาดบันไดที่เคยปรากฏมาก่อนหน้า ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	255
478	เสาเหลี่ยมติดผนังที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	256
479	เสากลมที่วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สร้างภายหลังแบบกรม การศาสนา	256
480	รูปแบบซุ้มบันแถลงต่อยอดซุ้มประดับอีกชั้นที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แบบจากภาคกลาง	257
481	รูปแบบที่เข้าใจว่าเป็นแบบจากภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดสุทัศนฯ กรุงเทพฯ	257
482	รูปแบบซุ้มบันแถลงต่อยอด ที่วัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	258
483	แสดงถึงสัดส่วนซุ้มยอดระหว่างที่วัดไทรทอง อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	258
484	คันทวยรูปแบบหงส์ ที่วัดมณีมุนี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	259
485	คันทวยรูปแบบหงส์ ที่วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	259
486	คันทวยทรงนาค ที่วัดศรีนันทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างมหาสารคาม	260

ภาพที่		หน้า
487	รูปแบบคันทวยทรงนาที่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี เหมือนกับที่วัดศิรินทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	260
488	รูปแบบคันทวยทรงนาที่วัดศรีวิสาร อำเภอโนนสะอาด เหมือนกับที่วัดศิรินทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	260
489	การประดับลวดลายที่บริเวณใต้กระจิงฐานพระที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลจากภาคกลาง	262
490	ลวดลายต้นแบบงานของช่างสง่า มยุระ	262
491	ส่วนขยายจากแบบของช่างสง่า มยุระ โดยตัดทอนส่วนบนของภาพออก	262
492	โครงสร้างแบบใช้ชื่อเอกและชื่อโทไม่มีเสาดูกตาแบ่งพื้นที่ ตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	263
493	โครงสร้างแบบชื่อประธานใช้เสาดูกตาหกลกแบ่งพื้นที่ ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	263
494	รูปแบบกรอบหน้าบันที่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลจาก ช่างมหาสารคาม	264
495	รูปแบบกรอบหน้าบันต้นแบบที่วัดศิรินทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ส่งอิทธิพลให้กับวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	264
496	เทคนิคในการประดับลวดลาย จากด้านล่างพาดผ่านชื่อโทขึ้นไปจนถึงจั่ว ซึ่งเป็น รูปแบบของกลุ่มช่างมหาสารคาม ที่วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี .	264
497	ตัวอย่างผังที่นิยมทำมาตั้งแต่อดีต รูปแบบที่มีหลังคาคลุมปีกนก ตัวอย่างที่วัดศรีสะเกศ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	266
498	รูปแบบหลังคาคลุมปีกนกที่นิยมกันในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 ตัวอย่างที่วัดกลางโคกค้อ อำเภอยางตลาด กาฬสินธุ์	266
499	รูปแบบหลังคาคลุมปีกนกที่นิยมกันในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 ตัวอย่างที่วัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี ร้อยเอ็ด	266
500	วัดบัวระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	267
501	แสดงรายละเอียดฐาน ที่วัดบัวระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	267
502	แสดงภาพที่วัดบูรพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ไม่ทำฐานประดับ	267
503	ราวบันไดที่ประดับขนาดด้านบนทางเข้าด้านหน้า ที่วัดบัวระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	268
504	โครงสร้างเสารับน้ำหนักปีกนก แบบเสากลมที่วัดบัวระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	268
505	โครงสร้างเสารับน้ำหนักปีกนก แบบเสาเหลี่ยมที่วัดบูรพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	268
506	ซุ้มทรงบันแถลง ที่วัดบัวระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	269
507	วัดบูรพา อำเภอดอนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ไม่มีกรอบซุ้มทำเป็นประตูหน้าต่าง	269

ภาพที่		หน้า
508	คันทวยที่วัดบวรระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบเป็นหงส์คาบ คล้ายกับดอกไม้ร่วงมีก้าน	270
509	แสดงรายละเอียดคันทวยรูปหงส์ ที่วัดบวรระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	270
510	การประดับตัวรวย มีนาศะดั่งและงวงไอยราแบบภาคกลาง ที่วัดบวรระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	271
511	แสดงรายละเอียด กรอบหน้าบันที่วัดบวรระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	271
512	ร่องรอยการสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าโปรตเทศนาปัจจุวัคคีย์ทั้ง 5 ที่วัดบวรระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	271
513	อุโบสถจตุรมุขที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ออกแบบและสร้างด้วยหินอ่อน	273
514	อุโบสถจตุรมุขที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ	273
515	อุโบสถจตุรมุขที่วัดราชบูรณะ พระนคร กรุงเทพฯ	273
516	ฐานของวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบฐานสิงห์ ลูกแก้วอกไก่ ซึ่งสอดคล้องกับฐานที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	274
517	รูปแบบฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	274
518	วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นฐานลูกแก้วอกไก่ ขยายฐานหน้ากระดานล่างสูงขึ้น	274
519	วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ยกพื้นสูงภายในบริเวณกำแพงแก้ว	275
520	ระเบียบแบบแผนที่ต้องของฐานสิงห์ ตัวอย่างที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	275
521	ความแตกต่างในส่วนเฉพาะขาสิงห์ที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	275
522	ราวบันไดที่ประดับหัวเม็ด รูปแบบจากภาคกลางปรากฏในแบบมาตรฐานอุโบสถ แบบ ค.	276
523	ราวบันไดที่ประดับหัวเม็ด ในแบบ (๐๑๐๒) จากกรมการศาสนา	276
524	หัวเม็ดประดับหัวเสาที่ราวบันได วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	276
525	เสาหนาบแบบภาคกลาง ที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	277
526	การซ้อนกันของบัวปลายเสาที่เป็นอิทธิพลจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ให้กับวัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	277
527	ซุ้มบันแถลงที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	278
528	ซุ้มบันแถลงเข้าใจว่าเป็นรสนิยมของช่าง วัดนาข้าศรีสุทธาวาส หนองหาน จังหวัดอุดรธานีมากกว่าที่จะลอกแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	278
529	วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ทำซุ้มประดับด้วยใบระกา มีนาศคาบทางหงส์ บริเวณเชิงกลอน	278

ภาพที่		หน้า
530	การประดับด้วยปราสาทยอดกลางหลังคาทรงจตุรมุข ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	279
531	ต้นแบบปราสาทยอดจากวัดศรีสาวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู ให้กับวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	280
532	ตัวอย่างต้นแบบปราสาทยอด จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมหาราชวัง กรุงเทพฯ	280
533	ตัวอย่างต้นแบบปราสาทยอด จากพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมหาราชวัง กรุงเทพฯ	280
534	โครงสร้างหน้าบันแบบช่อเอกพาดบนเสาหอน ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	281
535	การใช้ชื่อประธานที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	281
536	วัดอัมมมัยคาราม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี	282
537	วัดสุปัฏ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วัดแห่งแรกที่ผลิตช่างฝีมือหลังอิทธิพล ช่างญวน	282
538	รูปแบบวัดสุปัฏผสมกับอิทธิพลช่างญวน ที่วัดบ้านแสงไฟ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี	283
539	กรอบจั่ววัดสุปัฏผสมการลอกเลียนแบบ ที่วัดบ้านแสงไฟ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี	283
540	วัดศรีคูณเมือง อำเภอเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี	284
541	วัดแก้วรังษี อำเภอเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี	284
542	แสดงถึงลวดลายอย่างปราณีตของช่างอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดสว่างอารมณ์ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ฝีมือช่างอุบล	285
543	แสดงถึงลวดลายอย่างปราณีตของช่างอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี	285
544	การประดับกระจังที่มูฐาน วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	286
545	วัดกระโสม อำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานี รสนิยมการประดับที่มูฐาน	286
546	วัดศรีสว่าง อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี รสนิยมการประดับที่มูฐาน .	286
547	แบบราบบันไดลูกกรงประดับนาค ตัวอย่างที่วัดจำปาสิหาราช อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	287
548	แบบชั้นบันไดครึ่งวงกลมซ้อนทับกัน ตัวอย่างที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	287
549	เสาหอนประดับด้านหน้ามุขทั้งสองด้าน ทำเป็นเสากลมของช่างอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดศรีรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	288
550	ตัวอย่างแบบอุโบสถจากการมการศาสนา แบบ (๐๑๐๒)	288
551	การประดับกรอบซุ้มหรือคูหา บริเวณช่องระหว่างระหว่างเสาหอน ตัวอย่างที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	289

ภาพที่		หน้า
552	การประดับคูหา ที่คั่นเคยก้าม่าก่อนของช่างอุบล ตัวอย่างที่วัดศรีนวล อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี	289
553	ตัวอย่างฝีมือช่างอุบล ชุ่มประตุทำเป็นชุ่มยอด ที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	290
554	ความนิยมรูปแบบชุ่มยอดก่อนหน้านั้น ฝีมือช่างอุบล ตัวอย่างที่วัดไชยวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี	290
555	คันทวย รูปแบบของช่างอุบลราชธานี ทำเป็นรูปหงส์จีนที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	291
556	ต้นแบบคันทวยรูปหงส์จีนผลงานพระพรหมพิจิตร	291
557	คันทวยรูปหงส์ ฝีมือช่างอุบล ที่วัดสว่างอารมณ์ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	291
558	โครงสร้างชื่อประธานพาดบนหัวเสา การแบ่งพื้นที่ใช้ชื่อเอกและชื่อโท ทำให้ได้ พื้นที่ 3 ส่วน สัมพันธ์กับดับหลังคา ตัวอย่างวัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี	292
559	การสืบทอดเค้าโครงซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามระยะเวลาและความเหมาะสม ตัวอย่างรูปแบบที่วัดบ้านเปือย อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี	293
560	ภาพปูนปั้นประดับในตำแหน่งเดียวกันคือภาพเทศนาปัจจุวัคย์ ทั้ง 5 ได้พบมา ก่อนหน้าตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี	293
561	พัฒนาการเสาศิลาฐานกึ่งกลางกรอบหน้าบัน ที่วัดแก้วรังษี อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานีถ่ายทอดสืบเนื่องให้กับวัดสุวรรณราม อำเภอกู่แก้ว จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างอุบล	293
562	กรอบหน้าบันประดับภาพนารายณ์ทรงครุฑ ที่วัดโพธิ์ศรีสำราญ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	294
563	วัดไชยวนาราม อำเภอเมือง อุบลราชธานี ที่ประดับด้วยภาพพระอินทร์ และพระพรหม	294
564	รูปแบบการประดับกรอบหน้าบันที่ภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดราชบูรณะ พระนคร กรุงเทพฯ	294
565	วัดไตรภูมิคนจารย์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด	295
566	วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	296
567	สิมณวนที่วัดโพธิ์กลางดง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด	296
568	แบบมาตรฐานจากภาคกลาง ที่วัดโพธิ์ชัยบ้านขมิ้น จังหวัดร้อยเอ็ด	297
569	อุโบสถแบบอิทธิพลฝีมือช่างญวนที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	297
570	ส่วนแสดงรายละเอียดการประดับ ที่วัดศรีสุมงคลาราม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	298
571	โครงสร้างแบบภาคกลาง ที่วัดศรีสุมงคลาราม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	298
572	แบบมีมุขหน้าพบหลังเดียวที่วัดนิลธาราม บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	299
573	วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด พัฒนาการรูปแบบผังดังกล่าวเชื่อว่าเป็นงาน ที่เคยผ่านมาก่อนหน้านั้น ของช่างร้อยเอ็ด	299
574	แนวคิดจากฝีมือช่างญวนที่เคยทำรูปแบบผังพื้นรูปแบบเฉพาะมุขหน้ามา ตัวอย่างสิมณวนที่วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	300

ภาพที่		หน้า
575	แบบมีมุขหน้า-หลัง ตัวอย่างที่วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ..	300
576	ราวบันไดประดับสิงห์ ที่วัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	301
577	ราวบันไดประดับด้วยนาค ที่วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	301
578	การประดับสิงห์ด้านหน้าทางขึ้นที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	302
579	ลูกกระเบียงของวัดในกลุ่มช่างร้อยเอ็ดเป็นแบบที่ไม่ซ้ำกัน ตัวอย่างที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	302
580	ลูกกระเบียงของวัดในกลุ่มช่างร้อยเอ็ดเป็นแบบที่ไม่ซ้ำกัน ตัวอย่างที่วัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	302
581	ฐานบัวของงานช่างร้อยเอ็ด ไม่มีรูปแบบเฉพาะแสดงให้เห็น ตัวอย่างที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	303
582	ฐานสิงห์ของงานช่างร้อยเอ็ด รูปแบบจากภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	303
583	เสาหนาลอกติดผนัง ที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	304
584	รูปแบบเสาหนาลอกติดผนังที่ วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	304
585	ซุ้มยอดแบบภาคกลาง ประดับซุ้มบันแถลงทุกชั้นเชิงกลอน ตัวอย่างที่วัดสว่างไสยวาน อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี	305
586	ซุ้มบันแถลงฝีมือช่างร้อยเอ็ดที่วัดสระทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด	305
587	วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี แบบซุ้มที่ไม่เคยพบมาก่อนใน จังหวัดอุดรธานีและเขตอีสานทั้งหมด	306
588	วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ต้นเค้าของแบบซุ้มบันแถลงซ้อนซุ้มด้านใน	306
589	โครงสร้างที่ใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสา ตัวอย่างที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	307
590	โครงสร้างชื่อเอกพาดบนหัวเสาพบ ตัวอย่างที่วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี	307
591	ตัวอย่างต้นแบบงานช่างภาคกลางที่มีอิทธิพลต่อภาคอีสาน เช่นที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท กรุงเทพฯ	308
592	ตัวอย่างต้นแบบงานช่างภาคกลางที่มีอิทธิพลต่อภาคอีสาน เช่นที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	308
593	อุโบสถแบบภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	310
594	แสดงภาพบันไดทางขึ้นวัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	310
595	วัดโพธิ์วาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แบบมีมุขหน้า-หลัง ไม่มีระเบียง	310
596	กลุ่มตัวอย่างภาคกลางทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ทั้งหมด ตัวอย่างที่วัดโพธิ์วาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	311
597	เฉพาะที่วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ทางขึ้นด้านหน้าทำราว บันไดประดับด้วยนาค	311
598	เสาหนาย่อมุมไม้สิบสอง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์วาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ..	312

ภาพที่		หน้า
599	การประดับด้วยหงส์แบบจีน รูปแบบจากพระพรหมพิจิตร ตัวอย่างที่วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	312
600	วัดโพธิ์วาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ประดับเป็นหงส์รูปแบบไทย	313
601	รูปแบบหงส์ปรากฏมาก่อนหน้าในเขตจังหวัดอุดรธานีแล้ว เช่นที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างสกลนคร	313
602	ซุ้มประตู-หน้าต่าง วัดโพธิ์วาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ลอกแบบจาก วัดราชบูรณะ กรุงเทพฯ	314
603	การออกแบบลวดลายของสง่ามยุระ เป็นแบบที่แปลกใหม่คือมีการนำเอา ประติมากรรมแบบลอยตัวมาประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรมกรอบ ซุ้มประตู-หน้าต่าง	315
604	ซุ้มประตู-หน้าต่าง วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นอิทธิพล จากภาคกลางและสร้างด้วยฝีมือช่างภาคกลาง	315
605	ต้นเค้ากรอบซุ้มบันแถลงให้มีขนาดใหญ่ขึ้นที่สุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ	315
606	บริเวณเหนือกระชั้นฐานพระประดับด้วยบันภาพพระพรหมทรงหงส์ ตัวอย่างที่ วัดโพธิ์วาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	316
607	วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ด้านหน้ากรอบจั่วประดับเป็น พระพุทธรูปนาคปรก	317
608	เครื่องลายของพบว่าทั้ง 3 วัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่างมีการทำรอยต่อเนื่องกันโดยการใช้ ดินสีซึ่งเป็นระเบียบของการก่อสร้าง ตัวอย่างที่วัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	317
609	บริเวณแป้นเสาดจะถูกยึดด้วยเชิงกลอนบริเวณที่ว่างระหว่างเชิงกลอนกับแป้นเสาด เป็นช่องใส่ดินสีก่อนที่จะเป็นรอยหรือลายของ ตัวอย่างที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	317
610	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจิตรเจริญ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	338
611	พระพรหมพิจิตร	343

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	ผังตำแหน่งการปักแท่งสิม ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	11
2	แสดงผังวัดกลาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม ตัวอย่างวัดที่ทำบันไดขึ้นทางด้านข้าง	104
3	แสดงผังพื้นแบบมีมุขหน้า บันไดขึ้นด้านหน้า วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	152
4	ผังพื้นแสดงถึงการออกแบบมีมุขหน้า ในแบบมาตรฐาน ก. เมื่อปี พ.ศ.2483 ...	152
5	ภาพผังพื้น ฝีมือช่างญวน มักนิยมทำบันไดผายออก ตัวอย่างที่วัดพระธาตุศรีมงคล บ้านธาตุ อำเภอนาวัง ภูมิ จังหวัดสกลนคร	155
6	ตัวอย่างผังพื้นแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483	155
7	ตัวอย่างผังพื้นแบบจากกรมการศาสนา พ.ศ. 2510	155
8	ผังและวัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีมีบันไดทางขึ้นทางด้านข้างประดับด้วยพลสังข์	178
9	ผังแบบมาตรฐานแบบ ก. พ.ศ. 2483	179
10	ผังแบบมาตรฐานแบบ ค. พ.ศ. 2483	179
11	ผังพื้นแบบ ก. ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ทำบันไดขึ้นด้านข้างมุข	181
12	ผังพื้นแบบ (๐๑๐๓) ของกรมการศาสนา เข้าใจว่าวัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม สร้างตามแบบดังกล่าวมากกว่าแบบมาตรฐาน ก. พ.ศ. 2483	181
13	ผังพื้นวัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างแบบมีมุขหน้าฝีมือ ช่างญวน	243
14	ผังพื้นแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 แบบ ก.	252
15	ผังพื้นที่วัดบัวระพา อำเภอนนสืออาด จังหวัดอุดรธานี วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า	265
16	ผังพื้นที่วัดบุรพา อำเภอนนสืออาด จังหวัดอุดรธานี วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าด้านหน้า	265
17	ผังพื้นวัดนาข้าศรีสุทวาราส อำเภอหนองหานจังหวัดอุดรธานี	274
18	ผังพื้นวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	274

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อุโบสถ เป็นสถาปัตยกรรมสำคัญที่สุดของวัด มักถูกสร้างขึ้นจากความศรัทธาของประชาชน เพื่อเป็นการถวายเป็นพุทธบูชาให้กับพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ เสมือนหนึ่งที่ประทับของพระพุทธเจ้า¹ เป็นอาคารที่พระวินัยในพุทธบัญญัติกำหนดขึ้น เพื่อใช้ประกอบพิธีสังฆกรรม พิธีต่างๆ ของพระสงฆ์² นอกจากนี้ใช้เป็นที่พักประกอบศาสนากิจแล้ว อุโบสถยังเป็นสื่อแทนถึงประเพณี วัฒนธรรม ศิลปกรรมที่สะท้อนภาพสังคม เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ของคนในยุคสมัยนั้น ซึ่งแต่ละชุมชนให้ความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ลักษณะรูปแบบอันเกิดจากคติ แนวคิดและเทคนิคทางงานช่างตลอดจนการแก้ปัญหาที่ได้สืบทอดมาตามประเพณี³

จังหวัดอุดรธานี เป็นหนึ่งจังหวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันมีอายุล่วงเลยเข้าสู่ปีที่ 116 ศิลปะและวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรืองตามสภาพของการเติบโตของเมือง ช่วงมิติระยะเวลาที่ย่อมก่อให้เกิดรูปแบบอุโบสถตามวัดในเขตจังหวัดอุดรธานี ซึ่งล้วนมีองค์ประกอบหรือลักษณะร่วมที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับ กำลังปัจจัยรอบด้านของแต่ละชุมชนที่มีจิตศรัทธาในการก่อสร้าง⁴

อุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี ช่วงพ.ศ. 2511-2530 ที่ทำการศึกษา โดยภาพรวมแล้ว มักสร้างตามแบบอย่างจากภาคกลาง ทางด้านสัดส่วนรายละเอียดรวมถึงงานประดับกลับมีความแตกต่างจากภาคกลางพอสมควร⁵ รูปแบบดังกล่าวอาจมีที่มาจากแบบมาตรฐานที่ทางรัฐบาลได้ออกแบบไว้ ในพ.ศ. 2483 ให้ทั่วประเทศใช้เป็นแบบในการก่อสร้าง ดังนั้นการค้นคว้าในครั้งนี้เพื่อตรวจสอบรูปแบบ

1 บันทึกรายการ สันติ เล็กสุขุม, ในคราว สัมมนาวิชาศิลปะไทย สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, วันที่ 20 ธันวาคม 2550.

2 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า วชิรญาณวโรส, วินัยมุข เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), 12-18.

3 อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “จุดเด่นในงานสถาปัตยกรรมอีสาน,” หน้าจั่ว 7 (2530) : 30.

4 ข้อคิดเห็นในการเสนอแนะในการศึกษาวิจัยรูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี สันติ เล็กสุขุม, ในคราวสำรวจ บรรยายการอนุรักษ์กับพัฒนาตรงข้ามกันจริงหรือ, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, วันที่ 9-10 ตุลาคม 2550.

5 สันติ เล็กสุขุม, “อนุรักษ์และสืบทอด,” ใน ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 25.

อุโบสถ มีลักษณะร่วมกับแบบมาตรฐานหรือไม่ ตลอดจนเปรียบเทียบกับการพัฒนาทางงานช่างของแต่ละกลุ่ม ที่มีฝีมือเฉพาะในการสร้างอุโบสถในจังหวัดอุดรธานีในช่วงเวลาดังกล่าว

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อรวบรวมประวัติความเป็นมา เงื่อนไขทางด้านปัจจัย เศรษฐกิจ การปกครอง คติความเชื่อวัฒนธรรมและเทคนิคทางช่าง รูปแบบแบบอุโบสถช่วง พ.ศ. 2511-2530 ในจังหวัดอุดรธานี
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบ รูปแบบอุโบสถรวมถึงองค์ประกอบ ในช่วงเวลาดังกล่าวของชุมชนพื้นถิ่น กับสภาพที่ปรากฏในรูปแบบอุโบสถ กับการพัฒนาสืบเนื่องทางงานช่าง
3. เพื่อบันทึกข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะพื้นถิ่น รูปแบบอุโบสถช่วงมิตีเวลาดังกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สมมติฐานของการศึกษา

รูปแบบอุโบสถมีความแตกต่างกัน จากเงื่อนไขทางด้านปัจจัย เศรษฐกิจ การปกครอง คติความเชื่อวัฒนธรรมและเทคนิคทางช่าง แต่ยังคงลักษณะในการใช้ประกอบทำสังฆกรรมได้อย่างถูกต้องตามพุทธบัญญัติ

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตกลุ่มรูปแบบอุโบสถจะใช้เฉพาะในเขตจังหวัดอุดรธานีเป็นหลัก รวมถึงจังหวัดใกล้เคียงที่ข้อมูลมีการเชื่อมโยงถึงกัน ในช่วง พ.ศ. 2511-2530

ขั้นตอนของการศึกษา

1. ขั้นตอนการค้นคว้าข้อมูลด้านเอกสาร เป็นการรวบรวมและจัดลำดับอายุ พ.ศ. ของพระอุโบสถในช่วง พ.ศ. 2511-2530 ในเขตจังหวัดอุดรธานี โดยอ้างอิงจากหลักฐานที่ระบุการสร้าง รวมทั้งข้อมูลการศึกษาด้านศิลปกรรมซึ่งนักวิชาการได้ศึกษาไว้
2. ขั้นตอนการศึกษาข้อมูลภาคสนาม เป็นการตรวจสอบข้อมูล การถ่ายภาพ การสำรวจการสัมภาษณ์ และการเขียนแผนผังลายเส้น เพื่อประกอบการพิจารณารูปแบบ ลวดลาย งานประดับและพัฒนาการทางงานช่าง อุโบสถแต่ละแห่งให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
3. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษารูปแบบ ลวดลาย งานประดับพระอุโบสถเพื่อหาพัฒนาการและการสืบเนื่องทางงานช่าง โดยแบ่งการศึกษาออกเป็นด้านรูปแบบของอุโบสถส่วนหนึ่ง และการตรวจสอบเรื่องลวดลายและงานประดับอีกส่วน นำมาวิเคราะห์ร่วมกัน
4. ขั้นตอนสรุปผลการศึกษาตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. รูปแบบอุโบสถ หมายถึง ลักษณะที่สำคัญหรือลักษณะเฉพาะของอุโบสถ ซึ่งมีความแตกต่างหรือเหมือนกัน
2. จังหวัดอุดรธานี หมายถึง บริเวณขอบเขตที่ใช้ในการศึกษา
3. ช่วงพ.ศ. 2511-2530 หมายถึง ช่วงเวลาในการกระจายตัวในการก่อสร้างอุโบสถเป็นจำนวนมาก รวมถึงบทบาทของกรมการศาสนาที่เข้ามารับผิดชอบในการก่อสร้าง
4. การสืบเนื่องทางงานช่าง หมายถึง รูปแบบจากองค์ประกอบทุกส่วนของอุโบสถ ตั้งแต่เริ่มสร้างมีการถ่ายทอดรับส่งของช่างในแต่ละยุค

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. เพิ่มพูนความรู้ในด้านศิลปสถาปัตยกรรมของจังหวัดอุดรธานี และเรื่องราวมานุษยวิทยา สังคมวิทยา รวมถึงประวัติศาสตร์
2. ทำให้ทราบถึงลักษณะรูปแบบของอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ในช่วงเวลาดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้น
3. เป็นแนวคิดบางประการ อันเป็นพื้นฐานในการนำไปสร้างสรรค์รูปแบบอาคารในปัจจุบันและอนาคต
4. เป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์และข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะพื้นถิ่น ก่อนข้อมูลสูญหาย

บทที่ 2

จังหวัดอุดรธานี : ความเป็นมา

ภาพที่ 1 ตำแหน่งจังหวัดอุดรธานี ในประเทศไทย

ที่มา : จังหวัดอุดรธานี, แผนที่ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2551. เข้าถึงได้จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/>

หนึ่งจังหวัดในเขตอีสานตอนบน มีอารยธรรมมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ล่วงเลยผ่านพันมิตยุคสมัย ยุคแล้วยุคเล่าจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2436 จึงได้ตั้งเป็นจังหวัดอุดรธานี ในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน ความเจริญรุ่งเรืองตามการเติบโตของเมืองในปัจจุบัน ดังพบเห็นได้ในทุกวันนี้ จากสภาพแวดล้อมต่างๆ อาทิ เช่น บ้านเรือนที่อยู่อาศัย อาคารห้างร้าน ตลอดจนประชากรล้วนเป็นตัวชี้วัดถึงสภาพเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

เป็นที่ทราบกันดีว่าหากเศรษฐกิจดี ทุกอย่างย่อมดีด้วย วัด จึงเป็นหนึ่งในส่วนประกอบของการดำเนินชีวิตของผู้คน ขึ้นอยู่กับสภาพของเศรษฐกิจ สิ่งก่อสร้างอาคารภายในวัด แสดงถึงการเป็นวัดที่มีผู้คนช่วยในการอุปถัมภ์ มากน้อยเพียงใดขึ้นกับกำลังแรงศรัทธาของแต่ละชุมชน วัดจึงมักถูกสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา รวมถึงประโยชน์ในด้านต่างๆ วัดจึงอยู่ในฐานะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกด้วยเช่นกัน

จังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัดหนึ่ง ถือว่ามีวัดมากที่สุดเป็นลำดับต้นๆ ในเขตภาคอีสานตอนบน รวมแล้วทั้งหมด 1,245 วัด¹ บางวัดมีอุโบสถเพื่อใช้ในการประกอบพิธีสังฆกรรมของพระสงฆ์ นอกจากใช้เป็นที่ประกอบศาสนกิจแล้วยังเป็นเสมือนหนึ่งที่ประทับของพระพุทธเจ้า² และเป็นสื่อที่แทนถึงประเพณีวัฒนธรรมตลอดจนศิลปกรรมที่สะท้อนภาพสังคม และความเป็นอยู่ของผู้คนในช่วงนั้นๆ

¹ กรมการศาสนา, รายชื่อวัดในจังหวัดอุดรธานี, [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://school.obec.go.th/error/index.html>

² สันติ เล็กสุขุม, บันทึกคำบรรยาย ในคราว สัมมนาวิชาศิลปะไทย สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, วันที่ 20 ธันวาคม 2550.

ลำดับต่อไปเป็นการกล่าวถึงสภาพแวดล้อม ความเป็นมา ประเพณีความเชื่อความศรัทธา รวมถึงวัดและสิ่งก่อสร้างในจังหวัดอุดรธานี เพื่อเป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจถึงประเด็นหัวข้อต่างๆ ในส่วนที่มีความสำคัญ อันส่งผลต่อรูปแบบอุโบสถในเขตบริเวณพื้นที่ที่มาน้อยเพียงใด ดังนี้

สภาพแวดล้อมภูมิศาสตร์

จังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัด ขนาดใหญ่สุดในเขตอีสานตอนบน จากพื้นที่ซึ่งมีประมาณ 15,589.388 ตารางกิโลเมตร³ หรือเป็นอันดับ 3 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ทางด้านยุทธศาสตร์อุดรธานี ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 16 องศา 45 ลิบดาเหนือ ถึง 18 องศา 10 ลิบดาเหนือ และอยู่ในระหว่างเส้นแวงที่ 102 องศา 00 ลิบดาตะวันออกถึง 103 องศา 30 ลิบดาตะวันออก ตำแหน่งดังกล่าวห่างจากกรุงเทพมหานคร ราว 562 กิโลเมตร จังหวัดอุดรธานีมีอาณาเขตติดต่อกับ จังหวัดหนองคายทางทิศเหนือ ติดกับจังหวัดสกลนครและจังหวัดกาฬสินธุ์ทางทิศตะวันออก ส่วนทางทิศใต้ติดจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกาฬสินธุ์ ด้านทิศตะวันตกติดกับจังหวัดเลยและหนองบัวลำภู⁴ (ภาพที่ 1, 2)

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดอุดรธานี โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง มีความลาดเอียงลงสู่แม่น้ำโขงทางด้านจังหวัดหนองคาย ที่ราบดังกล่าวจึงทำให้มีทุ่งนา ป่าไม้และภูเขาเป็นส่วนประกอบ แต่พื้นดินส่วนใหญ่กลับเป็นพื้นดินปนทรายไม่เก็บน้ำ ซ้ำบางแห่งเป็นดินเค็ม ไม่เหมาะกับการประกอบงานด้านกสิกรรม ยังไม่รวมถึงบางพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดทำให้มีพื้นที่ราบพื้นที่เล็กๆ แทรกอยู่อย่างกระจัดกระจาย โดยเฉพาะพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกมีภูเขาเป็นแนวยาว คือ ทิวเขาภูพาน เปรียบเสมือนแบ่งพื้นที่ของจังหวัดออกเป็นสองส่วนตั้งแต่เหนือไปจรดทางใต้สุด⁵

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ในเขตอีสานตอนบน เรียกลักษณะภูมิศาสตร์เป็นแอ่งสกลนครและที่ราบตอนล่างเรียกแอ่งโคราช⁶ แอ่งกะทะสกลนคร มีทิวเขาล้อมรอบทางตะวันออกและทางทิศใต้ โดยมีทิวเขาเพชรบูรณ์และทิวเขาพนมดงรัก ภูมิศาสตร์ดังกล่าวจึงทำให้อุดรธานีเกิดฝน พายุดีเปรสชันเสมอเมื่อถึงหน้าร้อนก็ร้อนจัด เมื่อถึงหน้าหนาวอากาศหนาวจัดเช่นกัน⁷ (ภาพที่ 3)

ปัจจุบันจังหวัดอุดรธานี มีเขตการปกครองตามการขยายของเมือง แบ่งออกเป็น 20 อำเภอ 153 ตำบล 1,636 หมู่บ้าน⁸ มีเส้นทางในการคมนาคม อย่างสะดวกสบายรวมถึงเส้นทางจาก

³ กรมศิลปากร, แหล่งท่องเที่ยวอีสานตอนบน (กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, 2534), 119.

⁴ จังหวัดอุดรธานี, ภูมิประเทศ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2551. เข้าถึงได้จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/>

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ สันติ เล็กสุขุม, “โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย” มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536. (อรรถาธิบาย)

⁷ จังหวัดอุดรธานี, ภูมิอากาศ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2551. เข้าถึงได้จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/>

⁸ การปกครอง อ.ด. 2534. รายชื่ออำเภอดังนี้ อำเภอเมืองอุดรธานี, อำเภอกุดจับ, อำเภอหนองวัวซอ, อำเภอกุมภวาปี, อำเภอโนนสะอาด, อำเภอหนองหาน, อำเภอทุ่งฝน, อำเภอไชยวาน, อำเภอศรีธาตุ, อำเภอวังสามหมอ, อำเภอบ้านดุง, อำเภอบ้านผือ, อำเภอโนนสัง, อำเภอเพ็ญ, อำเภอศรีสงคราม, อำเภอหนองแสง, อำเภอโนนสูง, อำเภอพิบูลย์รักษ์, อำเภอกู่แก้ว และอำเภอประจักษ์ศิลปาคม

จังหวัดอุดรธานี นับถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2552 มีอายุจากการตั้งเมืองรวม 116 ปี ซึ่งเป็นช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน ในราชวงศ์จักรี หรืออีสานในสมัยกรุงเทพฯ⁹ หากแต่ในความเป็นจริงพื้นที่บริเวณจังหวัดอุดรธานี สมัยอดีตกลับมีประวัติศาสตร์อันยาวนานหลายยุคหลายสมัย เกิดขึ้นในอาณาเขตพื้นที่บริเวณดังกล่าว

อย่างไรก็ดีจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่ผ่านมาในประเทศ ทำให้สามารถลำดับพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและการปกครอง ของอาณาเขตพื้นที่อุดรธานีได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น โดยแบ่งออกเป็นสมัยดังนี้ อุดรธานีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ , อุดรธานีสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, อุดรธานีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20, อุดรธานีเมื่อเริ่มสมัยกรุงเทพฯ และอุดรธานีในปัจจุบัน ซึ่งนับเป็นช่วงระยะเวลาของจังหวัดอุดรธานีได้ผ่านมิติแห่งห้วงเวลาก่อนล่วงเลยมาถึงปัจจุบัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อุดรธานีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

หลักฐานทางโบราณคดีบ่งว่ามีการตั้งหลักแหล่งของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในจังหวัดอุดรธานี แบ่งออกเป็นอย่างกว้างๆ ได้สองสมัยคือสมัยสังคมล่าสัตว์ และสังคมกสิกรรม¹⁰

จังหวัดอุดรธานี ในสมัยสังคมล่าสัตว์ เป็นยุคที่ผู้คนอาศัยอยู่บนพื้นที่สูง เช่น ตามเพิงผา ซึ่งพบภาพเขียนสีตามผนังถ้ำ ที่ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นพิธีกรรมของลักษณะสังคมในการล่าสัตว์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ถึงแม้ในปัจจุบันยังไม่อาจกำหนดอายุของภาพเขียนสีกลุ่มนี้ได้อย่างมั่นใจ¹¹ (ภาพที่ 4, 5 และลายเส้นที่ 1,2) ในปัจจุบันกรมศิลปากรได้สำรวจพบภาพเขียนสีกลุ่มสัญลักษณ์ อีกแห่งที่ถ้ำสิงห์ บ้านหนองเจริญ ตำบลขอนแก่น อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 4) เพิ่มขึ้นอีกในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

เมื่อยุคสังคมล่าสัตว์เปลี่ยนแปลงมาสู่เทคโนโลยีในระดับที่สูงกว่า ในราว 5,000 ปี ที่ผ่านมามีหลักฐานการขุดค้นที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอยู่อาศัยและที่ฝังศพ ซึ่งพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณเป็นจำนวนมาก บริเวณดังกล่าวยังพบภาชนะดินเผา เครื่องใช้เครื่องมือ และเครื่องประดับโลหะ¹² (ภาพที่ 6, 7, 8, และ9)

กล่าวได้ว่าสังคมชุมชนโบราณที่รู้จักการใช้สารัตถ์ มีการล่าสัตว์ มีการเลี้ยงสัตว์บางประเภท และที่สำคัญรู้จักการเพาะปลูกข้าว เหล่านี้ล้วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพการดำรงชีวิตตลอดจนสภาพเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดีในสมัยสังคมกสิกรรม¹³

⁹ ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้เกณฑ์การแบ่งช่วงสมัยตามแนวทางของ ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ซึ่งแบ่งออกเป็น ช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ช่วงสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ช่วงเริ่มสมัยกรุงเทพฯ และช่วงสมัยปัจจุบัน ดูรายละเอียดใน สันติ เล็กสุขุม, โครงการวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมในประเทศไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539. (อัคราณา)

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 1.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 3.

¹² นิติ แสงวัฒนะ, “การศึกษาทางโบราณคดีในอีสาน” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ ยุคก่อนประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน วิทยาลัยครูอุดรธานี, 2530. (อัคราณา)

¹³ เรื่องเดียวกัน, 6.

ภาพที่ 4 ภาพเขียนสีตามผนัง ถ้ำคน ที่ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นพิธีกรรมของลักษณะสังคมในการล่าสัตว์ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ภาพลายเส้นที่ 1 การล่าสัตว์ที่ใช้ในการประกอบ พิธีกรรม ถ้ำคน ที่ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 74.

ภาพที่ 5 ภาพเขียนสีตามผนัง ถ้ำวัว ที่ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพลายเส้นที่ 2 ถ้ำวัว ที่ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 76.

ภาพที่ 6 ภาพเขียนสีในกลุ่มสัญลักษณ์ ที่ถ้ำสิงห์ บ้านหนองเจริญ ตำบลขอนแก่น อำเภอกุดจับ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 7 เครื่องประดับโลหะ ที่ชุมชนบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 8 เครื่องใช้เครื่องมือ ที่ชุมชนบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 9 ภาชนะดินเผา ที่ชุมชนบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

อุดรธานีสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

หลังผ่านพ้นช่วงมิติเวลาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พื้นที่อีสานล่างเข้าสู่ยุคสมัยวัฒนธรรมทวารวดี รวมถึงจังหวัดอุดรธานี ด้วยพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้าสู่ดินแดนประเทศไทย ราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ก่อนปรากฏหลักฐานผ่านเข้ามาสู่ดินแดนที่ลึกเข้ามาในเขตอีสาน ราวพุทธศตวรรษที่ 11¹⁴ โดยผ่านทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา สู่เมืองศรีเทพ ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ มายังแม่น้ำชี แม่น้ำมูล กระทั่งแพร่หลายไปทั่วอีสานในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14¹⁵

จังหวัดอุดรธานีพบหลักฐานทางโบราณคดี เป็นแท่งสีมา¹⁶ ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี และที่ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ (ภาพที่ 10, 11, 12 และแผนผังที่ 1) พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์สืบต่อมาจนกระทั่งเข้าสู่ช่วงคาบเกี่ยวกับวัฒนธรรมเขมร ซึ่งมีบทบาทควบคู่กันมาระยะหนึ่งในสมัยเมืองพระนคร ก่อนที่วัฒนธรรมเขมร ยืนนานกว่า ได้เข้าครอบงำดินแดนในเขตอีสาน ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18¹⁷

วัฒนธรรมเขมร มักตั้งชุมชนอยู่บนพื้นที่ค่อนข้างราบ อาศัยการสร้างสระน้ำสี่เหลี่ยม ไว้ดักเก็บกักน้ำและป้องกันน้ำท่วม เรียกกันว่า บาราย รวมถึงนิยมสร้างผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม ผังดังกล่าวพบที่เมืองหนองหาน อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี และสิ่งก่อสร้าง กู่ ในวัฒนธรรมเขมร ที่วัดกู่แก้ว บ้านจិត อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 13, 14, 15) ทางด้านอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พบแท่งสีมา การผสมผสานวัฒนธรรมเขมรเช่นกันที่ บวชพระปู่ วัดพระพุทธรูปบาทบัวบาน, วัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี บ่งบอกถึงความเป็นชุมชนอย่างต่อเนื่องในเขตพื้นที่จังหวัดอุดรธานีในสมัยดังกล่าว (ภาพที่ 16, 17)

¹⁴ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000, 11. อ้างถึงใน สันติ เล็กสุขุม, โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย, 3.

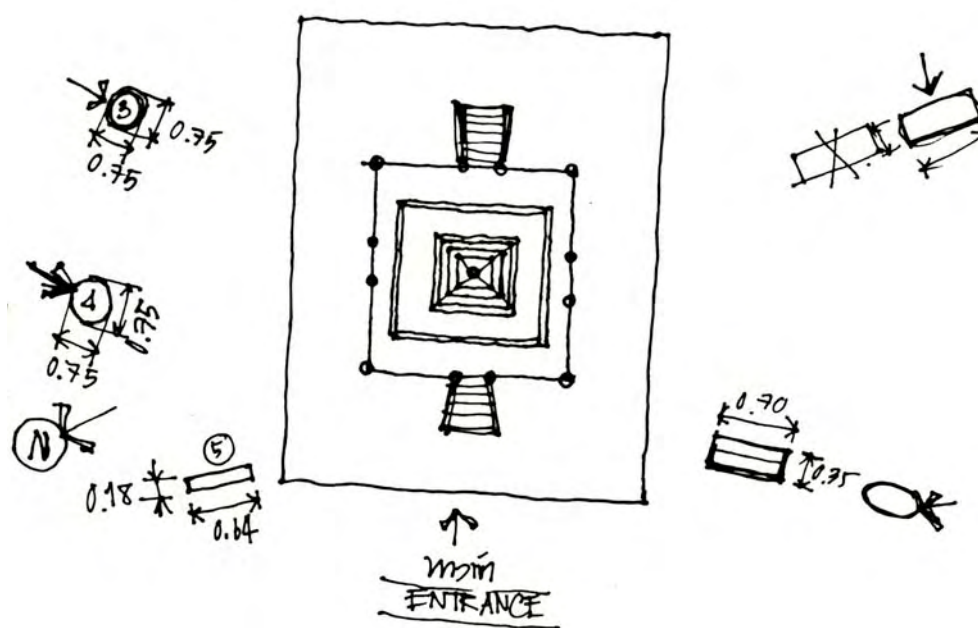
¹⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน, 160-161. อ้างถึงใน สันติ เล็กสุขุม, เรื่องเดียวกัน, 4.

¹⁶ “แท่งสีมา” เพราะเป็นแท่ง มีขนาดใหญ่ จึงขอเรียกว่า แท่งสีมา ในสันติ เล็กสุขุม, รายงานการสำรวจศิลปะโบราณคดีในจังหวัดอุดรธานี ระหว่างวันที่ 9-10 ตุลาคม 2550 “ประเด็น อนุรักษ์กับพัฒนาตรงข้ามกันจริงหรือ” เอกสารประกอบ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 3 พฤศจิกายน 2550. (อัดสำเนา)

¹⁷ สันติ เล็กสุขุม, โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย, 4.

ภาพที่ 10 ตัวอย่างแท่งสีมา แบบกลม ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

แผนผังที่ 1 ผังแสดงตำแหน่งการปักแท่งสีมา ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 11 แท่งสีมาสลักลวดลายส่วนล่าง ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 12 แท่งสีมาชั้นที่ 3 ที่ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 13 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า
ที่มา : จังหวัดอุดรธานี, เมืองหนองหาน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 15 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://maps.google.co.th/>

ภาพที่ 14 ร่องรอยหลักฐาน กู่ ในวัฒนธรรมขอม มุมทิศตะวันตก ที่วัดกู่แก้ว บ้านจិត อำเภอนongหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 15 ร่องรอยหลักฐาน กู่ ในวัฒนธรรมขอม มุมทิศตะวันตก ที่วัดกู่แก้ว บ้านจิต อำเภอนongหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 16 ตัวอย่างแท่งสีมาที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมขอม ที่วัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 17 แท่งสีมาชั้นที่ 3 มีการผสมผสานวัฒนธรรมขอม ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทบาทบัวบาน อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

อุดรธานีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20

ในสมัยวัฒนธรรมอยุธยาเป็นราชธานี พื้นที่จังหวัดอุดรธานีปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู¹⁸ ตรงกับรัชสมัยพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้พบจารึก, พระพุทธรูป และเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม สร้างในสมัยพระไชยเชษฐา แห่งอาณาจักรล้านช้าง¹⁹ รวมถึงกุพระไชยเชษฐาที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมืองหนองบัวลำภู (ภาพที่ 18, 19, 20, 21)

ครั้นสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทรงยกทัพตั้งค่ายพักแรมที่หนองบัวลุ่มภู²⁰ หลักฐานดังกล่าว บ่งบอกถึงความเป็นเมืองในสมัยวัฒนธรรมอยุธยา ในพื้นที่เขตจังหวัดอุดรธานีได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ 18 จารึกกล่าวถึงการบริจาคพื้นที่บริเวณวัด ในสมัยพระไชยเชษฐา ที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู

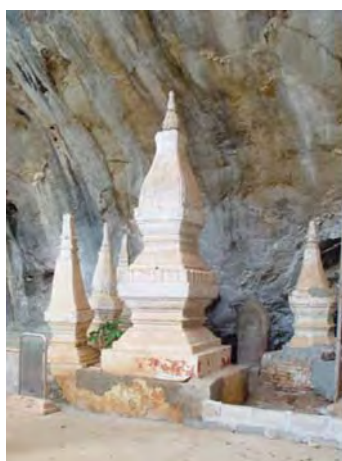
¹⁸ ปัจจุบันเป็นเขตอำเภอในจังหวัดหนองบัวลำภู ที่แยกออกจากจังหวัดอุดรธานี เมื่อปี พ.ศ. 2535

¹⁹ อาณาจักรล้านช้างช่วงระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ 21-24 มีกษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญคือ พระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ซึ่งพระองค์เป็นไมตรีกับพระมหาจักรพรรดิแห่งอาณาจักรอยุธยา อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป” ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการ สัมมนาประวัติศาสตร์ศิลปะภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2551. (อัดสำเนา)

²⁰ กระทรวงมหาดไทย , ประวัติศาสตร์มหาดไทย ส่วนภูมิภาคจังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2528), 4.

ภาพที่ 19 พระพุทธรูปที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา เป็นศิลปะล้านช้าง สร้างในสมัยพระไชยเชษฐา

ภาพที่ 20 เจดีย์ทรงดอกบัวเหลี่ยมภายในวัดถ้ำสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู

ภาพที่ 21 กู่พระไชยเชษฐา ที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

อุดรธานีเมื่อเริ่มสมัยกรุงเทพ

ผ่านพ้นช่วงเวลาว่างเลยเข้าสู่สมัยกรุงเทพฯ อุดรธานี ไม่มีชื่อเป็นทางการ แต่มีเรื่องที่เกี่ยวข้อง ครั้งแรกเป็นสงครามกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369-2371²¹ มีการมาตั้งกองทัพที่อำเภอหนองบัวลำภู ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2411 เกิดความวุ่นวายในมณฑลลาวพวน²² กองทัพไทยยกขึ้นไปปราบจนสงบ (ภาพที่ 22)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พวกอ้อ รวมตัวกันก่อการร้ายในมณฑลลาวพวน จึงส่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (ภาพที่ 23) เป็นแม่ทัพไปทำการปราบปรามพวกอ้อ พ.ศ. 2428 ซึ่งยังคงไม่ปรากฏชื่อจังหวัดอุดรธานี ภายหลังเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส พ.ศ. 2436²³ จำเป็นต้องอพยพเคลื่อนย้ายตามสนธิสัญญา จึงตั้งเมืองขึ้นที่บ้านเดือหมากแข้ง (ภาพที่ 24) อย่างไรก็ดีบ้านเดือหมากแข้งเป็นชุมชนที่มีมาก่อนหน้าถูกจัดตั้งเป็นเมืองอุดรธานี ในพ.ศ. 2450 อยู่ในเขตการปกครองของมณฑลอูตร²⁴

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475²⁵ อุดรธานี เป็นชื่อเรียกจังหวัดอุดรธานี อย่างสมบูรณ์ หลังจากทางการยกเลิกการปกครองในระบบมณฑลให้เหลือเฉพาะจังหวัดและอำเภอเท่านั้น (ภาพที่ 25, 26)

²¹ เหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ อยู่ในช่วงรัชกาลที่ 3 ซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองหนองบัวลำภู เป็นเมืองที่ทัพเจ้าอนุวงศ์ถอยทัพหนีกับไปตั้งรับ ใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยานครราชสีมาธิบดี, สานส์สมเด็จพระ เล่ม 6 (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2506), 237.

²² เกิดความไม่สงบจากชาวจีนที่เป็นกบฏได้เผิง ซึ่งอาศัยอยู่ตามชายแดน ยกพวกเข้าปล้นสดมภ์พลเมืองในเขตเมืองลาวพวนและหัวเมืองเหนือ ใน จังหวัดอุดรธานี, ประวัติศาสตร์เมืองอุดร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก http://bp3.blogger.com/_KOplgtjyr0w/

²³ ไทยได้มีกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส เนื่องจากฝรั่งเศสต้องการ ลาว เขมร ญวน เป็นอาณานิคม เรียกว่ากรณีพิพาท ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงยอมเสียสละส่วนน้อยเพื่อรักษาประเทศไว้ จึงทรงสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส และตามสนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างไทย-ฝรั่งเศส มีเงื่อนไขห้ามประเทศสยามตั้งกองทหารและป้อมปราการอยู่ในรัศมี 25 กิโลเมตรของฝั่งแม่น้ำโขง

²⁴ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังแบ่งเขตการปกครองเป็นระบบมณฑลก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็น ภาค ใน ธีรชัยบุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450 (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 2542), 3.

²⁵ รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, เหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 22 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงส่งกองทัพไปดูแลความสงบใน
มณฑลลาวพวน

ที่มา : จังหวัดอุดรธานี, ประวัติศาสตร์เมืองอุดร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึง
ได้จาก http://bp3.blogger.com/_KOplgtyjr0w/

ภาพที่ 23 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม แม่ทัพปราบฮ่อ และผู้ตั้งเมืองอุดรธานี
ที่มา : วีรบุรุษ : อุดรธานี, ประวัติ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://images.google.co.th/imgres?imgurl>

ภาพที่ 24 กองกำลังทหารของฝ่ายไทย หลังเกิดข้อพิพาทกับฝรั่งเศส จนต้องถอยล่าตามสนธิสัญญา
ที่มา : อุดรธานี, ลาวพวน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://61.19.220.3/heritage/nation/military/military1/img47.jpg>

ภาพที่ 25 กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475
ที่มา : สารคดี, จอมพล ป.พิบูลสงคราม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://www.sarakadee.com/feature/2000/04/images/pride-10.jpg>

ภาพที่ 26 ภาพหลักฐานการเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญที่สร้างจำลองอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย บริเวณ
วงเวียนหน้าสถานีรถไฟ จังหวัดอุดรธานี ที่สร้างขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2484 ใน
เดิม วิภาคย์พจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยฯ, 2530),
420.

อุดรธานีในปัจจุบัน

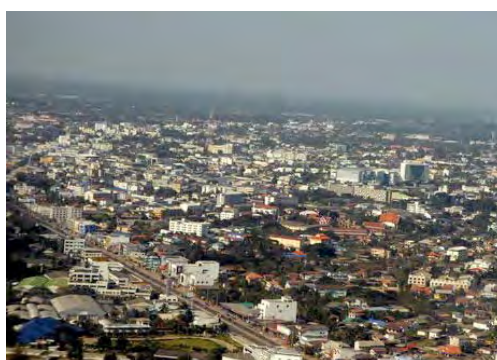
ปัจจุบันอุดรธานีมีการพัฒนา เช่น การตัดถนนหนทาง มีน้ำประปา ไฟฟ้าและระบบการค้า การตลาด ตลอดจนเทคโนโลยีเข้ามาสู่อุดรธานี ยังผลให้มีความเจริญ จากการแบ่งเขตการปกครอง เป็น 20 อำเภอ 155 ตำบล และ 1,636 หมู่บ้าน

ส่วนการสร้างวัดในเขตจังหวัดอุดรธานี จากหลักฐานถึงปัจจุบันมีรูปแบบพัฒนาการตามความเจริญ ทางด้านวัตถุตามลำดับ รวมถึงรูปแบบอุโบสถจากภาคกลางก็เป็นแบบที่นิยมสร้างกันมากมายเช่นกัน โดยวัดทั้งหมดในจังหวัด มีจำนวนทั้งสิ้น 1,245 วัด แบ่งออกเป็นแบบมหายานและธรรมยุติ²⁶ หนึ่งรูปแบบอุโบสถจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ 3 ต่อไป

กล่าวโดยสรุปจังหวัดอุดรธานีเป็นพื้นที่ ที่มีชุมชนตั้งหลักแหล่งมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ล่วงเลยผ่านสมัยวัฒนธรรมทวารวดี สมัยวัฒนธรรมเขมร สมัยวัฒนธรรมอยุธยา และสมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน หลักฐานที่ปรากฏล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ย่อมทำให้มีพัฒนาการและรูปแบบที่ชัดเจนในแบบเฉพาะตัวที่เด่นชัด (ภาพที่ 27, 28)

ภาพที่ 27 สภาพตัวเมืองในปัจจุบัน มุมทางทิศตะวันออกของจังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 28 สภาพตัวเมืองในปัจจุบัน มุมทางทิศเหนือของจังหวัดอุดรธานี

²⁶ กรมการศาสนา, ประวัติวัด, จังหวัดอุดรธานี [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://school.obec.go.th/onab79/indexnew.htm>

เศรษฐกิจ

กล่าวกันว่าชุมชนก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียงเป็นยุคกลีกรรรม ย่อมแสดงให้เห็นถึงพื้นฐานการประกอบงานด้านเกษตรกรรม ของชาวจังหวัดอุดรธานี อาชีพหลักในชุมชนปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์เป็นหลักปัจจุบันยังคงพบเห็น ปัจจุบันเศรษฐกิจหลักของจังหวัดอุดรธานี เป็นน้ำตาลและเกลือ ซึ่งมีแหล่งปลูกอ้อยตามอำเภอต่างๆ กินพื้นที่บริเวณจำนวนมาก เช่น ที่อำเภอกุมภวาปี และอำเภอโนนสะอาดพบไร่อ้อยจำนวนมากกว่าทุกพื้นที่ ด้านนาเกลือมีแหล่งผลิตที่อำเภอบ้านดุง ด้วยสภาพดินปนทรายมีเกลือปะปนอยู่มากเป็นทุนเดิม เศรษฐกิจของชาวบ้านดุงจึงอยู่ด้วยการทำนาเกลือ ถึงทางรัฐบาลจะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สนับสนุนลงทุนในภาคอุตสาหกรรม ชาวจังหวัดอุดรธานีก็ยังคงรักษาวิถีการดำรงชีพในด้านเกษตรกรรมเช่นเคย อาจมีบางกลุ่มไปทำงานต่างประเทศหรือในเมืองหลวงอยู่บ้าง ปัจจุบันอุดรธานีก็ยังคงปลูกไร่อ้อยและทำนาเกลือเช่นเดิม (ภาพที่ 29)

อนึ่งความนิยมในการปลูกยางพารา ตามนโยบายของรัฐบาลปัจจุบันทำให้มีสวนยางมากขึ้นแต่ยังไม่ทราบถึงผลผลิตเป็นที่น่าพึงพอใจมากเพียงใดสำหรับเกษตรกร

จากสภาพเศรษฐกิจซึ่งผ่านมาจากอดีต กลุ่มที่ปลูกไร่อ้อยและทำนาเกลือมักพบการกระจายตัวของวัดในเขตอำเภอ หนองหาน บ้านดุง กุมภวาปีและโนนสัง อำเภอดังกล่าวมีวัดแทบทุกหมู่บ้าน จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของชุมชน ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ยังคงรักษาประเพณีการทำบารุงพระพุทธศาสนาไปพร้อมกับการทำงาน อันสอดคล้องกับการดำรงชีพของชุมชน โดยใช้วัดเป็นแหล่งศูนย์รวมจิตใจ แหล่งรวมวิทยาการ โรงเรียน และสถานที่จัดงานประเพณีต่างๆ วัดจึงเป็นสถานที่สำคัญของชุมชนทุกหมู่บ้าน²⁷

ภาพที่ 29 ไร่อ้อยอำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน

²⁷ สุเทพ สุนทรเกสัช, สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2528), 180.

ประเพณีวัฒนธรรม

ชาวอีสานทั่วๆ ไปรวมถึงชาวจังหวัดอุดรธานี ล้วนมีความเชื่อดั้งเดิม มีโครงสร้างวัฒนธรรมจากล้านช้าง ซึ่งผสมเข้ากับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่ดั้งเดิม ประเพณีที่ยึดถือแนบแน่น คือ ฮีตสิบสอง²⁸ เป็นแบบแผนการทำบุญทั้งสิบสองเดือน เพื่อเป็นแนวทางยึดถือปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนา²⁹

ด้านวัฒนธรรมการพูด การกิน การอยู่และการนุ่งห่ม ชาวจังหวัดอุดรธานี ยึดถือปฏิบัติเช่นเดียวกัน ทว่าทั้งภาคอีสาน การแต่งกายอาจมีแตกต่างกันบ้าง กล่าวคือ ชุมชนที่เป็นพื้นที่หรืออพยพมาตั้งหลักแหล่ง ก็มีการแต่งกายแตกต่างกันออกไป เช่น ที่อำเภอบ้านผือ มีชุมชนไทยพวน ลาวโซ่ง เป็นต้น ประเพณีและวัฒนธรรม สามารถเรียงลำดับได้ดังนี้

ฮีต 12

สิ่งที่ยึดถือตลอดมาจนถึงปัจจุบันประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นเวลานาน ซึ่งมีการปฏิบัติเป็นประจำเดือนละ 1 ฮีต ตลอดปี เป็นเวลา 12 ฮีต เช่น เดือนแปดเป็นงานเข้าพรรษา เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปประเพณี ฮีตสิบสอง ที่ยึดถือแนวปฏิบัติล้วนเกี่ยวข้องกับวัดแทบทุกเดือน โดยเฉพาะมีการทำบุญเลี้ยงพระร่วมอยู่ด้วยเสมอเป็นประจำ ผลที่ได้รับก็คือ ทุกคนได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ชาวอีสานจึงร่วมไม้ร่วมมือในการสร้างอาคารสิ่งก่อสร้างภายในวัด หรือซ่อมแซมให้สภาพดีขึ้น ด้วยที่ชาวบ้านเองได้ใช้ประโยชน์ร่วมกับพระและชุมชนของตนเอง³⁰ (ภาพที่ 30)

ภาพที่ 30 ภาพวาดแสดงประเพณีเดือนแปด บุญเข้าพรรษา

ที่มา : แหล่งเรียนรู้ห้องสมุดประชาชน, ภาพฮีต 12 ของชาวอีสาน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2551. เข้าถึงได้จาก <http://202.143.137.109/0541/heed12kong14.html>

²⁸ ฮีต มาจากคำว่า จาริต หมายถึงประเพณี พระ พระอริยานุวัตร เขมจารี, “ฮีตสิบสองคลองสิบสี่” มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2520. (อัดสำเนา)

²⁹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, ประเพณีอีสานโบราณบางเรื่อง เล่ม 1 (มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม, 2529), 78.

³⁰ พระมหาปรีชา ปริญญาโณ, ประเพณีโบราณไทยอีสาน (อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2516), 194.

วัฒนธรรมการพูด การกิน การอยู่และการนุ่งห่ม

ชาวจังหวัดอุดรธานี มีภาษาพูดเป็นภาษาอีสานพบโดยทั่วไปในเขตภาคอีสาน การกิน นิยมกินส้มตำ ลาบ ก้อย ตามปกติวิสัย ส่วนด้านการอยู่อาศัย ปลุกเสียดด้วยไม้ที่หาได้จากโคกป่าท้ายหมู่บ้านหรือท้ายนา มาสร้าง (ภาพที่ 31) และด้านการนุ่งห่ม (ภาพที่ 32) หมี่ขิดเป็นผ้าที่ชาวบ้านนาข่าอำเภอมือทองขึ้นมาจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวจังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบันยังถือเป็นสินค้าเศรษฐกิจ อย่างหนึ่งที่ทำรายได้ให้กับชุมชนบ้านนาข่า (ภาพที่ 33)

วัฒนธรรมการพูด การกิน การอยู่ของชุมชนชาวจังหวัดอุดรธานี ไม่ได้แตกต่างจาก จังหวัดอื่นๆ ในเขตภาคอีสาน โดยมีจุดเด่นเฉพาะอยู่กับการทอผ้าขิดไม่ซ้ำใครในภาคอีสาน³¹

ภาพที่ 31 อาหารประเภทลาบ ก้อย ต้ม ซุปและข้าวเหนียว

ภาพที่ 32 เสาอนที่อยูอาศัยชาวอีสานต่างๆ ไป ตัวอย่างที่บ้านขอนแก่น อำเภอกุดจับ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 33 ผ้าหมี่ขิดบ้านนาข่า อำเภอมือทอง ที่มีชื่อของจังหวัดอุดรธานี

³¹ สถาบันราชภัฏอุดรธานี, ข้อมูลวัฒนธรรม จังหวัดอุดรธานี โครงการสืบภูมิปัญญาวัฒนธรรมของชาติ ตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, 2546), 193-213.

ความเชื่อและความศรัทธาของผู้คน

มนุษย์ทุกคนที่เกิดมามีความเชื่อและความศรัทธาในแต่ละบุคคล ชาวจังหวัดอุดรธานี เช่นเดียวกัน ไม่ต่างจากทุกจังหวัดในประเทศไทย มีความเชื่อและความศรัทธาที่สามารถแยกออกได้ 2 ความเชื่อใหญ่ได้แก่

ความเชื่อในเรื่องผี

กล่าวกันว่าคติความเชื่อเป็นแนวทางการยอมรับต่อพลังหรืออำนาจเหนือธรรมชาติไม่อาจสามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง อันเกิดอยู่ในจิตใจสำนึกของมนุษย์ แต่มนุษย์ก็ยอมรับให้ความเคารพและเกรงกลัว อย่างไรก็ตาม ความเชื่อยังมีทั้งความเชื่อที่มลายของสังคมดั้งเดิม และความเชื่อที่เป็นเหตุเป็นผล หากย้อนอดีตสู่ยุคแรกเริ่มในอีสาน ยังไม่มีศาสนามนุษย์ในอดีตมีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติหรือศาสนาผี หรือความเชื่อเรื่องผี³² จนกระทั่งศาสนาเริ่มผ่านเข้าสู่ดินแดนอีสาน ความเชื่อเรื่องผีและศาสนาได้เข้าผสมผสานกันอย่างแยกไม่ออก ด้วยพิธีกรรมต่างๆ แฝงไว้ด้วยเรื่องผีและวิญญาณ

ชาวจังหวัดอุดรธานี นับถือผีฟ้าผีแถน ซึ่งปรากฏในพิธีกรรมเพื่อขอฝน ด้วยการจุดบั้งไฟ³³ (ภาพที่ 34,35) รองลงมาเป็นผีปู่ตาหรือวิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน ซึ่งมักนิยมปลุกศาลปู่ตาไว้บริเวณนอกหมู่บ้าน (ภาพที่ 36) ส่วนผีอารักษ์ มีอยู่ทุกหมู่บ้านในอำเภอต่างๆ โดยพื้นที่จังหวัดอุดรธานี พบผีอารักษ์ได้ทั่วไปที่ชาวบ้านเรียกว่า หลักบ้าน เพื่อคุ้มครองหมู่บ้านให้มีความสงบสุขร่มเย็น โดยมีพิธีเซ่นสรวงในช่วงเดือนเจ็ด เรียกว่าบุญข้าชะ ที่สำคัญชาวบ้านต้องปลุกเทียนห่างจากหลักบ้านออกไปอย่างน้อยสิบวาจึงจะปลุกเรือนได้³⁴ (ภาพที่ 37)

ภาพที่ 34 พิธีกรรมการรำผีฟ้า ความเชื่อของชุมชนชาวอีสาน

ที่มา : ประเพณีอีสาน, รำผีฟ้า [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://tv5.co.th/>

³² สุจิตต์ วงษ์เทศ, พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 256.

³³ เพราะผีแถนเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก เป็นผีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชาวอีสาน เช่น การจุดบั้งไฟเพื่อขอให้พระยาแถนบันดาลให้ผลตก ส่วนลำผีฟ้าเพื่อใช้ในการรักษาโลก ใน ธวัช ปุณโณทก, “ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน เอกสารสัมมนา โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. (อัดสำเนา)

³⁴ วิโรฒ ศรีสุโรและธาดา สุทธิธรรม, หลักบ้านในภาคอีสาน (รายงานการวิจัย คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534), 8.

ภาพที่ 35 พิธีกรรมขอฝนและการจุดบั้งไฟในเขตภาคอีสาน

ที่มา : ความเชื่อ, ประเพณีอีสาน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://thaifoodnow.com>

ภาพที่ 36 ศาลปู่ตาทำยมบ้านและพิธีการไหว้ศาลปู่ตาที่หมู่บ้านในเขตอีสาน

ที่มา : อีสาน, พิธีกรรม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://esanlick.com/>

ภาพที่ 37 หลักรบ้านสร้างขึ้นเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขเพราะเชื่อว่าจะทำให้ชาวบ้านมีแต่ความสงบสุข

ที่มา : อีสาน, พิธีกรรม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://esanlick.com/>

ความเชื่อในเรื่องของพญานาค

ลุ่มน้ำโขงตอนบนบริเวณจังหวัดเลย หนองบัวลำภู หนองคาย สกลนคร และนครพนม ล้วนมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพญานาค ระบบความเชื่อดังกล่าวถือว่า นาคหรืองู เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ³⁵ ตำนานอุรังคธาตุ³⁶ ให้ความสำคัญเรื่องดังกล่าว เพราะนาคมีอำนาจเหนือธรรมชาติ บันดาลให้เกิดแม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง ตลอดจนภูเขาและแหล่งที่อยู่อาศัย³⁷ (ภาพที่ 38)

ครั้นศาสนาพุทธเข้ามาสู่บริเวณดังกล่าว ลัทธิบูชานาคถูกผนวกรวมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาที่เข้ามาแทนที่ไม่ได้สลายไป ยังปรากฏเห็นนาคกลายเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา³⁸ อนึ่ง ภาชนะดินเผาบ้านเชียงพบลายเขียนเป็นรูปงู จากหลักฐานทำให้เชื่อว่าการบูชา ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ภาพที่ 39) และยังคงสืบเนื่องต่อกันมาในสมัยหลังจวบจนปัจจุบัน ยังพบเห็นการนับถือพญานาค แม่น้ำโขงเป็นเพียงแม่น้ำสายเดียว แต่ผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงยังมีความเชื่อจากวัฒนธรรมในอดีต ด้วยการนับถือบั้งไฟพญานาค ซึ่งทุกวันออกพรรษาของทุกปี พญานาคปล่อยบั้งไฟในแม่น้ำโขง ขึ้นสู่ท้องฟ้า แม้ในทางวิทยาศาสตร์ยังหาคำตอบไม่ได้ ลูกไฟที่พุ่งขึ้นมาเหนือสายน้ำ (ภาพที่ 40)

ถึงเป็นเพียงแค่น้ำและความเชื่อ แต่อย่างไรก็ดี ผู้คนชาวอีสานยังมีความศรัทธาอยู่เช่นเดิม และจากการตั้งข้อสังเกตทำให้พบว่าแทบทุกวัด ราวบันไดทางขึ้นอุโบสถ มักประดับราวบันไดทางขึ้น ด้วยรูปพญานาคเสมอแทบทั้งหมดในเขตพื้นที่วิจัย รวมถึงจังหวัดใกล้เคียงอีกด้วย (ภาพที่ 41)

ภาพที่ 38 ลายเส้นนาค ระบบความเชื่อความศรัทธาของชาวอีสาน ด้วยเพราะมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่มา : นาค, ความเป็นมาของนาค [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://jemminy2.tripod.com/>

³⁵ สุจิตต์ วงษ์เทศ, พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน, 260.

³⁶ ตำนานอุรังคธาตุ เป็นเรื่องราวปรัมปราของผู้คนสองฝั่งโขง ที่สมมุติว่าการเคลื่อนย้ายผู้คนจากหนองแสในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของจีน มาตามลำน้ำโขงและเข้าไปตั้งถิ่นฐานตามที่ราบลุ่มของสองฝั่งแม่น้ำโขง ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน, 10-17. อ้างถึงใน สันติ เล็กสุขุม, “โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย” มหาวิทยาลัยศิลปากร 2539, (อรรถาธิบาย)

³⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน, 265.

³⁸ อุทัยทอง จันทภรณ์, องค์ประกอบสถาปัตยกรรมอีสาน (สกลนคร : ศูนย์วัฒนธรรม, 2534), 28.

ภาพที่ 39 ภาพดินเผาบ้านเชียง ลายเขียนเป็นรูปงู หลักฐานที่ทำให้เชื่อว่าการบูชา ในสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, ปลั่งลาว ชาวอีสาน มาจากไหน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 260.

ภาพที่ 40 ประชาชนเฝ้าชมพลุไฟ หรือบั้งไฟพญานาค ตามริมแม่น้ำโขงในวันออกพรรษา

ภาพที่ 41 รวบรวมไดนาศทางขึ้นอุโบสถ ที่พบเห็นได้เกือบทุกวัดในเขตภาคอีสาน ตัวอย่าง
ที่วัดลุ่มพินีวิหาราม อำเภอมือง จังหวัดเลย

พุทธศาสนา กับงานช่าง

ศาสนาพุทธและฮินดูแพร่หลายเข้ามาในราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ตามที่กล่าวมา มีเส้นทางผ่านทางลุ่มน้ำป่าสัก และช่องเขาเพชรบูรณ์ เข้าสู่อีสานบริเวณพื้นที่ที่เป็นชุมชนดั้งเดิม³⁹ นับถือผีและนาคมาก่อน จึงผสมผสานกันเป็นความเชื่อความศรัทธา มีการพัฒนาการเรื่อยมา เป็นศาสนาพุทธตามลำดับ ซึ่งพบในเขตภาคอีสาน เช่นที่ เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ บำกุตโดน จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น จังหวัดอุดรธานีพบหลักฐานอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่นกันโดยแบ่งตามลำดับสมัยวัฒนธรรมต่างๆ ได้ดังนี้ สมัยวัฒนธรรมทวารวดี สมัยวัฒนธรรมเขมร สมัยวัฒนธรรมอยุธยา-ล้านช้าง และสมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ย่อมสังเกตได้ว่าสมัยแห่งวัฒนธรรมสุโขทัย และวัฒนธรรมล้านนา ไม่ปรากฏเพราะ ไม่มีความสัมพันธ์สืบเนื่องทางงานช่างในพื้นที่อีสาน ด้วยไม่พบหลักฐานถึงรูปแบบศิลปะทั้ง 2 วัฒนธรรม ตลอดจนการแผ่กระจายอำนาจการปกครองของทั้ง 2 วัฒนธรรม ที่ปกครองทางภาคเหนือด้วยสมัยวัฒนธรรมล้านนา และภาคกลางด้วยสมัยวัฒนธรรมสุโขทัย

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี มีอายุตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-16 หลักฐานยืนยันถึงการแพร่กระจายของพุทธศาสนาเข้ามายังบริเวณจังหวัดอุดรธานี คือ แท่งสีมา⁴⁰ มีรูปแบบภาพสลักและลวดลายเป็นลายสมัยวัฒนธรรมทวารวดี กล่าวคือ ภาพสลักเป็นรูปสถูป รูปหม้อน้ำ⁴¹ ภาพสลักแกนปูนกึ่งกลางแท่งสีมา (ภาพที่ 42, 43) และส่วนแท่งที่มีลวดลายพบรูปแบบคล้ายกับลายก้อนเมฆ ที่พบในภาพสลักนูนต่ำ ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์⁴² จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 44, และภาพลายเส้นที่ 3)

บริเวณจังหวัดอุดรธานีพบแท่งสีมา มีการแกะสลักลวดลายในสมัยทวารวดี ที่วัดพระธาตุดอนแก้ว⁴³ อำเภอกุมภวาปี (ภาพที่ 45) ส่วนแท่งที่แกะสลักแกนปูน และรูปสถูปพบที่ กลุ่มสิมารอบนอก แท่งที่ 1 และ 2 ภายในบริเวณบวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ⁴⁴ เปรียบเทียบกับรูปแบบที่พบแท่งสีมาที่วัดโนนศิลา บ้านฝาย ตำบลหนองไผ่ อำเภอยุมแพ จังหวัดขอนแก่น เป็นรูปแบบและช่วงอายุร่วมสมัยเดียวกัน (ภาพที่ 46)

³⁹ สันติ เล็กสุขุม, “โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย” มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539. (อัคราเนนา)

⁴⁰ ดุโน สันติ เล็กสุขุม, “รายงานสำรวจศิลปะโบราณคดีในจังหวัดอุดรธานี” เอกสารประกอบการบรรยาย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2550. (อัคราเนนา) เพราะสีมาเป็นทรงแท่ง จึงขอเรียกว่า “แท่งสีมา”

⁴¹ แท่งสีมาที่พบเป็นภาพสลักรูปหม้อน้ำบุรณะขตะ พบที่บ้านท้อเล่อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในสุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน (กรุงเทพ : เมืองโบราณ, 2549), 105.

⁴² สันติ เล็กสุขุม, “จากจิตรกรรมแบบประเพณีมาเป็นจิตรกรรมร่วมสมัยในปัจจุบัน (ตอนที่ 2),” ศิลปะวัฒนธรรม 17, 2 (ธันวาคม 2538), 190-192.

⁴³ รูปแบบลวดลายมีความคล้ายกับลวดลายในแท่งสีมา ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ และที่แท่งสีมา ที่ เมืองพิมาย

⁴⁴ จากผลการขุดแต่งกรมศิลปากรพบว่าระดับชั้นดินเดียวกันนั้น อาจจะมีการเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นหรือปักพร้อมกัน หรือจะปักในระยะเวลาที่ต่างกัน การปักใบเสมาซ้อนกัน 3 ใบ นั้นอาจจะเป็นการผูกซ้อนกัน โดยพระสงฆ์ในแต่ละนิกายเพื่อแสดงว่านิกายใดผูกพิชิตมา นิกายนั้นก็ปักลงไปไว้เป็นสำคัญ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, เล่ม 26 (กรุงเทพ : ศุภสภา 2505), 106.

งานช่างในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ที่พบรูปแบบแท่งสี่มาสลักแบบสันแกนูน หรือแบบหมอนน้ำบูรณะชตะ รวมถึงที่มีลวดลายประดับก็ดี บ่งถึงการรับศาสนาพุทธเข้าในพื้นที่ ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดียที่ค่อนข้างชัดเจนในระยะแรก ก่อนที่จะมีการผสมผสานวัฒนธรรมและรสนิยมท้องถิ่นเข้ากับอิทธิพลจากภายนอกในเวลาต่อมา จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ⁴⁵ ขนาดเดียวสิ่งก่อสร้างอาคารอุโบสถ ไม่มีหลักฐานหลงเหลือ แต่ยังสามารถเชื่อได้ว่ามีอาคารสิ่งก่อสร้างในสมัยวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ที่ปรากฏในแท่งสี่มาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 47, 48)

ภาพที่ 42 ภาพแท่งสี่มาสลักรูปสถูป ชั้นนอกสุด ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 43 ภาพแท่งสี่มาสลักแกนูนกึ่งกลาง ชั้นนอกสุด ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

⁴⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 23-28.

ภาพที่ 44 ภาพสลักนูนต่ำ ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ สมัยทวารวดี พบที่เมืองฟ้าแดด
สงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 62.

ภาพลายเส้นที่ 3 ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ ในวงกลมสีแดงคือรูปแบบลาย ที่พบได้ใน
วัฒนธรรมทวารวดี
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 63.

ภาพที่ 45 ภายในวงกลมแสดงลวดลายคล้ายกับภาพสลักนูนต่ำ ตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์
พบในแห่งสีมา วัดพระธาตุดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 46 แท่งสีมาที่แกะสลักแกนูน กลุ่มเสมารอบนอก แท่งที่ 1 และ 2 บริเวณบวชพระปู่
วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 47 ภาพตัวอย่างแท่งเสมาเป็นภาพอาคารสิ่งก่อสร้างในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ที่เมืองฟ้า
แดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ภาพที่ 48 ภาพส่วนขยายแท่งเสมาเป็นภาพอาคารสิ่งก่อสร้างในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ที่เมือง
ฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

สมัยวัฒนธรรมเขมร มีอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-18 หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ในสมัยวัฒนธรรมเขมรของภาคอีสาน ยังเป็นแท่งสีมาสลักภาพบุคคล มีเครื่องแต่งกายเป็นรูปแบบเขมร กล่าวคือ แท่งสีมาที่พบเป็นภาพสลักบุคคล พบที่บวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี อยู่บริเวณด้านในสุดโดยซ้อนกัน 3 ชั้น (ภาพที่ 49) อีกแห่งที่วัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ เช่นเดียวกัน พบการนูนต่ำรูปแบบคล้ายในสมัยเกาะแกร์⁴⁶ (ภาพที่ 50, 51, 52) หลักฐานดังกล่าวอาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าชุมชนดั้งเดิมรับพุทธศาสนา แต่ในขนาดเดียวกันก็ผสมผสานฮินดู ผสมเข้าด้วยกัน⁴⁷ ด้วยดินแดนอีสานรวมถึงจังหวัดอุดรธานี อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร ดังที่พบผังเมืองหนองหาน และส่วนอาคารก่อด้วยศิลาแลง ในวัดบ้านจืด อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอดีตเคยเป็นเมืองในสมัยเขมรดังกล่าว⁴⁸ รวมถึงปราสาทหินที่พบทั่วไปในเขตภาคอีสาน อาทิเช่น ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าในสมัยวัฒนธรรมเขมร นิยมสร้างปราสาทหินในศาสนาฮินดู ดังนั้นจึงไม่นิยมสร้างวัด ทั้งนี้ยังรวมถึงแท่งสีมา เข้าใจว่าเป็นการผสมผสานกันของรูปแบบในวัฒนธรรมสมัยทวารวดีและสมัยวัฒนธรรมเขมรด้วยเช่นกัน โดยมีลักษณะรูปแบบเฉพาะของช่างเขมรมากกว่าช่างสมัยวัฒนธรรมทวารวดี

ภาพที่ 49 แท่งสีมาเป็นภาพสลักบุคคล บริเวณด้านในสุด ซึ่งซ้อนกัน 3 ชั้น ที่บวชพระปู่ วัดพระพุทธรบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

⁴⁶ รายละเอียดของภาพแสดงถึงการแต่งกายในวัฒนธรรมเขมรทั้งภาพบุรุษและสตรี เมื่อเทียบเคียงรูปแบบของภาษาทรงและเครื่องอาภรณ์แสดงถึงรูปแบบศิลปะแบบเกาะแกร์ ภาษายาวคล้ายโล่รังจีบเป็นริ้วซอกชายภูเขา ออกเป็นวงโค้ง หน้าอุทรจีบเป็นริ้ว เครื่องประดับทั้งสองเหมือนกัน ใน ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ภาพสลักบนใบเสมาค้นพบใหม่ ณ พระพุทธรบาทบัวบาน อุดรธานี,” ศิลปวัฒนธรรม, 17, 6 (ตุลาคม 2535) 86-89.

⁴⁷ สันติ เล็กสุขุม, “โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย” 3-5.

⁴⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉกหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2533), 269.

ภาพที่ 50 ภาพขยายแท่งสีมา ด้านล่าง ที่วัดหนองกาฬิม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แสดงการ
นุ่งผ้ารูปแบบคล้ายในสมัยเกาะแก้ว ของเขมรที่เมืองพระนคร

ภาพที่ 51 ภาพแท่งสีมา วัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มีการนุ่งผ้ารูปแบบคล้าย
ในสมัยเกาะแก้ว เช่นเดียวกัน กับวัดบ้านหนองกาฬิม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 52 ตัวอย่างอีกภาพแท่งสีมาวัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

สมัยวัฒนธรรมอยุธยา-ล้านช้าง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-23 พระพุทธศาสนาในพื้นที่บริเวณจังหวัดอุดรธานี ไม่พบหลักฐานที่สนับสนุนอย่างชัดเจนมากนัก เฉพาะพื้นที่บริเวณเมืองหนองบัวลุ่มภู เท่านั้นที่ตกอยู่ภายใต้อาณาเขตล้านช้าง⁴⁹ โดยหลักฐานที่เชื่อว่าเป็นเขตแดนของล้านช้าง คือ พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย อนุสรณ์ของพระไชยเชษฐาและพระมหาจักรพรรดิ เพื่อสัมพันธ์ไมตรีหรือเพื่อแบ่งเขตของอาณาจักรแต่ละฝ่าย (ภาพที่ 53) อนึ่งพื้นที่จังหวัดเลย หนองบัวลุ่มภู อุดรธานี หนองคายและพื้นที่บางส่วนของสกลนคร นครพนม ทั้งหมดเคยเป็นเมืองอาณาจักรล้านช้าง ในสมัยอยุธยามาก่อน⁵⁰ (ภาพที่ 54, 55)

อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนา ในช่วงเวลาดังกล่าว จังหวัดอุดรธานี ยังเป็นพื้นที่บริเวณของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งได้พบพระพุทธรูป เจดีย์ และจารึกที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสวรรคูหา และกุพระไชยเชษฐา ที่วัดศรีคุณเมือง⁵¹ อำเภอมือง จังหวัดหนองบัวลุ่มภู เพิ่มเติมเป็นหลักฐานสนับสนุนได้ดี

ด้วยหลักฐานที่ปรากฏสามารถอธิบายได้ว่าบริเวณจังหวัดอุดรรวมถึงที่กล่าวผ่านมา ในช่วงเวลานั้นถือเป็นพื้นที่ชายแดน ของทั้ง 2 วัฒนธรรม เข้าใจว่างานช่างในสมัยวัฒนธรรมดังกล่าวมีความใกล้ชิดกับล้านช้างมากกว่า กรุงศรีอยุธยา รูปแบบงานช่างจึงปรากฏสะท้อนให้เห็นจนถึงปัจจุบัน ในส่วนของทรงบัวเหลี่ยมที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวของวัฒนธรรมสมัยล้านช้าง

สิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนาในสมัยวัฒนธรรมล้านช้าง พบว่านิยมสร้างพระธาตุหรือเจดีย์ควบคู่กับการสร้างวัด ขณะที่หลักฐานรูปแบบอุโบสถไม่เหลือให้ศึกษา

ส่วนสมัยวัฒนธรรมอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานในการสนับสนุนพื้นที่บริเวณจังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 53 พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

⁴⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป” ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์, 1, 93.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 87-102.

⁵¹ สันติ เล็กสุขุม กล่าวไว้ว่าจากรูปแบบดังกล่าวเป็นศิลปกรรมที่สร้างในสมัยล้านช้างจริงแต่ยังไม่สามารถยืนยันได้ว่ากุพระไชยเชษฐาธิราช ที่วัดดังกล่าวสร้างในสมัยพระไชยเชษฐาไม่ ณ วัดศรีคุณเมือง จังหวัดหนองบัวลุ่มภู เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2550

ภาพที่ 54 แสดงภาพธาตุที่สร้างในอิทธิพลล้านช้าง เหนือบริเวณเขตอีสานตอนบน เจดีย์ข้างตลาด
บ้านเวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 55 แสดงภาพพระธาตุที่สร้างในอิทธิพลล้านช้าง เหนือบริเวณเขตอีสานตอนบน ตัวอย่างที่
วัดพระธาตุ บึงพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

สมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ พื้นที่บริเวณจังหวัดอุดรธานียังไม่มีชื่อปรากฏ ล่วงผ่านเข้าสู่ช่วงรัชกาลที่ 3 มีหลักฐานเกี่ยวกับเมืองหนองบัวลุ่มภู เช่นเคย ดังนั้นพระพุทธศาสนายังคงสืบต่อเนื่องมาครั้นตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมอยุธยา⁵²

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระสงฆ์นิคมธรรมยุติขึ้น โดยให้จังหวัดอุดรธานี ตั้งขึ้นที่วัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี⁵³ (ภาพที่ 56, 57) หลังจากนั้นเป็นต้นมาพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ไปทั่วเขตอีสาน ในส่วนของจังหวัดอุดรธานีความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากสิ่งก่อสร้างประกอบศาสนกิจ แต่พระสงฆ์ ทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติ มีทั้งวัดที่มีการจัดการศึกษาเล่าเรียนด้านพระพุทธศาสนา ตลอดจนฝ่ายปฏิบัติธรรม ซึ่งเรียกว่าฝ่ายวิปัสสนาธุระ

จังหวัดอุดรธานีในช่วงสมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ เริ่มเกี่ยวข้องอย่างจริงจัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาตั้งแต่การตั้งเมือง การปกครอง ขณะที่การรับศาสนาพุทธย่อมเป็นไปตามข้อกำหนดของส่วนกลางจากราชสำนัก ขนาดเดียวกันงานช่างยังไม่ชัดเจนมากหากเทียบกับจังหวัดอุบลราชธานี ที่สร้างอุโบสถในวัดทุ่งศรีเมือง ตั้งแต่รัชกาลที่ 3⁵⁴ ในส่วนรูปแบบอุโบสถจะกล่าวถึงต่อไปอย่างละเอียดในบทที่ 3

ภาพที่ 56 แสดงภาพอุโบสถภายใน วัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่ตั้งนิคมธรรมยุติ แห่งแรกในจังหวัดอุดรธานี ในสมัยรัชกาลที่ 4

ภาพที่ 57 ศาลารูปแบบภาคกลางวัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

⁵² กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทย ส่วนภูมิภาคจังหวัดอุดรธานี, 4.

⁵³ กระทรวง ศึกษาธิการ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ภูมิปัญญา จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2542), 100.

⁵⁴ จังหวัดอุบลราชธานี, ประวัติวัดทุ่งศรีเมือง [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 24 สิงหาคม 2552. เข้าถึงได้จาก <http://guideubon.com/>

วัดและสิ่งก่อสร้างในปัจจุบัน

วัดและสิ่งก่อสร้างเป็นองค์ประกอบที่อยู่ในอาณาเขตของวัดหรือศาสนสถานในพระพุทธศาสนา วางอยู่ในผังของวัดมีเขตล้อมหรือแบ่งเขตเอาไว้อย่างชัดเจน อาคารสิ่งก่อสร้างภายในวัด ซึ่งมีกำแพงหรือรั้วล้อมรอบพื้นที่สีเขียว พระสงฆ์ได้ใช้อาคารประกอบกิจของสงฆ์ พิธีการทำบุญ ตามประเพณีของชาวบ้านในชุมชน

ภายในวัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นเขตสังฆาวาส เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ และเขตพุทธาวาส มีอาคารสิ่งก่อสร้างที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ หรือพิธีทั่วไป เหล่านี้ล้วนต้องใช้อาณาเขตพุทธาวาสทั้งสิ้น สิ่งก่อสร้างจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย เช่น อุโบสถ ศาลา หอระฆัง เป็นต้น ซึ่งมีรายละเอียดทั้งสองเขตพื้นที่ดังนี้

เขตสังฆาวาส

กุฏิ มีความหมายถึงที่อยู่เฉพาะที่ เป็นที่อยู่ของพระภิกษุ ให้อยู่ได้เพียงองค์เดียว โดยมีให้สะสมสิ่งของ เครื่องใช้ อาหารเกินความจำเป็น⁵⁵ ถือเป็นเขตสังฆาวาส สิ่งก่อสร้างอาคารประเภทดังกล่าว มักสร้างบริเวณรอบๆ อุโบสถติดริมรั้ว ขีดกำแพงทั้งสองด้าน กุฏิ ไม่มีรูปแบบตายตัว กล่าวคือวัดหลวงเท่านั้นที่มีการสร้างอาคารหลังคาทรงจั่วแบบเรือนไทยภาคกลาง และอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก เช่นที่วัดมัชฌิมาวาส และวัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ในขณะที่มักพบ รูปแบบเรือนพักอาศัยในเขตตามอำเภอต่างๆ รวมถึงอาคารคอนกรีต แบบที่พักอาศัยตามแบบต่างๆ ไปซึ่งมีเป็นจำนวนมาก เช่น ที่วัดบ้านจิก วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 58, 59)

ภาพที่ 58 แสดงภาพกุฏิ ที่วัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งสร้างติดติดขอบรั้ววัด มีทั้งโครงสร้างไม้ และคอนกรีต

ภาพที่ 59 แสดงภาพกุฏิ วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

⁵⁵ กรมศิลปากร, สถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2538), 217.

เขตพุทธาวาส

เจดีย์หรือพระธาตุ นิยมตั้งใกล้กับตัวอุโบสถ เป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อประดิษฐานพระบรม สารีริกธาตุ หรือพระอรหันต์ พบเห็นเป็นบางที่และสิ่งสำคัญหากวัดใดมีพระธาตุ มักตั้งชื่อขึ้นต้นหรือเกี่ยวข้องกับพระธาตุเสมอ⁵⁶ เช่น วัดศรีมหาธาตุ หนองหาน และวัดธาตุสว่างโนนยาง ตำบลกุดสระ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น (ภาพที่ 60)

ส่วนธาตุ เป็นสิ่งก่อสร้างบรรจุอัฐิบุคคลสำคัญหรือทั่วไป ตั้งอยู่ชิดกำแพง วัด หรือบางที่ใช้ธาตุเป็นเสารั้ววัดแทน เช่น ที่วัดบ้านจิก วัดมณีมาวาส วัดศรีคุณเมือง อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 61)

ภาพที่ 60 แสดงภาพพระธาตุ ที่สร้างด้านหลังอุโบสถ วัดธาตุสว่างโนนยาง ตำบลกุดสระ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 61 แสดงภาพ ธาตุ สิ่งก่อสร้างบรรจุอัฐิบุคคลสำคัญหรือทั่วไป ตั้งอยู่ชิดกำแพง วัด ตัวอย่างที่ วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี

⁵⁶ ในเขตอีสานที่นิยมเรียกพระธาตุ ที่มีชื่อเสียง เช่น วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม, วัดพระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ, วัดพระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น และวัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

อุโบสถหรือสิม สิ่งก่อสร้างสำคัญรองลงมาจากพระธาตุของวัด ใช้ประกอบสังฆกรรมรวมถึงพิธีกรรมในพุทธศาสนา ตำแหน่งของอุโบสถไม่นิยมมีสิ่งก่อสร้างใดๆ ขวางหน้า โดยผู้วิจัยกล่าวถึงรูปแบบไว้อย่างละเอียดในบทที่ 3 เฉพาะอุโบสถที่ปรากฏในเขตพื้นที่บริเวณจังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่เริ่มจนถึง พ.ศ. 2530 (ภาพที่ 62, 63)

ภาพที่ 62 แสดงภาพตำแหน่งอุโบสถหรือสิม ไม่นิยมปลูกสิ่งก่อสร้างขวางหน้า ตัวอย่างที่วัดสว่างดงเย็น อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 63 แสดงภาพตำแหน่งอุโบสถหรือสิม ไม่นิยมปลูกสิ่งก่อสร้างขวางหน้า อีกตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ศาลาการเปรียญหรือหอแจก เป็นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ เพื่อรองรับประโยชน์ใช้สอยของ พระสงฆ์และฆราวาส ในพิธีตามฮีตต่างๆ และยังใช้ในการฉันภัตตาหารของพระสงฆ์ การรับศีล รับพร รูปแบบศาลาการเปรียญ เฉพาะวัดในเขตอำเภอเมืองมักนิยมสร้างศาลาเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดใหญ่ 2 ชั้น ตามต่างอำเภอนิยมสร้างเป็นอาคารยกพื้นสูงโดยใช้โครงสร้างไม้เป็นหลัก เช่นที่วัด โพธิสมภรณ์, วัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ตั้งอยู่ด้านข้างของอุโบสถ ไม่ชิดติดกำแพง (ภาพที่ 64, 65)

ภาพที่ 64 แสดงภาพศาลาหรือหอแจก แบบโครงสร้างคอนกรีต ตัวอย่างที่ วัดทิพย์สันติวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 65 แสดงภาพศาลาหรือหอแจก แบบโครงสร้างคอนกรีต อีกตัวอย่าง ที่วัดฐานมิตร บ้านจิก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

หอรขังและหอกลอง สิ่งก่อสร้างที่ใช้เป็นเครื่องบอกสัญญาณ มักพบหอรขังที่สร้างด้วยคอนกรีตเป็นจำนวนมากกว่าไม้ โดยนิยมสร้างใกล้เคียงโบสถ์ วัดบางแห่งยังคงใช้กลองเป็นเครื่องบอกสัญญาณ บางพื้นที่พบทั้งหอรขังและหอกลองอยู่รวมกัน เช่นที่ วัดศรีสมสะอาด, วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี และวัดโนนอร่าม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น (ภาพที่ 66, 67)

ภาพที่ 66 แสดงภาพหอรขัง ที่วัดศรีสมสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 67 แสดงภาพตัวอย่าง หอรขัง ที่วัดโนนอร่าม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

สรุปประมวลความคิดเห็นจากการศึกษา อุดรธานี : ความเป็นมา อันมีผลส่งต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน แบ่งได้ดังนี้

ท่ามกลางมิติเวลาในอดีตก่อนประวัติศาสตร์มีกลุ่มคนตั้งเป็นชุมชนขึ้น ภายหลังจากผ่านพันยุคนหินเก่าและหินกลาง ล่วงเข้าสู่สมัยวัฒนธรรมทวารวดี มีพัฒนาการสืบเนื่องจากการรับศาสนาพุทธ เรื่อยมาจนถึงวัฒนธรรมเขมร ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ที่กินพื้นที่บริเวณเกือบทั่วทั้งอีสานหลักฐานยังคงปรากฏจวบจนปัจจุบัน

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา อีสานเริ่มเกี่ยวข้องเชื่อมโยงจากกระแสวัฒนธรรมล้านช้าง ได้มีผลต่อรูปแบบศิลปกรรม เริ่มจากรูปแบบทรงบัวเหลี่ยมในงานก่อสร้างพระธาตุ มีหลักฐานบ่งบอกอย่างมากมาย อีกทั้งประติมากรรมก็มีความไม่แพ้กัน

จังหวัดอุดรธานีเริ่มมีเค้ารูปร่างเป็นเมืองในสมัยกรุงเทพฯ ผ่านสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยเหตุผลทางการเมือง ดังนั้นชุมชนมีมาก่อนการตั้งเมือง ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม ย่อมสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต เรื่อยมาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน

โดยภาพรวมพัฒนาการของวัดตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมทวารวดีผ่านมาจนถึงปัจจุบัน จากหลักฐานที่ปรากฏ เข้าใจว่าวัดตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมเขมร วัฒนธรรมอยุธยา-ล้านช้าง ไม่มีรูปแบบที่แน่นอน เช่น ในวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมร พบแท่งสี่มาเพื่อบอกอาณาเขตของการประกอบพิธีกรรม ส่วนวัฒนธรรมอยุธยา-ล้านช้าง พบมีการอุทิศพื้นที่เพื่อสร้างวัดในพื้นที่จังหวัดหนองบัวลำภูในปัจจุบัน ซึ่งใช้ถ้ำเป็นส่วนใหญ่ รวมถึงมีเจดีย์ประดับ

สมัยกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 เรื่อยมา เริ่มปรากฏให้เห็นโดยการสร้างตามแบบราชสำนักผ่านเลยมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มปรากฏความชัดเจนขึ้น จากกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส ชุมชนรอบบริเวณพื้นที่ริมหนองน้ำเริ่มก่อตัวขึ้น จากการอพยพงานช่างเริ่มเข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ จากพื้นฐานความรู้เดิมในส่วนของวิถีการดำรงชีวิต จึงถูกสะท้อนเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการก่อสร้างอาคารทางพุทธศาสนา ที่ผูกโยงกับชีวิตของชุมชน เทคนิคทางงานช่างรวมถึงการสืบทอดรูปแบบในบทที่ 3 เป็นลำดับ พัฒนาการของลัทธิในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีอย่างละเอียด อันเด่นชัดที่เริ่มก่อตัวขึ้นเรื่อยมาในพื้นที่จนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

อุโบสถในจังหวัดอุดรธานีก่อน พ.ศ. 2511

การที่พื้นที่ในจังหวัดอุดรธานีมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ดังที่กล่าวผ่านมา ย่อมแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเมือง หรือชุมชน ซึ่งยังรวมถึงพระพุทธศาสนา ที่สามารถพบเห็นได้จากสิ่งก่อสร้างทางศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกัน ดังนั้นในลำดับต่อไป จะค้นคว้าอุโบสถตั้งแต่มุขเริ่มต้นจนถึงช่วงอายุก่อนสมัย พ.ศ. 2511 เพื่อทราบความเป็นมา ก่อนเป็นรูปแบบในปัจจุบัน โดยในการศึกษาได้แบ่งหัวข้อตามลำดับดังนี้

ความเป็นมาของรูปแบบอุโบสถ

เป็นที่ทราบกันดีว่าอุโบสถสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีสังฆกรรมของพระสงฆ์ นอกจากใช้เป็นที่พักผ่อนศาสนกิจแล้วยังเป็นเสมือนหนึ่งที่ประทับของพระพุทธเจ้า¹ ดังนั้นรูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานีย่อมมีรูปแบบที่แตกต่างกันตามมิติของยุคสมัยต่างๆ ซึ่งจะกล่าวถึงพอสังเขป ดังนี้

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นแล้วในประเทศอินเดียมาไม่น้อยกว่า 2 พันปี ก่อนที่จะเผยแพร่มาสู่พื้นที่ดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดียที่ค่อนข้างชัดเจนในระยะแรก ก่อนที่จะมีการผสมผสานวัฒนธรรมและรสนิยมท้องถิ่นเข้ากับอิทธิพลจากภายนอกในเวลาต่อมา จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะคือ ศิลปะทวารวดี² (ภาพที่ 68) อย่างไรก็ตามอุโบสถไม่มีหลักฐานรูปแบบปรากฏให้เห็นในจังหวัดอุดรธานี รวมถึงสิ่งก่อสร้างอาคารต่างๆ ทั้งนี้ยังชวนให้เข้าใจและเห็นภาพสิ่งก่อสร้างในสมัยทวารวดีอยู่บ้างที่ภาพสลักบนใบเสมา ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง

ภาพที่ 68 ตัวอย่างอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียผสมวัฒนธรรมทวารวดี ท้องถิ่น บนแท่งเสมา ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

¹ สันติ เล็กสุขุม, “โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย” มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536. (อรรถาธิบาย)

² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนาในยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 23-28.

สมัยวัฒนธรรมเขมร ด้วยเงื่อนไขในการนับถือศาสนาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงออกในการก่อสร้าง เป็นที่ทราบกันว่าสมัยลพบุรี มักนิยมสร้างปราสาทแบบขอม ในวัฒนธรรมขอมที่มีความเชื่อศาสนาฮินดูหรือศาสนาพุทธฝ่ายมหายาน เป็นหลัก ดังนั้นอุโบสถจึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในสมัยวัฒนธรรมเขมร ซึ่งพบปราสาทหินเป็นหลัก รวมถึงสมัยวัฒนธรรมสุโขทัยและล้านนาที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจังหวัดอุดรธาณิดังที่กล่าวผ่านมาในบทที่ 2

สมัยราชธานีกรุงศรีอยุธยา อุโบสถในจังหวัดอุดรธาณียังคงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องเช่นเดิม ช่วงสมัยตอนปลายของอยุธยา อาณาจักรล้านช้างเริ่มเข้ามามีบทบาทในเขตภาคอีสานรวมถึงจังหวัดอุดรธาณิดด้วย พบหลักฐานการสร้างวัดที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา³ และทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง⁴ จังหวัดหนองบัวลำภู⁵ ซึ่งพบร่องรอยของอุโบสถเป็นผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางในตำแหน่งด้านหน้าของกุ

สมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ รูปแบบอุโบสถที่ปรากฏเห็นได้ชัดคือ ที่วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 69, 70) ซึ่งในพื้นที่จังหวัดอุดรธาณีย่อมมีหลักฐานเกิดขึ้นเกี่ยวกับอุโบสถเช่นเดียวกัน ซึ่งจะขอกกล่าวถึงในหัวข้อลำดับต่อไป

ภาพที่ 69 ภาพด้านหน้าอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 70 ภาพด้านเฉียงอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป” ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการ สัมมนาประวัติศาสตร์ศิลปะภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2551. (อัดสำเนา)

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ ในช่วงระยะก่อนพ.ศ. 2536 หนองบัวลำภูเคยเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอุดรธานี กระทั่งรวมมาหาดไทย, อ้างแล้ว.

ภาพรวมพัฒนาการของรูปแบบอุโบสถก่อน พ.ศ. 2375 - พ.ศ. 2483

ช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วัดมักถูกสร้างขึ้นมาจากความศรัทธาของประชาชนเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้กับพุทธศาสนา อุโบสถ (ภาคอีสานเรียกสิม) เป็นสถาปัตยกรรมส่วนหนึ่งในหลายๆ ส่วนที่อยู่ภายในบริเวณวัดใช้ประกอบพิธีสังฆกรรม อุโบสถนอกจากจะใช้เป็นที่ประกอบศาสนกิจแล้ว ยังเป็นสื่อที่แทนถึงประเพณี วัฒนธรรมและศิลปกรรมที่สะท้อนภาพสังคม และความเป็นอยู่ของผู้คนใน ยุคสมัยนั้นๆ⁶

ที่ผ่านมาวัดต่างๆ ที่สร้างอยู่ในจังหวัดอุดรธานี โดยเฉพาะในเขตอำเภอต่างๆ ล้วนสร้างอุโบสถในช่วงอายุและเวลาที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านรูปแบบ องค์ประกอบและโครงสร้างของตัวอาคารที่เป็นสถาปัตยกรรม ตามกำลังปัจจัยที่มีในชุมชน โดยเริ่มปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับรูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี คือ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2375 ก่อนที่จะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากทางราชการเข้ามา เมื่อ พ.ศ. 2483 ช่วงเวลาดังกล่าว จึงเกิดความแตกต่างด้านรูปแบบเฉพาะของอุโบสถหรือไม่ ซึ่งจะได้ทำการศึกษาโดยใช้เครื่องมือในการวิจัยอย่างมีระบบและวิธีคิด ซึ่งจัดกลุ่มแยกประเภทรูปแบบโดยการอาศัยรูปแบบอุโบสถเป็นตัวกำหนดในการจัดกลุ่ม เพื่อให้ทราบถึงที่มาตลอดจนพัฒนาการสืบเนื่องของรูปแบบ ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ผู้คนในชุมชนอันเกี่ยวข้องในยุคต่อๆ มา ดังนี้

รูปแบบสิมในจังหวัดอุดรธานี

จากการศึกษาสำรวจทั่วทั้งจังหวัดอุดรธานี สามารถแบ่งกลุ่มรูปแบบสิมตามลักษณะร่วมที่เหมือนกัน แบ่งเป็น 1. กลุ่มรูปแบบสิมโปร่ง 2. กลุ่มรูปแบบสิมทึบผนังไม้ 3. กลุ่มสิมทึบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน 4. กลุ่มสิมทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน 5. กลุ่มรูปแบบสิมทึบพื้นถิ่นผสมช่างญวนและอิทธิพลล้านช้าง 6. กลุ่มรูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละกลุ่มดังต่อไปนี้

1. กลุ่มรูปแบบสิมโปร่ง

ความหมาย สิมโปร่ง หมายถึง สิมซึ่งไม่ทำผนังปิดมิดชิด⁷ เป็นสิมพื้นถิ่นของชุมชนที่มีมาก่อนสิมแบบผนังทึบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน มีเอกลักษณ์ที่เด่นชัด กล่าวคือ เป็นสิมที่มีผนังเป็นสื่เหลียมผืนผ้า นิยมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นสิมโปร่งแบบมีเสารับปีกนก โครงสร้างไม้ผสมพื้นปูน หลังคามุงสังกะสีหรือแป้นเกล็ด ส่วนฐานมักเทพื้นปูนปรับเสมอหน้าดิน บางแห่งก่อเป็นกำแพงแก้วเตี้ย บางที่มีบันไดทางขึ้น มีระเบียงเดินได้รอบ บริเวณส่วนกลางด้านหน้า เปิดโล่งมองเห็นด้านหน้าพระประธาน เช่น ที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง, วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และบางแห่งด้านหลังพระประธานก่อกำแพงผนังสูงระดับพระศอก ในส่วนประดับด้านบนมีการประดับแผ่นนาควงโค้งและมีช่อฟ้ากลางสันหลังคา เช่นที่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 71)

⁶ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2547), 12-13.

⁷ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส), 2536, 99.

ภาพที่ 71 แสดงรูปแบบสิมโปรง วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส), 2536, 11.

ตัวอย่างรูปแบบสิมโปรง ในเขตจังหวัดอุดรธานี รูปแบบสิมโปรงพบมากในบริเวณชุมชนที่มีสภาพบ้านเรือนปลูกตามริมหนองน้ำขนาดใหญ่แทบทั้งสิ้น การสืบทอดรูปแบบยังคงมีอยู่ช่วงระยะหนึ่งในท้องที่ชุมชนบริเวณอำเภอกุมภวาปี คือช่วงพ.ศ.2393-2475 ได้แก่ วัดโพธิ์ศรีสว่าง⁸ วัดศรีแก้ว⁹ วัดทุ่งสว่างปะโค¹⁰ และวัดศรีชะเกษ¹¹

ลักษณะเฉพาะดังกล่าวจึงขอยกตัวอย่างสิมโปรงจากวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีผังพื้นเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นสิมโปรงแบบมีเสารับปีกนก โครงสร้างไม้ผสมพื้นปูน หลังคามุงสังกะสี ซ้อนกัน 3 ชั้น ส่วนองค์ประกอบของสิม ส่วนฐานก่อเป็นกำแพงแก้วเตี้ยๆ 1 ชั้น มีบันไดทางขึ้น 2 ทาง มีระเบียงเดินได้รอบคันระดับฐานอีก 1 ชุด มีบันไดทางทิศตะวันออก 1 ทาง เหนือกำแพงประดับหัวเม็ดทุกเสา (ภาพที่ 72)

⁸ ตั้งอยู่ที่บ้านเมืองพริก ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2393 ใน กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10 (กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2534), 280.

⁹ ตั้งอยู่ที่ บ้านหมากบัว ตำบลเชียงแห อำเภอกุมภวาปี ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2430 อุโบสถสร้าง พ.ศ. 2470 เรื่องเดียวกัน, 352.

¹⁰ ตั้งอยู่ที่ บ้านปะโค ตำบลปะโค อำเภอกุมภวาปี สิมสร้างเมื่อ พ.ศ. 2475 เรื่องเดียวกัน, 110.

¹¹ ตั้งอยู่ที่ บ้านสะอาดนามูล ตำบลห้วยสามพาด อำเภอกุมภวาปี สร้างเมื่อพ.ศ. 2472 เรื่องเดียวกัน, 402.

ภาพที่ 72 แสดงฐานและระเบียง เสาและหัวเสา วัดทุ่งสว่างปะโค ก่อนการบูรณะ (ภาพถ่ายเก่า)
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส), 2536, 11.

ส่วนกลางด้านหน้า เปิดโล่งมองเห็นด้านหน้าพระประธาน ด้านหลังกำแพงผนังสูงระดับพระศอก มองเห็นด้านหลังที่เปิดโล่ง ด้านข้างเปิดโล่งมองเห็นพระประธาน ด้านหลังมองเห็นกำแพงและด้านหลังของพระประธานในระดับพระศอก ส่วนบนด้านหน้ามีการประดับแผงนาคน โหง่ ห้วนาค¹² ทุกชั้น ปั้นลมเรียบ ด้านบนแกะสลักลายกระหนก สีหน้าขนาดใหญ่ปล่อยโล่งไม่มีการประดับ ตกแต่งลายเขียนในปัจจุบันเขียนขึ้นภายหลัง¹³ หลังคาปีกนกลาดต่ำ ด้านข้างหลังคาซ้อน 3 ซ้อน กึ่งกลางสันหลังคามีข้อฟ้าและลายกระหนกตามสันหลังคา ด้านหลังเหมือนกับด้านหน้า (ภาพที่ 73)

ภาพที่ 73 แสดงส่วนประกอบหลังคา วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส), 2536, 11.

¹² ศัพท์เฉพาะทางช่างพื้นถิ่นที่เรียกต่างจากภาคกลาง คำว่า ลิม แทนคำว่า โปสถ์ โหง่ แทนคำว่า ข้อฟ้า ห้วนาคหรือหัวกระหนก แทนคำว่า หางหงส์ สีหน้า แทนคำว่า หน้าบันหรือจั่ว ดูรายละเอียดใน วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน, 13.

¹³ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดทุ่งสว่างปะโค บ้านปะโค ตำบลปะโค อำเภอกุมภวาปี, 15 พฤศจิกายน 2550.

จากตัวอย่างสิมโปรงที่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ถือว่าสิมที่ยังมีความสมบูรณ์มากที่สุด รวมถึงที่วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่มีการปรับเปลี่ยนเฉพาะหลังคาและเสาเท่านั้น¹⁴ (ภาพที่ 74) ส่วนที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ได้ปรับปรุงใหม่จากโครงสร้างเดิมเป็นคอนกรีตแต่ยังคงลักษณะเดิมของรูปแบบสิมโปรง¹⁵ (ภาพที่ 75) ด้านวัดศรีแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เหลือร่องรอยเฉพาะฐาน แสดงให้เห็นเอกลักษณ์อันบริสุทธิ์ของพื้นถิ่นในชุมชนได้เป็นอย่างดี (ภาพที่ 76) ดังนั้นจึงสร้างสิมขึ้น เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยสมควรตามครรลองในวิถีชีวิตของคนชนบท ที่ไม่หรูหราเหมือนสังคมเมือง

อนึ่งสิมโปรงวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในจังหวัดอุดรธานี ที่มีลักษณะรูปแบบเด่นชัด ซึ่งพบก่อนหน้านี้ที่วัดหัวหนอง บ้านหัวหนอง ตำบลดอนหวาน จังหวัดกาฬสินธุ์ จากลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นจากการเปรียบเทียบรูปแบบเข้าใจว่าเป็นแบบที่สืบทอดพัฒนาการเรื่อยมาในเขตภาคอีสาน ทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏด้วยเงื่อนไขของเวลา ขณะเดียวกันในต่างจังหวัดอื่นๆ พบสิมแบบหลังคาคลุมปีกนก เช่นกัน แต่เป็นสิมก่อผนังเกือบทึบทั้งหมด¹⁶ เช่น สิมโปรงวัดโคกค้อ อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 77) และสิมโปรงที่วัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 78) เป็นต้น อีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏในช่วงเริ่มต้นของการสร้างสิม ในเขตภาคอีสานดูรายละเอียดทั้งหมดในบทที่ 5

ภาพที่ 74 รูปแบบสิมโปรง ตัวอย่างที่ วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีสภาพปัจจุบันเปลี่ยนเฉพาะเสาและหลังคาใหม่

¹⁴ เดิมที่เป็นเสาไม้เหลื่อมรอบนอก เสาไม้กลมรอบใน มุงหญ้าคา เป็นพระและโยมในหมู่บ้านช่วยกันสร้าง เฝ้าอิฐทำกันเองทั้งหมด สัมภาษณ์ กำนันถวิล, 23 บ้านสะอาดนามูล หมู่ 10 ตำบลห้วยสามพาด อำเภอประจักษ์ศิลปาคม, 12 พฤศจิกายน 2550.

¹⁵ สัมภาษณ์ คุณยายทองสุข นามูล อายุ 80 ปี, หน้าวัดโพธิ์ศรีสว่าง บ้านเมืองพริก ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี, 12 พฤศจิกายน 2550.

¹⁶ ใน วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 99-147.

ภาพที่ 75 รูปแบบสิมโปรง ตัวอย่างที่ วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่สร้างใหม่ ด้วยคอนกรีต แต่คงรูปแบบเดิมของสิมโปรงรวมถึงผังเช่นเมื่อแรกสร้าง

ภาพที่ 76 รูปแบบสิมโปรง เหลือเฉพาะฐาน เสาและหลังคาทำขึ้นใหม่ในปัจจุบัน ตัวอย่างที่ วัดศรีแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 77 สิมโปรงวัดโคกค้อ อำเภอยางตลาด จ.กาฬสินธุ์ (ภาพถ่ายเก่า)
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส), 2536, 134.

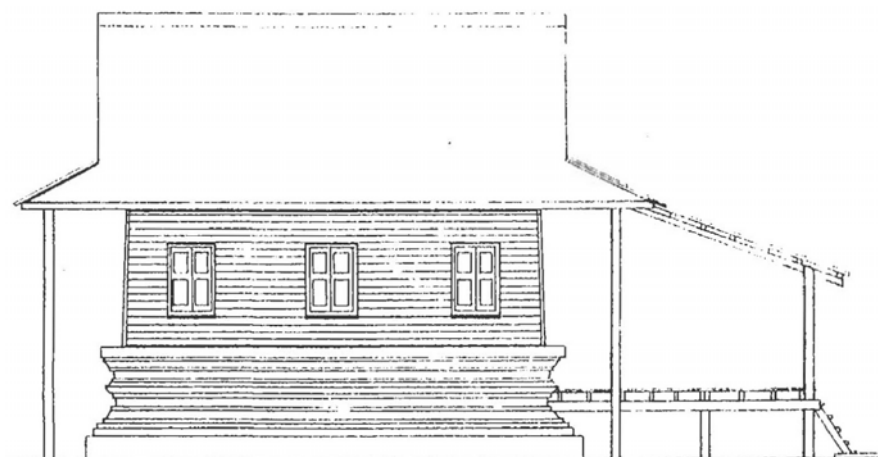
ภาพที่ 78 สิมโปรงวัดห้วยสนุก อำเภอรวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด (ภาพถ่ายเก่า)
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส), 2536, 140.

สิมโปรง ถือเป็นงานฝีมือของกลุ่มช่างในชุมชนอย่างแท้จริงที่ได้ร่วมกันสร้าง มีความต่อเนื่องในการสร้างทั้งนี้เป็นการเหมาะสมกับสภาพทางสังคมของชนบททางภาคอีสาน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการเกษตรเป็นหลักในการพึ่งพาตนเอง ชุมชนชาวอีสานสามารถช่วยเหลือตนเองได้โดยไม่พึ่งพาจากสังคมภายนอกหากเมื่อดูจากรูปแบบของสิม ซึ่งใช้วัสดุที่หาได้ตามป่าชายทุ่งนาของตนเอง ใครมีความสามารถอะไรก็ช่วยกันคนละไม้คนละมือ โดยไม่คำนึงถึงค่าตอบแทนเพียงเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพียงเท่านั้นเอง ที่ก่อสร้างตามความเข้าใจของช่างที่มีต่อสภาพแวดล้อมของพื้นที่ กล่าวคือในเขตจังหวัดอุดรธาณีนั้นมีสภาพอากาศที่ร้อนดั่งนั้นช่างจึงได้ออกแบบดูโปรงเพื่อให้ลมพัดผ่าน¹⁷ ในขณะที่ไม่มีการคำนึงถึงเรื่องฝน ซึ่งจะเป็นปัญหาในการปรับเปลี่ยนรูปแบบในยุคต่อไป

¹⁷ จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบข้อมูลในด้านการก่อสร้างของสิมโปรงนั้น ช่างไม่ได้ดูรูปแบบจากแหล่งที่อื่น หากแต่ช่างทำตามความเข้าใจในสภาพแวดล้อมเสียมากกว่า สัมภาษณ์ เจ้าอาวาส ผู้รู้ข้อมูลผู้เกี่ยวข้องกับ วัดโพธิ์ศรีสว่าง, วัดทุ่งสว่างปะโคและวัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี 12 พฤศจิกายน 2550.

2. กลุ่มรูปแบบสิมทึบผนังไม้

ความหมาย สิมทึบ หมายถึง สิมที่ทำผนังปิดทึบทั้ง 4 ด้าน ยกเว้นช่วงประตูและหน้าต่าง จะเป็นผนังไม้หรือก่ออิฐก็ถือเป็น สิมทึบ¹⁸ (ภาพที่ 79) พบเพียงแห่งเดียว คือที่วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี เดิมเรียกวัดโนนพระบ้านสงเปลือย สร้างเมื่อพ.ศ. 2433 ชาวบ้านเรียกวัดทุ่ง สิมสร้างเมื่อ พ.ศ.2474 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีเดียวกัน¹⁹ เป็นสิมที่สร้างด้วยไม้ไม่ได้ผ่านการซ่อมแซม ปัจจุบันทรุดโทรม ทางวัดได้สร้างอุโบสถใหม่ขึ้นแทนในฝั่งตรงข้าม สิมเก่าเลิกใช้งาน²⁰

ภาพที่ 79 ตัวอย่างลายเส้นปรับปรุงด้านข้าง แสดงรูปแบบสิมทึบผนังไม้ ที่วัดโพธิ์ชัยสะอาด

อำเภอมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

ที่มา : วสันต์ ยอดอ้อม, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 85.

ตัวรูปแบบสิมทึบผนังไม้ ที่วัดโนนพระ รูปแบบสิมวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก หลังคาปีกนกคลุมระเบียงรอบ ส่วนองค์ประกอบของสิมมีรายละเอียดดังนี้ ส่วนฐานเทพื้นคอนกรีตเรียบ ไม่มีบัวหรือลวดลายประดับตกแต่ง (ภาพที่ 80, 81) ส่วนกลางด้านหน้า ทำหลังคาคลุมเป็นที่นั่งพักผ่อน มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า มีลูกกรงระเบียงและประตูทางเข้าสิม 1 ช่อง บริเวณด้านข้างเจาะช่องหน้าต่าง 4 ช่อง มีระเบียงเดินได้รอบ ด้านหลังตีผนังทึบ (ภาพที่ 82, 83) บริเวณส่วนบนด้านหน้า หลังคาปีกนกคลุมระเบียงทั้งหมด หน้าจั่วไม่มีการตกแต่งลวดลายเหมือนกับด้านหลัง (ภาพที่ 84, 85)

¹⁸ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 153.

¹⁹ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10 (กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2534), 142-143.

²⁰ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี, 21 พฤศจิกายน 2550.

ภาพที่ 80 แสดงภาพสัณทิษณ์ผนังไม้ มุมด้านทิศใต้ วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 81 พื้นเพคอนกรีต ปัจจุบันทรุดโทรมลงมาก มุมด้านทิศตะวันตก วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 82 ลูกกระรอกเรียงรอบ ตัวสัณทิษณ์หลังคาคลุม มุมด้านทิศเหนือ วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 83 การเจาะช่องหน้าต่างโดยรอบด้านข้าง ที่วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 84 แสดงภาพหลังคาด้านข้าง ที่วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 85 จั่วด้านหน้าด้านหลังไม่มีการประดับตกแต่ง มุมด้านทิศเหนือวัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

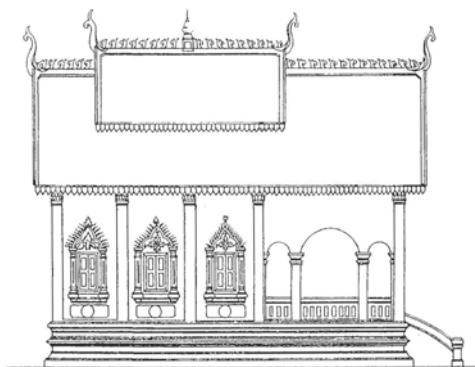
สิมทึบผนังไม้ ถือเป็นงานพื้นถิ่นอีกรูปแบบหนึ่ง ในเขตจังหวัดอุดรธานี กล่าวคือ ช่วงระยะเวลาในการสร้างสิม คงอยู่ในช่วงคาบเกี่ยวกับสิมโปรงเช่นเดียวกัน โดยอาศัยไม้ที่หาได้ตามท้องทุ่งนา มาช่วยกันสร้างช่วยกันทำ ทั้งนี้มีพัฒนาการมาจากสิมโปรงที่มักทำระเบียงเดินได้รอบสิมเป็นต้นแบบให้กับสิมทึบหลังนี้ กล่าวคือ มีการเพิ่มเติมในส่วนของลูกกรงระเบียง หากไม่มีลูกกรงระเบียง คงทำให้มองเห็นเป็นสิมทึบหลังคาคลุมปีกนก แสดงให้เห็นถึงบทบาทของช่างในชุมชนยังมีความสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเช่นเคย ในการหาวัสดุและลงแรงในการก่อสร้าง ในขณะที่ก่อผนังทึบเพิ่มเติมรอบสิมเพื่อป้องกันลมและฝน

3. กลุ่มรูปแบบ สิมที่บ่งบอกอิทธิพลของฝีมือช่างญวน

ความหมาย สิมที่สร้างและออกแบบควบคุมโดยช่างชาวเวียดนามหรือญวน (อีสานเรียก แกว) ในจังหวัดอุดรธานีพบเฉพาะในเขตอำเภอบ้านผือ เป็นฝีมือช่างญวนรับหน้าที่ออกแบบ โดยให้ชาวบ้านในชุมชนนั้นเป็นผู้ช่วยสร้าง มีลักษณะรูปแบบที่คล้ายๆ กันแต่ต่างบ้างในเรื่องของรายละเอียดในการตกแต่งเพียงเท่านั้น (ภาพที่ 86) นิยมวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก สิมก่ออิฐถือปูน แบบมีมุขหน้า

ส่วนฐานเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนกลางด้านหน้า มีบันไดทางขึ้นเฉพาะมุขหน้า มีระเบียงก่อเป็นลูกกรงวงรีรูปไข่ทางตั้ง มีเสาดัดผนัง 4 ต้น ช่องว่างแต่ละต้นเสาประดับวงโค้งครึ่งวงกลม ปลายสุดเป็นบัวหัวเสาแบบบัวแฉก ทางเข้าด้านหน้ามีประตู 1 ช่อง ระหว่างช่องประตูและเหนือกึ่งกลางประตูประดับมักประดับภาพปูนปั้น (ภาพที่ 87) ด้านข้างมุขหน้ามีระเบียงลูกกรงเจาะช่องวงรี และช่องระหว่างเสาหน้าตลอดจนตัวสิมประดับวงโค้งเหมือนด้านหน้า สิมมักถูกแบ่งเป็น 3 ช่วงเสา เจาะช่องหน้าต่างทุกช่วงเสา ด้านบนประดับด้วยลวดลายระบายสี กรอบหน้าต่างออกแบบทำเป็นชุดเสาเดียวกับเสามุขด้านหน้า และด้านหลังมักก่อผนังทึบ ไม่มีการประดับลวดลาย

ส่วนบนด้านหน้าจั่วประดับด้วยภาพปูนปั้น หรือลายพรรณพฤกษาระบายสี ผงนาค (ตัวรวย) ทำเป็นครีบนาคปลายสุดเป็นรูปหัวนาค โห้งแกะสลักด้วยไม้ หลังคาซ้อนกัน 2 ชั้น หลังคาทำเป็นครีบนาคเช่นเดียวกับด้านหน้า กึ่งกลางหลังคาซ้อนที่ 2 ประดับด้วยช่องฟ้า ด้านหลังเหมือนกับส่วนด้านหน้า เช่นที่วัดโพธิ์ชัยศรี (ภาพที่ 88) และวัดโคธาราม²¹ (ภาพที่ 89) อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งยังคงรูปแบบดั้งเดิมสมบูรณ์มากที่สุด

ภาพที่ 86 ตัวอย่างลายเส้นปรับปรุงด้านข้าง แสดงลักษณะร่วมรูปแบบสิมที่บ่งบอกอิทธิพลของ

ช่างญวน วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : วสันต์ ยอดอม, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 99.

²¹ ตั้งอยู่ที่ บ้านโนนสว่าง ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ เดิมชาวบ้านเรียกวัดบ้านเหี้ย ด้วยเหตุที่มีตัวเหี้ยอาศัยอยู่ชุกชุม ในลำห้วย เมื่อ พ.ศ. 2414 และได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดโคธาราม เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น สิมสร้างในปี พ.ศ. 2480 โดยพระวิชัย จากจังหวัดนครพนม ได้ชักชวนให้ชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกันสร้าง จ้างช่างปูน ชื้อองจิกและช่างไม้ชื่อ อดภัย เป็นคนญวนในอำเภอบ้านผือ ด้วยค่าแรงวันละ 10 บาท ชาวบ้านเป็นลูกมือในการหาวัสดุในการก่อสร้าง สัมภาษณ์ นายพันธ์ ปากพาน ผู้ใหญ่บ้าน อายุ 64 ปี, บ้านโนนสว่าง ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ, 14 พฤศจิกายน 2550.

ภาพที่ 87 ลักษณะร่วมที่นิยมประดับปูนปั้นเหนือซุ้มประตู ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝื่อ อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 88 แสดงภาพวัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝื่อ อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี มุมด้านหน้าทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 89 แสดงภาพมุมด้านทิศเหนือ วัดโคธาราม ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี

ตัวอย่างรูปแบบลิ่มทาบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตั้งอยู่ที่บ้านแวง ตำบลบ้านฝ้อ อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี วัดสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2348 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อพ.ศ. 2349²² ลิ่มสร้างในปี พ.ศ. 2442 โดยการนำของช่างพ่อเลี้ยว คนญวนที่อำเภอบ้านฝ้อเป็นหัวหน้าควบคุม ชาวบ้านเป็นลูกมือหาเปลือกหอย ขนทราย ต้มกาว ตัดไม้ในโคกท้ายหมู่บ้าน²³ ลิ่มวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ลิ่มทาบก่ออิฐถือปูน แบบมีมุขหน้า

ส่วนล่าง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ (ภาพที่ 90) เริ่มจากหน้ากระดานล่างสุด ต่อด้วยบัวคว่ำเส้น ลวดบัวท้องไม้และเส้นลวดบัว เหนือขึ้นไปเป็นบัวลูกแก้ว เส้นลวดบัว หน้ากระดาน ต่อด้วยเส้นลวด และบัวหางบอนสุดเป็นเส้นลวดบัวหนา ฐานรูปแบบดังกล่าวปรากฏมาก่อนหน้านั้นที่ เจดีย์พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ส่วนกลางด้านหน้า บันไดทางขึ้นมุขด้านหน้า มีระเบียงก่อเป็นช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง เสาติดผนัง 4 ต้น ช่องว่างระหว่างเสาประดับวงโค้งครึ่งวงกลม ปลายสุดเป็นบัวหัวแบบบัวแวงระบายสี ทางเข้ามีประตู 1 ช่อง ระหว่างช่องประตูมีภาพปูนปั้นทหารยืนถืออาวุธ ทั้งสองฝั่ง กึ่งกลางเหนือประตูประดับด้วยแท่นเครื่องบูชา มีภาพพระพุทธรูปประทับนั่ง ทั้งสองข้าง ด้านข้าง มุขหน้ามีระเบียงแบบเดียวกับด้านหน้า ช่องระหว่างเสาด้านข้างประดับวงโค้งเหมือนด้านหน้า ลิ่มแบ่งเป็น 3 ช่วงเสา เจาะช่องหน้าต่าง 2 ช่วงแรก ช่องสุดท้ายทำบานประตูหลอก ด้านบนประดับด้วยลวดลายระบายสี กรอบหน้าต่างทำเป็นชุดเสาแบบเดียวกับเสามุขด้านหน้า ส่วนด้านหลังก่อผนังทึบไม่มีการประดับลวดลาย (ภาพที่ 91)

ภาพที่ 90 แสดงภาพฐานบัวลูกแก้วหน้ากระดานเรียบ ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝ้อ อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 91 แสดงภาพด้านหลังลิ่มที่นิยมปล่อยโล่งไม่ประดับตกแต่ง ลวดลาย ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านฝ้อ อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

²² กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 249.

²³ สัมภาษณ์ นายทุน คำน้อย อายุ 85 ปี, ผู้ดูแลวัดโพธิ์ชัยศรี บ้านแวง ตำบลบ้านฝ้อ อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี, 14 พฤศจิกายน 2550.

ส่วนบนด้านหน้า กรอบหน้าจั่วประดับภาพปูนปั้นพระพุทธรูปประทับนั่งพนมมือเหนือดอกบัว มีลายพรรณพฤษาล้อมรอบ ระบายสี แดงนาค (ตัวรวย) ทำเป็นครีบนาคปลายสุดเป็นรูปหัวนาค เหนือสุดเป็นโหง้แกะสลักด้วยไม้ ด้านข้าง หลังคาซ้อนกัน 2 ชั้น มุงด้วยแป้นเกล็ด สันหลังคาทำเป็นครีบนาคเช่นเดียวกับด้านหน้า กึ่งกลางหลังคาซ้อนที่ 2 ประดับด้วยช่องฟ้าแบบเจดีย์ ทำด้วยปูน กรอบจั่วด้านหลัง เหมือนกับส่วนด้านหน้า ต่างกันที่ลวดลายการประดับเป็นรูปพานวางเหนือหัวรูปช้างสามเศียร (ภาพที่ 92, 93) ส่วนบนยังคงสืบทอดรูปแบบจากลิมพื้นถิ่นที่พบได้โดยทั่วไปในเขตภาคอีสาน

ภาพที่ 92 แสดงภาพกรอบจั่วด้านหน้า
ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านผือ
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 93 แสดงภาพกรอบจั่วด้านหลัง
ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านผือ
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

จากการตั้งข้อสังเกตลิมที่ปก่ออิฐถือปูนแบบฝีมือช่างญวน นิยมทำวงโค้งเหนือซุ้มประตูหน้าต่าง และช่องระหว่างเสาทางมุขหน้า มักทำบันไดทางด้านหน้าผายออกมีเสาสและราวบันไดขนานตามตัวบันได ช่องลูกกรงมักเจาะเป็นรูปไข่ทางตั้ง ลิมฝีมือช่างญวนเริ่มเข้ามามีบทบาทในแถบอีสานตอนบนเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุผลในการอพยพของชาวญวนเข้ามา ทั้งนี้มีความเชื่อว่าชาญในการก่อสร้างอาคารและงานไม้²⁴ มักนิยมให้ช่างญวนออกแบบและสร้าง โดยให้ช่างในชุมชนเป็นลูกมือด้วยเหตุที่การก่อสร้างด้วยปูนย่อมแข็งแรงกว่าไม้และที่สำคัญค่าแรงถูก อีกทั้งมีความชำนาญปราณีตคุ้นเคยกว่าช่างในชุมชน²⁵ อนึ่งยังได้พบรูปแบบดังกล่าวหนาแน่นในเขตบริเวณอีสานตอนบน เช่น วัดป่าใต้ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย วัดศิริสุทธาราม อำเภอมือทอง จังหวัดหนองคาย และที่วัดพระธาตุเชิงชุม วัดสิทธิบังคม จังหวัดสกลนคร เป็นต้น (ภาพที่ 94, 95)

ช่างญวนกับความนิยมก่อผนังทึบ จากรูปแบบลิมโปรงแบบหลังคาคลุมปีกนกได้ล่วงเลยมาถึงรูปแบบที่รับจากภายนอกพื้นที่ พบเฉพาะในเขตอำเภอบ้านผือ ที่วัดโพธิ์ชัยศรี และวัดโคธาราม จังหวัดอุดรธานี ทั้ง 2 แห่ง มีโครงสร้างของลิมเหมือนและต่างกันเฉพาะในส่วนของการประดับตกแต่ง รูปแบบเฉพาะที่เด่นชัดที่สุด คือการทำวงโค้งระหว่างหัวเสาด้านหน้าและด้านข้างตลอดจน

²⁴ ขจิตถัย บุรุษพันธ์, ญวนอพยพ (กรุงเทพฯ : ดวงกลม, 2521), 12.

²⁵ สัมภาษณ์ นายพันธ์ ปากพาน ผู้ใหญ่บ้าน อายุ 64 ปี, บ้านโนนสว่าง ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, 14 พฤศจิกายน 2550.

การปั้นประดับลวดลายตกแต่งลายพรรณพฤกษาที่เป็นแบบเฉพาะ โดยช่างฉนวนเป็นผู้ออกแบบควบคุมในการก่อสร้างมีความถนัดด้านก่อฉาบปูน ตลอดงานไม่²⁶

อนึ่ง สิมรูปแบบช่างฉนวนยังได้พบกระจายไปทั่วเขตภาคอีสาน เช่นกันโดยเฉพาะในแถบริมฝั่งแม่น้ำโขง²⁷ และได้หมดความนิยมลงในช่วงหลังก่อน พ.ศ. 2483 คือเมื่อรัฐบาลเริ่มมีนโยบายชาตินิยม ดังการออกแบบอุโบสถให้เป็นมาตรฐานเดียวกันซึ่งเกิดขึ้นในครานั้น²⁸

ภาพที่ 94 สิมฉนวนวัดศิริกุลาลัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 95 สิมฉนวนวัดสิทธิบังคม ตำบลไร่ อำเภอมะนัง จังหวัดสงขลา

²⁶ ขจัตถ์ บุษพรรัตน์, ฦวนอพยพ, 12

²⁷ วโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 310.

²⁸ สิบปะ ด้วงผึ่ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 218.

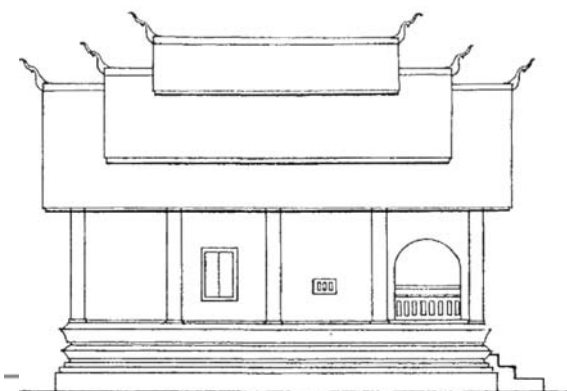
4. กลุ่มรูปแบบสิมทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน

ความหมาย หมายถึงรูปแบบช่างพื้นถิ่นเป็นผู้สร้าง โดยลอกแบบจากสิมญวนที่ช่างญวนออกแบบไว้ก่อนหน้านั้น มีรูปแบบที่เด่นชัดคือ วงโค้งระหว่างหัวเสาด้านหน้าและด้านข้างสิม รวมถึงลูกกรงเจาะช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง

ตัวอย่างรูปแบบสิมทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี เดิมคืออำเภอหนองหาน โดยผู้ใหญ่หล้า อุดมเสียง นำชาวบ้านสร้างบนที่ดินของนายทองคำ กุลแดง บริจาคให้วัด สิมสร้างในปี พ.ศ. 2480 โดยชาวบ้านดงยางช่วยกันสร้าง²⁹ สภาพที่เห็นในปัจจุบันเพียงทาสีทับใหม่ส่วนอื่นยังคงสภาพเดิม³⁰

สิมวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก สิมทึบก่อด้วยอิฐถือปูน มีมุขหน้า วงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาด้านหน้าและด้านข้าง (ภาพที่ 96)

ส่วนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เริ่มจากหน้ากระดานล่าง ต่อด้วยเส้นลวดบัว 2 เส้น และลูกแก้วอกไก่ขนาดใหญ่ไม่สมส่วนกับฐาน ขึ้นไปเป็นลักษณะของบัวคว่ำบัวหงายติดกัน ต่อด้วยลูกแก้วที่ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นตัวอาคาร

ภาพที่ 96 ลายเส้นปรับปรุง ภาพด้านข้าง รูปแบบสิมทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี
ที่มา : วสันต์ ยอดอม, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 93.

ส่วนกลางด้านหน้า บันไดทางขึ้นด้านหน้า เจาะช่องวงโค้งทางเข้าและด้านข้างที่ต่อเนื่องมาจากฐาน ระเบียงเจาะเป็นช่องรูปไข่ทางตั้ง (ภาพที่ 97, 98) ไม่มีเสาติดผนัง ใช้วิธีเขียนระบายสีเป็นรูปเสา ประตูเข้า 1 ช่อง ด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างในช่องเสาที่ 2 ช่องเสาแรกเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมขนาดเล็กพอประมาณ มุขด้านหน้าทำเป็นวงโค้งใหญ่เต็มขนาดพื้นที่มุข และด้านหลังก่อผนังทึบปล่อยพื้นที่โล่ง ไม่ประดับลวดลาย (ภาพที่ 99, 100) รูปแบบทั้งหมด คือจุดเด่นของสิมฝีมือช่างญวน ที่กล่าวผ่านมา

²⁹ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 154.

³⁰ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี, 22 พฤศจิกายน 2550.

ภาพที่ 97 แสดงภาพด้านทิศตะวันออก
เจาะวงโค้งทางเข้า ที่วัดโนนสว่าง
บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง
อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 98 แสดงภาพส่วนฐานที่มุขหน้า และ
การเจาะช่องลูกกรง ที่วัดโนนสว่าง
บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง
อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

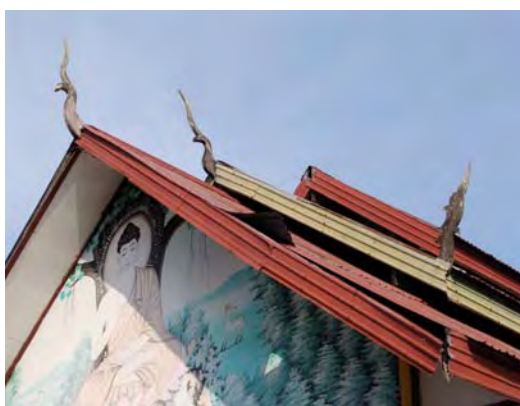
ภาพที่ 99 แสดงภาพด้านข้างการเจาะช่องหน้าต่าง และการทำวงโค้ง ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง
ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 100 แสดงภาพด้านหลังผนังก่อที่บปหล่อไล่ ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง
อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบนด้านหน้า กรอบหน้าจั่วเขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิ ฝีมือช่างสมัยใหม่ มีช่องอุดปีกนกปล่อยพื้นที่โล่ง แผงนาคเรียบปลายสุดประดับด้วยหัวนาค บนสุดเป็นโหง่แกะสลักไม้ ด้านข้าง หลังคาซ้อน 3 ซ้อน มีโหง่ 6 ตัว ประดับทุกชั้นซ้อน ด้านหลังออกแบบเหมือนด้านหน้าแต่แตกต่างกันที่ภาพเขียนด้านหลัง เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 (ภาพที่ 101, 102)

ขณะที่ฝีมือช่างฉนวนเริ่มลดความนิยมลง ด้วยเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่ที่วัดโนนสว่าง ยังคงได้รับสืบทอดงานช่างฉนวนโดยช่างในชุมชนช่วยกันสร้าง กล่าวได้ว่าเป็นหลังสุดท้าย ในช่วงเวลาดังกล่าวก่อนที่รัฐบาลเริ่มนโยบายชาตินิยม พ.ศ. 2481 ให้หลังเพียง 1 ปี จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดโนนสว่าง และมิติของเวลาจึงทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนความต่อเนื่อง ในการรับอิทธิพลรูปแบบฝีมือช่างฉนวนในการก่อสร้างของพื้นที่จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 101 แสดงภาพส่วนบนที่ประดับด้วยโหง่แกะสลักไม้ ตามการซ้อนชั้นของหลังคา ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 102 แสดงภาพเขียนกรอบหน้าจั่วด้านหลังสิม ที่วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

5. กลุ่มรูปแบบลิ่มทึบพื้นถิ่นผสมช่างญวนและล้านช้าง

ความหมาย เป็นลิ่มที่รับอิทธิพลจากล้านช้างผสมช่างญวนผ่านทางช่างพื้นถิ่น กล่าวคือช่างพื้นถิ่นเป็นผู้ก่อสร้างโดยรับเอาส่วนประกอบต่างๆ มาผสมผสานกัน เช่น โครงสร้างรูปแบบของล้านช้าง กรอบวงโค้ง กรอบซุ้มประตูหน้าต่างประดับลวดลายแบบช่างญวน เป็นต้น

ตัวอย่างรูปแบบลิ่มทึบพื้นถิ่นผสมช่างญวนและล้านช้าง ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 103) เดิมชาวบ้านเรียกวัดบ้านแดง โดยพบว่ามีซากอุโบสถ เป็นอิฐและหิน ตลอดจนแท่นพระเก่า หลวงปู่พิบูลย์จึงชักชวนชาวบ้านช่วยกันสร้างวัดขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2443 ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2453 จึงได้ตั้งชื่อวัดพระแท่นในปัจจุบัน³¹ จากสภาพปัจจุบันทำการมุงหลังคาใหม่ โดยชาวบ้านใน พ.ศ. 2530 เปลี่ยนแปลงส่วนประดับโดยเฉพาะช่อฟ้า เป็นอย่างภาคกลางแล้ว ส่วนอื่นยังคงสภาพเดิม³²

ภาพที่ 103 มุมทิศตะวันตกลิ่มที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ลิ่มวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ลิ่มทึบก่อฉาบด้วยปูนแบบมีระเบียงรอบ คลุมด้วยหลังคาปีกนก ส่วนฐานของระเบียงและฐานของตัวลิ่มเหมือนกันคือเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบ เริ่มจากหน้ากระดานล่างต่อด้วยบัวคว่ำ เส้นลวดบัว 1 เส้น ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 ชุด ขึ้นไปเป็นเส้นลวดบัว 1 เส้น บัวหงาย เส้นลวดบัว และบนสุดเป็นหน้ากระดานบนเรียบ (ภาพที่ 104, 105) เป็นฐานที่สืบเนื่องจากผังลาวและช่างญวนที่นิยมทำในช่วงก่อนหน้านั้น เช่น ที่วัดโพธิ์ชัยศรี วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และที่วัดสิทธิบังคม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

³¹ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 225.

³² สัมภาษณ์ พระลูกวัด, วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี, 24 พฤศจิกายน 2550.

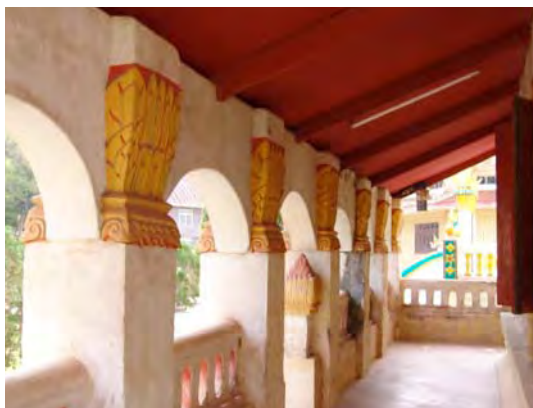

ภาพที่ 104 แสดงภาพลูกกรงระเบียง วงโค้งระหว่างหัวเสาและฐาน รูปแบบอิทธิพลฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 105 ภาพฐานบัวลูกแก้วอกไก่ และพนักระเบียงลูกกรงเจาะช่องรูปไข่แนวตั้ง รูปแบบเฉพาะ ฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลางด้านหน้า ทำราวบันไดนาคทางขึ้นด้านหน้า ระเบียงเดินได้รอบ ราวระเบียงเจาะเป็นช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง แบบฝีมือช่างญวน เสาเหลี่ยม 4 ต้น ด้านหน้า ระหว่างช่อง เสาทำเป็นรวงผึ้ง บัวปลายเสาเป็นบัวแฉกและบัวคอเสื้อ เสารองรับชายคาที่คลุมแบบปีกนกออกแบบให้เหมือนกันทุกต้น แผงนาคแกะเป็นเกล็ดนาค ใบระกาปลายสุดเป็นหัวนาค ประตูทางเข้า 1 ช่อง รอบประตูทำเป็นซุ้มบันแถลงด้านในมีภาพบุคคลนั่งบนดอกบัว ระบายสี ด้านข้างแบ่งช่วงเสารองรับชายคาปีกนก 6 ช่วงเสา กึ่งกลางมีช่องทางขึ้นสู่ระเบียง ระหว่างช่องเสาแต่และต้นเป็นวงโค้งระหว่างหัวเสา ด้านบนขอบวงโค้งประดับลายน่องสิงห์ แบบช่างพื้นถิ่น (ภาพที่ 106, 107) ตัวอาคารสี่เหลี่ยมเจาะช่องหน้าต่าง 1 ช่อง ประดับด้วยลวดลายพรรณพฤกษา ขนาบด้วยเสากลมหล่อติดผนัง ด้านบนขอบหน้าต่างเป็นบัวพื้นยักษ์ และในช่องคล้ายกรอบหน้าต่างทำเป็นลายเรียงอิฐด้านตั้ง เหนือส่วนหลังคาคลุมปีกนกมีช่องว่างมองเห็นตัวสิม แบ่งช่วงเสาออกเป็น 6 ช่วง แต่ละช่วงประดับด้วยคันทวยรูปนาค แบบพื้นถิ่นดั้งเดิม รายละเอียดดูในหัวข้อต่อไป (ภาพที่ 108, 109)

ภาพที่ 106 ระเบียงภายใน บัวหัวเสาและวงโค้ง
ระหว่างหัวเสาที่วัดพระแท่น
บ้านแดง ตำบลบ้านแดง
อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 107 วงโค้งระหว่างหัวเสาประดับลาย
แข่งสิงห์ที่ วัดพระแท่น บ้านแดง
ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์
จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 108 เสาหลักประดับคันทวยรูปนาค ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์
จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 109 บริเวณด้านหน้าทางขึ้น ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์
จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบนด้านหน้า กรอบหน้าจั่วเขียนระบายสี ภาพเจ้าชายสิทธัตถะและนายฉันทะเสด็จออกบวช เป็นงานวาดขึ้นใหม่คราวบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2530 แผงหน้าต่างวงโยธรา มีใบระกา ที่ปลายสุดเป็นหัวนาค บนยอดสุดเป็นช่อฟ้าแบบภาคกลาง 6 ตัว หลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น กึ่งกลางสันหลังคาทำช่อฟ้าแบบอีสาน ด้านหลังกรอบหน้าจั่วระบายสีภาพพุทธประวัติตอนโปรดปัญจวัคคีย์ (ภาพที่ 110, 111)

ภาพที่ 110 หลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 111 คันทวยรูปนาคแบบดั้งเดิม ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ลักษณะร่วมจากฝีมือช่างญวน ร่วมปรากฏอย่างเด่นชัดบริเวณด้านหน้าและด้านข้างของ สิม คือวงโค้งระหว่างหัวเสา อันเป็นเอกลักษณ์ของช่างญวน (ภาพที่ 112) สำหรับลักษณะจากล้าน ช้าง คือ บนแผงสีหน้า ฮังผิ้ง³³ ปล่อยเป็นพื้นไม้เรียบไม้แกะสลักลวดลาย และจั่วระบายสีเป็นภาพ พระพุทธเจ้า (ภาพที่ 113) รูปแบบลักษณะร่วมบางประการอาจกล่าวได้ว่าช่วงระยะเวลาของสิมยังคง สืบเนื่องเกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นฐานจากฝั่งลาวเข้ามายังฝั่งไทย รวมถึงช่วงเวลาของช่างญวนยัง อิทธิพลในการสร้างสิม จึงเกิดการผสมผสานกันไปมา มีผลสะท้อนอันปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในงาน ช่าง

ภาพที่ 112 ลักษณะร่วมวงโค้งระหว่างหัวเสา และรูปวงรีทางตั้งที่ผนังกระเบื้อง จากฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 113 ลักษณะแผงสีหน้า ฮังผิ้ง จากล้านช้าง ที่วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

จากหลักฐานทางศิลปกรรม ทำให้เห็นว่าสภาพสังคมในชุมชนยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่เกิดการรับผ่านรูปแบบศิลปะเข้ามาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของตนเองให้ได้มากที่สุดในช่วงเวลาดังกล่าว อิทธิพลฝีมือช่างญวนและล้านช้าง โดยใช้ช่างฝีมือพื้นบ้านในการก่อสร้าง ย่อมบ่งถึง ความเป็นพื้นถิ่นของสิม จากการตั้งข้อสังเกต อิทธิพลวงโค้งฝีมือช่างญวนยังถ่ายทอดให้กับสิมในเขต พื้นที่จังหวัดอุดรธานีอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในหัวข้อรูปแบบอุโบสถหลัง พ.ศ. 2484 ส่วน องค์ประกอบฮังผิ้งไม่ได้รับความนิยมในการสืบเนื่องทางงานช่าง

³³ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 85.

6. กลุ่มรูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง

ความหมาย เป็นรูปแบบจากภาคกลางที่ใช้ช่างพื้นถิ่นเป็นผู้สร้าง กลุ่มนี้พบอาคาร 2 หลัง เริ่มมีการนำรูปแบบจากส่วนกลางเข้ามายังจังหวัดอุดรธานี ก่อนอุโบสถแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 โดยมีความแตกต่างกัน ของโครงสร้าง เช่น แบบมีมุขหน้า-มุขหลัง และแบบทรงโรง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตัวอย่างรูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง แบบมีมุขหน้า-หลัง ที่วัดโยธานิมิตร บ้านดงวัด ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอมือเมือง วัดสร้างพ.ศ. 2466 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2469³⁴ ช่างชาวบ้านช่วยกันสร้าง โดยการนำของหลวงตาด้วง รูปแบบจากกรุงเทพฯ³⁵ ปัจจุบันได้รื้อสร้างรูปแบบใหม่ทับบนตำแหน่งเดิมโดยการว่าจ้างช่างมุนี จากบ้านเตื่อ จังหวัดอุดรธานี ดังนั้นจึงใช้รูปถ่ายเก่าที่ได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน (ภาพที่ 114) สิมวางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก แบบมีมุขหน้า-มุขหลัง ส่วนฐานเหลือเฉพาะส่วนบัวหงายและหน้ากระดานบน สาเหตุจากเทพื้นคอนกรีตเสริมเป็นลานประทักษิณ

ภาพที่ 114 ด้านหน้าอุโบสถแบบภาคกลาง ฝีมือช่างพื้นถิ่น ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอมือเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)

³⁴ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 323.

³⁵ สัมภาษณ์ หลวงตาด้วง เจ้าอาวาส, วัดโยธานิมิตร อำเภอมือเมือง จังหวัดอุดรธานี, 16 มิถุนายน 2548 โดย ขวลิท อธิปัตยกุล, ในคราวทำวิจัย “รูปแบบอุโบสถในเขตเทศบาลนครอุดรธานี” (รายงานการศึกษาวิจัย ทูลอดหนุนการศึกษาวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2548) ปัจจุบันรื้อสร้างใหม่เป็นทรงสูงชันกว่าขนาดเดิม.

ส่วนกลาง ด้านหน้า ทำราวบันไดนาคทางขึ้นด้านหน้า ลานประทักษิณยกสูงเดินได้รอบ หัวเสากระเบื้องทรงหัวเม็ด แบบภาคกลาง ลูกกรงกระเบื้องแท่งกลมเว้นระยะ เสาทานกลม 4 ต้น โคนเสาประดับด้วยกลีบบัวพันธุ์ซ้อน 3 กลีบ บัวปลายเสาเป็นบัวแวงมีบัวคอเสื้อ บัวพันธุ์รองรับอีกชั้น ประตูทางเข้าด้านหน้าทำเป็นซุ้มบันแถลง ภายในซุ้มประดับเทพนม (ภาพที่ 115) ด้านข้าง เจาะช่องหน้าต่าง 5 ช่อง แต่ละช่วงเสา ประดับกรอบซุ้มทรงบันแถลง ประดับเทพนมเหมือนกับด้านหน้า ส่วนบนทุกเสาประดับด้วยคันทวยรูปนาค บัวหัวเสาออกแบบเหมือนกับด้านหน้า ช่องว่างเหนือขึ้นไปบนสุด ทุกช่วงเสาประดับลายเฟืองอุบะ ส่วนด้านหลังมีซุ้มประตูทางเข้า 2 ช่อง (ภาพที่ 116)

ภาพที่ 115 ซุ้มหน้าต่างทรงบันแถลงภายในประดับเทพนม และหัวเสากระเบื้อง มุมทางทิศเหนือที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันรื้อสร้างใหม่ พ.ศ.2550 (ภาพถ่ายเก่า)

ภาพที่ 116 แสดงบัวหัวเสา และทุกช่วงเสาบนสุดประดับลายเฟืองอุบะ แบบภาคกลาง ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)

ส่วนบนด้านหน้า ชื่อประธานพาดหัวเสาแกะเป็นลายกระจัง กรอบหน้าจั่วปั้นปูนเป็นภาพ เทพนมออกลายก้านขด แผงนาค ทำนาคสะดุ้ง ใบระกาแกะสลักไม้ ปลายสุดเป็นหัวนาค ด้านบนจั่ว หลังคาประดับโหง่หัวนาคสลักไม้ (ภาพที่ 117) ด้านข้างหลังคาซ้อนกัน 3 ซ้อน 3 ตับ โหง่ 6 ตัว และ ด้านหลังออกแบบให้เหมือนกับด้านหน้า (ภาพที่ 118)

สิ่งสำคัญที่ควรกล่าวถึง มีความน่าสนใจ คือ การประดับเทพนมออกลายบนกรอบหน้าจั่ว ข้อสังเกตมีอยู่ว่าได้พบการประดับรูปแบบดังกล่าวเช่นกัน ที่วัดกลางห้วยเม็ก อำเภอห้วยเม็ก จังหวัด กาฬสินธุ์ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2500³⁶ (ภาพที่ 119) และตัวอย่างที่จังหวัดอุบลราชธานี วัดศรีคุณเมือง, วัด แก้วรังษี อำเภอศรีเมืองใหม่ สร้าง พ.ศ. 2484 (ภาพที่ 120, 121) อย่างไรก็ตามเหตุที่กล่าวเข้าใจว่า วัด โยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้นแบบของการประดับเทพนมบนกรอบหน้าจั่ว รวมถึง ในกรอบซุ้มบันแถลง ตรวจสอบอายุการสร้างสิมหรือโบสถ์ก่อนหน้า ไม่พบรูปแบบทั้งในและต่าง จังหวัด โดยภาพรวมพบรูปแบบภายหลังจากการสร้างที่วัดโยธานิมิตร ดูรายละเอียดในบทที่ 4 รูปแบบและลักษณะทางพัฒนาการ

ภาพที่ 117 กรอบหน้าบันอุโบสถอาคารประดับด้วยลายปูนปั้นเทพนมออกลายก้านขด ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)

ภาพที่ 118 แสดงภาพด้านข้าง หลังคาทำซ้อน 3 ซ้อน 3 ตับ ช่อฟ้า 6 ตัว ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)

³⁶ สัมภาษณ์ พระอาจารย์ศาสตรา กลยาณธมโม, วัดกลางห้วยเม็ก อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์, 4 มิถุนายน 2552

ภาพที่ 119 กรอบหน้าบันอุโบสถประดับด้วยภาพเทพนม พ.ศ. 2500 ที่วัดกลางห้วยเม็ก ตำบลห้วยเม็ก อำเภอยะผิง จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 120 กรอบหน้าบันอุโบสถประดับด้วยภาพเทพนม พ.ศ. 2484 ที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 121 กรอบหน้าบันอุโบสถประดับด้วยภาพเทพนม พ.ศ. 2485 ที่วัดแก้วรังษี อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี

รูปแบบภาคกลางแบบทรงโรง ที่วัดสุริยาราม ตั้งอยู่ที่ บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เดิมชื่อวัดโพธิ์ศรี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2302 สิมสร้าง พ.ศ. 2474³⁷ โดยเจ้าอาวาส จ้างช่างหน้า จากจังหวัดเลย สภาพปัจจุบันเปลี่ยนแปลงส่วนบนและลวดลายประดับทาสีใหม่³⁸

สิมวางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก สิมทึบก่อและฉาบด้วยปูนแบบทรงโรง (ภาพที่ 122) ฐานอุโบสถทำบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบ เริ่มจากหน้ากระดานล่าง บัวคว่ำต่อด้วยท้องไม้ ลูกแก้วอกไก่ขนาดใหญ่ 1 ชุด ไม่สมส่วน บนสุดเป็นบัวคว่ำ และหน้ากระดานบน มีการบากช่อง ขนาดเท่ากรอบซุ้มหน้าต่างทุกช่วง (ภาพที่ 123)

ภาพที่ 122 อุโบสถทรงโรง ก่อผนังทึบ เปลี่ยนโครงสร้างส่วนบนรวมถึงลวดลายประดับบางส่วน ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 123 ฐานบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบ ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

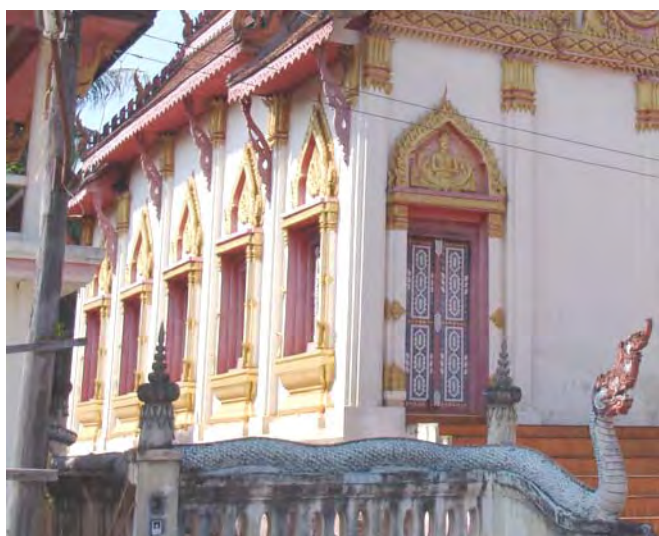
³⁷ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 531.

³⁸ สัมภาษณ์ พระมณฑา ประชาศรี เจ้าอาวาส อายุ 70 ปี, วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 26 พฤศจิกายน 2550.

ส่วนกลางด้านหน้า บันไดขึ้นทางด้านหน้า ประตูทางเข้า 2 ช่อง ทำเป็นซุ้มบันแถลงภายในประดับด้วยเทพนม บานประตูสลักไม้เป็นลายแบบเบรชาคณิต แบบฝีมือช่างญวน เสาหลอกเพิ่มมุมติดผนัง 4 ต้น หัวเสาประดับบัวแวง คันทวยเป็นรูปนาค แบบดั้งเดิม (ภาพที่ 124) ด้านข้าง เจาะช่องหน้าต่าง 5 ช่อง แบบซุ้มบันแถลงเหมือนด้านหน้า ภายในประดับหน้าขาปฐฐานซุ้มหน้าต่างทำบัวคว่ำบัวหงาย บานหน้าต่างแกะสลักลายเดียวกับบานประตู เสาหลอกติดผนัง สีเหลี่ยมเพิ่มมุม บัวหัวเสาเหมือนด้านหน้า ประดับคันทวยหัวนาคทุกช่วงเสา ส่วนด้านหลังเหมือนกับด้านหน้าทุกประการ (ภาพที่ 125)

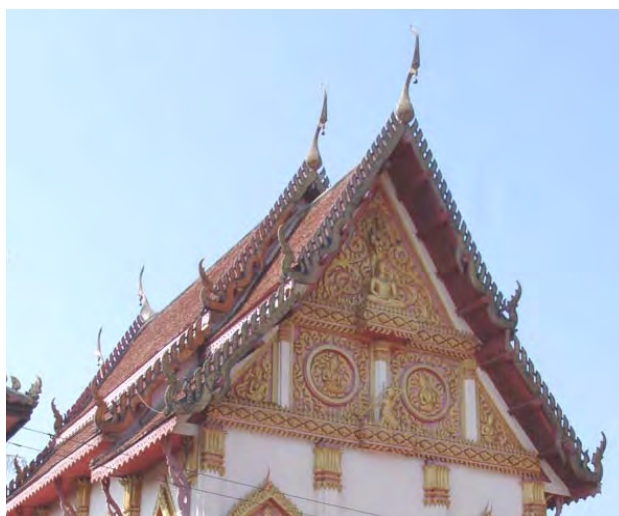

ภาพที่ 124 บัวหัวเสาแบบบัวแวง คันทวยเป็นรูปนาคดั้งเดิม ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อําเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 125 บานหน้าต่างแกะสลักลายเดียวกับบานประตู เสาหลอกติดผนังสีเหลี่ยมเพิ่มมุม บัวหัวเสาออกแบบเหมือนด้านหน้า มีคันทวยหัวนาคทุกช่วงเสา ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อําเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบนด้านหน้า กรอบหน้าจั่วถูกแบ่งด้วยเสาตุ๊กตาเพิ่มมุม บัวหัวเสาแบบบัวแฉก 2 ช่วง ภายในประดับลวดลายปูนปั้นเทพพนมในวงกลม แวดล้อมด้วยกระหนกเปลว หน้าอุทิศเป็นรูปเทพพนม ชื่อประธานประดับรูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม เหนือขึ้นไปกระจิงฐานพระประดับด้วยรูปพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิ ใต้ร่มโพธิ์ แวดล้อมด้วยลายกระหนกเปลวก้านขด แผงนาคทำขึ้นใหม่บนสุดเป็นแบบภาคกลาง (ภาพที่ 126) ด้านข้าง หลังคา 2 ชั้น 2 ตับ มุงกระเบื้องเคลือบเกล็ดเต่า ซ่อฟ้า 4 ตัว ด้านหลัง เหมือนกับด้านหน้า ต่างกันที่ภาพประดับเป็นพระพรหม และพระพุทธรูปประทับยืน ยืนพระหัตถ์ขวาออกไปด้านหน้า คล้ายกับปางปลงกรรมฐาน (ภาพที่ 127)

ภาพที่ 126 หน้าบันด้านหน้า ตำแหน่งกระจิงฐานพระ ประดับรูปพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิ
ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 127 ขยายภาพหน้าบันด้านหลัง ประดับพระพุทธรูปประทับยืน ยืนพระหัตถ์ขวาออกด้านหน้า
ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี

รูปแบบผสมพื้นถิ่นกับภาคกลาง จุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอุโบสถ ก่อนการเข้ามาของแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ที่วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ด้วยเหตุผลจากพระผู้ใหญ่ได้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ ได้นำรูปแบบกลับมาสร้าง ใช้ชาวบ้านเป็นแรงงานสำคัญในการสร้าง ทั้งนี้ได้จากกลดลายประดับกรอบหน้าบัน พัฒนาการสืบเนื่องทางงานช่างลิ่มแบบพื้นบ้านหมดไป ยังพบเห็นได้ที่ต่างจังหวัดเช่นเดียวกัน ตัวอย่างที่วัดกลางห้วยเม็ก อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์

หลักฐานที่สำคัญของรูปแบบ เข้าใจว่าโครงสร้างโดยรวมแบบมีมุขหน้า-หลัง เป็นแบบแรกที่พบในจังหวัดอุดรธานี ความเป็นพื้นถิ่นยังคงหลงเหลือในส่วนการประดับตกแต่ง ซึ่งกลดลาย เหล่านี้พบเห็นในเขตอีสานทั่วไป³⁹ ก่อนที่จะถูกแทนที่ด้วยแบบมาตรฐานจากทางราชการ

ลักษณะเฉพาะคันทวยรูปนาค แกะสลักด้วยไม้ รูปแบบหัวโค้งงอ ปลายโค้งเข้าหรือโค้งออกเป็นรูปแบบจากพื้นถิ่นอีสาน (ภาพที่ 128, 129, 130) ที่พบเห็นในเขตอีสาน ต่างจากคันทวยจากฝั่งเพื่อนบ้านประเทศลาว นิยมคันทวยแบบแผงมากกว่า (ภาพที่ 131)

ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฝีมือช่างญวนนิยมในการก่อสร้างฐานอาคารลิ่ม พบจำนวนมากในกลุ่มนิคมทำอาคารลิ่มที่บ่ออิฐถือปูน แบบผนังรับน้ำหนัก เช่นที่วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์, วัดโพธิ์ชัยศรี, วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ และวัดสุริยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นการสืบทอดทางงานช่าง (ภาพที่ 132, 133) ก่อนถูกแทนที่ด้วยฐานสิงห์ จากแบบภาคกลาง

ภาพที่ 128 เอกลักษณะเฉพาะคันทวยรูปนาค รูปแบบพื้นถิ่นอีสาน ที่วัดพระแท่น บ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

³⁹ จากการออกสำรวจพบการประดับกลดลายเช่นเดียวกันนี้ที่ วัดกลางห้วยเม็ก อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งยังคงมีอิทธิพลแบบญวนผสมอยู่, 11 ธันวาคม 2550.

ภาพที่ 129 คันทวยรูปหัวนาคแกะสลักด้วยไม้ ลักษณะหัวโค้งงอและปลายโค้งออก รูปแบบพื้นถิ่นอีสาน ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 130 คันทวยรูปหัวนาคแกะสลักด้วยไม้ ที่วัดสุริยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 131 คันทวยจากวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว นิยมทำแบบแฝงมากกว่าแบบพื้นถิ่นอีสาน

ภาพที่ 132 ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่มีอายุมากที่สุดในจังหวัดอุดรธานี ลักษณะร่วมเฉพาะฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัยศรี ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 133 ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ในจังหวัดอุดรธานี ลักษณะร่วมเฉพาะฝีมือช่างญวน ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่วัดสุริยาราม ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

กล่าวโดยสรุปรูปแบบช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในจังหวัดอุดรธานี ความเป็นมาและพัฒนาการ ยุคสมัยสังคมชุมชนจังหวัดอุดรธานี ก่อน พ.ศ. 2483 สภาพสังคมในยุค ก่อน พิจารณาจากรูปแบบสังคม ชุมชนในระยะแรกๆ คือชุมชนแบบร่วมแรงร่วมใจ ในการช่วยเหลือกัน เช่น การสร้างสิมรูปแบบโป่ง และสิบทีบผนังไม้ ทำตามสภาพแวดล้อมจริงๆ เพียงเพื่อกันแดดกันฝน ขณะเดียวกันต้องรับลมระบายลมพัด ทั้งนี้เพราะอากาศร้อน ช่างในชุมชนมีฝีมือก็ช่วยในการก่อสร้าง ยังสะท้อนให้เห็นถึงสังคมแบบร่วมด้วยช่วยกันเพื่อความเป็นสามัคคีของหมู่บ้าน กระทั่งมีการอพยพของ ชาวต่างชาติ คือ ญวนเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน ในช่วงเวลาดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีของ ชาวอีสานต่อผู้อพยพ จากบทบาทการนำลูกบ้านในหมู่บ้านก่อสร้างอาคารแบบก่อปูนเป็นความ ชำนาญเฉพาะฝีมือช่างชาวเวียดนาม ขณะเดียวกันได้ถ่ายทอดให้กับช่างในชุมชนไปพร้อมกับควบคูใน การก่อสร้าง

ความต่อเนื่องในการสืบทอดฝีมือช่างญวนยังดำเนินไป อย่างไรก็ตามมีหลักฐานว่ารูปแบบ จากทางภาคกลาง ได้เข้ามามีบทบาทบ้างแล้วแต่ไม่ทั้งหมด หมายความว่ารูปแบบลอกเลียนจากภาค กลาง โดยใช้ช่างพื้นบ้านในการก่อสร้าง ก่อนรูปแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 เข้ามาจากนั้นไม่นาน ขบวนการของการรับจ้างสร้างอุโบสถเป็นอาชีพจึงได้ถือกำเนิด เริ่มต้นขึ้นจากแนวความคิดชาตินิยมที่ รูปแบบอุโบสถต้องเหมือนกัน ช่างในชุมชนที่มีฝีมือช่วยรับจ้างสร้างอุโบสถ อันสะท้อนให้ปรากฏ จำนวนมากในช่วง หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นไป ดูรายละเอียดในบทที่ 4

ที่มาของแบบมาตรฐานอุโบสถจากภาคกลาง ในจังหวัดอุดรธานี

แบบมาตรฐานอุโบสถภาคกลาง แบบ ก. แบบ ข. แบบ ค.

นับแต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในพ.ศ. 2481 (ภาพที่ 134) มีนโยบายในการสร้างชาติ แนวโน้มไปทางลัทธิชาตินิยม เช่น ออกกฎหมายคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ การสงวนอาชีพบางอย่างไว้เฉพาะคนไทย และปลูกฝังให้ประชาชนนิยมใช้สินค้าไทย ด้วยคำขวัญว่า “ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ” รัฐบาลจอมพล ป. ได้เปลี่ยนแปลงประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ให้เกิดความทันสมัย เช่น ประกาศให้ข้าราชการเลิกนุ่งผ้าม่วง เลิกสวมเสื้อราชปะแตน ให้นุ่งกางเกงขายาวแทน มีการยกเลิกบรรดาศักดิ์ และยศข้าราชการพลเรือน รวมถึงการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก " สยาม " เป็น " ไทย " ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482⁴⁰ จากเหตุการณ์ดังกล่าวภายหลังทางรัฐบาล ได้มีมติให้กรมศิลปากรออกแบบพระอุโบสถ ให้มีลักษณะที่งดงามสมกับเป็นเครื่องแสดงวัฒนธรรมของชาติ โดยให้มีขนาดที่ต่างกันให้เลือก 3 แบบ ให้ชื่อว่า แบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. ซึ่งพระพรหมพิจิตร⁴¹ (ภาพที่ 135) เป็นผู้ได้รับมอบหมายในการออกแบบ สืบเนื่องจากนโยบายเพื่อช่วยกันรักษามาตรฐานแห่งศิลปกรรมของชาติไว้ เมื่อ พ.ศ. 2483 และได้จัดส่งแบบดังกล่าวไปยังจังหวัดต่างๆ เพื่อให้ประชาชนดูเป็นตัวอย่าง และให้ผู้มีจิตศรัทธาจะได้สร้างตามกำลังปัจจัย⁴² ดังรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 134 ภาพจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ที่มา : วิกีพีเดีย, แพลก พิบูลสงคราม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2552. เข้าถึงได้จาก http://th.wikipedia.org/wiki/แพลก_พิบูลสงคราม

⁴⁰ ในหัวข้อชีวิตและการเมือง ดูเพิ่มเติมใน วิกีพีเดีย, แพลก พิบูลสงคราม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2552. เข้าถึงได้จาก http://th.wikipedia.org/wiki/แพลก_พิบูลสงคราม

⁴¹ ดูประวัติในภาคผนวก ข.

⁴² สิบปะ ดวงผึ้ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 218.

ภาพที่ 135 พระพรหมพิจิตรผู้รับผิดชอบในการออกแบบอุโบสถแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483
ที่มา : ประวัติพระพรหมพิจิตร, พระพรหมพิจิตร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2552. เข้า
ถึงได้จาก http://wizardry-llws.blogspot.com/2009/06/blog-post_1124.html

รูปแบบอุโบสถพระพรหมพิจิตร พ.ศ. 2483

รูปแบบอุโบสถที่พระพรหมพิจิตร ออกแบบเป็นโครงสร้างแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก
ทั้งหมดได้แก่

แบบ ก. เป็นพระอุโบสถขนาดใหญ่สุด วางในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้าแบบมีมุขหน้าและมุขหลัง
อุโบสถแบ่งออกเป็น 5 ห้อง ไม่รวมมุขหน้า-หลัง องค์ประกอบอื่นๆ มีรายละเอียดและแนวคิดดังนี้

ส่วนล่าง ผังเป็นแบบมีมุขหน้าหลัง ซึ่งปรากฏที่อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ
ส่วนฐานที่มุขหน้า-หลัง เป็นฐานบัวเริ่มด้วยหน้ากระดานเรียบ มีบันไดทางขึ้นด้านข้างทั้ง 2 ด้าน (ภาพ
ที่ 136) ขนาบด้วยพลสังข์ขอบพนกเดี่ยว⁴³ ปรากฏมาก่อนหน้านั้นที่วัดดุสิตาราม บางกอกน้อย⁴⁴ หรือ
ที่วัดสุรรณาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ เป็นต้น ฐานรองรับตัวอุโบสถเป็นฐานสิงห์ ที่เริ่มใช้ตั้งแต่ใน
สมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 137) เช่นเดียวกันตัวอย่างที่เจดีย์ราย วัดราชบูรณะ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา⁴⁵

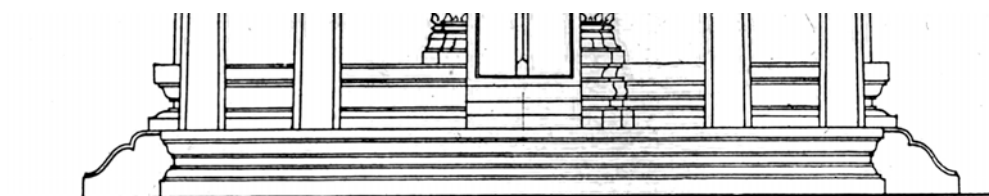
ส่วนกลาง เสาทานเหลี่ยมเพิ่มมุม 4 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทวย (ภาพที่ 138) การใช้
ระบบของเสาทาน 4 ต้น รองรับน้ำหนักของโครงสร้างส่วนบน ปรากฏอย่างชัดสุดในสมัยอยุธยา เช่น
ที่อุโบสถวัดช่องนนทรี รวมถึงบัวหัวเสาบัวแฉกเช่นกัน ที่น่าสนใจคือการประดับด้วยคันทวยซึ่งเป็นแบบ
ที่คิดค้นขึ้นมา แทนเสาหรือราวผนังด้วยเงื่อนไขด้านโครงสร้างจากคอนกรีตเป็นตัวกำหนด รูปแบบจึง

⁴³ ดูความหมายในภาคผนวก ก.

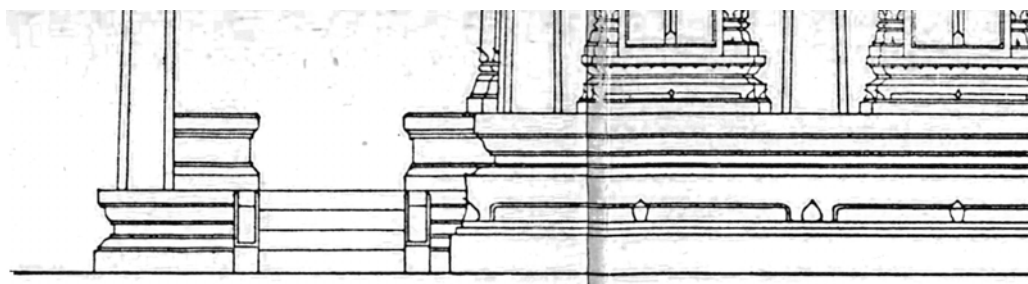
⁴⁴ ข้อชี้แนะแนวทางการศึกษาจาก สันติ เล็กสุขุม, วันที่ 8 มิถุนายน 2552

⁴⁵ บันทึกคำบรรยายภาคสนาม สันติ เล็กสุขุม, ณ วัดราชบูรณะ อยุธยา รายวิชาแนวความคิดและ
เทคนิคจิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมไทย ภาคเรียนที่ 2/2549, 16 กุมภาพันธ์ 2550.

ส่งผลให้เห็นเป็นทรงคูลา⁴⁶ ช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง กรอบประตูทำเป็น ชุ่มบันแถลง ประดับลายกระจัง บานประตูปล่อยโล่ง ด้านข้างแบ่งเป็น 5 ช่วงเสา แต่ละช่วงเจาะช่อง หน้าต่าง ออกแบบเป็นชุดชุ่มบันแถลง แบบอย่างเดียวกับด้านหน้า ชุ่มบันแถลงยังคงปรากฏสืบทอด อย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมา อย่างไรก็ตามที่ใกล้ตัวพระพรหมพิจิตร คงเป็นชุ่มบันแถลง ประตู-หน้าต่าง ที่วัดสุวรรณาราม อาจเกี่ยวข้องกับการออกแบบ ส่วนบานหน้าต่างปล่อยโล่งนั้นเข้าใจ ว่าพื้นที่ในการเขียนแบบเล็กจึงไม่ได้ลงรายละเอียด และค้นทวยเป็นรูปหงส์ (ภาพที่ 139, 140) ออกแบบขึ้นใหม่โดยอาศัยถึงศิลปะจีน ที่มีอิทธิพลในศิลปะไทย⁴⁷

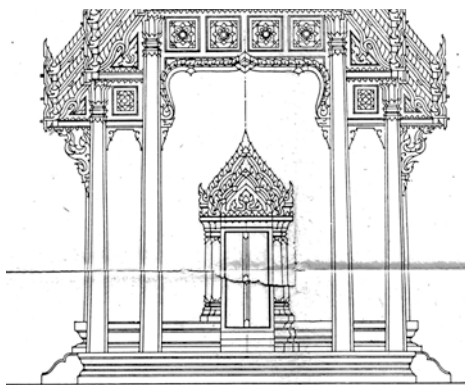
ภาพที่ 136 ฐานบัวที่ मुखหน้า บันไดทางขึ้นด้านข้างทำเป็นพลสังข์ แบบมาตรฐาน ก.
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 137 ฐานสิงห์รองรับตัวอุโบสถ (ด้านข้าง) แบบมาตรฐาน ก.
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

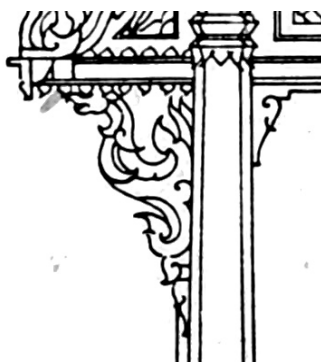
⁴⁶ ใน มหาวิทยาลัยศิลปากร, ประวัติ และผลงานสำคัญของ พระพรหมพิจิตร (กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, 2533), 80.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 75.

ภาพที่ 138 แบบมาตรฐาน ก. แสดงเสาหันเหลี่ยมเพิ่มมุม 4 ตัน ระหว่างช่วงเสาประดับคูหา
บัวหัวเสาเป็น บัวแฉก มีช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง กรอบประตูทำเป็น
ซุ้มบันแถลง

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 139 คันทวยเป็นรูปหงส์ อธิพิลศิลปะจีน แบบมาตรฐาน ก.

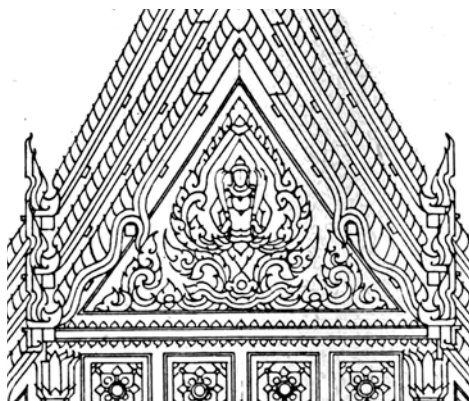
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 140 แบบคันทวยเป็นรูปหงส์ อธิพิลศิลปะจีน ฝีมือพระพรหมพิจิตร

ที่มา : พระพรหมพิจิตร, พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ภาคต้น (พระนคร : พระจันทร์, 2495), 54.

ส่วนบน หน้าบันทำเป็นลายอรุณเทพในกรอบทรงพุ่ม (ภาพที่ 141) มีต้นแบบเป็นผีพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์⁴⁸ (ภาพที่ 142, 143, 144) ช่องอุดปีกนกด้านข้างประดับลายนกคาบคนกเปลว แผงแรคอสองแบ่งเป็น 5 ช่อง ประดับด้วยลายดอกกลอย (ภาพที่ 145) เหมือนกันทั้งด้านหน้า-หลัง แผงแรคอสองปรับมาจากอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ที่เจาะเป็นช่องๆ รวม 5 ช่อง (ภาพที่ 146) เครื่องหลังคา รวยระกา นาคสะดุ้ง มีช่อฟ้าแบบปากนกประดับ 6 ตัว หลังคาซ้อน 3 ชั้น 3 ตับซึ่งเป็นแบบประเพณีนิยมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต (ภาพที่ 147, 148)

ภาพที่ 141 แบบมาตรฐาน ก. หน้าบันทำเป็นลายอรุณเทพในกรอบทรงพุ่ม
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

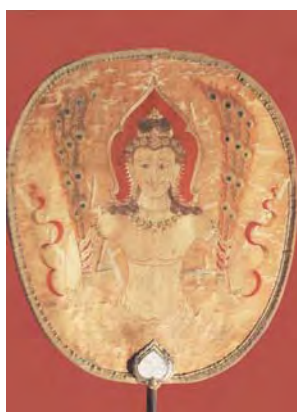

ภาพที่ 142 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ที่มา : สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระครู” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 28.

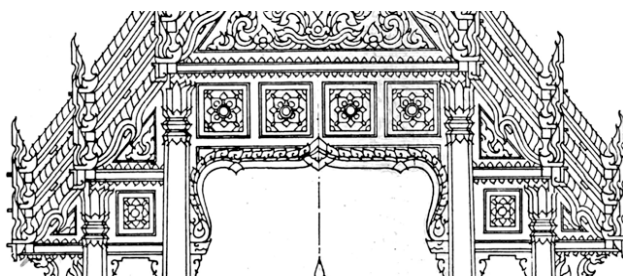
⁴⁸ ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข.

ภาพที่ 143 ต้นแบบภาพอรุณเทพบุตร ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระ
 ที่มา : สุธา ลิ่นะวัต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้ารอง (ตาลปัตร)
 ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.” (วิทยานิพนธ์ปริญญา
 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533),
 657.

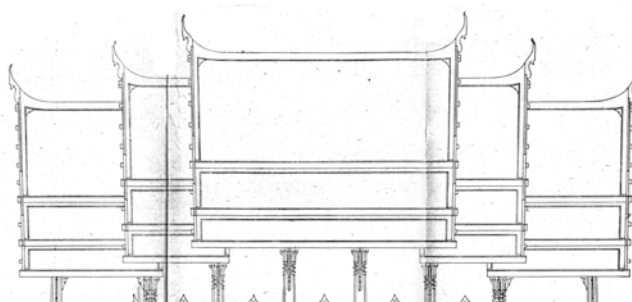
ภาพที่ 144 ตาลปัตรอรุณเทพบุตร ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระ
 ที่มา : สุธา ลิ่นะวัต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้ารอง (ตาลปัตร) ใน
 ผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
 มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 675.

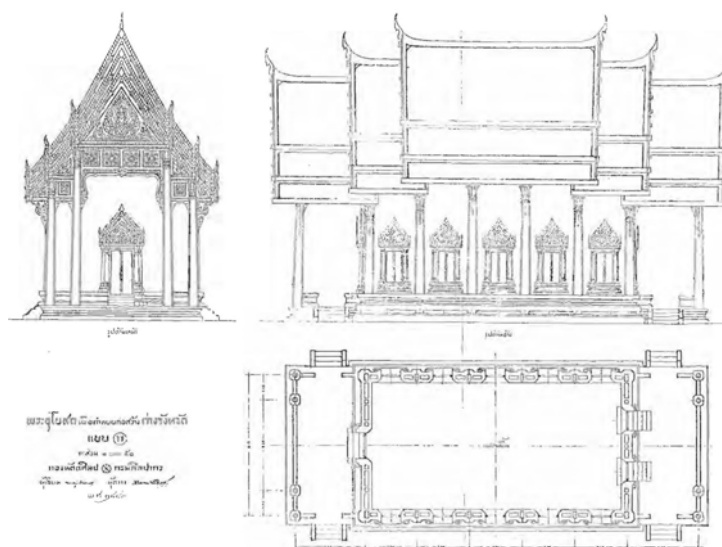
ภาพที่ 145 ช่องอุด ปีกนกด้านข้างทั้งสองด้านประดับด้วยลายนกคาบกนกเปลว แผงแรคอสอง
 แบ่งเป็น 5 ช่อง ประดับด้วยลายดอกกลอย แบบมาตรฐาน ก.
 ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 146 ต้นแบบแพแรคอสอง ที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

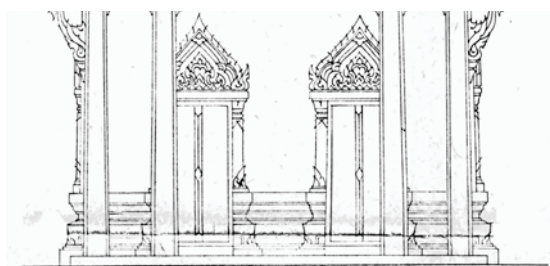

ภาพที่ 147 ซ่อฟ้าแบบปากนกประดับ 6 ตัว หลังคาซ้อน 3 ชั้น 3 ตับ แบบมาตรฐาน ก.
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 148 แสดงภาพผังแปลนของแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก.
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

แบบ ข. เป็นโบสถขนาดเล็กสุด วางในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้า มีเฉพาะมุขหน้า อุโบสถแบ่งออกเป็น 5 ห้อง ไม่รวมมุขหน้า ส่วนฐานเหมือนแบบ ก. ต่างกันที่ไม่มีมุขหลังและเฉพาะฐานเขียนรองรับเสาทางด้านมุขหน้า (ภาพที่ 149) รูปแบบอุโบสถ แบบ ข. มีรูปทรงคล้ายกับแบบมหาอุด ซึ่งพบในสมัยอยุธยายุคปลาย เช่นที่วัดปราสาท นนทบุรี ไม่มีการเจาะช่องหน้าต่าง ส่วนที่มีการเจาะช่องหน้าต่างที่วัดชมภูเวก นนทบุรี และที่อุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ เช่นเดียวกัน เป็นต้น (ภาพที่ 150, 151)

ภาพที่ 149 ฐานเขียนรองรับเสาทางด้านมุขหน้า แบบมาตรฐาน ข.

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 150 อุโบสถวัดปราสาท นนทบุรี

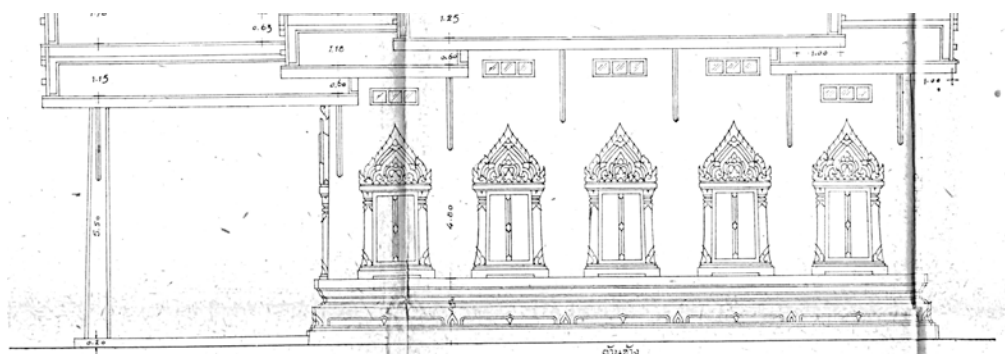
ที่มา : ท่องเที่ยวไทย, วัดปราสาท [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2552. เข้าถึงได้จาก <http://www.sadoodta.com/content/>

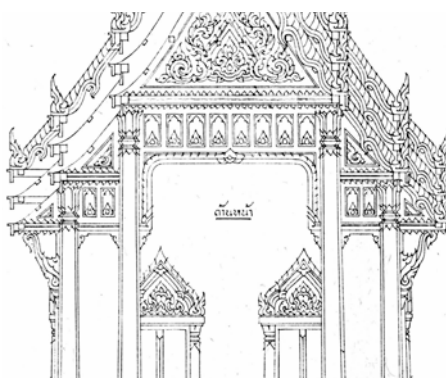
ภาพที่ 151 อุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ

ส่วนกลาง มีช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 2 ช่อง ประตูทำเป็นซุ้มบันแถลง ประดับลายกระจัง ด้านข้างไม้โช่วเสาอิง แต่ละช่วงเสาเจาะช่องหน้าต่างออกแบบเป็นชุดเดียวซุ้มบันแถลงแบบเดียวกับด้านหน้า เหนือขึ้นไปเจาะเป็นช่องแสง 3 ช่อง ลดหลั่นตามแนวชายคาแต่ละช่วง คันทวยเป็นรูปนาคประดับทุกช่วงเสา (ภาพที่ 152)

ส่วนบน กรอบหน้าบันมุขหน้าเป็นลายหน้าขบออกลายกนก แผงแรคอสองแบ่งเป็น 8 ช่อง มีต้นแบบเป็นผีพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (ภาพที่ 153) กรอบหน้าจั่วด้านหลังออกแบบลายหน้าขบเหมือนมุขหน้า ต่างกันที่ด้านล่างแบ่งเป็นช่อง 2 ช่องขนาดใหญ่ ต่ำลงไปเป็นกันสาด ทำเป็นแบบจั่วปิด รูปแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3⁴⁹

ภาพที่ 152 แบบมาตรฐาน แบบ ข. ด้านข้างทำเป็น 5 ช่วง ไม้โช่วเสาอิง แต่ละช่วงเสาเจาะช่องหน้าต่างทำเป็นซุ้มบันแถลง หน้าต่างปล่อยโล่งเหนือขึ้นไปเจาะเป็นช่องแสง 3 ช่อง
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 153 แบบมาตรฐาน ข. แสดงเสาหอนเป็นเสาเหลี่ยมเพิ่มมุม 4 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคูหา บัวหัวเสาเป็นบัววงและแผงแรคอสองแบ่งออกเป็น 8 ช่อง ต้นแบบผีพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

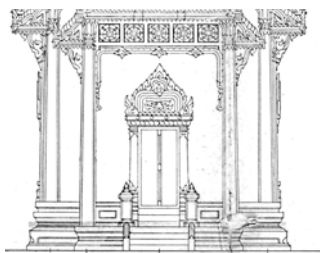
⁴⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 61-66.

แบบ ค. เป็นอุโบสถขนาดกลาง วางในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้า แบบมีมุขลดด้านหน้า-หลัง มีระเบียง อุโบสถแบ่งออกเป็น 5 ห้อง ไม่รวมมุข องค์ประกอบอื่นๆ ที่น่าสนใจมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนล่าง ฐานที่มูขหน้า-หลัง เป็นฐานบัว มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า ทั้ง 2 ด้าน ขนาบด้วยพลสิงห์ขอบพนกัเตี้ย ฐานรองรับตัวอุโบสถเป็นฐานสิงห์ ส่วนฐานเป็นรูปแบบเดียวกัน ยกเว้นเฉพาะทางขึ้นด้านหน้าที่แตกต่าง (ภาพที่ 154)

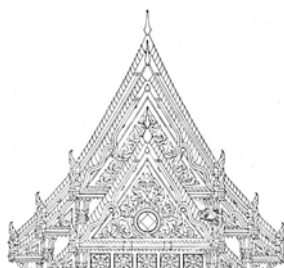
ส่วนกลาง มีระเบียงล้อมรอบด้วยกรอบลูกฟัก เสาหันทเลี่ยมเพิ่มมุม 2 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทา บัวหัวเสาเป็นบัวแวง การที่พบเสาหันท 2 ต้น ด้วยเทคนิคของการทำมุขลด ย่อมทำให้เหลือพื้นที่ของช่วงเสาปรับเปลี่ยนไปตามขนาด มุขดังกล่าวปรากฏให้เห็นที่วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ มาก่อนหน้านี้ ส่วนด้านช่องประตูทางเข้าด้านหน้า-หลังอย่างละ 1 ช่อง ยกสูงจากพื้นระเบียง มีบันไดขนาบด้วยพลสิงห์ประดับหัวเม็ด ประเด็นหัวเม็ดนั้นพระพรหมพิจิตรได้รับต้นแบบแหล่งบันดาลใจจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เช่นตัวอย่างที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ กรอบประตูทำเป็นซุ้มบันแถลง ประตูปลายกระจิง เหมือน แบบ ก. และข.

ส่วนบน กรอบหน้าบันทำเป็นกรอบวงกลมออกลายกนกเปลว เป็นผีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ออกแบบไว้ที่กรอบหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ส่วนแผงแรคอองแบ่งเป็น 5 ช่อง แบบเดียวกับวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ประตูปลายดอกลอย (ภาพที่ 155)

ภาพที่ 154 แบบมาตรฐาน ข. มีระเบียงมุขหน้า ล้อมรอบด้วยกรอบลูกฟัก เสาหันท 2 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทา บัวหัวเสาเป็นบัวแวง ช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง ยกสูงจากพื้นระเบียง

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 155 แบบมาตรฐาน แบบ ข. กรอบหน้าบันทำเป็นวงกลม น ในดวงใจ

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เป็นที่เข้าใจกันดีว่า อุโบสถแบบมาตรฐาน แบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. ทางรัฐบาลให้พระพรหมพิจิตรเป็นผู้รับผิดชอบการออกแบบ ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นหลัก เพื่อเป็นแบบจากส่วนกลางที่ทางวัดใดมีความประสงค์จัดสร้างให้นำแบบดังกล่าวไปสร้าง ทั้งนี้เพื่อความเป็นระเบียบของบ้านเมืองให้เป็นรูปแบบเดียวกัน ขึ้นอยู่กับกำลังเงินของผู้มีจิตศรัทธา ตามความปรารถนาของนายกรัฐมนตรีนายจอมพล ป. พิบูลสงคราม รูปแบบอุโบสถ ทั้ง 3 แบบ มีความแตกต่างกันด้วยเงื่อนไขของขนาด และที่ต่างกันอย่างชัดเจน คือ ลวดลายประดับตกแต่งในส่วนต่างๆ อาทิกรอบหน้าบัน แผงแร และคันทวย เป็นต้น

รูปแบบอุโบสถ แบบมาตรฐาน ย่อมมีที่มาของรูปแบบ เกี่ยวกับแหล่งบันดาลใจของพระพรหมพิจิตร ในการศึกษาค้นคว้าจึงตั้งเป็นข้อสังเกตไว้หลายประการดังนี้

ประการที่ 1 พระพรหมพิจิตรช่วยงาน การลอกแบบและขยายแบบตลอดจนควบคุมงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์⁵⁰ ก่อนที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงงานทางด้านสถาปัตยกรรมลง ภายหลังจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง⁵¹ ทำให้พระพรหมพิจิตรมีโอกาสเรียนรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมไทย เช่น ลอกแบบและขยายแบบที่วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม รวมถึงการควบคุมการก่อสร้าง⁵²

ประการที่ 2 เทคโนโลยีเทคนิคการก่อสร้าง รับรู้จากสถาปนิกชาวตะวันตก ที่มีบทบาทในรัชกาลที่ 5 ด้วยทรงเล็งเห็นประโยชน์จากชาวต่างชาติ ทางด้านความรู้ความสามารถทางวิทยาการด้านใหม่ๆ ในการทำงาน⁵³ ในขณะที่พระพรหมพิจิตรเป็นช่างเขียนของกรมโยธาธิการ และเป็นปีเดียวกันกับที่รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม⁵⁴ จึงทำให้พระพรหมพิจิตรได้รับฝึกฝน รวมถึงการเรียนรู้การทำงานด้านต่างๆ ตามแบบอย่างตะวันตกไม่มากนักน้อย

ประการที่ 3 บริบทด้านปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและการเมือง ท่ามกลางบรรยากาศลัทธิชาตินิยม ในรัชกาลที่ 6 งานทางด้านสถาปัตยกรรมได้มีการออกแบบให้เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ขึ้น ด้วยการเน้นเอกลักษณ์ของชาติ⁵⁵ ด้านรูปแบบและแนวคิดรวมถึงเทคนิค ย่อมมีส่วนต่อ

⁵⁰ มหาวิทยาลัยศิลปากร, “เวียนรอบ 100 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้า, ฉบับครบรอบ 100 ปี พระพรหมพิจิตร, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 9 (2532), 23.

⁵¹ สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “ สมเด็จพระเจ้า, นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 54.

⁵² มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสถาปัตยกรรม, “เวียนรอบ 100 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้า, หน้าจั่ว, 16.

⁵³ ผศ. ทิพนัส, ช่างฝรั่งในกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), 24.

⁵⁴ มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสถาปัตยกรรม, “เวียนรอบ 100 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้า, หน้าจั่ว, 3. อนึ่ง การก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นการก่อสร้างแบบโครงสร้างคอนกรีตและหินอ่อน เป็นวัสดุหลัก โดยมีเอน ตามานโย เป็นผู้ออกแบบ นายเอริโกติ เป็นผู้ช่วย ทั้งคู่เป็นชาวอิตาลี

⁵⁵ ชาตรี ประทีปนทการ, การเมืองสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 332.

ขบวนการสร้างงานของพระพรหมพิจิตร เช่นกัน ตัวอย่างที่ศึกษาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหอประชุมโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เป็นต้น

อย่างไรก็ดีในการตั้งข้อสังเกต ยังพบรายละเอียดที่มาของรูปแบบองค์ประกอบในการประดับตกแต่งที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุด คือ ผลงานจากฝีมือพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แม้แบบต่อแนวความคิดของพระพรหมพิตรในการออกแบบ

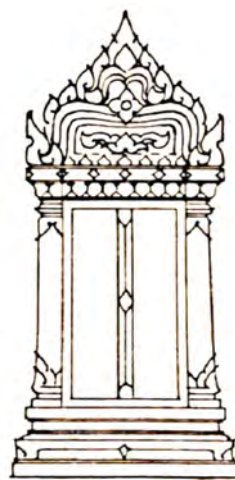
ที่มาของรูปแบบอุโบสถมาตรฐาน ได้แก่

1. กรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง ทรงบันแถลง การออกแบบซุ้มประตู-หน้าต่าง อุโบสถแบบ ก. ข. และค. พระพรหมพิจิตรได้รับต้นแบบจากซุ้มบันแถลง จากที่สมเด็จพระเจ้า ได้ออกแบบไว้ที่วัดเบญจมบพิตรและวัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ก่อนหน้าแล้ว กล่าวคือ การออกแบบซุ้มบันแถลง รูปแบบซ้อน 2 ยก 2 ตามแบบอย่างประเพณีในสมัยรัชกาลที่ 3 และซุ้มบันแถลงแบบกรอบหน้านาง คือ การใช้วงกรอบแบบหน้านาง 2 ชุดมาประกอบรวมเข้าเป็นชุดเดียวกัน ซึ่งเอาจกรอบเล็กวางทับซ้อนปลายยอดของกรอบใหญ่แล้วอาศัยเอาใบระกาของทั้ง 2 ชุดเป็นตัวสร้างกรอบโค้งรูปรอบนอกของยอดซุ้ม⁵⁶ (ภาพที่ 156)

ส่วนรูปแบบของพระพรหมพิจิตร ออกแบบเป็นกรอบหน้านางชนิด 2 กรอบซ้อนในซุ้มเดียว รองรับด้วยรัตนเกล้า (ภาพที่ 157)

ภาพที่ 156 แสดงภาพซุ้มบันแถลงวัดเบญจมบพิตร
ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และ
ความหมายของ ซุ้มประตู-หน้าต่างไทย
(กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2547), 329.

ภาพที่ 157 ภาพซุ้มบันแถลงของพระพรหมพิจิตร
ที่มา : พระพรหมพิจิตร, พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม
ภาคต้น (พระนคร : พระจันทร์, 2495), 72.

⁵⁶ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ ซุ้มประตู-หน้าต่างไทย, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2547), 329.

2. กรอบหน้าบันลายอรุณเทพ ในอุโบสถแบบ ก. ลายอรุณเทพ คือ รูปพระอรุณถือหางนกยูง เป็นภาพที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ออกแบบ ตามพระนามในคราวพระราชพิธีขึ้นพระตำหนักราชนฤธิ์รุ่งโรจน์ เมื่อพ.ศ. 2450⁵⁷ อนึ่ง “อรุณ” หมายถึงสารถิผู้ขับรถพระอาทิตย์ เป็นเทพพิการ คือมีเพียงครึ่งองค์ หรือ อนอรุ คือไม่มีขา ด้วยพระอรุณนั้นมีกายใหญ่ให้นั่งนารถเป็นสารถิพระอาทิตย์ ด้วยการดูความร้อนที่ส่องแสงเผาโลกทั้งสาม⁵⁸ พระพรหมพิจิตร ได้ออกแบบลายอรุณเทพที่หน้าบันแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก. ในรูปแบบเดียวกัน โดยเพิ่มรายละเอียดของตัวลายแวดล้อม โดยรอบของภาพในบริเวณหน้าบันอีกชั้น หลังจากนั้นลายอรุณเทพจึงไปปรากฏอีกครั้งที่กรอบหน้าบันอุโบสถ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ (ภาพที่ 158, 159) ซึ่งเป็นตัวบ่งบอกถึงการรับเอาต้นแบบจาก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 158 กรอบหน้าบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ

ที่มา : สิบปะ ดั่งผึ้ง การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 240.

ภาพที่ 159 ภาพขยายอรุณเทพ ที่กรอบหน้าบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ

ที่มา : สิบปะ ดั่งผึ้ง การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 260.

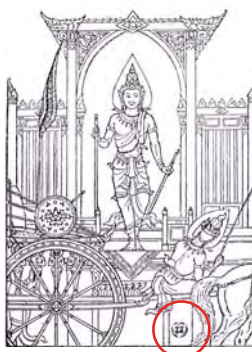
⁵⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หม่อมเจ้า ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ตาลปัตร (พระนคร : พระจันทร์, 2502), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁵⁸ ดูรายละเอียดทั้งหมดได้ใน ส. พลายน้อย [นามแฝง], อมนุษย์นิยาย (กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, 2520), 213-217.

3. กรอบหน้าบัน กรอบช่องกระจกงกลม ในอุโบสถแบบ ค. พระพรหมพิจิตรได้ออกแบบเป็นกรอบวงกลมแวดล้อมด้วยลวดลาย เป็นแบบที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ออกแบบไว้ก่อนหน้านั้น ที่กรอบหน้าบันด้านหลัง พระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ในปี พ.ศ.2471⁵⁹ (ภาพที่ 160) อนึ่งข้อสังเกตจากรูปแบบกรอบกระจกงกลม เข้าใจว่าเป็นตราประจำพระองค์ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวคือ มักพบตราประจำพระองค์ น. ในดวงใจ⁶⁰ แทรกอยู่กับการออกแบบภาพประกอบบทพระราชนิพนธ์ เรื่องธรรมาธรรมะสงคราม ในสมัยรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าเอกอภยเดชเพื่อใช้แสดงบนงานฝีพระหัตถ์ รวมถึงตาลปัตรศรีรัตนโกสินทร์ ในการออกแบบ ตรา น. ในดวงใจ มักแทรกอยู่ในงานอย่างกลมกลืน ต้องสังเกตให้ตึงจ้องเห็น ดังนั้นการออกแบบแทรกตราประจำพระองค์ที่กรอบหน้าบันพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ ย่อมมีความกลมกลืนเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 161)

ภาพที่ 160 หน้าบันกรอบช่องกระจกงกลม ในสมเด็จพระเจ้าที่ได้ออกแบบไว้ก่อนหน้าหน้าบันด้านหลังพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม ในปี พ.ศ.2471 น. ในดวงใจ

ภาพที่ 161 น. ในดวงใจ (วงกลมสีแดง) ความกลมกลืนในการออกแบบที่แทรกอยู่กับการออกแบบ สมเด็จพระเจ้าที่มา : สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระเจ้า” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 122.

⁵⁹ สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระเจ้า” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 122.

⁶⁰ น. ในดวงใจ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายในส่วนพระนามย่อของ นริศรานุวัดติวงศ์ ภาพดวงใจเป็นความหมายของพระนามเดิม คือ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ เพราะจิตใจหรือดวงใจที่เจริญแล้วถึงพร้อมซึ่งความเป็นช่างเป็นบัณฑิตเป็นปราชญ์ ใน เรื่องเดียวกัน, 222. อนึ่ง พ.ศ. 2465 ตรา น. ในดวงใจได้มีออกแบบมาก่อนหน้า ที่จะมีการสร้างพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์

สืบเนื่องมาจากนโยบายชาตินิยม ในคราวรัฐบาลในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม รูปแบบอุโบสถมาตรฐาน ที่ทางกรมศิลปากรมอบหมายให้พระพรหมพิจิตร เป็นผู้รับผิดชอบ ถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญสำหรับงานสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีต ด้วยวัสดุเป็นตัวกำหนด รูปแบบจึงถูกสะท้อนถึงนัยยะดังกล่าว แม้ว่าต้นทางของรูปแบบลวดลายองค์ประกอบในการประดับตกแต่ง เคยปรากฏในงาน ในสมเด็จพระนารายณ์รศานาวัดติวงศ์ มาก่อนก็ตาม รวมถึงรูปแบบจากอดีต ด้วยพื้นฐานความเชี่ยวชาญงานทางด้านสถาปัตยกรรมไทย อย่างน้อยพระพรหมพิจิตรก็มีการออกแบบพัฒนาจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองเช่นกัน ภายใต้เงื่อนไขที่วัสดุเป็นตัวกำหนดในสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ดังคำกล่าวที่ว่า

“...เมื่อต้องการออกแบบอาคารรูปแบบไทย ที่ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุก่อสร้าง ซึ่งเป็นของใหม่ข้าพเจ้า จะลอกเลียนบ้าง และเครื่องตกแต่งให้เหมือนแบบไทยประเพณีดั้งเดิมนั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจำเป็นต้องคิดใหม่ ให้เหมาะสมกับวัสดุและวิธีการก่อสร้าง...”⁶¹

อย่างไรก็ตามรูปแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก. ข. และค. ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยและสวยงามในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ตลอดจนชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ถือเป็นรสนิยมของความทันสมัย ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวาง ด้วยแนวคิดที่มีกนิยมยกย่องศิลปแบบภาคกลางเพียงอย่างเดียวเท่านั้นมีความเป็นไทย ทั้งนี้รูปแบบดังกล่าวอาจถูกเปลี่ยนแปลงในส่วนรายละเอียดไปบ้าง แต่เฉพาะโครงสร้างหลักทางรูปแบบ โดยภาพรวมไม่หนีไปจากสิ่งที่อุโบสถแบบมาตรฐานเป็นต้นแบบ

ด้วยบริบททางด้านปัจจัยแวดล้อมทางด้านสังคมและการเมือง วัสดุและเทคโนโลยีทางการก่อสร้าง รวมถึงพื้นฐานและความเชี่ยวชาญทางด้านสถาปัตยกรรมไทย จึงทำให้รูปแบบอุโบสถแบบมาตรฐาน มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวอย่างชัดเจน (ภาพที่ 162)

ภาพที่ 162 แสดงภาพอุโบสถวัดมณฑป จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การออกแบบของพระพรหมพิจิตร สร้างจากแบบ ก.

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ประวัติ และผลงานสำคัญของพระพรหมพิจิตร (กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, 2533) 106.

⁶¹ อ้างถึง ผุสดี ทิพทัส, สถาปนิกสยาม พันทวน บทบาท ผลงานและแนวคิด (2475-2537) เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539), 256-257.

ฝ่ายออกแบบและก่อสร้างกองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา เริ่มมีบทบาทในการควบคุมการก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ ภายในวัด วัตถุประสงค์เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพที่แท้จริงของเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นนั้นๆ โดยขอแบบอุโบสถมาตรฐานจากกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2510⁶² มารับผิดชอบดูแล การจัดสร้างและขออนุญาตเพื่อแจกจ่ายให้กับวัดต่างๆ ที่สนใจอาคารสิ่งก่อสร้างภายในวัด⁶³ แบ่งออกเป็น 3 แบบ คือ แบบ (๐๑๐๑) แบบ (๐๑๐๒) และแบบ(๐๑๐๓)

อาคารเสนาสนะรวมถึงอุโบสถ ประเด็นศึกษารูปแบบมีความเชื่อมโยงกับช่วงระยะเวลาที่ศึกษารูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี มากน้อยน้อยเพียงใด ดังนี้

แบบ (๐๑๐๑)⁶⁴ อุโบสถขนาดเล็ก 3 หน้าต่าง โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุม มีมุขหน้า-หลัง มุขหลังทำเป็นมุขหลอกไม่มีทางขึ้นลง ส่วนล่าง ฐานมุขหน้าเป็นฐานบัวหน้ากระดานเรียบ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า ขนาบด้วยพลสังข์ขอบพนักระบาย ฐานรองรับตัวอุโบสถเป็นชุดฐานสิงห์ แบบเดียวกับอุโบสถมาตรฐาน แบบ ค.

ส่วนกลาง มีระเบียงมุขหน้า ล้อมรอบด้วยเสาลูกกรง เสาหอนเหลี่ยมเพิ่มมุม 2 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทวย บัวหัวเสาเป็นบัวแฉก มีช่องประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง มีบันไดขนาบด้วยพลสังข์ กรอบประตูทำเป็นซุ้มบันแถลง บานประตูปล่อยโล่ง ด้านข้างทำเป็น 3 ช่วงเสา แต่ละช่วงเสาเจาะช่องหน้าต่าง ซุ้มหน้าต่างแบบเดียวกับซุ้มบันแถลงด้านหน้า บานหน้าต่างปล่อยโล่ง คันทวยเป็นรูปนาค มุขด้านหลังมุขหลอกคือตำแหน่งพระประธาน ทำคล้ายกับแบบ ค. ของพระพรหมพิจิตร ส่วนบนคันทวยรอบหน้าบันเป็นลายหน้าขาบ ออกลายกนกเปลว ช่องอุดปีกนกด้านข้างทั้งสองด้านประดับด้วยลายนกกาคบกนกเปลว แผงแรคอองแบ่งเป็น 5 ช่อง ประดับด้วยลายดอกกลอย ตามแบบแผนมาตรฐาน เหมือนกันทั้งด้านมุขหน้า-หลัง เครื่องหลังคา รวยระกา นาคสะดุ้ง ช่อฟ้าแบบปากนก (ภาพที่ 165)

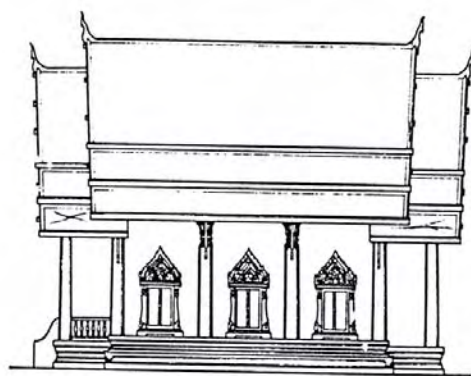
ภาพที่ 165 ตัวอย่างภาพหน้าบันลายหน้าขาบ ออกลายกนกเปลวและเครื่องบน ในแบบ (๐๑๐๑)
ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราม, 2522), 23.

⁶² สัมภาษณ์ ดิลก ศิริพานิช, หัวหน้าฝ่ายออกแบบและก่อสร้าง กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 24 พฤศจิกายน 2551.

⁶³ กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราม, 2522), 1.

⁶⁴ หมายเลข ๐๑๐๑ คือรหัสเรียกทางราชการ ส่วน แบบเรียก 3 หน้าต่าง เป็นการเรียกตามรูปแบบของอุโบสถในการเจาะช่องหน้าต่าง จากการสัมภาษณ์ ดิลก ศิริพานิช, เรื่องเดียวกัน.

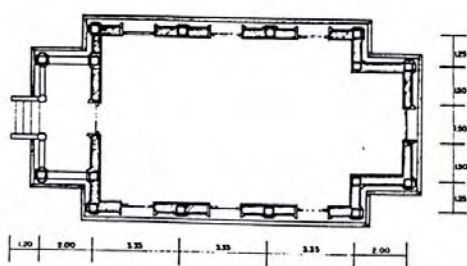
แบบ (๐๑๐๑) หรือแบบ 3 หน้าต่าง อาจกล่าวได้ว่าแบบผังอาคารเป็นแบบมีมุขหน้า ขณะที่มุขหลังทำเป็นผนังทึบหรือมุขหลอก รูปแบบที่มีความแตกต่างไม่เคยปรากฏผังอาคารดังกล่าวในสมัยอดีตที่ผ่านมา กล่าวคือ ผังสกัดหลังทำเป็นมุขไม่มีช่องประตูทางออกหรือบันไดขึ้นลง เทียบกับองค์ประกอบส่วนอื่น ตัวอุโบสถยังคงสืบเนื่องจากอุโบสถมาตรฐานแบบ ค. มีข้อสังเกตจากการลดจำนวนช่องหน้าต่างลง รวมถึงปรับมุขด้านหลังก่อทึบ เพื่อลดขนาดให้เล็กลงของจำนวนช่องหน้าต่างต่าง 5 ช่องเพื่อการประหยัดในการก่อสร้าง ทำให้การซ้อนชั้นของหลังคาลดชั้นตามจำนวนลงไปด้วย อย่างไรก็ตาม ภายใต้อารมณ์แบบ ๐๑๐๑ ยังมีการปรับเปลี่ยนโดยการเพิ่มดับหลังคา จากเดิม แบบ ค. มุขหน้า-หลัง มี 2 ดับ เพิ่มเป็น 3 ดับ อนึ่งการลดชั้นหลังคายัง่อมทำให้พื้นที่ด้านสกัดลดจำนวนตามไปด้วย ทำให้รูปแบบมุขด้านหน้าดูแล้วมีพื้นที่น้อยกว่าในการทำหลังคาซ้อน 3 ชั้น (ภาพที่ 166)

รูปด้านหน้า

รูปด้านสกัด

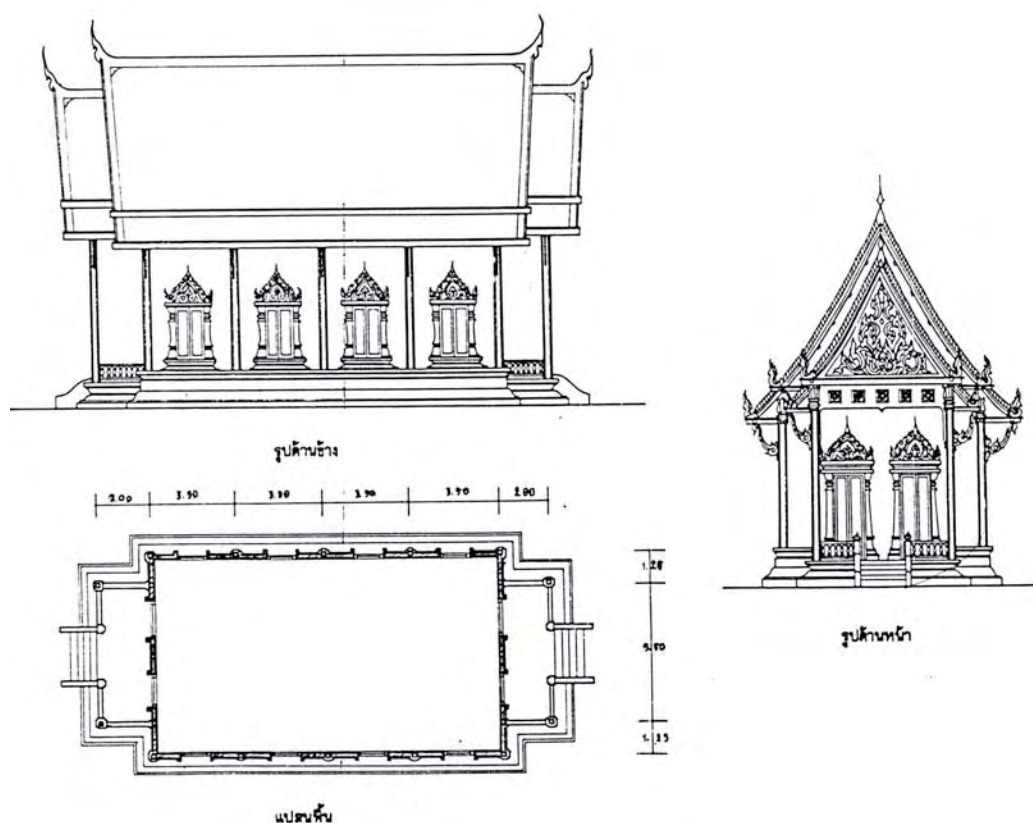
แปลน

ภาพที่ 166 แสดงภาพรูปด้านและแปลน แบบ (๐๑๐๑) ของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510
ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราง, 2522), 23.

แบบ (๐๑๐๒) อุโบสถขนาดกลาง 4 หน้าต่าง โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุม มีมุขหน้า-หลัง

ส่วนล่าง ฐานมุขหน้า-หลัง เป็นฐานบัว มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า-หลัง ขนาบด้วยพลสิงห์ ขอบผนังเกย ฐานรองรับตัวอุโบสถเป็นบัวหน้ากระดานเรียบ แบบเดียวกับอุโบสถแบบมาตรฐาน ส่วนกลาง เสาหอนกลม 2 ต้น ระหว่างช่วงเสาประดับคันทวย บัวหัวเสาเป็นบัวแฉก มีช่องประตูทางเข้าด้านหน้า-หลัง 2 ช่องทาง มีบันไดขนาบด้วยพลสิงห์ประดับหัวเสาด้วยหัวเม็ด กรอบประตูทำเป็นซุ้มบันแถลง ด้านข้างทำเป็น 4 ช่วงเสา เสาช่องหน้าต่าง กรอบทำเป็นซุ้มบันแถลงแบบเดียวกับซุ้มประตูด้านหน้า-หลัง บานหน้าต่างปล่อยโล่ง คันทวยเป็นรูปนาค

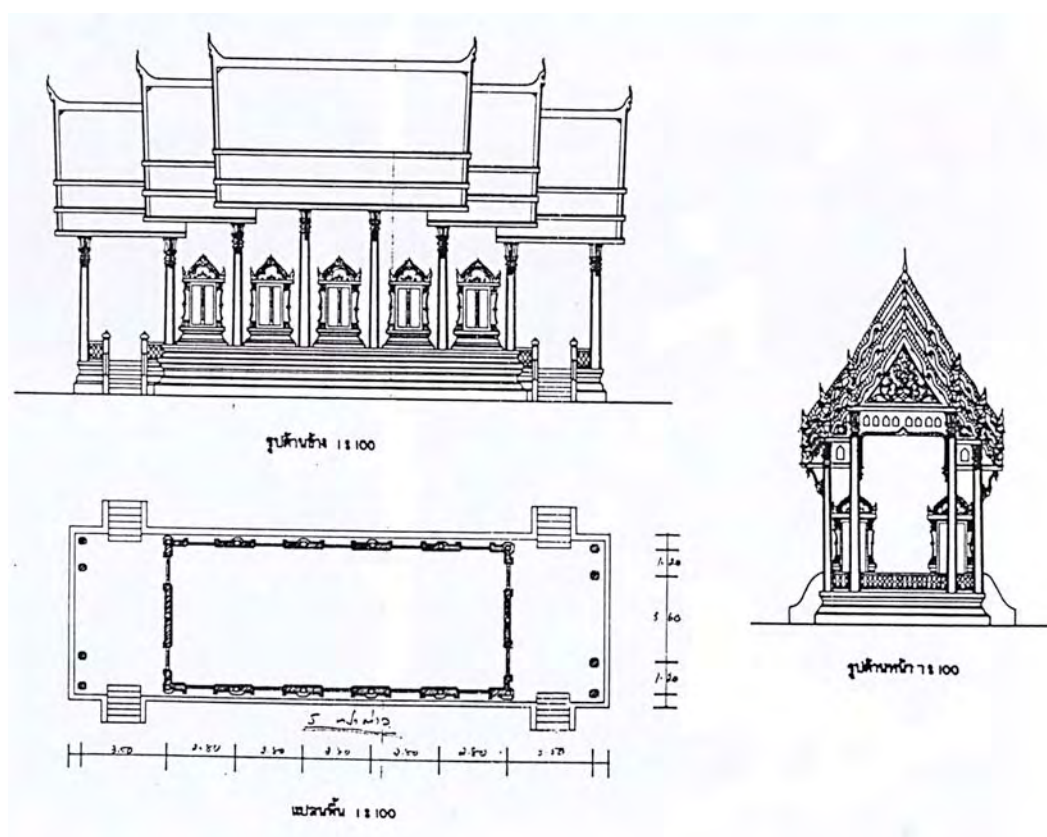
ส่วนบน หน้าบันทำเป็นลายพุ่ม ออกลายกนกเปลว ช่องอุคปิณกาด้านข้างทั้งสองด้าน ปล่อยโล่ง แผงระแนงสองแฉ่งเป็น 5 ช่อง ประดับด้วยลายดอกกลอย เหมือนกับแบบมาตรฐาน ค. แบบ (๐๑๐๒) หรือแบบ 4 หน้าต่าง เป็นแบบที่เพิ่มช่องประตูทางเข้า 2 ช่องทาง ทั้ง 2 ด้านมุขหน้า-หลัง เสาช่องประตู 2 ช่อง เคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นแล้ว เช่น ที่อุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี อุโบสถวัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ รวมถึงในแบบมาตรฐาน แบบ ข. เป็นต้น อย่างไรก็ตามพบการขยายพื้นที่ให้กว้างขึ้นของอุโบสถจากผัง ดูแล้วมีขนาดเตี้ยไม่หลุดสูงเมื่อเทียบกับแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ทั้งหมด และยังคงสืบต่อจากแบบมาตรฐานในองค์ประกอบส่วนต่างๆ (ภาพที่ 167)

ภาพที่ 167 แสดงภาพรูปด้านและแปลน แบบ (๐๑๐๒) ของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510
ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราง, 2522), 25.

แบบ (๐๑๐๓) อุโบสถขนาดใหญ่ 5 หน้าต่าง โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก วางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบมีมุขหน้า-หลัง ส่วนฐานมุขหน้า-หลัง เป็นฐานบัว ฐานรองรับตัวอุโบสถเป็นฐานบัว หน้ากระดานเรียบเสริมชุดบัวอีกหนึ่งชุด มีบันไดทางขึ้นด้านข้างทั้ง 2 ด้าน ขนาบด้วยพลสังข์ขอบพนักระบาย ส่วนกลางมีเสาหอนกลม 2 ต้น ระหว่างช่องเสาประดับคันทวย บัวหัวเสาเป็นบัววง มีช่องประตูทางเข้าด้านหน้า-หลัง 2 ช่องทาง มีบันไดขนาบด้วยพลสังข์ประดับหัวเสาด้วยหัวเม็ด กรอบประตูทำเป็นซุ้มทรงบันแถลง ด้านข้างทำเป็น 5 ช่องเสา แต่ละช่องเสาเจาะช่องหน้าต่างออกแบบเป็นชุดเดียวกันกับซุ้มทรงบันแถลงด้านหน้า-หลัง คันทวยเป็นรูปหงส์ แบบเดียวกับ แบบ ก.

ส่วนบน กรอบหน้าบันทำเป็นลายพุ่ม ออกลายกนกเปลว ช่องอุตุปีกนกด้านข้างประดับลายกนกเปลว แผงแรคอองแบ่งเป็น 8 ช่อง เหนือพุ่มระหว่างเสาหอน เจาะแผงแร ข้างละ 1 ช่อง แบบเดียวกันทั้งด้านมุขหน้า-หลัง เครื่องหลังคา ราวระกา นาคสะดุ้ง มีข้อฟ้าแบบปากนก แบบ (๐๑๐๓) หรือแบบ 5 หน้าต่าง เป็นการจำลองอุโบสถแบบมาตรฐาน แบบ ก. ปรับเปลี่ยนเฉพาะเสา ลูกกรง กรอบหน้าบันเปลี่ยนจากลายอรุณเทพเป็นลายหน้าขบตามแบบ มาตรฐาน ข. ฐานอุโบสถเป็นฐานบัวมีการเพิ่มชั้นฐานเข้าไปวางซ้อนอีกชั้นเพื่อเพิ่มความสูงตัวอาคารอุโบสถ ขณะที่แบบมาตรฐาน ก. เป็นฐานสิงห์ (ภาพที่ 168) รูปแบบเฉพาะของกรมการศาสนา ที่ชัดเจนมากที่สุด คือ การประดับหัวเม็ดที่พนักรพลสังข์ขนาบบันไดทุกแบบ

ภาพที่ 168 แสดงภาพรูปด้านและแปลน แบบ (๐๑๐๓) ของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510
ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราม, 2522), 27.

อนึ่งการรับช่วงต่อจากกรมศิลปากร ด้วยเหตุที่ทางกรมการศาสนา ได้รับผิดชอบต่อการจัดตั้งวัดทั่วประเทศ การก่อสร้างอาคารเสนาสนะภายในวัด พระสงฆ์ต้องขออนุญาต ซึ่งในปัจจุบันกรมการศาสนายังให้บริการแบบการสร้างเสนาสนะสำหรับวัดที่ต้องการ⁶⁵ อย่างไรก็ตามก็ตีจุดประสงค์ที่เป็นรูปธรรมในการบริการแบบอาคารเสนาสนะ ตั้งแนวทางในการจัดทำเพื่อต้องการให้เป็นแบบมาตรฐาน และแนวทางในการจัดการก่อสร้างเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมให้เหมาะสมกับสภาพของวัด แทนแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 โดยแบบกรมการศาสนา เน้นประโยชน์ใช้สอยของตัวอาคารให้มากที่สุด⁶⁶ จากการตั้งข้อสังเกตรูปแบบอุโบสถไม่มีความแตกต่างจากรูปแบบอุโบสถมาตรฐาน ต่างกันเพียงรายละเอียดเล็กๆ เช่น ลวดลายกรอบหน้าบัน หัวเม็ดที่พนักรพลสังข์ อธิบายได้ว่าการรับช่วงต่อรูปแบบจากกรมศิลปากรมารับผิดชอบ ทางกรมการศาสนาไม่ได้คำนึงถึงแบบตามความเป็นจริงกับแบบมาตรฐาน มีการออกแบบปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมบางส่วนขึ้นใหม่⁶⁷ เช่น แบบ (๐๑๐๑) พบการลดช่องหน้าต่างและมุข ถือเป็นการปรับเปลี่ยนออกแบบใหม่โดยเฉพาะ ถือเป็นแบบที่แตกต่างออกไปจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483

⁶⁵ สัมภาษณ์ ดิลก ศิริพานิช, หัวหน้าฝ่ายออกแบบและก่อสร้าง กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 24 พฤศจิกายน 2551.

⁶⁶ ในการออกแบบอุโบสถแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ถูกมองว่าเป็นการทำลายรูปแบบวัฒนธรรมของพื้นที่ที่ถูกแทนที่ด้วยรูปแบบดังกล่าว แบบอุโบสถของกรมการศาสนาจึงมุ่งเน้นถึงความเหมาะสมกับสภาพของวัด ในการก่อสร้างโดยการสร้างตามกำลังปัจจัย ให้ถูกต้องและเหมาะสม ใน กองพุทธศาสนสถาน, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ : สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2551), 2.

⁶⁷ หลังจากทางกรมการศาสนา ได้รับช่วงต่อจากกรมศิลปากรในการบริการแบบอุโบสถให้แก่วัดที่สนใจในการสร้าง ได้ใช้ให้นักศึกษาฝึกงานเป็นผู้กอบกู้แบบ จากการตั้งข้อสังเกตทำให้พบถึงความเสียหายต่อแบบที่ใช้เป็นมาตรฐานของวัดทั่วประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา อนึ่งหากเปรียบเทียบระหว่างแบบที่เป็นพิมพ์เขียวต้นฉบับพบข้อผิดพลาดในการเขียน เช่น ในส่วนของฐานอาคารรูปแบบฐานบัวฉัตรระเบียบจากความเป็นจริงจากสมัยอดีตที่ผ่านมา

ภาพรวมพัฒนาการของรูปแบบอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2484 - พ.ศ. 2510

ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานกับช่างรับเหมาในเขตภาคอีสาน รูปแบบอุโบสถ ช่วงพ.ศ. 2484-2510 ในจังหวัดอุดรธานี⁶⁸ เป็นที่ทราบกันดีว่านับแต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มีมติให้กรมศิลปากรออกแบบอุโบสถให้เลือก คือ แบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. เมื่อ พ.ศ. 2483 โดยจัดส่งแบบไปยังจังหวัดต่างๆ ให้ประชาชนดูเป็นตัวอย่าง ตลอดจนผู้มีจิตศรัทธาได้สร้างกันตามกำลังปัจจัย⁶⁹

แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดรูปแบบอุโบสถที่ทุกจังหวัดยึดถือในการก่อสร้าง ทั้งนี้การค้นคว้าเรื่องรูปแบบอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2483 -2510 จึงเป็นประเด็นการศึกษาในเขตจังหวัดอุดรธานี อย่างไรก็ตามก็ตระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวยังมีการสร้างอุโบสถแบบเดิมอยู่ด้วย ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. กลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและท้องถิ่น

ความหมาย รูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและท้องถิ่น คือ กลุ่มที่รับเอารูปแบบเฉพาะอย่างของฝีมือช่างญวน มาผสมผสานกับช่างฝีมือพื้นถิ่น⁷⁰ จุดเด่นเฉพาะกลุ่มนี้คือวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสา นิยมทำประดับส่วนมุขหน้าดั้งเดิม (ภาพที่ 169) บางที่เพิ่มมุขหลังเพื่อขยายให้อุโบสถใหญ่ขึ้น โดยการเพิ่มช่วงเสาปกติ 3 ช่วงเสา เป็น 4 หรือ 5 ช่วงเสา⁷¹ (ภาพที่ 170) อุโบสถยังคงวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้า

ขอขยายความว่า “การเพิ่มช่วงเสาปกติ 3 ช่วงเสา เป็น 4 หรือ 5 ช่วงเสา” ที่เพิ่งกล่าวผ่านมาของวิโรฒ ศรีสุโร ผู้ล่วงลับ เข้าใจว่าลักษณะเฉพาะของฝีมือช่างญวนในส่วนการขยายมุขหน้าหลัง เป็นการรับแบบผังจากส่วนกลางหลัง พ.ศ. 2483 มากกว่าเป็นฝีมือช่างญวน เพราะทั่วทั้งในเขตอีสานช่างญวนมักทำผังแบบมีเฉพาะมุขหน้าทั้งหมดเท่านั้น

⁶⁸ ในการแบ่งช่วงระยะเวลา จากพ.ศ. 2484-2510 นั้น สืบเนื่องจาก ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้ให้วิธีการคิดช่วงเวลาดังกล่าว กล่าวคือให้แบ่งช่วง 20 ปี จาก พ.ศ. 2500 ขึ้นไป แล้วตรวจสอบดูว่าในช่วงระยะเวลาใดที่พบการกระจายตัวในการสร้างอุโบสถมากที่สุดในเขตจังหวัดอุดรธานีให้เอาช่วงเวลานั้นมาการศึกษาวิจัยในระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ดังนั้นช่วงเวลาดังกล่าวจึงเริ่มที่ พ.ศ. 2511-2530 ด้วยระยะเวลา พ.ศ. 2484 เป็นจุดเริ่มต้นของการเริ่มใช้แบบพระอุโบสถมาตรฐานจากทางราชการจึงได้กำหนดระยะเวลาดังกล่าวสิ้นสุดลงที่พ.ศ. 2510 ก่อนที่กรมการศาสนาจะเข้ามารับช่วงต่อในการออกแบบและบริการในการขออนุญาตก่อสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ รวมถึงอุโบสถ ให้ไว้ ณ วันที่ 14 ตุลาคม 2550 (การสำรวจเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการบรรยายหัวข้อ “ การอนุรักษ์คือการพัฒนา”)

⁶⁹ สิบปะ ดั่งผึ้ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 218.

⁷⁰ ช่างญวนมีความสามารถในการก่อฉาบด้วยปูน ซึ่งลักษณะเด่นชัด คือ วงโค้งระหว่างหัวเสา และระเบียงมุขเจาะช่องสี่เหลี่ยม หรือรูปวงรีไปทางตั้งเสมอ ดูใน วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 310.

⁷¹ วิโรฒ ศรีสุโร, เรื่องเดียวกัน, 341.

ภาพที่ 169 จุดเด่นเฉพาะวงโค้งระหว่างหัวเสา มีต้นแบบจากช่างญวน ตัวอย่างที่วัดหนองบุ ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี มุมทิศใต้

ภาพที่ 170 การทำช่องหน้าต่างและมีมุขหน้า-หลัง เป็นผังจากแบบมาตรฐาน แบบ ก. ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่างสามัคคี ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี มุมทิศใต้

ตัวอย่างรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและท้องถิ่น

จากกลุ่มตัวอย่าง ทั้ง 6 หลัง มีลักษณะร่วมเฉพาะทั้งหมด ของกลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและท้องถิ่น ได้แก่ 1. วัดบุญญานุสรณ์ บ้านหนองวัวซอ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ⁷² สร้างเมื่อ พ.ศ. 2490⁷³ (ภาพที่ 171) 2. วัดบ้านหนองอ้อ ตำบลหนองอ้อ อำเภอนองวัวซอ สร้าง พ.ศ. 2491⁷⁴ (ภาพที่ 172) 3. วัดสว่างสามัคคี ตั้งอยู่ที่บ้านสามพร้าว ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง อุบลราชธานี สร้างใน พ.ศ. 2492⁷⁵ (ภาพที่ 173) 4. วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด เป็นวัดที่ตั้งอยู่ที่บ้านหนองไส ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง อุบลราชธานี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2492⁷⁶ การบูรณะครั้งล่าสุด พ.ศ. 2542 คงสภาพเดิมเปลี่ยนเฉพาะหลังคา⁷⁷ (ภาพที่ 174) 5. วัดหนองบุ บ้านหนองบุ ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง⁷⁸ อุบลราชธานี สร้าง พ.ศ. 2496⁷⁹ (ภาพที่ 175) และ 6. วัดโนนนิเวศน์ ถนนอุดรเดชวิทย์ ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง อุบลราชธานี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2500⁸⁰ ทั้งหมดอยู่ในเขตจังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 176)

ภาพที่ 171 วัดบุญญานุสรณ์ บ้านหนองวัวซอ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

⁷² สัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดบุญญานุสรณ์ บ้านหนองวัวซอ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี, 19 พฤษภาคม 2551.

⁷³ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10 (กรุงเทพฯ: การศาสนา, 2534), 182.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 180. และสัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดบ้านหนองอ้อ ตำบลหนองอ้อ อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี, 19 พฤษภาคม 2551.

⁷⁵ กรมการศาสนา, เรื่องเดียวกัน, 486. และสัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดสว่างสามัคคี บ้านสามพร้าว ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 1 พฤษภาคม 2551.

⁷⁶ กรมการศาสนา, เรื่องเดียวกัน, 297.

⁷⁷ สัมภาษณ์ พระลูกวัด วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด, วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด บ้านหนองไส ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 1 พฤษภาคม 2551.

⁷⁸ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 547.

⁷⁹ สัมภาษณ์ พระอาจารย์มารุต วิสุทโธ รักษาการเจ้าอาวาสวัดหนองบุ, วัดหนองบุ ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 1 พฤษภาคม 2551.

⁸⁰ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 141.

ภาพที่ 172 วัดบ้านหนองอ้อ ตำบลหนองอ้อ
อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 173 วัดสว่างสามัคคี ตำบลสามพร้าว
อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 174 วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ
อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 175 วัดหนองบุ ตำบลสามพร้าว
อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 176 วัดโนนนิเวศน์ ถนนอุดรสุขภูมิ ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ในที่นี้ยกตัวอย่างเพื่ออธิบายรายละเอียดที่วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี อุโบสถวางในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออกก่อผนังทึบฉาบด้วยปูน แบบมีมุขหน้า

ส่วนฐานเป็นบัวคว่ำบัวหงาย

ส่วนกลาง ด้านหน้าทางขึ้นส่วนใหญ่อยู่ด้านข้าง ช่องวงโค้งระหว่างหัวเสาไม้ประดับด้วยลวดลาย ระเบียงมุขหน้าเจาะช่องสี่เหลี่ยมทางตั้ง ด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างระหว่างช่วงเสาทำเป็นซุ้มบันแถลง บานหน้าต่างแกะสลักลาย ประตูดอกแบบเป็นชุดเดียวกับหน้าต่าง บานประตูแกะสลักไม้ประดับลายดอกพุดตาล (ภาพที่ 177)

ส่วนบน กรอบหน้าบันประดับลายปูนปั้นเทพนมประดับลวดลายก้านขด โหง่ ทางภาคกลางมีลักษณะต่างออกไปเรียกว่า ซ่อฟ้า ตัวนาคแกะสลักด้วยไม้ 2 ตัว หลังคา 2 ชั้น หลังคาประดับครีบนาคมุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสี (ภาพที่ 178)

ภาพที่ 177 แสดงส่วนฐาน และกรอบซุ้มทรงบันแถลง วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

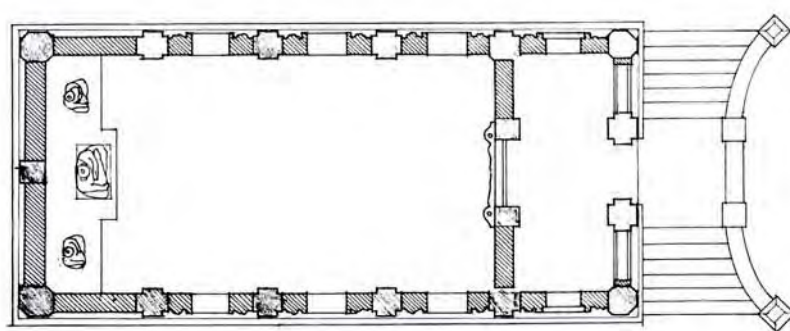
ภาพที่ 178 แสดงส่วนบน กรอบหน้าบัน โหง่ ตัวรวย วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

จากการตั้งข้อสังเกตกลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวน สามารถวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะในการผสมผสานอิทธิพลได้ดังนี้

ส่วนล่าง ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบมีมุขหน้า ฐานยังคงรับรูปแบบที่เคยปรากฏของฐานบัวลูกแก้วอกไก่ หน้ากระดานเรียบดังเดิม มักนิยมทำบันไดขึ้นด้านข้าง มากกว่าด้านหน้า(ภาพที่ 179) ถือเป็นอิทธิพลเฉพาะฝีมือช่างญวนเคยทำมาก่อนหน้า เช่น ที่วัดกลาง อำเภอบางบาล จังหวัดนครพนม⁸¹ (แผนผังที่ 2) อย่างไรก็ตามผังที่มีบันไดทางขึ้นด้านข้าง มุขหน้า-หลังเป็นอิทธิพลของแบบจากภาคกลาง ในแบบ ก. เป็นต้นแบบในการสร้างอุโบสถ หลังพ.ศ. 2484 ในคราวนั้น ด้วยความคุ้นเคยทางเทคนิคเชิงช่างจึงมีส่วนประดัดบวงโค้งระหว่างหัวเสาที่มุขหน้า-หลัง ให้เข้าใจเป็นแบบเฉพาะฝีมือช่างญวน

ภาพที่ 179 ตัวอย่างฐานลูกแก้วอกไก่กลุ่มหลัง พ.ศ. 2484 อิทธิพลฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

แผนผังที่ 2 แสดงผังวัดกลาง อำเภอบางบาล จังหวัดนครพนม ตัวอย่างวัดที่ทำบันไดขึ้นทางด้านข้าง ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 346.

⁸¹ เป็นลิมญวนที่ทำผังบันไดขึ้นทางด้านข้างของมุขหน้า สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 โดยองแมต ชาวญวน อพยพ ดูเพิ่มเติมใน วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน, 342.

ส่วนกลาง ไม่นิยมประดับคันทวยหรือค้ำยัน (ภาพที่ 180) สืบเนื่องจากได้ใช้ผนังที่ก่อฉาบด้วยปูนเป็นตัวถ่ายเทน้ำหนักจากหลังคาแทน แบบเฉพาะร่วมฝีมือช่างญวน และเด่นชัดที่สุดคือ วงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาที่มุขด้านหน้า-หลังของอุโบสถ รูปแบบดังกล่าวมีตัวอย่าง ปรากฏที่วัดเกษมาคม อำเภออมลาลัย จังหวัดกาฬสินธุ์⁸² (ภาพที่ 181)

ภาพที่ 180 ตัวอย่างการใช้ผนังรับน้ำหนัก อิทธิพลช่างญวน ส่งผลให้คันทวยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงสร้าง ที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 181 ภาพแสดงด้านข้างวัดเกษมาคม อำเภออมลาลัย จังหวัดกาฬสินธุ์ ไม่ประดับคันทวย ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 360.

⁸² เป็นสมที่สร้างไม่เกินในพ.ศ. 2475 อ่านรายละเอียดได้ใน วิโรฒ ศรีสุโร, เรื่องเดียวกัน, 360.

ส่วนซุ้มประตู-หน้าต่าง และลวดลายประดับ แบบจากภาคกลาง ตกแต่งด้วยฝีมือช่างคนไทยมากกว่าเป็นฝีมือช่างญวน⁸³ ขณะที่ลวดลายกรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง การประดับแตกต่างกันออกไป ได้แก่ ส่วนของวัดที่มีผนังมุขหน้า เช่น วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ประดับด้วยภาพพระพุทธรูป หรือลวดลายธรรมชาติ แบบภาคกลาง (ภาพที่ 182) และที่วัดรัตนาราม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี เป็นฝีมือการประดับลวดลายอิทธิพลช่างญวน ส่วนซุ้มบันแถลงในผนังที่มีมุขหน้า-หลังนั้นมักนิยมประดับด้วยภาพเทพนม เป็นการรับรูปแบบจากภาคกลาง จากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ที่ทางราชการบังคับใช้ (ภาพที่ 183)

ภาพที่ 182 ตัวอย่างการประดับซุ้มแบบมีมุขหน้า ฝีมือช่างคนไทย ที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 183 ตัวอย่างการประดับซุ้มแบบมีมุขหน้า-หลัง ฝีมือช่างคนไทย ที่วัดสว่างสามัคคี ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

⁸³ ลวดลายของฝีมือช่างญวนมักมีรูปแบบออกไปทางลักษณะลายจีน ซึ่งมีความแตกต่างโดยการสังเกตแยกแยะลวดลายได้ ข้อเสนอแนะจากศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม และรองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ในคราวสำรวจข้อมูลศิลปกรรมในเขตอีสานตอนบน ณ สิมวัดกลางท่า อำเภอน้ำอู่น้อย จังหวัดนครพนม 25 พฤษภาคม 2550.

ส่วนบน เฉพาะกลุ่มมีมุขหน้า-หลัง ประดับคันทวยค้ำยันรูปนาคในแบบดั้งเดิม คือ ไม้แกะสลัก ปรากฏมาก่อนที่วัดโยธานิมิตร, วัดสุริยาราม อำเภอเมือง และวัดพระแท่น อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุตรธานี⁸⁴ (ภาพที่ 184) รวมถึงโหง่และตัวนาคที่ยังคงรูปแบบพื้นถิ่น ยกเว้นกรณีซ่อมแซมบูรณะหลังคาใหม่ โดยเปลี่ยนจากโหง่เป็นช่อฟ้าแบบภาคกลางทันที (ภาพที่ 185)

ภาพที่ 184 คันทวยแบบดั้งเดิม ไม้แกะสลัก ที่วัดโยธานิมิตร ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุตรธานี

ภาพที่ 185 ตัวอย่างการเปลี่ยนหลังคาใหม่ พร้อมกับช่อฟ้าแบบภาคกลาง ที่วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรธานี

ดังนั้นจึงพอสรุปถึงช่วงระยะเวลาดังกล่าว ยังคงรับลักษณะร่วมของผังแบบช่างญวนมาก่อนสร้าง ขณะเดียวกันมีการปรับเปลี่ยนพัฒนาการ โดยนำรูปแบบจากภาคกลางเข้ามาผสมกับพื้นถิ่นอีกกลุ่ม ซึ่งกลุ่มรูปแบบภาคกลางเลือกเน้นเฉพาะบางส่วนของรายละเอียดเพิ่มเติมในการตกแต่ง เช่น ที่วัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรธานี สร้างใน พ.ศ. 2500 ยังคงสร้างอุโบสถในแบบมีมุขหน้า-หลัง และมีวงโค้ง รวมถึงส่วนบนซึ่งยังคงสืบทอดรูปแบบพื้นถิ่นดั้งเดิม

⁸⁴ ขวลิท อธิปัตยกุล, “รูปแบบอุโบสถในเขตเทศบาลนครอุตรธานี” (รายงานการศึกษาวิจัย ทนุอุดหนุน การศึกษาวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี, 2548), 13-18.

2. กลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง

ความหมาย กลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง หมายถึง กลุ่มที่รับเอารูปแบบของทางภาคกลางเข้ามาก่อสร้างโดยยังเหลือความเป็นพื้นถิ่นไม่มากนักน้อย กล่าวคือ รูปแบบดังกล่าวมีความเป็นลักษณะร่วมเฉพาะกันในกลุ่ม ซึ่งมีจุดเด่นโดยดูได้จากการใช้เสาหนาน 4 ต้น ทางด้านหน้ามุขหน้าและมุขหลัง มีบันไดทางขึ้นด้านข้าง ระเบียงพร้อมลูกกรง ซุ้มประตูหน้าต่างทรงบันแถลงประดับด้วยเทพนม มีสาหร่ายรวงผึ้ง⁸⁵ คันทวยหล่อด้วยปูน บัวหัวเสาเป็นบัวจงบกล⁸⁶ มีลายเทพนม หรือลายอรุณเทพ⁸⁷ หน้าบันมีเสาดูกดาหลอก⁸⁸ มีช่องอุดปีกนก⁸⁹ ซ่อฟ้า เครื่องลายยอง เครื่องบน⁹⁰ และการซ้อนหลังคา 3 ซ้อน 3 ตับ รวมถึงโครงสร้างหลังคาไม่นิยมชุดโครงสร้างไม้จะใช้โครงสร้างปูนเป็นส่วนใหญ่⁹¹

ตัวอย่างรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง

กลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง ในจังหวัดอุดรธานี พบทั้งหมดจำนวน 5 หลัง เรียงลำดับดังนี้

1. วัดมัสยิมาวาส เป็นวัดที่มีมาก่อน พ.ศ. 2436⁹² อุโบสถถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2485⁹³ ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ถนนหมากแข้ง ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง (ภาพที่ 186) 2. วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ ตำบลหม่ม⁹⁴ อุโบสถสร้างในพ.ศ. 2496⁹⁵ (ภาพที่ 187) 3. วัดศรีคุณเมือง บ้านเหล่า ตำบลหมาก

⁸⁵ ดูความหมายในภาคผนวก ก.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁷ ลายอรุณเทพ เป็นรูปพระอรุณถือพานกยูง เป็นลายที่สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ออกแบบตามพระนามในคราวพระราชพิธีขึ้นพระตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ เมื่อพ.ศ. 2450 ทุกรายละเอียดเพิ่มเติมในหม่อมเจ้า ดวงจิต จิตรพงศ์, ตาลปัตร, ไม่ปรากฏเลขหน้า. อนึ่ง “อรุณ” หมายถึงสารถิ์ผู้รับพรพระอาทิตย์ เป็นเทพพิการ คือมีเพียงครึ่งองค์ หรือ อนุรุ คือไม่มีขา ด้วยพระอรุณนั้นมีกายใหญ่ให้หนึ่งหน้ารถเป็นสารถิ์พระอาทิตย์ ด้วยการดูความร้อนที่ส่องแสงเผาโลกทั้งสาม ทุกรายละเอียดทั้งหมดได้ใน ส. พลายน้อย [นามแฝง], อมนุชนิยาย, 213-217.

⁸⁸ ดูความหมายในภาคผนวก ก.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁹¹ ปกติโครงสร้างหลังคา (เครื่องปะดู) โดยทั่วไปจะนิยมใช้โครงสร้างไม้เป็นหลัก แต่โครงสร้างของกลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลางกับใช้วิธีการเทพพื้นคอนกรีตเป็นชั้นหลังคาแล้วจึงใช้เหล็กแท่งทำเป็นแปเพื่อเกี่ยวกระเบื้องหลังคาอีกครั้ง จากการสังเกตโครงสร้างในคราวสำรวจทุกวัดที่มีรูปแบบอุโบสถแบบภาคกลาง ในส่วนนี้อาจเป็นประเด็นในการค้นคว้าในโอกาสต่อไป

⁹² กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 319.

⁹³ สัมภาษณ์ พระเลขาฯ, วัดมัสยิมาวาส ถนนหมากแข้ง ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 7 พฤษภาคม 2551.

⁹⁴ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 109.

⁹⁵ สัมภาษณ์ นายสังวาร์ ศุภวรรณ อายุ 70 ปี, หน้าวัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ ตำบลหม่ม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 1 พฤษภาคม 2551.

แข่ง อำเภอเมือง เป็นวัดเก่าที่มีมาก่อน พ.ศ. 2436 ก่อนตั้งเมืองอุดร อุโบสถสร้างในสมัยพ.ศ. 2503⁹⁶ (ภาพที่ 188) และ 4. วัดธาตุนิมิตร บ้านพรานเหนือ ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง อุโบสถสร้างพ.ศ. 2509⁹⁷ (ภาพที่ 189)

ภาพที่ 186 ภาพมุมทิศตะวันตก วัดมัสยิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 187 ด้านหน้าทิศตะวันออก วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

⁹⁶ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาส, วัดศรีคุณเมือง บ้านเหล่า ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 7 พฤษภาคม 2551.

⁹⁷ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10, 122.

ภาพที่ 188 มุมทิศใต้วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 189 มุมทิศเหนือ วัดธาตุนิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

เพื่อความเข้าใจที่ดี ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ ตำบลหม่ม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี วางผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่อผนังทับ

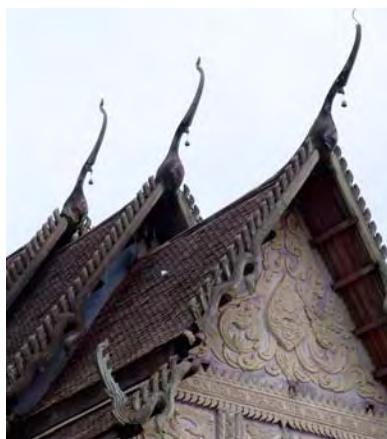
ส่วนล่าง ฐานอาคารมีชนิดที่เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบ

ส่วนกลาง มีระเบียบและลูกกรงมุขหน้า-หลัง เสาทาสีเหลืองเพิ่มมุม 4 ต้น ระหว่างช่องเสาประดับสำหรับวางรังผึ้ง บัวปลายเสาเป็นบัวจกกล บันไดทางขึ้นด้านข้างของแต่ละมุข มีช่องประตูทางเข้าด้านละ 2 ช่อง กรอบประตูทำเป็นซุ้มบันแถลงประดับด้วยลายอรุณเทพแวดล้อมลายก้านขดบานประตูปล่อยโล่ง ด้านข้างทำเป็น 5 ช่องเสา แต่ละช่องเสาเจาะช่องหน้าต่างออกแบบเป็นชุดเดียวกันกับซุ้มบันแถลงด้านหน้า ต่างกันที่ภายในเป็นลายเทพนม บานหน้าต่างปล่อยโล่ง คันทวยเป็นรูปนาคหล่อด้วยคอนกรีต (ภาพที่ 190)

ส่วนบนกรอบหน้าบันทำเป็นแบบเสาตุ๊กตา ระหว่างช่องเสาตุ๊กตาประดับด้วยลวดลายกึ่งกลางประดับเป็นลายเทพนม ช่องอุดปักนกด้านข้างทั้งสองด้านประดับด้วยลายนกกาคากระหนกเปลว เหนือขึ้นไปบนจั่วประดับด้วยลายหน้าขบ แต่หน้าบันด้านหลังประดับเป็นลายเทพนม เครื่องหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ รอยระกา นาคสะดุ้งหล่อด้วยปูน มีข้อฟ้าแบบปากนกประดับ 6 ตัว หลังคาซ้อน 3 ชั้น 3 ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา (ภาพที่ 191)

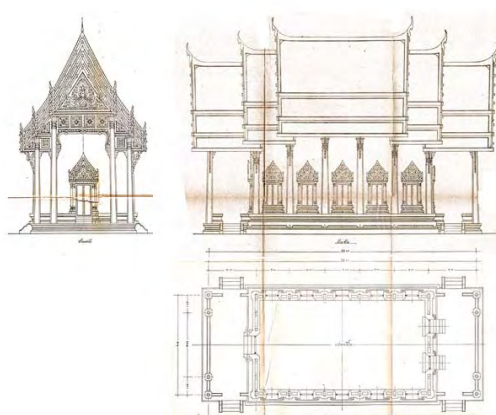
ภาพที่ 190 แสดงภาพส่วนล่าง และส่วนกลาง มุมทิศใต้ วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 191 แสดงภาพส่วนบนด้านหน้า มุมทิศใต้วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

การใช้ผังแบบมีมุขหน้า-หลัง ทั้งหมดจากกลุ่มตัวอย่าง มีต้นแบบจากภาคกลาง ในแบบมาตรฐาน ก. และ ค. (ภาพที่ 192) อย่างก็ยังสามารถแยกส่วนประกอบเพื่อหาลักษณะร่วม ของรูปแบบที่สะท้อนในงาน ดังนี้

ส่วนฐานแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง และวัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นการรับเอารูปแบบที่เคยปรากฏมาก่อนนำมาใช้ เช่น ที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 193) ฐานบัวหน้ากระดานเรียบ ที่วัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นฐานรูปแบบที่พบได้โดยทั่วไปดั้งเดิม (ภาพที่ 194) และฐานสิงห์ พบที่วัดธาตุนิมิตร อำเภอเมือง และวัดศรีประทุม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 195) การประดับด้วยฐานสิงห์ พบเฉพาะช่วงหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นไป สอดคล้องกับการเริ่มปรากฏแบบฐานสิงห์ก่อนหน้านี้ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 (ภาพที่ 196)

ภาพที่ 192 ตัวอย่าง แบบมาตรฐานจากส่วนกลาง แบบ ก. แบบมีมุขหน้า-หลัง ต้นแบบที่ปรากฏในงานช่าง ช่วงหลัง พ.ศ. 2484 ในจังหวัดอุดรธานี

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

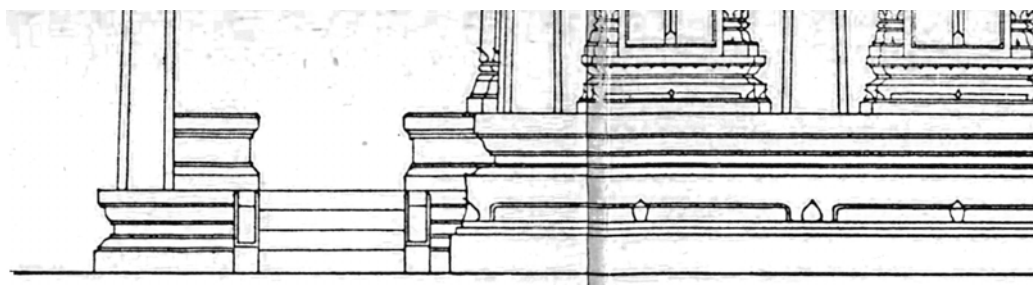
ภาพที่ 193 ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ที่สืบทอดทางงานช่างรูปแบบฝีมือช่างญวน

ภาพที่ 194 ฐานบัวหน้ากระดานเรียบ วัดมณีมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 195 ฐานสิงห์ วัดศรีประทุม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 196 ฐานสิงห์รองรับตัวอุโบสถ (ด้านข้าง) ปรากฏในแบบอุโบสถมาตรฐาน พ.ศ. 2483
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ส่วนกลาง อิทธิพลจุดเด่นของภาคกลางคือการใช้เสาหอน 4 ต้น ทางด้านหน้ามุกหน้า-มุขหลัง ทำบันไดทางขึ้นด้านข้าง มีสาหร่ายรวงผึ้ง คันทวยหล่อด้วยคอนกรีต บัวปลายเสาเป็นบัวจงกลตรงตามแบบมาตรฐานจากส่วนกลางทั้งหมด หลักฐานการประดับเสาหอนไม่เคยปรากฏมาก่อนในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ช่วงระยะเวลาพ.ศ. 2483 โดยภาพรวมปรากฏรูปแบบเสาหลอกอิงผนังประดับวงโค้งระหว่างหัวเสาเป็นส่วนใหญ่ เช่น ที่วัดบุญญานุสรณ์ วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ และวัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 197)

ซุ้มประตูหน้าต่างทรงซุ้มยอดและทรงบันแถลงประดับด้วยเทพนม หรือลายอรุณเทพ บ่งถึงรูปแบบจากภาคกลาง อย่างแท้จริง กล่าวคือ เป็นลายที่สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ออกแบบถวายในพิธีขึ้นพระตำหนักราชนฤธาธิ์รุ่งโรจน์ ตามชื่อของเจ้าของงานที่เปรียบเสมือนนัยยะแห่งแสงอรุณรุ่งโรจน์⁹⁸ (ภาพที่ 198) แบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 นำเอาอรุณเทพมาประดับในส่วนกรอบหน้าบันด้วยเหตุผู้ออกแบบมีความสัมพันธ์ในฐานะครูและศิษย์⁹⁹ (ภาพที่ 199) ย่อมได้รับอิทธิพล แต่มีการปรับเปลี่ยนแก้ไขอ้างอิงรูปแบบจากสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์¹⁰⁰ ที่ทราบกันดี (ภาพที่ 200)

ภาพที่ 197 การใช้ผนังรับน้ำหนัก พัฒนาจากอิทธิพลช่างญวน พบโดยทั่วไป คู่กับการใช้เสาหอนแบบภาคกลาง ในจังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างที่วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

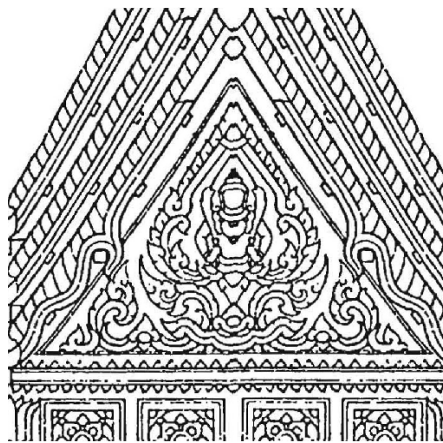
⁹⁸ ส. พลายน้อย [นามแฝง], อนุมานนิยาย, 213-217.

⁹⁹ พระพรหมพิจิตร เป็นผู้ได้รับแต่งตั้งให้ออกแบบอาคารที่เกี่ยวกับคอนกรีต รวมถึงอุโบสถ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า การออกแบบที่เกี่ยวข้องกับลายอรุณเทพนั้นมีที่เดียว คือ ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุบวงเสนที่เดียว อนึ่ง ลายอรุณเทพที่หน้าบันแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก. นั้นได้ออกแบบก่อนเป็นอันดับแรก ก่อนที่จะไปปรากฏที่หน้าบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ดูรายละเอียดใน สิปปะ ด้วงผึ้ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 513.

¹⁰⁰ สิปปะ ด้วงผึ้ง, เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 198 ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร ในกรอบซุ้มทรงบันแถลง อิทธิพลภาคกลาง
ตัวอย่างที่ วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ ตำบลหม่ม่น อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 199 การออกแบบภาพอรุณเทพ ในแบบมาตรฐานแบบ ก. ของพระพรหมพิจิตร
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 200 ภาพต้นแบบอรุณเทพบุตร ผีพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ที่มา : สุธา ถิ่นะวัต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักผ้ารอง (ตาลปัตร)
ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533),

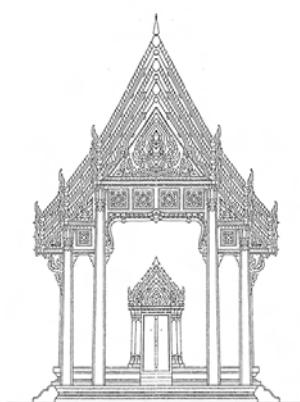
ส่วนบน เสาตุ๊กตาหล่อรวมถึงส่วนประกอบของเครื่องบนเครื่องลายยอง เป็นแบบเฉพาะภาคกลาง (ภาพที่ 201) อุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานีก่อนหน้านี้ไม่พบการใช้นาคสะดุ้ง งวงไอยรา ช่อฟ้าแบบภาคกลาง เป็นส่วนประกอบของส่วนบน ตัวรวยมักนิยมทำตามกรอบจั่วตรงไม่มีการสะดุ้งที่แปงวง (ภาพที่ 202) ทั้งนี้ประเด็นการใช้เสาตุ๊กตา ภาคกลางใช้เป็นส่วนประกอบโครงสร้างในการถ่ายเทน้ำหนัก ต่อมาในระยะหลังเสาตุ๊กตาเริ่มประดับอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี ทำเป็นเสาหล่อซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับรองรับน้ำหนักแบบเดียวกับโครงสร้างหลังคาที่ทำด้วยไม้ แบบภาคกลาง แต่ทำเสาติดผนัง โดยใช้เสาหามรับน้ำหนักแทน เช่นที่วัดโนนหวาย อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ตรงกับแบบมาตรฐานส่วนกลางจากรัฐบาล (ภาพที่ 203)

ภาพที่ 201 ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร รูปแบบภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง ตำบลหมื่น อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 202 ตัวอย่างการประดับตัวรวยแบบพื้นถิ่นอีสาน ไม่มีนาคสะดุ้งรูปแบบภาคกลางที่วัดโพธิ์ศรีไสยสะอาด ตำบลหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 203 เสาหาม 4 ต้น ใช้รับน้ำหนัก ในแบบมาตรฐาน ของส่วนกลางจากรัฐบาล
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สรุปภาพรวมแบบมาตรฐานโครงสร้างส่วนบนมีต้นแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ บังถึงจุดเด่นของรูปแบบภาคกลาง โดยเฉพาะเสาหนานประดับด้วย สหรัยรวงผึ้งซึ่งทางภาคอีสาน ปรากฏรูปแบบดังกล่าว รวมถึงวัสดุที่ใช้ในการตกแต่งคันทวยใช้เทคนิคทางช่างโดยหล่อถอดพิมพ์เป็น ส่วนใหญ่ต่างจากพื้นถิ่นจังหวัดอุดรธานี นิยมแกะสลักจากไม้ รวมถึงรูปแบบอันหลากหลาย อาทิเช่น รูปหงส์ที่วัดศรีประทุม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี บัวจงกลและลายอรุณเทพ ถือเป็นรูปแบบ จากภาคกลางซึ่งทราบกันดีแล้วเป็นการออกแบบในสมเด็จพระนารายณ์ฯ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกต ได้พบว่าภายในชุมชนแอ่งที่มีเทพนมในกรอบชัมนั้นอาจมีการพัฒนาจากลายอรุณเทพจากแบบ มาตรฐาน ก. ในการประดับ เพราะวัดที่ปรากฏพบลายเทพนม มีช่วงระยะมิติของเวลาน้อยกว่าอายุ หลังการออกแบบลายอรุณเทพ¹⁰¹ ทั้งนี้เทพนมเป็นเทพชั้นรอง มีหน้าที่ปกป้องรักษาทั่วไป¹⁰²

รูปแบบอิทธิพลภาคกลางได้เข้ามามีบทบาทในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจริงแต่ด้วยเงื่อนไข ของการก่อสร้าง ที่ทางช่างยังคงสืบทอดรูปแบบจากพื้นถิ่น มาผสมผสานกันได้อย่างลงตัว หรืออาจ เพราะช่างเลือกเอาแบบมาตรฐานมาปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงในการก่อสร้าง ซึ่ง ตำแหน่งลวดลายบางแห่งสลับกันอยู่บาง เช่น ลายกรอบหน้าบันแบบมาตรฐาน นิยมภาพอรุณเทพ และลายหน้าขบ เช่นที่ วัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ประดับลายหน้าขบที่กรอบหน้าบัน ส่วนชุมชนแอ่งกรอบประตู-หน้าต่าง ประดับลายอรุณเทพ รวมถึงวัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ที่ใช้ลายอรุณเทพประดับลวดลายในชุมชนแอ่ง ส่วนประกอบอื่นที่เหลือยังคงรับรูปแบบ จากพื้นถิ่น ที่ปรากฏมาก่อนหน้านั้นมาใช้ร่วมกันได้อย่างลงตัว (ภาพที่ 204, 205)

ภาพที่ 204 ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร ในกรอบชั่มทรงบันแถลง ประตูทาง เข้าที่สลับทูเทพนมในกรอบชั่มหน้าต่าง ตัวอย่างที่วัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 205 ตัวอย่างการประดับภาพเทพนมใน กรอบชั่มทรงบันแถลง ประตูทาง เข้าที่สลับทูเทพนมในกรอบ ชั่มหน้าต่างตัวอย่างที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

¹⁰¹ จากการตั้งข้อสังเกตจากการศึกษา

¹⁰² ข้อเสนอแนะ รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์, (รายวิชาสัมมนาวิเคราะห์ข้อมูลด้าน ประติมากรรมไทย สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1/2551), วันที่ 15 กันยายน 2551.

3. กลุ่มรูปแบบพิเศษ

ความหมาย กลุ่มรูปแบบพิเศษ หมายถึง กลุ่มนอกเหนือจากแบบที่เคยสำรวจมาทั้งหมด ซึ่งเป็นพื้นถิ่น เป็นสิมหลังเดียวที่เป็นสิมน้ำ ตั้งอยู่ริมหนองน้ำด้านทิศใต้ของวัดป่าหนองแขว¹⁰³ หากมองเพียงผ่าน ไม่ต่างจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในชุมชน กล่าวคือ สร้างเป็นแบบเรือนใหญ่¹⁰⁴ ติผนังทึบด้วยไม้และมีเกย¹⁰⁵ ติรอบด้วยซี่ไม้ระแนงรวมถึงอ่างน้ำ¹⁰⁶ โดยมีเสารองรับ 24 ต้น ภายในปล่อยโล่ง ไม่มีบันไดทางขึ้น¹⁰⁷ (ภาพที่ 206)

ตัวอย่างรูปแบบพิเศษ

กลุ่มรูปแบบพิเศษที่วัดป่าหนองแขวคง ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวขอ จังหวัดอุดรธานี มีรูปแบบส่วนล่างเป็นเสากลมรองรับตัวอาคาร 24 ต้น สูงเหนือผิวน้ำ

ส่วนกลางเป็นการสร้างแบบเรือนใหญ่ เป็นบริเวณห้องที่เปิดโล่งด้วยติรอบด้วยฝาไม้แนวนอน เจาะช่องหน้าต่างแต่ละช่วงเสา ติระแนงเป็นซี่ด้านหน้าบริเวณเกย โครงสร้างไม้ไม่มีบันไดทางขึ้น

ส่วนบนหลังคาทรงจั่วปั้นหยาหลังคาสังกะสี (ภาพที่ 207)

อุโบสถวัดป่าหนองแขว ไม่ต่างไปจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชุมชนในหมู่บ้าน เรือนที่อยู่อาศัยแบบพื้นถิ่นมักนิยมมีเรือนใหญ่และเกยเสมอ บางหลังอาจเพิ่มชานเข้ามาทางด้านหน้า โครงสร้างทุกส่วนเหมือนกันกับบ้านเรือนทุกประการ ปัจจุบันคงใช้งานตามปกติโดยการพายเรือ¹⁰⁸ พร้อมกันนี้ทำให้เชื่อว่ารูปแบบอุโบสถเป็นเรื่องของพื้นบ้านเรียบง่าย ไม่เน้นเรื่องรูปแบบ โดยทั่วไปในเขตภาคอีสานยังคงปรากฏเช่นเดียวกัน ที่วัดบ้านหนองแสง และที่วัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ทั้ง 2 หลัง ตั้งอยู่ในหนองน้ำเช่นเดียวกัน¹⁰⁹ (ภาพที่ 208)

¹⁰³ พระวินัยปิฎก กล่าวถึง สิมที่สร้างกลางหนองน้ำ เรียกว่าอุททุกเขปสิมา หรือสิมน้ำ ถือเป็นเขตบริสุทธิ์ พบน้อยมากในเขตอีสาน ใน วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 71-74. และสิมน้ำมักจะสร้างห่างจากริมตลิ่งในช่วงที่วิดน้ำหรือวิดสาดน้ำไม่ถึง ด้วยคงรักษาให้มีความบริสุทธิ์ ใน ไพโรจน์ สโมสร, สิม (เอกสารงานสัมมนาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมอีสาน สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอนแก่น, 2530), 191.

¹⁰⁴ เรือนใหญ่ (เรือนใหญ่) เป็นห้องที่เปิดโล่งซึ่งสามารถที่จะต่อเติมขยายออกไปได้หากมีขนาดครอบครัวยิ่งขึ้น ใน วิจิต คลังบุญครอง และไพโรจน์ เพชรสังหาร, “เรือนอีสาน”, เอกสารงานสัมมนาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมอีสาน สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอนแก่น, 2530, 131-133.

¹⁰⁵ เกย หรือชานโล่งที่มีหลังคาคลุมมีระดับต่ำกว่าพื้นเรือนใหญ่ ใน วิจิต คลังบุญครอง และไพโรจน์ เพชรสังหาร, เรือนอีสาน, 131.

¹⁰⁶ อ่างน้ำ หรือร้านแอ่งน้ำ สำหรับวางแอ่งน้ำดักกิน ใน เรือนอีสาน, 133.

¹⁰⁷ ถึงเวลาบรรพชาพระสงฆ์และผู้ที่เกี่ยวข้องจะใช้เรือพายเป็นพาหนะแล้วใช้บันไดลงลาดป็นขึ้นไป สัมภาษณ์ พระลูกวัดหนองแขวยาว, วัดหนองแขวยาว บ้านหนองแขวยาว ตำบลหมากหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 19 พฤษภาคม 2551.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ พระลูกวัดหนองแขวยาว, วัดหนองแขวยาว บ้านหนองแขวยาว ตำบลหมากหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 19 พฤษภาคม 2551.

¹⁰⁹ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 72-73.

ภาพที่ 206 วัดป่าหนองแขว ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

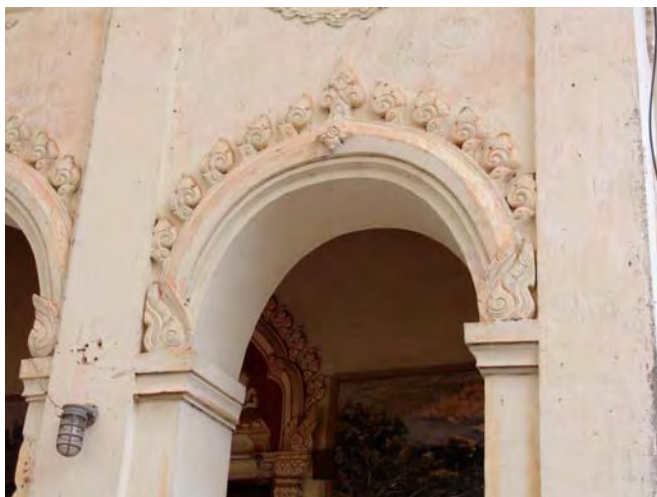

ภาพที่ 207 หลังคาทรงจั่ว มุงหลังคาสังกะสี วัดป่าหนองแขว ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 208 ตัวอย่างสมน้ำที่วัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 73.

สรุปโดยภาพรวม รูปแบบอุโบสถ พ.ศ. 2484-2510 ในเขตจังหวัดอุดรธานี มีการรับรูปแบบอิทธิพลภาคกลางเข้ามาผสมผสานบ้าง ในขณะเดียวกันก็ยังคงรูปแบบที่เคยปรากฏมาก่อน รวมถึงการสร้างรูปแบบพิเศษเฉพาะเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ในกลุ่มรับอิทธิพลฝีมือช่างญวนยังสามารถดูได้จากวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาที่ประดับอยู่ที่มุขหน้า-หลังของอุโบสถ (ภาพที่ 209) อย่างไรก็ตาม มีการปรากฏรูปแบบลวดลายของแบบภาคกลางเข้ามาปะปนด้วยเช่นกัน ที่เห็นได้ชัดคือภาพเทพนมที่บนกรอบหน้าบันและลายอรุณเทพ (ภาพที่ 210)

ภาพที่ 209 ตัวอย่างการประดับวงโค้งอิทธิพลฝีมือช่างญวน และกรอบซุ้มลายฝีมือช่างคนไทย แบบจากภาคกลาง ที่เข้ามาผสมกันในช่วงหลังจาก พ.ศ. 2484 เป็นต้นมา ที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 210 ตัวอย่างการประดับภาพอรุณเทพบุตร กรอบหน้าบัน แสดงอิทธิพลจากภาคกลาง ที่วัดบุญญานุสรณ์ ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

การรับเอารูปแบบจากส่วนกลางของรัฐบาลในขณะนั้น มีข้อจำกัดในเรื่องของการก่อสร้างที่ใช้ช่างพื้นบ้านเป็นผู้สร้าง ซึ่งทำให้ลวดลายคลาดเคลื่อนจากต้นแบบ หรือการรับรูปแบบในส่วนตกแต่งเข้าไปผสมผสานกับกลุ่มพื้นถิ่น เช่นที่วัดมณีมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี มีทั้งแบบพื้นถิ่น แบบภาคกลาง มักพบเฉพาะกลุ่มรูปแบบที่มีอิทธิพลภาคกลางเป็นจำนวนมากในเขตอำเภอเมืองเท่านั้น สามารถอธิบายได้ว่าการกระจายแบบมาตรฐานของการสร้างอุโบสถ น่าจะมีการรับรูปแบบเฉพาะในเขตพื้นที่ดังกล่าว อำเภอที่ห่างออกไปอาจไม่ได้รับรูปแบบมากเท่าที่ควร หรือหากได้รับก็ไม่ชัดเจน เช่น วัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 211) เป็นช่างในเขตอำเภอเมืองเป็นผู้ควบคุมในการก่อสร้าง ทำให้สภาพโดยทั่วไปของอุโบสถคล้ายคลึงกับแบบมาตรฐาน แบบ ก. มากที่สุด ต่างกันที่ลวดลายกรอบหน้าบัน ในขณะที่อำเภอเดียวกันยังพบรูปแบบที่ต่างจากกลุ่มอื่น คือกลุ่มพิเศษที่วัดหนองแขวงยาว อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 212) และอีกวัดช่วงเวลาเดียวกันเป็นอิทธิพลฝีมือช่างญวนและรวมถึงอิทธิพลภาคกลางอีกด้วย

ภาพที่ 211 ตัวอย่างอุโบสถอิทธิพลภาคกลาง ผสมพื้นถิ่นเฉพาะที่ฐาน ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง ตำบลหม่ม่น อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 212 สิมรูปแบบพิเศษ ช่วงหลัง พ.ศ. 2484 วัดป่าหนองแขวง ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

อย่างไรก็ดีภายหลังจากที่ทางรัฐบาลได้ผลักดันให้มีนโยบายชาตินิยมขึ้นในปี พ.ศ. 2483 นั้น รวมถึงรูปแบบอุโบสถแบบมาตรฐานดังกล่าวผ่านมา ชี้ให้เห็นถึงสภาพบ้านเมืองในช่วงหลังจากได้ประกาศนโยบาย พบชุมชนในเขตอำเภอเมือง รับรูปแบบจากอิทธิพลภาคกลางมากที่สุด มองเห็นถึงอำนาจการปกครองของส่วนกลาง มีผลต่อส่วนราชการที่เป็นอำเภอเมืองในการรับคำสั่งและปฏิบัติตามเสียก่อนจึงค่อยขยายไปสู่อำเภอต่างๆ ขอยกความเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายรัฐบาล ในการสร้างอุโบสถเพื่อให้เป็นระเบียบ แสดงให้เห็นถึงสังคมเฉพาะในตัวเมือง ที่รับรูปแบบจากส่วนกลาง ตรงกับการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน โดยให้อำนาจการบริหารอยู่ในความรับผิดชอบของผู้ว่าราชการจังหวัด โดยให้ยกเลิกการบริหารส่วนภูมิภาค ในช่วง พ.ศ. 2495¹¹⁰ อย่างไรก็ตามพบว่าบริเวณรอบๆ ตัวอำเภอเมือง รูปแบบอุโบสถยังคงสืบทอดพัฒนาทางงานช่างเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการรับอิทธิพลจากส่วนกลาง ยังเป็นการยืนยันความสอดคล้องถึงรูปแบบในพื้นที่นั้น เมื่อเทียบกับพระประธานในอุโบสถ มีความเป็นท้องถิ่นมากกว่า อนึ่งจากอุโบสถอิทธิพลภาคกลางมักพบรูปแบบพระพุทธรูปชินราช เป็นพระประธานในอุโบสถเฉพาะเขตอำเภอเมืองเท่านั้น ตัวอย่างเช่นที่ วัดมัสณีมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

นโยบายชาตินิยมกล่าวได้ว่าในระยะแรก เป็นที่นิยมเฉพาะในตัวเมือง ส่วนรอบนอกวิถีชีวิตยังคงสืบทอดรูปแบบ หรือแม้กระทั่งประเพณีต่างๆ ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ในสภาพที่พอเพียง ดูจากอุโบสถวัดหนองแวงยาว อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ชาวบ้านช่วยกันสร้างด้วยจิตศรัทธาที่มีต่อการทำนุบำรุงสืบทอดพระศาสนา ผิดกับวัดในเมืองที่ต้องรับรูปแบบจากส่วนกลางเข้ามาแทนที่ของความเป็นพื้นถิ่นมาก่อน ด้วยอำนาจการบริหารจากส่วนกลาง ปัจจุบันปรากฏรูปแบบอิทธิพลภาคกลางทั่วบริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือเนื่องด้วยกลัวไม่ทันสมัยทัดเทียมกับจังหวัดอื่นๆ จึงลืมนึกถึงรูปแบบดั้งเดิมของตนเอง อีกทั้งไม่หลงเหลือความเป็นพื้นถิ่นต่อไป

¹¹⁰ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติเมืองอุดรธานี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2538), 3-6.

ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานกับช่างรับเหมาในเขตภาคอีสาน

รูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานีตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2483 จนถึง พ.ศ. 2510 พบประเด็นที่น่าสนใจถือเป็นช่วงเวลาของช่างรับเหมาได้เริ่มก่อตัวขึ้นในเขตจังหวัดอุดรธานีรวมถึงทั่วทั้งภาคอีสานสามารถอธิบายได้ดังนี้ สิมในยุคก่อนพ.ศ. 2483 เริ่มปรากฏให้เห็นในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี คือ รูปแบบของสิมโปรง¹¹¹ (ภาพที่ 213, 214) ที่ช่างชาวบ้านในพื้นที่ถิ่นช่วยกันสร้างตามแบบที่ผู้ออกแบบหรือเข้าใจวิธีการสร้างเป็นผู้กำหนดสั่งการ โดยแบ่งหน้าที่ตามความสามารถ โดยไม่มีค่าตอบแทน¹¹² ด้วยรูปแบบเฉพาะจากกระบวนการก่อสร้าง ทำให้รูปแบบมีความแตกต่างกันในแต่ละชุมชน ในที่นี้จึงกล่าวได้ว่าการสร้างสิมระยะแรกๆ ใช้ช่างพื้นบ้านเป็นหลัก ในขณะที่พื้นที่รอบๆ จังหวัดอุดรธานี ยกตัวอย่างเช่น ที่วัดโคกค้อ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 215) และที่วัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 216) เป็นสิมที่ช่างชาวบ้านในพื้นที่ถิ่นช่วยกันสร้างเช่นกัน

ภาพที่ 213 ตัวอย่างสิมโปรงวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงหลังคาและเสา

ภาพที่ 214 รูปแบบสิมโปรง ตัวอย่างที่ วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันเปลี่ยนส่วนบนหลังคาและเสา

¹¹¹ สิมโปรงแบบมีหลังคาคลุมปีกนก มีก่อกำแพงเตี้ยไม่มีผนัง ในหัวซอกกลุ่มรูปแบบสิมโปรง

¹¹² สัมภาษณ์เจ้าอาวาส, อายุ 76 ปี, เกี่ยวกับการสร้างวัดทุ่งสว่างปะโคจากคำบอกเล่า เมื่อ พ.ศ. 2470 ด้วยพื้นเพเป็นคนบ้านปะโค, 15 พฤศจิกายน 2550.

ภาพที่ 215 ตัวอย่างสิมโปรงวัดโคกค้อ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 134.

ภาพที่ 216 ตัวอย่างสิมโปรง วัดห้วยสนุก อำเภอรัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 140.

ในช่วงระยะเวลาไม่ห่างกันมากนัก บางชุมชนเริ่มมีการก่อสร้างโครงสร้างไม้ผสมกับปูน โดยช่างพื้นถิ่นกับช่างฝีมือชาวเวียดนามหรือญวน ซึ่งช่างญวนเป็นผู้เชี่ยวชาญการก่อฉาบปูนมากกว่า อย่างไรก็ตามช่างพื้นถิ่นมีบทบาทในการเป็นผู้ช่วย ตั้งแต่ขุดดินวางรากฐาน การขนทราย การเก็บเปลือกหอย ต้มการ¹¹³ ระยะเวลาดังกล่าวสอดคล้องกับการสร้างสิมโดยใช้ช่างญวนในการควบคุมเช่นเดียวกัน ตัวอย่างที่ วัดทิพยาราม บ้านข่าน้อย ตำบลหัวนา อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู (ภาพที่ 217) วัดศรีแก้ว ตั้งอยู่ที่ บ้านหมากบัว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 218) แต่ยังมีส่วนผสมผสานของช่างพื้นถิ่นในส่วนรายละเอียดองค์ประกอบในการตกแต่งที่ใช้ไม้เป็นหลัก

ภาพที่ 217 สิมรูปแบบโปร่ง ฝีมือช่างญวนควบคุมการก่อสร้าง ตัวอย่างที่วัดทิพยาราม บ้านข่าน้อย ตำบลหัวนา อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

ภาพที่ 218 วัดศรีแก้วตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สิมโปร่งฝีมือช่างญวน ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐาน

¹¹³ สัมภาษณ์ นายทุน คำน้อย, อายุ 85 ปี, ผู้ดูแลวัดโพธิ์ชัยศรี บ้านแขวง ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, 14 พฤศจิกายน 2550. เล่าให้ฟังถึงเรื่องการสร้างสิมของวัดโพธิ์ชัยศรี

ระยะที่สามฝีมือช่างญวนแบบเต็มตัว ช่วงระยะเวลาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และยุคชาตินิยม พ.ศ. 2481¹¹⁴ การนิยมการสร้างลิมแบบฝีมือช่างญวนอาคารก่ออิฐถือปูนผนังทึบ แพร่กระจายไปทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะกลุ่มในเขตติดต่อกับแม่น้ำโขง ช่วงจังหวัดเลย หนองคาย นครพนม รวมถึงจังหวัดสกลนคร อุตรดิตถ์ ที่ช่างญวนได้ฝากฝีมือไว้จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการสร้างลิมในระยะแรกๆ ไม่สามารถที่จะกันลมกันฝนได้ดังก่อน ประจวบเหมาะกับการที่คนญวนได้อพยพลี้ภัยเข้ามายังประเทศไทยโดยผ่านมาตามแม่น้ำโขงครั้งที่เวียดนามแตก¹¹⁵ รูปแบบของลิมทั้งหมดมีลักษณะร่วมที่เหมือนกันคือ การทำเป็นวงโค้งระหว่างหัวเสาที่มีซุ้มด้านหน้าทางขึ้นและด้านข้าง ที่มีความแตกต่างกันเฉพาะเรื่องรายละเอียดประดับ เช่น ลิมที่วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอมือ (ภาพที่ 219) วัดสะพานคำ อำเภอมือ (ภาพที่ 220) จังหวัดสกลนคร และวัดศิริวาลุกาลย์ อำเภอมือ จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 221) เป็นต้น

ภาพที่ 219 ลิมที่วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอมือ จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 220 ลิมรูปแบบช่างญวน ที่วัดสะพานคำ อำเภอมือ จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 221 ลิมรูปแบบช่างญวน ที่วัดศิริวาลุกาลย์ อำเภอมือ จังหวัดหนองคาย

¹¹⁴ ช่วงระยะพ.ศ. 2475 เป็นยุคเปลี่ยนการปกครองไม่มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงอุโบสถ ช่างญวนยังมีบทบาทในเขตอีสานเช่นเคย

¹¹⁵ ขจัตถ์ บุรุษรัตน์, ญวนอพยพ, อ้างแล้ว. และข้อคิดเห็นจากศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม และรองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ในคราวสำรวจวิจัยสถานตอนบน ที่วัดศิริวาลุกาลย์ บ้านหัวหาดเหนือ ตำบลบ้านเดื่อ อำเภอมือ จังหวัดหนองคาย, 22 พฤษภาคม 2550.

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่ารูปแบบสิมผีมือช่างญวน วงโค้งระหว่างหัวเสาและลวดลายที่เป็นแบบเฉพาะร่วมของช่างญวน แต่อย่างไรก็ดีจากข้อสังเกตพบบางวัดใช้รูปแบบโครงสร้างการก่อผนังที่แบบช่างญวนทุกประการ แต่ใช้โครงสร้างหลังคาและองค์ประกอบในส่วนตกรายละเอียดเป็นช่างพื้นถิ่น อาจเพราะช่างญวน ไม่ถนัดลวดลายและความเข้าใจเรื่องราวในพุทธศาสนา ด้วยเงื่อนไขของวัฒนธรรมที่ต่างกัน ทำให้ส่วนประดับดังกล่าวเป็นรูปแบบฝีมือช่างคนไทย ที่มีพื้นฐานทางด้านงานไม้ดี กล่าวช่างญวน ยกตัวอย่างที่ สิมวัดป่าไผ่ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (ภาพที่ 222) วัดกลางพระแก้ว อากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 223) วัดหายโศก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 224) เป็นต้น อนึ่ง วัดที่ใช้ฝีมือช่างญวนออกแบบก่อสร้างทั้งหมด ไม่มีการประดับด้วยคันทวยรองรับน้ำหนักหลังคา แต่วัดที่ใช้โครงสร้างเป็นช่างพื้นถิ่นมักพบคันทวย ตัวรวย ห้วนาคเสมอ ในการตกแต่ง¹¹⁶ (ภาพที่ 225, 226)

ภาพที่ 222 รูปแบบสิมญวนจะมีวงโค้งและลวดลายที่เป็นแบบเฉพาะ ที่วัดป่าไผ่ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

ภาพที่ 223 รูปแบบสิมญวนจะมีวงโค้งและลวดลายที่เป็นแบบเฉพาะ ที่วัดกลางพระแก้ว อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

¹¹⁶ ขวลิท อธิปัตยกุล, “รูปแบบสิมในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 5 จังหวัด ช่วงก่อน พ.ศ. 2475” (งานวิจัยทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2551)

ภาพที่ 224 สิมวัดหายโศก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 225 สิมวัดพระธาตุเชิงชุม ฝีมือช่างญวน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 226 สิมวัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นฝีมือช่างญวนผสมช่างพื้นถิ่น
คันทวยคือตัวบ่งชี้รวมถึงลวดลายประดับ

เมื่อเริ่มเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองรวมถึงลัทธิชาตินิยม พ.ศ. 2481 เกิดผลกระทบต่อช่างฉนวน ด้วยมีนโยบายไทยใช้ ไทยเจริญ รวมถึงการสงวนอาชีพบางอย่างเฉพาะคนไทย ในพ.ศ. 2483 การออกแบบอุโบสถเพื่อให้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ ทางรัฐบาลได้จัดทำขึ้น 3 แบบ ดังที่กล่าวผ่านมาให้ทางวัดเลือกตามความเหมาะสมของกำลังปัจจัยในการสร้าง¹¹⁷ บทบาทของช่างฉนวนเริ่มหมดลง จึงถือได้ว่ายุค หลัง 2483 คือยุคเริ่มต้นแห่งการรับจ้างสร้างอุโบสถในช่วงแรก ขยายความได้ว่า เมื่อช่างฉนวนเข้ามารับงานในการสร้างสิม ได้รับค่าตอบแทนในการสร้างในขณะที่ช่างพื้นถิ่นเป็นผู้ช่วยลูกมือไม่ได้ค่าจ้าง เมื่อมองย้อนกลับขึ้นไปสะท้อนให้เห็นช่างพื้นถิ่นได้รับความรู้จากการเป็นลูกมือของช่างฉนวน ตอบแทนเช่นกัน ทำให้เริ่มมีการรับจ้างสร้างสิมหรืออุโบสถ ในขณะที่ยังมีรูปแบบของช่างฉนวนหลงเหลืออยู่บ้างในระยะแรก ก่อนที่จะถูกแบบมาตรฐานเข้าแทนที่ในเวลาต่อมา ตัวอย่างเช่นที่ วัดพระแท่น อำเภอบึงสามัคคี (ภาพที่ 227) วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอนองวัวซอ (ภาพที่ 228) วัดสว่างสามัคคี (ภาพที่ 229) วัดหนองบุ อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 230) ช่างฝีมือคนไทยสร้างแต่ยังคงรูปแบบวงโค้งระหว่างหัวเสาแบบช่างฉนวนให้เห็นที่มุขด้านหน้าเช่นเดิม ส่วนบริเวณจังหวัดใกล้เคียงพบที่วัดเกษมคาม อำเภอกมลาไสยจังหวัดกาฬสินธุ์¹¹⁸ (ภาพที่ 231) วัดห้วยกลาง อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 232) วัดศรีคุณเมือง อำเภอศรีเมืองใหม่ (ภาพที่ 233) และที่ วัดศรีไควรวาส อ.วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 234) เป็นต้น

ภาพที่ 227 วัดพระแท่น อำเภอบึงสามัคคี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 228 วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

¹¹⁷ สิบปะ ดวงผึ้ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 218.

¹¹⁸ วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน, อ่างแล้ว, 360.

ภาพที่ 229 วัดสว่างสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 230 วัดหนองบุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 231 วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สืบอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 361.

ภาพที่ 232 วัดห้วยกลาง อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 233 วัดศรีคุณเมือง อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 234 วัดศรีไควรวาส อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าช่างฝีมือพื้นถิ่นก่อนผันตัวเองไปเป็นผู้รับเหมาต่อไป ได้ทักษะฝีมือเชิงช่างจากการเป็นลูกมือช่างญวนและได้เริ่มรับงานด้วยเงินไขจากทางวัดที่ให้เฉพาะค่าแรง รวมถึงวัสดุและอาหารการกิน ก่อนที่ช่างเป็นผู้รับเหมาจัดการเองทั้งหมดในทุกเรื่อง โดยให้วัดเป็นผู้จ่ายปัจจัยเพียงอย่างเดียว¹¹⁹ เมื่อกรมการศาสนามีส่วนในการอนุญาตให้ทางวัดที่มีความต้องการในการสร้างอุโบสถต้องผ่านทางกรมการศาสนาจึงสามารถสร้างได้ ช่างรับเหมาเช่นเดียวกันกระจัดกระจายเต็มพื้นที่โดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานี และจังหวัดรอบๆ ที่มีค่าเฉลี่ยการสร้างอุโบสถเป็นจำนวนมาก ในช่วง พ.ศ. 2511-2530

¹¹⁹ สัมภาษณ์ นายทองผันและนางทองปอน จันทวรรณ, หมู่บ้านการเคหะ รอบเมือง ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 4 มกราคม 2551. ครอบครัวนี้เป็นตระกูลของช่างอุทัยทอง จันทวรรณที่มีอาชีพรับจ้างสร้างอาคารเสนาสนะ โดยเฉพาะอุโบสถ ชั่วทั้งชีวิตจนถึงปัจจุบัน

ประเด็นเปรียบเทียบรูปแบบอุโบสถ

รูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี ในช่วงเวลา ก่อนถึง พ.ศ. 2510 รูปแบบมีความแตกต่างกันตามลักษณะร่วมของแต่ละช่วงเวลา รวมถึงแบบมาตรฐานจากทางราชการที่มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2483 เรื่อยมา ตลอดจนแบบจากกรมการศาสนาเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน พ.ศ. 2510 จึงแบ่งรูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี ก่อนพ.ศ. 2510 โดยอาศัยลักษณะร่วมและช่วงเวลาเป็นตัวกำหนด ได้แก่ 1.รูปแบบสิมโปรง 2.รูปแบบสิมที่บผนังไม้ 3.รูปแบบสิมที่บก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน 4. รูปแบบสิมที่บผสมอิทธิพลช่างญวน 5. รูปแบบสิมที่บพื้นถิ่นผสมช่างญวนและล้านช้าง 6. รูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง 7. รูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและพื้นถิ่น 8. รูปแบบอิทธิพลภาคกลาง และ 9. รูปแบบพิเศษ

ทางด้านรูปแบบมาตรฐานจากทางราชการที่ใช้ในการก่อสร้างที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 แบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. แบบจากกรมการศาสนา พ.ศ. 2510 แบบ (๐๑๐๑), แบบ (๐๑๐๒), แบบ (๐๑๐๓) รูปแบบอุโบสถแบบต่างๆ ที่เกิดขึ้นในจังหวัดอุดรธานี มีความแตกต่างกัน เมื่อศึกษาอย่างละเอียดพบประเด็นที่สำคัญหลายประการอันนำไปสู่ข้อมูลหลักฐานในการพัฒนารูปแบบอุโบสถในระยะต่อไป ดังนี้

1. ช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2375 - พ.ศ. 2483

สรุปประเด็นโดยการเปรียบเทียบรูปแบบในแต่ละช่วงตั้งแต่พ.ศ. 2375- พ.ศ. 2483 แบ่งประเด็นออกได้ดังนี้

ประเด็นที่หนึ่งสิมโปรงต้นแบบของสิมที่บผนังไม้

สิมโปรง เป็นสิมที่ไม่มีผนัง มักวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าและมีทางเดินล้อมรอบบริเวณภายในอีกชั้น เช่น ที่วัดศรีษะเกษ วัดโพธิ์ศรีสว่าง และวัดทุ่งสว่างปะโค (ภาพที่ 235) ทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ขณะเดียวกันภายในเขตอำเภอกุมภวาปี ในช่วงระยะเวลาเดียวกันได้พบ สิมอีกหลังหนึ่งที่วัดโนนพระ เป็นสิมที่บผนังไม้ตรอบบริเวณที่พระสงฆ์ทำพิธีกรรม มีช่องประตูและหน้าต่าง รวมถึงการทำลูกกรงระเบียงเพิ่มขึ้นอีกชั้น มองเพียงผ่านตาจะพบถึงความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงในรูปแบบสิมทั้งสอง อย่างไรก็ตามการตั้งข้อสังเกตรูปแบบสิมโปรง ถือเป็นต้นแบบให้กับสิมที่บผนังไม้ ทั้งนี้เพราะผังบริเวณสิมมีรูปแบบเหมือนกัน เฉพาะที่วัดโนนพระมีการล้อมผนังด้วยไม้ดังกล่าว ซึ่งอธิบายได้ว่า ช่วงระยะเวลาของสิมทั้งหมดอยู่ในช่วง พ.ศ. 2470-2475 รูปแบบในการก่อสร้างคงไม่น่ามีความต่างกันมากนัก ด้วยสภาพในระยะแรกการก่อสร้างยังไม่ได้คิดถึงเรื่องของปัญหาที่จะเกิดขึ้นของธรรมชาติมากนัก เมื่อเทียบกับรูปแบบสิมที่มีผนังปัญหาจากธรรมชาติที่ตามมา เช่น แรงลม สภาพอากาศ รวมถึงความเป็นส่วนสงบจึงแยกให้เห็นเป็นส่วนมากกว่าสิมโปรง ที่มองเห็นการประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ได้อย่างชัดเจน ด้านโครงสร้างเหมือนกันทุกประการ มีหลังคาคลุมปีกนกรอบบริเวณทั้งหมด ยังรวมถึงหลักฐานการล้อมรอบลูกกรงระเบียงทางเดินรอบเป็นการบ่งถึงสถานที่หรือบริเวณที่ต้องการความเป็นส่วนที่ต้องการความสงบ แต่การใช้งานบริเวณทางเดินรอบยังคงให้เฉพาะผู้คนเข้าไปนั่งฟังหรือพิธีกรรมเช่นเดิม ทั้งสองรูปแบบแสดงให้เห็นถึงความเป็นอยู่ตามสภาพแวดล้อมของชุมชนได้ดีในเวลานั้น (ภาพที่ 236)

ภาพที่ 235 สิมโปร่งต้นแบบของสิมทึบโครงสร้างผนังไม้ วัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 236 สิมทึบโครงสร้างผนังไม้สืบทอดรูปแบบจากสิมโปร่ง ที่วัดโนนพระ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

อนึ่งมีการประดับตกแต่งลวดลายเฉพาะที่วัดทุ่งสว่างปะโคเท่านั้น ซึ่งเป็นสิมที่มีอายุน้อยที่สุดในกลุ่มรูปแบบสิมโปรง และสิมทีบผนังไม้ ในจังหวัดอุดรธานี เข้าใจว่าได้รับแบบจากภายนอก สืบเนื่องมีแบบที่สร้างก่อนหน้านั้นที่วัดหัวหนอง ตำบลดอนหวาย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ดูรายละเอียดในบทที่ 4 รูปแบบและลักษณะทางพัฒนาการ กลุ่มช่างมหาสารคาม

ประเด็นที่สองสิมทีบก่อนผนังรูปแบบเฉพาะของช่างญวนและการสืบทอด

สิมทีบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน นิยมวางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบมีมุขหน้าไม่นิยมทำมุขหลัง ผนังสกัดด้านหลังปล่อยให้โล่ง มีฐานบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบรองรับตัวอาคาร และบริเวณด้านหน้าทางเข้ามุขหน้าวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสา รวมถึงด้านข้างเช่นเดียวกัน บันไดทางขึ้นผายออก มีเสาและราวบันไดชนาบ ช่องลูกกรงเจาะเป็นรูปไข่หรือวงรีทางตั้ง ส่วนลวดลายประดับตกแต่งเหนือประตูและหน้าต่างรวมถึงลายกรอบหน้าต่างมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของช่างญวน¹²⁰ (ภาพที่ 237)

ภาพที่ 237 ตัวอย่างรูปแบบเฉพาะฝีมือช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

จึงกล่าวได้ว่ารูปแบบสิมทีบก่ออิฐถือปูนไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหรือสืบทอดจากพัฒนาการจากสิมโปรงและสิมทีบผนังไม้ ด้วยช่วงอายุเวลาที่ปรากฏสิมญวนมีอายุเก่ากว่าสิมโปรง คือ พ.ศ. 2442 ตัวอย่างวัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี อย่างไรก็ตามรูปแบบดังกล่าวพบเห็นโดยทั่วไปในบริเวณภาคอีสานตอนบนรอบตัวจังหวัดอุดรธานี มีอายุในช่วงเวลาเดียวกัน ได้แก่ วัดสิทธิบังคม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร วัดกลางท่าอุเทน ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และที่วัดศิริกุลาลัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นตัวบ่งชี้ถึงข้อสนับสนุนในการไม่รับหรือสืบทอดรูปแบบจากสิมโปรง

¹²⁰ วิโรฒ ศรีสุโร. สิมอีสาน, 310.

จากเหตุและผลที่กล่าวผ่านมาของรูปแบบสิมญวน จึงมีความเป็นไปได้ที่รูปแบบน่าจะรับอิทธิพลจากฝั่งลาวประเทศเพื่อนบ้าน ผสมความชำนาญคุ้นเคยของช่างญวน จากข้อสังเกตคือ ส่วนฐานรองรับตัวอาคาร มีการสืบเนื่องรูปแบบจากฝั่งลาว กล่าวคือ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่หน้ากระดานเรียบ พบที่เมืองเวียงจันทน์ ประเทศลาว มีระเบียบรูปแบบเดียวกัน เช่นที่ วัดป่ารวก, วัดสี่สะเกต เมืองเวียงจันทน์ หรือหากย้อนขึ้นไปที่เมืองหลวงพระบาง เรื่องของมิติเวลาเก่าแก่กว่าเวียงจันทน์ พบฐานบัวลูกแก้วอกไกรูปแบบเดียวกัน เช่น วัดปากคาน วัดศรีบุญเรือง วัดป่าแค และวัดป่ารวกเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว อนึ่งฐานบัวลูกแก้วอกไกรมีที่มาจากล้านนา ซึ่งมีความเชื่อมโยงถึงการเป็นต้นแบบให้กับสิมที่เมืองหลวงพระบาง ด้วยเหตุที่พระไชยเชษฐาเคยปกครองอาณาจักรล้านนา ก่อนกลับไปยังหลวงพระบาง อาจนำรูปแบบดังกล่าวมาสร้างตามอย่างทำให้พบรูปแบบของฐานบัวลูกแก้วอกไกดังกล่าว (ภาพที่ 238, 239)

ภาพที่ 238 รูปแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่อิทธิพลจากฝั่งลาว ที่ช่างญวนนิยมใช้ในการก่อสร้าง ตัวอย่างที่วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 239 รูปแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ตัวอย่างที่วัดศรีบุญเรือง เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

ด้านรายละเอียดการประดับตกแต่งลวดลาย ฝีมือของช่างฉนวนไม่มีความเข้าใจในเรื่องราวหรือลวดลาย ที่ประดับตกแต่ง จึงเป็นเหตุผลที่มักจะพบรูปแบบของสิมฉนวน มีลวดลายออกไปทางลวดลายจีน และยังรวมถึงการประดับในส่วนค้ำยันหรือคันทวย ไม่ปรากฏพบในสิมที่ช่างฉนวนเป็นคนสร้างแทบทุกวัดในเขตพื้นที่อีสาน เพราะใช้ผนังถ่ายเทน้ำหนักรับแรงกดทับจากโครงสร้างหลังคา สิมที่บก่อน้องของช่างฉนวนยังได้รับการสืบทอดให้กับชุมชนต่างอำเภอที่ห่างไกลเมื่อวัดจากระยะทาง คือ อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี พบสิมที่แบบช่างฉนวนที่สร้างห่างกันเกือบ 40 ปี แต่เป็นฝีมือของช่างชุมชนในพื้นที่นั้นช่วยกันสร้าง คงรูปแบบเฉพาะร่วมของฝีมือช่างฉนวนไว้ดังเดิม (ภาพที่ 240, 241)

ภาพที่ 240 อิทธิพลฝีมือช่างฉนวน ที่ช่างพื้นถิ่นสืบทอดทางงานช่าง ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

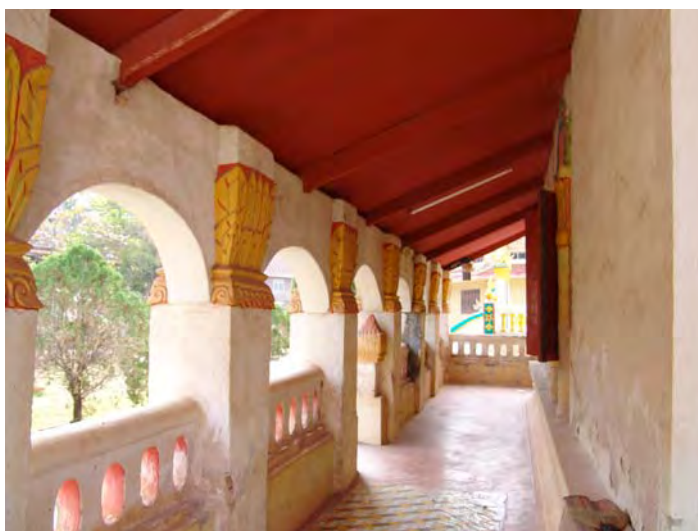

ภาพที่ 241 วงโค้งครึ่งวงกลม และวงรีรูปไข่ทางตั้ง ลักษณะเฉพาะร่วมฝีมือช่างฉนวน ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ประเด็นที่สามเมื่อวัฒนธรรมทั้ง 3 รวมกันในอุโบสถวัดพระแท่น อำเภอฟิบูลย์รักษ์

ลิมทีก่ออิฐถือปูน เมื่อมองผ่านโดยทั่วไปลิมหลังดังกล่าวเป็นรสนิยมทางช่างในศิลปะลาว อธิบายคือดินแดนพื้นที่อีสานในอดีตมีความโยงโย่งอยู่กับศิลปะลาว กล่าวเช่นนี้เพราะ ความเด่นชัดของรูปแบบลิมที่ ส่วนบนด้านหน้าทำเป็นยังผึ้ง อยู่ระหว่างช่วงเสาได้สี่หน้า ในมุขหน้า-หลัง ตัวอย่างที่วัดมหาธาตุ วัดศรีคุณเมือง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย และที่ฝั่งประเทศลาว พบเกือบทุกวัด เช่น วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง วัดวัดจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต เมืองเวียงจันทน์ เป็นต้น

นอกจากนี้รูปแบบดังกล่าวข้างต้น ลิมสังเกตอย่างละเอียดพบว่ามีส่วนของวัฒนธรรมอื่นผสมผสานด้วยเช่นกัน อธิบายได้ว่า รูปแบบเฉพาะที่สำคัญ คือ ส่วนของวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาประดับรอบพระเบียงรวมถึงวงรีหรือรูปไข่ทางตั้ง ที่เจาะทะลุผนังกระเบียง และที่กรอบซุ้มหน้าต่างเป็นลวดลายพรรณพฤกษาเฉพาะ แบบรสนิยมของช่างญวน ที่พบเห็นได้โดยทั่วไปในเขตพื้นที่ภาคอีสานโดยเฉพาะตอนบน เช่น ที่วัดพระธาตุศรีมิ่งคล อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร วัดศิริวาลุกาลย์ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย รวมถึงวัดศรีมิ่งคลาราม อำเภอเขมราฐ และที่วัดราษฎร์ประดิษฐ์ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ล้วนพบหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น (ภาพที่ 242)

ภาพที่ 242 วงโค้งระหว่างหัวเสา และการเจาะช่องวงรีทางตั้งที่ผนังกระเบียง ลักษณะเฉพาะร่วมฝีมือช่างญวน ที่วัดพระแท่น อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

นอกเหนือจากนั้น ปรากฏรูปแบบเฉพาะพื้นถิ่น เช่นกัน คือ คันทวยรูปนาครตลอดจนภาพเขียนเรื่องราวพุทธประวัติซึ่งเขียนไว้บนกรอบสี่หน้า (หน้าบัน) เขียนขึ้นภายหลังเป็นฝีมือช่างพื้นถิ่น ย้อนกลับมาที่ค้ำยันหรือคันทวยรูปนาคร เป็นแบบพื้นถิ่นเพราะเนื่องจากวัดที่สร้างในพื้นที่บริเวณเขตภาคอีสานมักพบคันทวยรูปแบบที่กล่าว เฉพาะส่วนที่รับอิทธิพลจากฝั่งประเทศลาว ไม่ปรากฏพบ จึงเป็นพัฒนาการของช่างเฉพาะในพื้นที่ รูปแบบคันทวยแบบนาครทั้งตัวพบโดยทั่วไป ในช่วงเวลาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทุกวัดในเขตภาคอีสาน เช่น วัดมหาธาตุ วัดศรีคุณเมือง วัดป่าไถ่ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย วัดอุทุมพร วัดหายโศก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น

แบบมาตรฐานอุโบสถ พ.ศ. 2483

บทบาทของแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ต่อรูปแบบอุโบสถพื้นที่จังหวัดอุดรธานี กลุ่มรูปแบบทางภาคกลางมีความเป็นลักษณะร่วมกันเฉพาะ โดดเด่นจากการใช้เสาหอน 4 ต้น ทางด้านหน้ามุขหน้าและมุขหลัง มีบันไดทางขึ้นด้านข้าง ระเบียงพร้อมลูกกกรง ชุ่มประตุน้ำต่างทรงบันแถลงประดับด้วยเทพนม มีสาหร่ายรวงผึ้ง คันทวยหล่อถอดพิมพ์ด้วยปูน บัวหัวเสาเป็นบัวจกกลมีลายเทพนมหรือลายอรุณเทพ หน้าบันมีเสาดักตาหลอก มีช่องอุดปีกนก ช่อฟ้า เครื่องลายยอง เครื่องบน และการของซ้อนหลังคาบางที่ 3 ซ้อน 3 ตับ รวมถึงโครงสร้างหลังคาไม่นิยมชุดโครงสร้างไม้จะใช้โครงสร้างปูนเป็นส่วนใหญ่ (ภาพที่ 243)

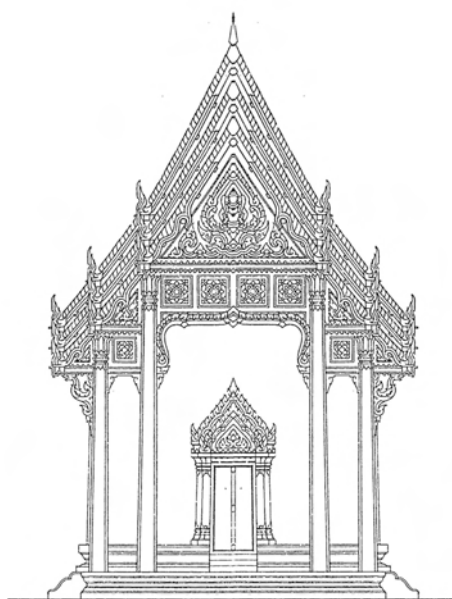
ภาพที่ 243 วัดทุ่งสว่าง บ้านทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลของแบบภาคกลาง

ผังอุโบสถอิทธิพลภาคกลางมักนิยมมีมุขหน้า-หลัง ส่วนฐาน พบรูปแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดทุ่งสว่าง และวัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ฐานบัวหน้ากระดานเรียบ พบที่วัดมัสยิมาวาส อำเภอเมือง และฐานสิงห์ ที่วัดธาตุนิมิตร และวัดศรีประทุม อำเภอหนองวัวซอ ซึ่งส่วนนี้เทียบกับฐานในแบบมาตรฐาน ทั้งหมดทุกแบบ นิยมออกแบบโดยใช้ฐานสิงห์ ดังนั้นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ จึงเชื่อได้ว่าเป็นฝีมือของช่างที่มีความเชี่ยวชาญเทคนิคในการก่อสร้างที่คุ้นเคยมาก่อนหน้านี้

ส่วนกลาง จุดเด่นเสาหอน 4 ต้น ทางด้านหน้ามุขหน้าและมุขหลัง มีบันไดทางขึ้นด้านข้าง มีสาหร่ายรวงผึ้ง คันทวยหล่อด้วยปูน บัวหัวเสาเป็นบัวจกกล ตรงตามแบบมาตรฐานทั้งหมด ที่กล่าวมาไม่เคยปรากฏมาก่อนในบริเวณจังหวัดอุดรธานี ช่วงก่อน พ.ศ. 2484 ลงมา

ชุ่มประตุน้ำต่างบางแห่งพบทรงชุ่มยอด โดยส่วนรวมพบการทำชุ่มทรงบันแถลงมักประดับด้วยเทพนม หรือลายอรุณเทพภายในกรอบชุ่ม พบเฉพาะทางด้านทิศตะวันออกและตกของอุโบสถ ประเด็นลายอรุณเทพเป็นหลักฐานชี้ชัดถึงรูปแบบจากภาคกลางซึ่งทราบกันดีว่าเป็นการออกแบบผีพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในคราวพิธีขึ้นพระตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ ดังนั้นแบบมาตรฐานจึงนำเอารูปแบบอรุณเทพมาประดับในส่วนกรอบหน้าบัน

ส่วนบน นิยมทำเสาตุ๊กตาหลอกรวมถึงส่วนประกอบของเครื่องบนเครื่องลายอง เป็นแบบเฉพาะภาคกลาง เป็นการยืนยันถึงรูปแบบจากทางภาคกลางได้ดีที่สุดอีกช่องทาง การใช้ภาคสดังเป็นส่วนประกอบของส่วนบน ไม่ปรากฏมาก่อนหน้า เพราะรูปแบบตัวรวยมักนิยมทำเป็นจั่วตรงไม่มีการสะดุ้งที่แปงวง ด้วยเหตุที่โครงสร้างหลังคาของอุโบสถรุ่นก่อน พ.ศ. 2484 มักใช้โครงสร้างผนังรับน้ำหนักแบบช่อประธานเป็นส่วนใหญ่ ตามที่คุ้นเคย อนึ่งรูปแบบภาคกลางมักนิยมใช้เสาตุ๊กตาเป็นโครงสร้างในการถ่ายเทน้ำหนัก และเสาด้าน 4 ต้น ตรงกับแบบมาตรฐานของส่วนกลางจากรัฐบาล ซึ่งต่อไปพบทั่วภาคอีสานหลังจาก พ.ศ. 2510 ลงมา (ภาพที่ 244)

ภาพที่ 244 การใช้เสาด้าน 4 ต้น รับน้ำหนักโครงสร้าง แบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 แบบ ก.
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

นอกจากการใช้เสาด้านทั้ง 4 ต้น ยังบ่งถึงจุดเด่นของรูปแบบจากภาคกลางได้เป็นอย่างดีเช่นกัน เนื่องด้วยระหว่างช่องเสาด้าน ประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้ง รวมถึงวัสดุที่ใช้ในการตกแต่งคันทวยใช้เทคนิคทางช่างโดยหล่อถอดพิมพ์เป็นส่วนใหญ่ต่างจากพื้นถิ่นที่นิยมแกะสลักจากไม้ รวมถึงบัวจกงลและลายอรุณเทพ เฉพาะลายอรุณเทพ พบภายในชุมชนแถบที่มีเทพนมในกรอบซุ้ม จึงกล่าวได้ว่ารูปแบบจากภาคกลางได้เข้ามามีบทบาทในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจริง แต่เงื่อนไขของการก่อสร้างที่ทางช่างยังคงสืบทอดรูปแบบจากพื้นถิ่นมาผสมผสานกันอย่างลงตัว หรืออาจกล่าวได้ว่าช่างเลือกเอาแบบมาตรฐานมาปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงในการก่อสร้าง ซึ่งพบตำแหน่งลวดลายบางแห่งสลับกันอยู่บาง เช่น ลายหน้าบันแบบมาตรฐาน นิยมภาพอรุณเทพ และลายหน้าขอบ เช่นที่วัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ใช้ลายหน้าขอบที่กรอบหน้าบัน แต่ซุ้มบันแถลงหน้าต่าง-ประตูใช้เป็นลายอรุณเทพ รวมถึงวัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ที่ใช้ลายอรุณเทพเป็นลวดลายในซุ้มบันแถลง ขณะที่ส่วนประกอบอื่นยังคงรับรูปแบบจากพื้นถิ่นซึ่งปรากฏมาก่อนหน้ามาใช้ร่วมกันได้อย่างลงตัว

ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานพ.ศ. 2484 - พ.ศ. 2510

ประเด็นแรก รูปแบบอุโบสถภาคกลางแบบแรกก่อนการเข้ามาของแบบมาตรฐาน พ.ศ.

2483 รูปแบบจากภาคกลางที่ใช้ช่างพื้นถิ่นเป็นผู้สร้างก่อนการเข้ามาของแบบมาตรฐาน จากทางรัฐบาล เริ่มมีการนำรูปแบบจากส่วนกลางเข้ามายังจังหวัดอุดรธานี โดยมีความแตกต่างกันเฉพาะในส่วนของด้านโครงสร้างที่มีมุขหน้า-มุขหลัง และแบบทรงโรง รูปแบบภาคกลางแบบมีมุขหน้า-หลัง ที่วัดโยธานิมิตร บ้านดงวัด ตำบลหนองขอนกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยเอารูปแบบจากกรุงเทพฯ และแบบทรงโรงที่วัดสุริยาราม ตั้งอยู่ที่ บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เช่นกัน

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิม โดยสิ้นเชิงเริ่มจากที่พระผู้ใหญ่เดินทางไปยังกรุงเทพฯ และนำรูปแบบกับมาสร้าง ใช้ชาวบ้านเป็นแรงงานในการสร้าง ดูจากลวดลายประดับหน้าบันเป็นประเด็นสำคัญ คือแบบเทพนม ในเขตภาคอีสานไม่เคยปรากฏมาก่อน เข้าใจว่าแบบเทพนมแห่งแรกที่ปรากฏในดินแดนอีสาน คือ ที่รอบหน้าบ้านวัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ก่อนถูกแทนที่จากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483

รูปแบบอุโบสถภาคกลางในความเป็นเฉพาะพื้นถิ่น ได้แผ่รูปแบบลงมายังจังหวัดอุดรธานี โครงสร้างโดยรวมแบบมีมุขหน้า-หลัง เป็นแบบแรกที่พบในจังหวัด แต่มีความเป็นพื้นถิ่นในส่วนของการประดับตกแต่ง ลวดลายประดับยังพบเห็นได้โดยทั่วไปในเขตอีสาน ถึงแม้จะรับรูปแบบจากภาคกลางมาแต่ยังปรากฏรูปแบบที่เป็นพื้นถิ่นผสมมากพอสมควร (ภาพที่ 245)

ภาพที่ 245 ภาพถ่ายเก่า รูปแบบภาคกลางที่เข้ามาก่อนแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483

ที่วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

เอกลักษณ์รูปแบบเฉพาะคันทวยรูปนาคแกะสลักด้วยไม้ ลักษณะหัวโค้งงอและปลายโค้งเข้าหรือโค้งออกเป็นรูปแบบจากพื้นถิ่นอีสาน ที่พบเห็นในเขตอีสานเช่นเดียวกัน ต่างจากคันทวยจากฝั่งเพื่อนบ้านประเทศลาวที่นิยมทำคันทวยเป็นแผงมากกว่าในเขตอีสาน ถือเป็นลักษณะเด่นเฉพาะตัว ฐานรองรองรับตัวสิมได้รับความนิยมมากที่สุดคือฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รูปแบบดังกล่าวพบเฉพาะกลุ่มหลัง ซึ่งนิยมทำตัวอาคารแบบก่อผนังทึบ เช่นที่วัดพระแท่น อำเภอกุดรัง, วัดโพธิ์ชัยศรี, วัดโคธารามอำเภอบ้านผือ, และวัดสุริยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ได้รับรูปแบบจากล้านช้างซึ่งรับรูปแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่จากต้นแบบล้านนา¹²¹

¹²¹ เชษฐ ดึงสัญชี่, “บทบาทของฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมของเจดีย์แบบล้านนา ในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22” (การศึกษาโดยเสรี ปริญาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 63-64.

ประเด็นที่สองการย้อนกลับในสิ่งที่คุ้นเคยของพื้นถิ่น หลังจากแบบอุโบสถมาตรฐาน จากทางรัฐบาลได้แจกจ่ายไปทั่วทุกจังหวัด ตามนโยบายชาตินิยม เพื่อให้เป็นเครื่องแสดงถึงวัฒนธรรมของชาติ ช่วงมีติระยะเวลาหลังการประกาศใช้แบบมาตรฐานพื้นที่บางแห่งในจังหวัดอุดรธานีพบ กลุ่มที่รับเอารูปแบบเฉพาะอย่างของช่างญวนเข้ามาผสมผสานกับช่างฝีมือพื้นถิ่น จุดเด่นเฉพาะคือวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสา นิยมทำประดับส่วนมุขหน้า ฐานบัวหน้ากระดานเรียบ ใช้ผนังก่อฉาบด้วยปูนรับน้ำหนักหลังคา ซุ้มประตู-หน้าต่าง นิยมทำเป็นทรงบันแถลง กรอบหน้าต่างนิยมประดับปูนปั้นลวดลายประกอบตัวภาพ ส่วนบนโหง่ทำเป็นหัวนาค

จากการตั้งข้อสังเกตของกลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวน นิยมฝังสื้เหลี่ยมผืนผ้าแบบมีมุขหน้า ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ หน้ากระดานเรียบ มักนิยมทำบันไดขึ้นด้านข้าง มากกว่าด้านหน้า เหตุผลดังกล่าวเป็นรูปแบบของช่างญวน ที่นิยมทำบันไดขึ้นทางด้านข้างเฉพาะที่มีมุข ซ่องหน้าต่างเช่น ที่วัดบุญณานุสรณ์, วัดรัตนาราม อำเภอหนองวัวซอ วัดโพธิ์ไชยศรีสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ปรากฏลักษณะร่วมแบบเดียวกับวัดโพธิ์ชัยศรี และวัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ที่ช่างญวนเป็นผู้ออกแบบควบคุมการก่อสร้าง ขณะเดียวกันบางแห่งกลับพบกลุ่มที่ทำมุขหน้า-หลัง ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นย่อมหมายความว่า ผังดังกล่าวเกิดการพัฒนาจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 เช่น ที่วัดสว่างสามัคคี วัดหนองบุและวัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งวัดกลุ่มนี้ยังปรากฏรูปแบบเฉพาะร่วมของช่างญวนให้เห็นอย่างเด่นชัดคือ วงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาที่มุขด้านหน้า-หลังของอุโบสถ ซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีตัวอย่างปรากฏที่วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มาก่อนหน้า (ภาพที่ 246)

ภาพที่ 246 วงโค้งระหว่างหัวเสา ของมุขหน้า-หลัง อิทธิพลช่างญวน ที่วัดสว่างสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ในส่วนของซุ้มประตู-หน้าต่าง และลวดลายประดับส่วนมากเป็นฝีมือช่างคนไทยมากกว่าที่ ฝีมือช่างญวน ขณะที่ลวดลายกรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง มีการประดับที่ต่างกันออกไป ส่วนวัดที่มีผังมุข หน้า เช่น วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอหนองวัวซอ ประดับด้วยภาพพระพุทธรูป หรือลวดลายธรรมชาติ ที่ วัดรัตนาราม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างญวนตัวอย่างที่ วัดโพธิ์ชัยศรี วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ และวัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ส่วนซุ้มบันแถลงในผังที่มีมุขหน้า- หลังมักนิยมประดับด้วยภาพเทพนมมีต้นแบบจากแบบมาตรฐาน

อนึ่งเฉพาะกลุ่มที่มีมุขหน้า-หลัง มักประดับคันทวยค้ำยันรูปนาคในแบบดั้งเดิม คือการใช้ไม้แกะสลักดังปรากฏมาก่อนที่วัด โยธานิมิตร, วัดสุริยาราม อำเภอเมือง และวัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี รวมถึงโหง่ ซ่อฟ้าแบบภาคกลางและตัวนาค ที่คงรูปแบบพื้นถิ่น ยกเว้นกรณีซ่อมแซมบูรณะหลังคาใหม่ ปรับเปลี่ยนเป็นซ่อฟ้าแบบภาคกลางทันที ส่วนการประดับตกแต่งส่วนต่างๆ ของอุโบสถไม่มีความต่าง (ภาพที่ 247)

ภาพที่ 247 วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี อิทธิพลช่างญวนผสมช่างพื้นถิ่น

ดังนั้นระยะเวลาดังกล่าวยังคงรับเอาลักษณะร่วมของผังแบบช่างญวนมาก่อสร้างอยู่ในช่วงเวลาและรับแบบจากส่วนกลางมาใช้ในการก่อสร้าง ขณะเดียวกันก็ยังมีปรับเปลี่ยนพัฒนาโดยการผสมผสานของรูปแบบจากภาคกลางเข้ามาผสมกับพื้นถิ่นอีกกลุ่ม ซึ่งกลุ่มรูปแบบภาคกลางเล็กน้อย เอาเฉพาะบางส่วนของรายละเอียดเพิ่มเติมในการตกแต่งไม่มากนัก

ประเด็นที่สาม แม้กระแสนโยบายด้านนิยมนิยมแบบทันสมัย ณ แห่งนี้กลับแค่ “พอเพียง”

กลุ่มรูปแบบพิเศษ เป็นกลุ่มที่นอกเหนือจากแบบที่เคยสำรวจมาจากทั้งหมด ซึ่งเป็นพื้นถิ่น และยังเป็นสิ่งเหลือจากการสำรวจในช่วงเวลาดังกล่าวที่เป็นสิ่งน้ำ วัดป่าหนองแขว อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี สร้างเป็นแบบเรือนใหญ่ที่ผนังทึบด้วยไม้และมีเกยติดรอบด้วยซี่ไม้ระแนง รวมถึงฮ้างน้ำ โดยมีเสารองรับ 24 ต้น ภายในปล่อยโล่ง โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้มุงหลังคาสังกะสี หันหน้าไปทางทิศตะวันตกไม่มีบันไดทางขึ้นชาวบ้านช่วยกันสร้าง (ภาพที่ 248)

ภาพที่ 248 สิ่งพื้นถิ่น บ้านหนองแขวยาว อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

อุโบสถวัดป่าหนองแขว ไม่ต่างไปจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชุมชนในหมู่บ้าน มักนิยมมีเรือนใหญ่ และเกยเสมอหลังอาจมีลานเพิ่มเข้ามาทางด้านหน้า โครงสร้างทุกส่วนเหมือนกับบ้านเรือนที่อยู่อาศัยทุกประการ ปัจจุบันยังใช้งานโดยการพายเรือไปเพื่อประกอบพิธีกรรม เป็นรูปแบบที่เรียบง่าย ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในเขตภาคอีสาน เช่น ที่วัดบ้านหนองแสง และที่วัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอย่างดังกล่าวตั้งอยู่ในหนองน้ำเช่นเดียวกัน

การปรากฏรูปแบบพิเศษจึงเป็นการคำตอบสำหรับชาวบ้านที่ไม่ได้หลงไปตามกระแสของความทันสมัย หรือค่านิยมในรูปแบบใหม่ในช่วงระยะเวลา ซ้ำยังคงรักษาวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาของด้วยรสนิยมในการสร้างเรือนที่อยู่อาศัย จึงถูกถ่ายทอดมางานช่างสู่อุโบสถพื้นถิ่นในรูปแบบเฉพาะของวัดบ้านหนองแขว

แบบของกรมการศาสนา พ.ศ. 2510

เมื่อขบวนการก่อสร้างต้องผ่านจากกรมการศาสนา พ.ศ. 2510 รูปแบบอุโบสถของกรมการศาสนา ที่รับช่วงต่อจากกรมศิลปากร ด้วยทางกรมการศาสนาได้รับผิดชอบต่อการจัดตั้งวัดทั่วทั้งประเทศ ในการก่อสร้างอาคารเสนาสนะภายในวัดต้องขอผ่านทางกรมฯ ในปัจจุบันยังให้บริการ แบบในการสร้างเสนาสนะสำหรับวัดที่ต้องการ แต่อย่างไรก็ดีทางกรมฯ มีจุดประสงค์เป็นรูปธรรมในการบริการแบบอาคารเสนาสนะ โดยตั้งแนวทางในการจัดทำเพื่อต้องการให้เป็นแบบมาตรฐานและแนวทางในการจัดการก่อสร้างเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมให้เหมาะสมกับสภาพของวัด แทนแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ซึ่งแบบอาคารของทางกรมการศาสนา เน้นประโยชน์ใช้สอยของตัวอาคารให้มากที่สุด

รูปแบบอุโบสถของกรมการศาสนาไม่มีความแตกต่างจากรูปแบบอุโบสถมาตรฐานพ.ศ. 2483 เช่นที่ ลวดลายหน้าบัน หัวเม็ดที่พนักพลิงค์ สามารถอธิบายได้ว่าการรับช่วงต่อ ไม่คำนึงถึงแบบตามความเป็นจริงจากแบบมาตรฐาน โดยมีการออกแบบปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมบางส่วนขึ้นใหม่ เช่น แบบ (๐๑๐๑) การลดช่องหน้าต่างและมุข ถือเป็นการปรับเปลี่ยนออกแบบใหม่โดยเฉพาะของกรมฯ สอดคล้องกับจุดประสงค์ในการประหยัด (ภาพที่ 249)

ภาพที่ 249 ภาพแสดงการให้บริการแบบก่อสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ ของกองพุทธศาสนา กรมการศาสนา

ที่มา : กรมการศาสนา, อาคารเสนาสนะต่างๆ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2551. เข้าถึงได้จาก <http://www40.brinkster.com/bmd06/webpage/planbuiding/data%20plan.htm>

แม้รูปแบบอุโบสถจากกรมการศาสนา พ.ศ. 2510 ที่แตกต่างออกไปจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ตามเหตุผลหรือเงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี แต่การขออนุญาตสร้างอุโบสถหรือ เสนาสนะต่างๆ ภายในวัดต้องผ่านกรมการศาสนาเสมอดังนั้นช่วงระยะ พ.ศ. 2510 –2530 ซึ่งเป็นช่วงของงานวิจัยประเด็นหลักของวิทยานิพนธ์นี้

บทที่ 4

กลุ่มรูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานีระหว่าง พ.ศ. 2511-2530

ภายหลังจาก พ.ศ. 2510 กรมการศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมการก่อสร้างอาคารเสนาสนะทั้งหมดเกี่ยวกับวัด ในช่วงระยะเวลาหลังจากนี้ จึงเป็นประเด็นศึกษาการสำรวจรูปแบบตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2530 ในเขตจังหวัดอุดรธานี¹ ถือเป็นช่วงเวลาการรับจ้างก่อสร้างอาคารทางพุทธศาสนา โดยแบ่งกลุ่มช่างภายในเขตจังหวัดอุดรธานีออกได้หลายกลุ่ม ดังนี้ 1. กลุ่มรูปแบบช่างภาพสินธุ์ 2. กลุ่มรูปแบบช่างมหาสารคาม 3. กลุ่มรูปแบบช่างสกลนคร 4. กลุ่มรูปแบบช่างหนองคาย 5. กลุ่มรูปแบบช่างอุดรธานี 6. กลุ่มรูปแบบช่างอุบลราชธานี 7. กลุ่มรูปแบบช่างร้อยเอ็ด และ 8. กลุ่มรูปแบบช่างภาคกลาง ดังจะได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของช่างแต่ละกลุ่มรูปแบบ เพื่อเชื่อมโยงไปสู่งานของช่างแต่ละกลุ่มที่เข้ามารับงานในเขตจังหวัดอุดรธานี

1. กลุ่มรูปแบบช่างภาพสินธุ์

กลุ่มฝีมือช่างจากต่างจังหวัดพบมากที่สุดของการสร้างอุโบสถในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี สืบเนื่องอาจด้วยเหตุผลของความคุ้นเคยในการก่อสร้างมาก่อน ดูได้จากความหนาแน่นของจำนวนอุโบสถที่ปรากฏจากหลักฐานและเอกสาร ประวัติวัดที่วัดราชอาณาจักร ของกรมการศาสนา รูปแบบเฉพาะของกลุ่มช่างภาพสินธุ์ รวมถึงลักษณะทางพัฒนาการ จึงสามารถศึกษาได้ตามลำดับดังนี้²

รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภาพสินธุ์

บริเวณจังหวัดภาพสินธุ์เป็นชุมชนที่อพยพมาจากเมืองศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์เข้ามา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในปี พ.ศ. 2336 จึงยกขึ้นเป็นเมืองภาพสินธุ์³ อุโบสถหรือสิมในระยะเริ่มแรกเป็นแบบชุมชนช่วยกันสร้างตั้งแต่ชาวบ้าน และพระสงฆ์ ตัวอย่างเช่นที่วัดประสิทธิ์ไชยา

¹ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกันทางผู้วิจัยทำความเข้าใจในเรื่องของที่มา และอายุที่สร้างอุโบสถ ได้ใช้ข้อมูลจากประวัติวัดที่วัดราชอาณาจักร เล่ม 10 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2534 ของกรมการศาสนาเป็นหลัก ดังนั้นจึงขอละเว้นอ้างอิงแต่จะอ้างอิงเฉพาะในส่วนที่สำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์จากผู้ที่เกี่ยวข้องเพียงเท่านั้น

² ข้อตกลงในการศึกษาถึงรูปแบบและลักษณะทางพัฒนาการของงานช่างจากจังหวัดต่างๆ ใช้เกณฑ์เกี่ยวกับการแบ่งช่วงอายุ เพื่อความกระชับในการศึกษา ได้แก่ ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475, ช่วงก่อนพ.ศ. 2483, ช่วงหลังยุคนิยมหรือก่อนถึงกรมการศาสนา พ.ศ. 2510 และจาก พ.ศ. 2511 - 2530

³ อ่านรายละเอียดทั้งหมดได้ที่ บุญมี ภูเดช, พงศาวดารเมืองภาพสินธุ์และประวัติเมืองภูแล่นช้าง (กรุงเทพฯ : ภัคดีประดิษฐ์, 2525), 7.

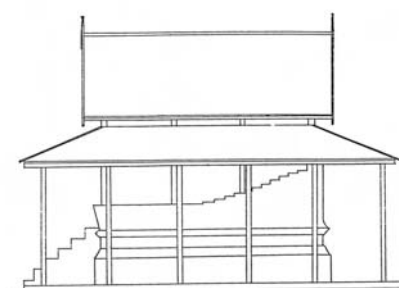
ราม, วัดกลางโคกค้อ, วัดโพธิ์ชัย อำเภอมือเมือง และวัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น ทั้งหมดมีลักษณะร่วมเป็นแบบเปิดผนังหรือสิมโปรง มีเสารองรับชายคา ส่วนฐานเป็นฐานลูกแก้วอกไก่ยกฐานหน้ากระดานล่างสูง ขอยกตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์⁴

ส่วนล่าง วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเสากลมรองรับโครงสร้างน้ำหนักหลังคาคลุมปีกนก ฐานกระดานล่างยกสูงต่อด้วยบัวคว่ำ หน้ากระดานต่อด้วยบัวลูกแก้ว

ส่วนกลาง ผนังก่อแบบเปิดโล่ง เฉพาะที่ด้านหลังพระประธานทำเป็นลักษณะชั้นบันไดลด หลั่นลงมา มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า โครงสร้างส่วนบนทำด้วยไม้ (ภาพที่ 250)

ส่วนบน หลังคาทรงจั่วไม้ประดับลวดลาย

รูปแบบดังกล่าวอธิบายได้ว่าเป็นรูปแบบที่ชุมชนอพยพช่วยกันสร้าง ในช่วงเริ่มต้นของหมู่บ้าน จากรูปแบบของฐานเป็นที่คุ้นเคยพบเห็นได้ในฝั่งประเทศลาว เช่นที่วัดมโนรมย์ หัวมุมสามแยก ถนนพระมหาปาสมันต์เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 251) อนึ่งทางด้านสิมโปรงเปิดโล่งถือเป็นรูปแบบเฉพาะของอีสาน ด้วยไม่เคยปรากฏที่ฝั่งประเทศลาว อาศัยวัสดุในท้องถิ่นเป็นโครงสร้าง ประโยชน์เพียงเพื่อป้องกันแดด ฝนและลม ตามสภาพความเป็นอยู่ในยุคนั้น

ภาพที่ 250 แสดงภาพด้านข้างวัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 113.

ภาพที่ 251 การเปรียบเทียบฐานกับวัดมโนรมย์ หัวมุมสามแยก ถนนพระมหาปาสมันต์ หลวงพระบาง

⁴ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 13 (กรุงเทพฯ การศาสนา, 2537), 130. รูปแบบสิมศึกษาจากงานวิทยานิพนธ์ของ สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533).

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดกาฬสินธุ์

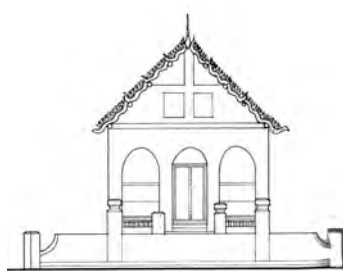
ทราบกันดีแล้วว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาของยุคชาตินิยม อย่างไรก็ตามรูปแบบอุโบสถของจังหวัดกาฬสินธุ์ได้พบอิทธิพลฝีมือช่างญวนที่ก่อผนังทึบ แสดงให้เห็นถึงช่วงมิติเวลาในเขตอีสานพบการกระจายตัวของช่างญวน โดยภาพรวมในตอนบนและตอนกลางของพื้นที่ ก่อนถึงการเปลี่ยนแปลง ยกตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์⁵ ช่างญวนเป็นผู้สร้าง

ส่วนล่าง วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่มักนิยมในฝีมือช่างญวน ทำบันไดทางขึ้นด้านข้าง

ส่วนกลาง เสาหลอกติดผนังระหว่างช่องเสาทำเป็นวงโค้งระหว่างหัวเสา ใช้ผนังรับน้ำหนัก (ภาพที่ 252)

ส่วนบน โครงสร้างส่วนบนของหลังคา ไม่มีคันทวย (ภาพที่ 253) หรืออีกตัวอย่างที่วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีรูปแบบเดียวกัน

จากหลักฐานที่ปรากฏสะท้อนถึงลักษณะเฉพาะร่วมฝีมือช่างญวนเข้ามามีบทบาทในเขตอีสานช่วงเวลาดังกล่าว อย่างไรก็ตามได้พบการสร้างสิมแบบรับอิทธิพลช่างญวนด้านเทคนิคการก่อสร้าง สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการเทคนิคเชิงช่างซึ่งในการรับจ้างในยุคเริ่มต้น พ.ศ. 2500⁶ ที่แตกต่างจากฝีมือช่างญวนคือ การประดับคันทวยรูปนาคตั้งแต่ส่วนแปยาวจนถึงฐาน และวงโค้งเริ่มปรับเปลี่ยนโดยการเพิ่มเติมพื้นที่เหนือวงโค้งขึ้นมาพอสมควร ซึ่งตรงจุดนี้เป็นพัฒนาการในลำดับต่อไปของช่างกาฬสินธุ์

ภาพที่ 252 ภาพด้านหน้าวัดโพธิ์ชัย อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : ปรับปรุงจาก วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 324-235.

ภาพที่ 253 ตัวอย่างการเพิ่มพื้นที่บริเวณเหนือวงโค้งครึ่งวงกลม (ระบายสีแดง)
ที่มา : ปรับปรุงจาก วสันต์ ยอดอิม, สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 99.

⁵ วิโรฒศรี สุโร, สิมอีสาน, 322.

⁶ ดุราลัยเถียรในบทที่ 3 รูปแบบอุโบสถก่อนพ.ศ. 2510

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดกาฬสินธุ์

นับตั้งแต่การปฏิวัติการปกครองจนถึงยุคชาตินิยมโดย จอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ได้มีนโยบายชาตินิยม ผลกระทบของช่างฝีมือญวนได้เริ่มลดจำนวนลงไปเช่นเดียวกัน ระหว่างนั้นทางรัฐบาลได้ออกแบบอุโบสถเพื่อให้เป็นแบบมาตรฐานขึ้นมาใช้แบบเดียวกันทั้งหมด⁷

ประเด็นยุคหลังชาตินิยม ในการใช้แบบ ก. ข. และค. กลับไม่พบรูปแบบดังกล่าว แต่ที่พบคือ ประเด็นการนำเอาส่วนประกอบต่างๆ ของแบบมาตรฐานมาผสมผสานกันได้อย่างชัดเจน คือ

ส่วนล่าง ใช้ฐานสิงห์เป็นฐานอาคาร

ส่วนกลาง ประดับซุ้มประตู-หน้าต่าง ด้วยทรงซุ้มบันแถลง และประดับด้วยเทพพนมภายใน

ส่วนบน ทำเครื่องลายองแบบมีนาคสะดุ้ง งวงไอยรา ช่อฟ้า ใบระกา ตามแบบมาตรฐาน ตัวอย่างเช่น ที่วัดใต้โพธิ์คำ, วัดบ้านเมย และวัดชัยสุนทร อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น (ภาพที่ 254)

สรุปได้ว่าช่างกาฬสินธุ์คงรับเอาแบบจากส่วนกลางเฉพาะบางส่วน ขณะเดียวกันบางส่วนอาจใช้การสืบทอดมาจากที่เคยทำกันมาก่อนหน้านั้นเป็นประสบการณ์เดิม เช่นที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้โครงสร้างแบบเสาหลอกติดผนังด้านหน้า โดยช่องว่างระหว่างเสาทำเป็นกรอบซุ้ม ซึ่งพัฒนามาจากวงโค้งครึ่งวงกลมฝีมือช่างญวน (ภาพที่ 255) ทั้งนี้ยังไม่กล่าวถึงคันทวยที่มีรูปแบบเฉพาะของช่างกลุ่มจังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 254 ตัวอย่างเครื่องลายองแบบภาคกลาง ที่วัดใต้โพธิ์คำ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 255 กรอบซุ้มระหว่างเสาทน พัฒนาการจากวงโค้งระหว่างหัวเสาฝีมือช่างญวน ตัวอย่างที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

⁷ สิบปะ ดั่งผึ่ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 218.

รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดกาฬสินธุ์

เมื่อกรมการศาสนาเข้ามาควบคุมดูแลการสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ ภายในวัดรวมถึงการขออนุญาต ทำให้กลุ่มช่างกาฬสินธุ์ ได้สร้างตามแบบแผนเกือบทุกหลัง ด้วยเงื่อนไขของทางกรมบังคับ ทำให้รูปแบบต้องเป็นไปตามข้อตกลง⁸ จากกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดใช้แบบมาตรฐานซึ่งมีความแตกต่างกันเฉพาะลวดลาย เรื่องราวการประดับเท่านั้น หลักฐานที่บ่งถึงความเป็นแบบมาตรฐานจากภาคกลางคือ

ส่วนล่าง นิยมทำแบบมีมุขหน้า-หลัง

ส่วนกลาง ทำเสาด้านเหลี่ยมหยักมุม - เพิ่มมุม และเสาด้านแบบกลม (ภาพที่ 256) ช่องว่างระหว่างเสาประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้ง

ส่วนบน กรอบหน้าบันมักถูกแบ่งด้วยโครงสร้างเสาตุ๊กตาหกลอก เป็นต้น ยกตัวอย่างที่ วัดประชานิยม, วัดเหนือหนองแวงดง และวัดสว่างโนนทัน อำเภอมือ จังหวัดกาฬสินธุ์ ด้านหลักฐานการทำซุ้มประตู-หน้าต่าง ทรงซุ้มยอดก็เช่นกัน (ภาพที่ 257) รูปแบบดังกล่าวไม่เคยปรากฏมาก่อนในเขตอีสานรวมถึงในแบบมาตรฐาน ได้มีการศึกษาถึงความนิยมในเรื่องของการทำซุ้มยอดประดับมีต้นเหตุมาจากการออกแบบเมรุ ที่เป็นแบบมาตรฐานฝีมือของพระพรหมพิจิตร⁹ จึงได้แผ่ขยายไปทั่ว

ภาพที่ 256 การใช้แบบมาตรฐานภายหลังจาก พ.ศ. 2510 ในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอย่างวัดสว่าง โนนทัน อำเภอมือ จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 257 ส่วนประกอบต่างๆ จากแบบมาตรฐาน ตัวอย่างที่วัดประชานิยม อำเภอมือ จังหวัดกาฬสินธุ์

⁸ จากสัมภาษณ์ ดิลก ตีระวนิช, หัวหน้าฝ่ายออกแบบและก่อสร้าง กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, วันที่ 24 พฤศจิกายน 2551.

⁹ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของซุ้มประตู - หน้าต่างไทย, 388.

กลุ่มช่างภาพสินธุ์เริ่มปรากฏผลงานการสร้างอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2512 - 2529 เป็นต้นไป มีรูปแบบรายละเอียดดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นอุโบสถโดยรวมแบ่งออกเป็น 2 แบบ แบบแรกคือ แบบมีเฉพาะมุขหน้า พบในช่วงแรก พ.ศ. 2512-2513 เช่น ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ, วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จากนั้น พ.ศ. 2524 เป็นต้นมาพบเฉพาะกลุ่มที่มีมุขหน้า-หลังทั้งหมด ได้แก่ วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอกู่แก้ว, วัดโนนท่าราษฎรบำรุง อำเภอกุมภวาปี, วัดมั่งคราม อำเภอกู่แก้ว, วัดป่าศรีอริยาวาส, วัดโนนสะอาด, วัดศรีมหาธาตุ อำเภอนองหาน, วัดอุดมมงคล อำเภอไชยวาน และวัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีตามลำดับ และพบผังในหลังสุดท้ายในกลุ่ม พ.ศ. 2529 กลับไปใช้แบบมีมุขหน้า ที่วัดอุดมมหารธรรม อำเภอสว่างคอม จังหวัดอุดรธานี จากการตั้งข้อสังเกตเป็นงานฝีมือหยาบ เข้าใจว่าคงเป็นช่างที่เคยเป็นลูกมือของช่างที่อื่นก่อน แต่งงานแล้วย้ายครอบครัวมาที่หมู่บ้านจึงสร้างโบสถ์ที่วัดอุดมมหารธรรม¹⁰ (ภาพที่ 258)

ผังพื้นอุโบสถไม่มีวัดใดที่ใช้แบบของกรมการศาสนาใช้ในการก่อสร้าง จะมีใกล้เคียงที่สุดคงเป็นวัดศรีมหาธาตุ บ้านธาตุ ตำบลบ้านยา อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ที่คล้ายแบบ (๐๑๐๑) (ภาพที่ 259) โดยทำเป็นแบบมุขลดที่ด้านหลังแต่ไม่มีทางขึ้น พื้นที่ดังกล่าวเป็นตำแหน่งใช้สำหรับประดิษฐานพระประธานในอุโบสถ ย้อนกลับมาประเด็นผังพื้นแบบมีมุขหน้าในช่วงก่อน พ.ศ. 2512 ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ไม่ปรากฏรูปแบบผัง แบบมีเฉพาะมุขหน้า จึงกล่าวได้ว่ารูปแบบที่ถูกสร้างขึ้นมาจากรูปแบบของผังที่เคยปรากฏมาก่อนหน้านั้น ในจังหวัดอุดรธานี เช่นที่วัดโพธิ์ชัยศรี, วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ (ภาพที่ 260) หลักฐานบันไดทางขึ้นด้านหน้าเป็นการทำตามผังแบบช่างญวน มีน้ำหนักมากกว่า แบบมาตรฐาน ข. ซึ่งไม่มีบันไดทางขึ้นแม้ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน (แผนผังที่ 3,4)

ภาพที่ 258 อุโบสถวัดอุดมมหารธรรม บ้านดงผักเทียม อำเภอสว่างคอม จังหวัดอุดรธานี
สร้างในปีพ.ศ. 2529

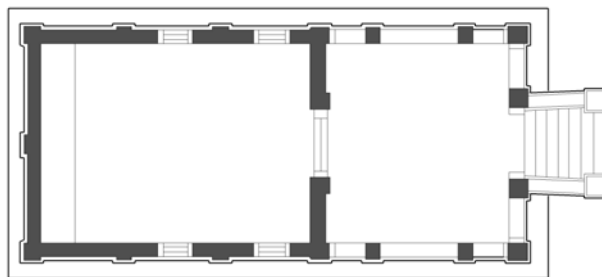
¹⁰ ช่างบุญ บ้านโนนก่อ อ.โนนสัง จังหวัดกาฬสินธุ์ แต่งงานกับคนในหมู่บ้าน บ้านดงผักเทียม อ.สว่างคอมจึงได้สร้างวัดอุดมมหารธรรมขึ้นใน พ.ศ. 2529 สัมภาษณ์ชาวบ้าน, ดงผักเทียม อ.สว่างคอม จังหวัดอุดรธานี, 23 พฤศจิกายน 2550.

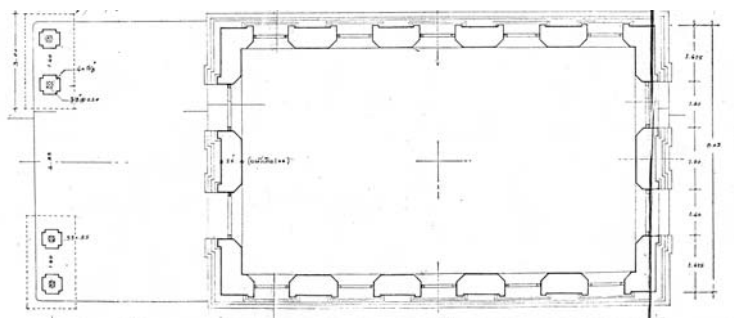
ภาพที่ 259 ภาพด้านข้างวัดศรีมหาธาตุ หนองหาน ที่มีผังคล้ายกับแบบ (๐๑๐๑) ของกรมการศาสนา

ภาพที่ 260 วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แสดงผังพื้นแบบมีมุขและบันไดขึ้นทางด้านหน้ารูปแบบฝีมือช่างญวน

แผนผังที่ 3 แสดงผังพื้นแบบมีมุขหน้า บันไดขึ้นด้านหน้า วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

แผนผังที่ 4 ผังพื้นแสดงถึงการออกแบบมีมุขหน้า ในแบบมาตรฐาน ค. เมื่อปี พ.ศ.2483
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศิลปกรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ประเด็นต่อไปส่วนของฐานอาคาร ช่วงแรกพบว่ามีการใช้ฐานบัว และฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ขณะที่ช่วงหลังมักพบการใช้ฐานสิงห์เกือบทั้งหมด กล่าวโดยละเอียดคือ การใช้ฐานบัวหน้ากระดาน เรียบที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี ฐานดังกล่าวเคยปรากฏมาก่อนเช่นกัน ที่วัดใต้โพธิ์ค้ำ อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์¹¹ (ภาพที่ 261) ส่วนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นอิทธิพลฝีมือช่างญวน ซึ่งปรากฏมาก่อนหน้าเช่นเดียวกัน ที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 262) ซึ่งหลังจากนั้นพบว่ามีการใช้ฐานสิงห์ทั้งหมด กล่าวได้ว่าเป็นแบบจากภาคกลางที่เริ่มปรากฏ ในแบบมาตรฐานของทางราชการ พ.ศ. 2483 (ภาพที่ 263) เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามแบบอุโบสถของกรมการศาสนาทั้งหมด ฐานอาคารออกแบบเป็นฐานปัทม์ธรรมดา อนึ่งตัวอย่างที่พบการใช้ฐานสิงห์ในจังหวัดกาฬสินธุ์ ก่อนพ.ศ. 2524 ตัวอย่างเช่นที่วัดบ้านเมย, วัดป่าสันติวาสอินทาราม, วัดโพธิ์คำไฮ และวัดบึงบ้านเสียว อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เช่นเดียวกัน (ภาพที่ 264, 265) ดังนั้นวัดอุดมมหารธรรม์ อำเภอสว่างคอม จังหวัดอุดรธานี จึงย้อนกลับไปใช้รูปแบบฐานบัวแบบเดิมเหมือนกับวัดสุภาवास ดังนั้นเป็นการบ่งถึงช่างที่สร้างวัด เคยเป็นลูกมือมาก่อน จึงมีทักษะทางเชิงช่าง ในการสร้างแบบที่คุ้นเคยเป็นอย่างดี

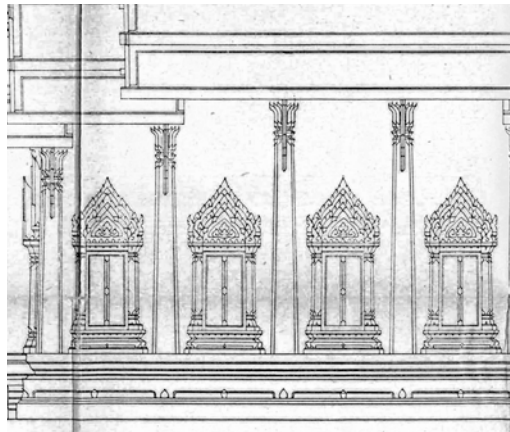

ภาพที่ 261 ภาพแสดงฐานที่วัดใต้โพธิ์ค้ำ อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 262 ฐานบัวลูกแก้ว ที่วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รูปแบบคล้ายกับฐานที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี

¹¹ วัดใต้โพธิ์ค้ำ อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2500 ใน กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 13 (กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2537), 53.

ภาพที่ 263 ตัวอย่างฐานสิงห์ ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ของทางราชการ
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจช. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

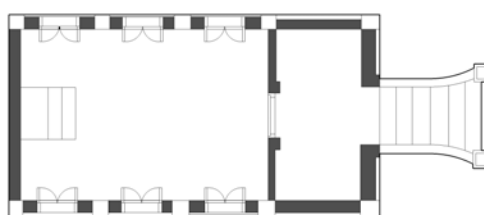
ภาพที่ 264 ตัวอย่างฐานสิงห์ที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

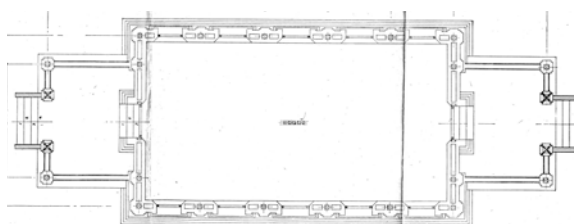
ภาพที่ 265 ตัวอย่างฐานสิงห์ที่วัดโพธิ์คำไฮ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ส่วนกลาง

ทางขึ้นราวบันไดประดับด้วยพญานาคทุกวัดเพราะถือเป็นคติความเชื่อของคนอีสาน¹² รูปแบบของบันไดที่ผายออกพบเฉพาะ 2 วัดแรกที่วัดสุภาวาส อำเภอบ้านฝ้อ และวัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รูปแบบการผายออกของขึ้นบันไดเป็นอิทธิพลฝีมือช่างญวนที่นิยมทำ¹³ (แผนผังที่ 5) ในช่วงหลังพบการทำบันไดทางขึ้นแบบตรง อย่างไรก็ตามก็พบการทำบันไดขึ้นทางด้านหน้าสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปในจังหวัดกาฬสินธุ์ เช่นวัดบ้านเสียว อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ รวมถึงในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และแบบกรมการศาสนาเช่นเดียวกัน (แผนผังที่ 6,7)

แผนผังที่ 5 ภาพผังพื้น ฝีมือช่างญวน มักนิยมทำบันไดผายออก ตัวอย่างที่วัดพระธาตุศรีมงคล บ้านธาตุ อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

แผนผังที่ 6 ตัวอย่างผังพื้นแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

แผนผังที่ 7 ตัวอย่างผังพื้นแบบจากกรมการศาสนา พ.ศ. 2510

ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราง, 2522), 25.

¹² คู่มือที่ 2 หน้า 26.

¹³ ในบทที่ 3 หน้า 135.

ส่วนเรื่องการประดับลูกกรงระเบียงรอบมุขหรือรวมถึงพนักราวบันได ช่างกาฬสินธุ์นิยมออกแบบลูกกรงราวบันไดขึ้นใหม่เสมอ เช่นที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 266) ด้านซุ้มประตูซุ้มหน้าต่างนิยมทำซุ้มยอดแบบภาคกลาง¹⁴ มากกว่าซุ้มบันแถลงรายละเอียดซุ้มยอดมักทำเป็นทรงวิมาน เริ่มปรากฏที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เมื่อพ.ศ. 2512 เป็นแห่งแรก ก่อนปรากฏอีกครั้งในพ.ศ. 2524 ที่วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอกู่แก้ว จังหวัดอุดรธานี จากการตรวจสอบข้อมูลในจังหวัดกาฬสินธุ์พบว่ารูปแบบซุ้มยอด ปรากฏหลักฐานอย่างชัดที่วัดป่าสันติवास อินทราราม ในพ.ศ. 2519 ดังนั้นช่างที่สร้างซุ้มยอดทรงวิมานของวัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี อาจเลียนแบบซุ้มยอดที่เคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นในเขตภาคอีสาน เมื่อเทียบกับวัดอื่นถือว่าฝีมือยอดเยี่ยม (ภาพที่ 267) รูปแบบของซุ้มยอดมีหลากหลายรูปแบบไม่ซ้ำกัน รวมถึงในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ เช่นเดียวกัน ส่วนด้านการประดับซุ้มบันแถลงนิยมทำกันจนถึงช่วง พ.ศ. 2518 อย่างชัดในจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยภายในซุ้มเองมักประดับด้วยภาพเทพนมออกลายขดหรือลายเปลว ตัวอย่างเช่นที่วัดใต้โพธิ์คำ, วัดประชานิยม อำเภอมือ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

ภาพที่ 266 ตัวอย่างลูกกรงระเบียงที่ช่างนิยมออกแบบประดับเอง เช่นที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 267 ซุ้มยอดแบบภาคกลาง ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

¹⁴ ซุ้มยอดเป็นรูปแบบเฉพาะของภาคกลาง ใน สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2546), 28.

เสาห่าน นิยมทำเป็นเสากลมเกือบทั้งหมดยกเว้น ที่วัดศรีมหาธาตุ อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานีเป็นเสาเหลี่ยม (ภาพที่ 268) ระหว่างช่องเสาประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้งปลายจบเป็นทรงนาคร ด้านเสากลมเช่นกันประดับสาหร่ายรวงผึ้ง ปลายจบมีหลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น ทรงนาคร ที่วัดศรีอริยवास อำเภอนองหาน, วัดมิ่งคาราม อำเภอกู่แก้ว และวัดโนนท่าราษฎรคองอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น (ภาพที่ 269) ปลายจบเศียรนาครที่วัดอุดมมงคล อำเภอไชยวาน, วัดโนนสะอาด อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 270) รวมถึงรูปนางเงือกที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี (ภาพที่ 271) และตัวกระหนกที่วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอกู่แก้ว จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 272) ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น สามารถทำให้อธิบายได้ถึงความไม่ยึดติดอยู่กับรูปแบบของอดีต แสดงถึงช่างมีอิสระระสนิยมในการออกแบบตามความรู้ความสามารถของตนเอง หรือเป็นการแสดงฝีมือของช่างเมื่อสร้างวัดใหม่จะออกแบบใหม่โดยไม่ให้ซ้ำกับแบบเดิม¹⁵

ประเด็นที่สำคัญจากหลักฐานที่ปรากฏของเสาห่านรองรับโครงสร้างส่วนบนเป็นเสากลม คงไม่ได้สืบทอดมาจากแบบที่เคยทำกันมาก่อนในจังหวัดกาฬสินธุ์ กล่าวคือไม่พบรูปแบบเสาห่านในจังหวัดกาฬสินธุ์ช่วงก่อน พ.ศ. 2511-2529 จึงอธิบายได้ว่าเสากลมเป็นเสาที่ปรากฏในแบบของกรมการศาสนา ซึ่งก่อนหน้านี้เสาห่านในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ยังคงเป็นเสาเหลี่ยมย่อมุม ผลสะท้อนอันปรากฏเป็นหลักฐานดังกล่าว ของเสาห่านกลมจึงอาจทำให้เข้าใจว่า รูปแบบจากกรมการศาสนามีบทบาทต่อช่างกาฬสินธุ์ ในการก่อสร้างภายในจังหวัดอุดรธานี เพราะอุโบสถแต่ละหลังต้องทำการขออนุญาตการสร้างจากกรมการศาสนา ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวจึงทำให้ทางวัดจำเป็นต้องสร้างตามแบบที่ทางราชการกำหนด ก็เป็นการคาดเดาอีกประเด็นหนึ่ง

ภาพที่ 268 ตัวอย่างเสาห่านเหลี่ยมวัดศรีมหาธาตุ อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 269 ตัวอย่างสาหร่ายรวงผึ้ง ปลายจบทรงนาคร ที่วัดโนนท่าราษฎรคองอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

¹⁵ สัมภาษณ์ ช่างมณี, วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 26 พฤศจิกายน 2550. กำลังออกแบบปั้นคันทวยประดับอุโบสถหลังใหม่ วัดโยธานิมิตร

ภาพที่ 270 ปลายจบเศียรนาค ตัวอย่างที่วัดโนนสะอาด อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 271 ตัวอย่างปลายจบเป็นรูปเงือก ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 272 ตัวอย่างปลายจบตัวกระหนกที่ วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอกู่แก้ว จังหวัดอุดรธานี

ประเด็นส่วนกลางของช่างภาพสลักรูปลำดับต่อไปคือ คันทวย มีด้วยกันหลายรูปแบบ ตั้งแต่ คันทวยแบบรูปหงส์ ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านฝือ และวัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 273, 274) คันทวยทรงนาคที่วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง, วัดป่าศรีคุณาราม, วัดมั่งคราม อำเภอกู่แก้ว, วัดศรีอริยवास อำเภอนงนงและที่วัดอุดมมงคล อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 275, 276) ส่วนที่เป็นคันทวยรูปเศียรนาค วัดโนนท่าราชภูรงค์คา อำเภอกุมภวาปี, วัดโนนสะอาด, วัดศรีมหาธาตุ อำเภอนงนง จังหวัดอุดรธานี และรูปแบบพิเศษที่ไม่มีในระบบระเบียบรูปแบบคันทวย ที่วัดอุดมมหารวรรณ์ อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 277, 278)

ภาพที่ 273 แสดงภาพคันทวยแบบรูปหงส์ ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 274 แสดงภาพคันทวยแบบรูปหงส์ ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 275 คันทวยทรงนาค ที่วัดมังคราม
อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 276 คันทวยทรงนาค ที่วัดศรีอริยवास
อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 277 คันทวยรูปเศียรนาค ที่วัดโนนท่าราชภูร์คงคา อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 278 คันทวยรูปเศียรนาค ที่วัดโนนสะอาด อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

คันทวยรูปหงส์แบบวัดสุภาवास อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี เป็นแบบพิเศษแตกต่างจากวัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่ทำเป็นตัวหงส์แบบเต็มตัว ซึ่งพบรูปแบบหงส์เต็มตัวของกลุ่มช่างกาฬสินธุ์เช่นเดียวกัน ที่วัดบึงบ้านเสียว อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ดังนั้น ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี ไม่พบรูปแบบที่คล้ายกับที่ได้ในจังหวัดกาฬสินธุ์ เข้าใจว่าช่างรับแบบอิทธิพลจากกลุ่มช่างมหาสารคาม เพราะปรากฏรูปแบบดังกล่าวก่อนหน้านั้น พ.ศ.2500 ที่วัดบูรพา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม¹⁶ (ภาพที่ 279) คันทวยทรงนาค พบโดยทั่วไปเช่นกันในจังหวัดช่างกาฬสินธุ์ เช่นที่วัดชัยสุนทร, วัดประชานิยมและวัดหนองแวงดง อำเภอเมือง เป็นต้น (ภาพที่ 280) รวมถึงแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และกรมการศาสนาได้ออกแบบคันทวยเป็นทรงนาคเช่นกัน (ภาพที่ 281)

ส่วนคันทวย เคียงเป็นนาคไม่ปรากฏพบในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ เชื่อว่าช่างคงได้รับรูปแบบจากคันทวยดั้งเดิมของสิมที่สร้างก่อน พ.ศ. 2483 เช่นที่วัดพระแท่น พิบูลย์รักษ์ วัดสุริยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 282) และคันทวยรูปแบบพิเศษที่วัดอุดมหารธรรม เป็นฝีมือของช่างที่ไม่มีระเบียบแบบแผนหรือฝีมือความคิดไม่ถึงขั้น ความที่เข้าใจเป็นลูกมือช่าง (ภาพที่ 283)

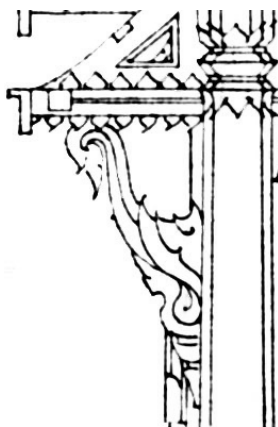

ภาพที่ 279 คันทวยรูปหงส์ ต้นแบบจากกลุ่มช่างมหาสารคาม ที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 280 คันทวยทรงนาคพบกันโดยทั่วไปในจังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอย่างที่วัดหนองแวงดง อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

¹⁶ ดูรายละเอียดในหน้า 178 ส่วนกลาง งานช่างกลุ่มมหาสารคาม

ภาพที่ 281 ตัวอย่างแบบคันทวยทรงนาค ในแบบอุโบสถมาตรฐาน พ.ศ. 2483
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศิลปกรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจช. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

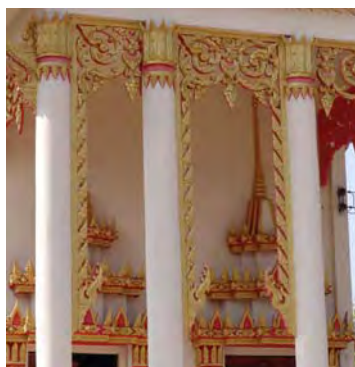

ภาพที่ 282 คันทวยเศียรนาคที่วัดสุริยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 283 รูปแบบพิเศษของช่างพื้นถิ่น ที่วัดอุดมหารรณ์ อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี

ประเด็นสุดท้ายในส่วนกลางของช่างภาพลัทธิ คือ สหรัย รวงผึ้ง มีการประดับทุกวัดในกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด โครงสร้างของอุโบสถเป็นเงื่อนไขในการถ่ายทอดรูปแบบสหรัย รวงผึ้ง กล่าวคือ กลุ่มที่มีชื่อประธานพาดบนเสาหอน 4 ต้น ระยะความยาวของสหรัยมีขนาดเท่ากันเสมอ เช่น วัดอุดมมงคล อำเภอไชยวาน, วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง และวัดมงคลาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 284) ส่วนโครงสร้างที่มีชื่อเอกพาดบนเสาหอนคู่ใน ปลายจบของสหรัยจะเลื่อมกันเล็กน้อยตามโครงสร้างจังหวะของเสา (ภาพที่ 285) อนึ่งปลายจบของสหรัยมีรูปแบบมากมาย เช่น แบบเศียรนาค แบบทรงนาค แบบกระหนก ซึ่งพบเห็นได้โดยทั่วไปไม่ซ้ำแบบกัน ประเด็นที่น่าสนใจคือปลายจบแบบนางเงือกพนม ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เปรียบเทียบรูปแบบ (ภาพที่ 286) ในจังหวัดกาฬสินธุ์พบแบบที่คล้ายกันและมีอายุมากกว่าวัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เช่น วัดพุทธนิมิต, วัดบึงบ้านเสียว, วัดสุทธธรรมาและวัดสว่างโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 287, 288) เข้าใจว่าเป็นรสนิยมของช่างภาพลัทธิ ในการสร้างสรรค์ตามแบบที่กล่าวมา

ภาพที่ 284 แสดงการประดับสหรัยที่ปลายจบเหมือนกันในโครงสร้างชื่อประธานพาดบนหัวเสา ตัวอย่างที่วัดมงคลาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 285 แสดงการประดับสหรัยในระบบโครงสร้างเสาเอกพาดบนหัวเสา ตัวอย่างที่วัดศรีมหาธาตุ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 286 ปลายจบสำหรับรายรูปนางเงือก ที่วัดมณีวรรณ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 287 รูปแบบปลายจบลักษณะร่วมแบบเดียวกับกลุ่มฝีมือช่างกาฬสินธุ์ ที่วัดสุทธรรมา อำเภอมือ่ง จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 288 รูปแบบปลายจบลักษณะร่วมแบบเดียวกับกลุ่มฝีมือช่างกาฬสินธุ์ ที่วัดโนนทัน อำเภอมือ่ง จังหวัดกาฬสินธุ์

ส่วนบน

ก่อนการศึกษาองค์ประกอบของส่วนบนอุโบสถ ขอทำความเข้าใจเรื่องการซ้อนชั้นและดับของหลังคา รวมถึงข้อฟ้า หลังคาซ้อนชั้นไม่ว่าแบบ 2 หรือ 3 ชั้น การก่อสร้างย่อมขึ้นอยู่กับกำลังปัจจัยศรัทธาในการก่อสร้างของแต่ละวัด ดังนั้นเมื่อมีกำลังเยอะรูปแบบการซ้อนชั้นหลังคา รวมข้อฟ้าจึงแปรเปลี่ยนตามกำลังเงื่อนไขดังกล่าวด้วยเช่นกัน ขณะที่ข้อฟ้าจะมีอยู่ 2 ประเภท คือข้อฟ้าแบบปากครุฑและข้อฟ้าแบบปากหงส์¹⁷ หากพบการประดับกลางสันหลังคาโบสถ์ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการย้อนกลับไปใช้รูปแบบดั้งเดิมในอดีตที่ชาวอีสานเรียกว่า “ข้อฟ้า” ตรงกับ ข้อฟ้าของภาคกลางแต่เป็นคนละตัว ข้อฟ้าภาคกลางอีสานเรียก “โหง่”¹⁸ (ภาพที่ 289, 290)

องค์ประกอบด้านหน้าอุโบสถของกลุ่มช่างกาฬสินธุ์ ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี พบรูปแบบเฉพาะร่วม 2 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มที่ใช้ชื่อประธานพาดลงบนเสาดาน¹⁹ และกลุ่มชื่อเอกพาดบนเสาดานคู่ใน²⁰ แบบเดียวกับวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กลุ่มรูปแบบที่ใช้ชื่อประธานพาดบนเสาดาน ยังมีรายละเอียดในการใช้งาน โดยเพิ่มชื่อโทอีกชั้น กล่าวคือ โดยทั่วไปโครงสร้างแบบชื่อประธานพาดกับเสาดาน จะถูกแบ่งกรอบหน้าบันด้วยชื่อเอก ซึ่งเป็นตำแหน่งกระจิงฐานพระ ส่วนการเพิ่มชื่อโทอีกชั้น คือการแบ่งที่ว่างของจั่วบนอีกครั้ง จึงทำให้กรอบจั่วถูกแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน

ภาพที่ 289 บริเวณกลางสันหลังคาอีสานเรียก “ข้อฟ้า”
ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ
จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 290 “โหง่” อีสาน ข้อฟ้าภาคกลาง
ตัวอย่างที่วัดสุภาवास
อำเภอบ้านผือ
จังหวัดอุดรธานี

¹⁷ สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2548), 84.

¹⁸ อ่านรายละเอียดได้ใน สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย, 77.

¹⁹ ดูความหมายในภาคผนวก ก.

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

กลุ่มที่ซื้อประธานพาดบนเสาหอน พบที่วัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง, วัดป่าศรีคุณาราม, วัดมงคลาราม อำเภอกู่แก้ว และวัดศรีอริยवास อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี เฉพาะที่วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอกู่แก้ว ประดับปูนปั้นเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ²¹ ที่เหลือล้วนประดับลวดลายไม่ซ้ำกัน อนึ่งในการแบ่งพื้นที่หน้าบันโดยใช้ชื่อที่กล่าวมา มักพบโครงสร้างนิยมทำเสาตุ๊กตา เป็นเสาหลอกเสมอ ทั้งนี้บริเวณที่ว่างด้านซ้ายและขวากลายเป็นพื้นที่ของช่องอดูปีกนกโดยอัตโนมัติ (ภาพที่ 291) รวมถึงด้านหลังคามักมี 2 ตับเช่นเดียวกัน

กลุ่มที่ซื้อประธานพาดบนเสาหอนเพิ่มชื่อโทกระจันฐานพระ ในกลุ่มนี้มักนิยมการแบ่งช่องว่างโดยใช้เสาตุ๊กตาหลอกเช่นเดียวกันทำให้มีช่องเพิ่มขึ้นอีก เพื่อประโยชน์ในการประดับตกแต่งเรื่องราว รวมถึงลวดลายต่างๆ รูปแบบดังกล่าวพบที่วัดใต้โพธิ์คำ, วัดบ้านเมย, วัดชัยสุนทร, วัดหนองแวงดง, วัดบึงบ้านเสียวและวัดสุทธธรรมาราม อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 292)

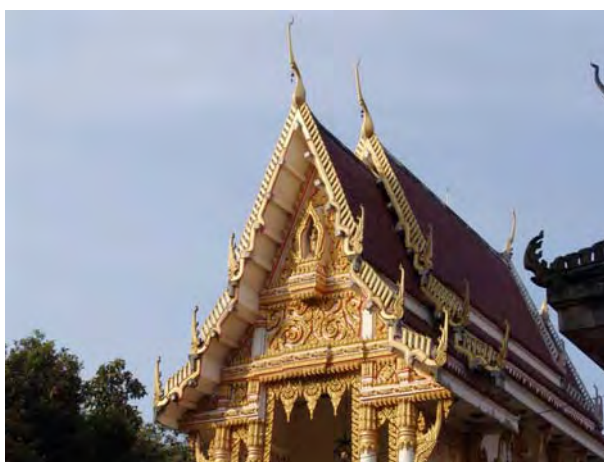
ภาพที่ 291 การประดับนารายณ์ทรงครุฑที่กรอบหน้าบัน วัดป่าศรีคุณาราม อำเภอกู่แก้ว จังหวัดอุดรธานี โครงสร้างเสาตุ๊กตาหลอกและด้านข้างช่องอดูปีกนก

ภาพที่ 292 ชื่อประธานพาดเสาหอนเพิ่มชื่อโทกระจันฐานพระ เพื่อประโยชน์ในการประดับตกแต่ง เรื่องราวรวมถึงลวดลายต่างๆ ตัวอย่างที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

²¹ เป็นคติเกี่ยวกับการสร้างอุโบสถ โดยพระมหากษัตริย์ เปรียบเทียบในลุ่มช่างภาคกลาง

กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ใช้ชื่อเอกพาดบนเสาหาคูโน (เสาร่วมใน) กรอบหน้าบันด้านบน ถูกแบ่งด้วยชื่อโทในตำแหน่งกระจันทน์พระดังเดิม ผลของการแบ่งทำให้เกิดดับของหลังคาเป็น 3 ดับ โดยทันที ในขณะที่ด้านข้างเป็นพื้นที่ของช่องอูดปีกนกและชั้นล่างสุดจะเป็นช่องอูดปลายเต้า กลุ่มดังกล่าวพบที่วัดโนนสะอาด, วัดศรีมหาธาตุ หนองหาน, วัดโนนท่าราษฎรคงคา และวัดมณีวรรณ กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 293) จากการตั้งข้อสังเกต กรอบหน้าบันจั่วบริเวณกระจันทน์พระนิยมเจาะช่องทำเป็นซุ้มเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป (ภาพที่ 294) ขณะที่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ไม่พบรูปแบบการเจาะช่องดังกล่าว ถือว่าเป็นเทคนิคทางเชิงช่างของกลุ่มภายนอก จึงขอละไว้โดยจะกล่าวถึงอีกครั้งภายหลังเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มช่างจังหวัดอื่นๆในลำดับต่อไป

ภาพที่ 293 กรอบหน้าบันด้านบนถูกแบ่งด้วยชื่อโทในตำแหน่งกระจันทน์พระ ผลของการแบ่งทำให้เกิดดับของหลังคาเป็น 3 ดับ ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 294 การเจาะช่องซุ้มประดับพระพุทธรูป อิทธิพลรูปแบบภายนอก ที่ช่างกาฬสินธุ์ได้รับ ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบนเครื่องประกอบที่สำคัญ คือ เครื่องล่ายอง²² ของกลุ่มช่างกาฬสินธุ์ ช่วงระยะแรกพบระบบการใช้เชิงกลอนในการรองรับทางหงส์ของวัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ และวัดศิริชัยเจริญ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นการใช้แปหัวเสาแทนการใช้เชิงกลอน สะพานหนูและตีนผี ส่วนกลุ่มหลังพบการใช้เชิงกลอนในการรองรับทางหงส์ ซึ่งรูปแบบของเชิงกลอนถูกบังคับด้วยเทคนิควัสดุในการก่อสร้าง จึงปรากฏเป็นรูปแบบดังภาพ (ภาพที่ 295) จากการสังเกตพบว่าเชิงกลอนดับที่ 2 และ 3 มีแปเพิ่มขึ้นต่อจากแปวงเสมอ (ภาพที่ 296) ซึ่งรูปแบบของช่างในจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้พบรูปแบบดังกล่าวเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามในส่วนของแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ไม่มีการเพิ่มแปในตำแหน่งที่กล่าวรวมถึงแบบจากกรมการศาสนา อาจเป็นเทคนิคทางเชิงช่างที่แก้ปัญหาในการทำงานหรือเป็นการสืบทอดรูปแบบจากแหล่งอื่น

ภาพที่ 295 การใช้แปหัวเสาแทนการใช้เชิงกลอน สะพานหนูและตีนผี ตัวอย่างที่วัดสุภาवास อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 296 เชิงกลอนดับที่ 2 และ 3 นั้น มีแปเพิ่มขึ้นต่อจากแปวงเสมอ ตัวอย่างที่วัดบึงบ้านเสียว อำเภอมือ จังหวัดกาฬสินธุ์

²² ดูความหมายในภาคผนวก ก.

2. กลุ่มรูปแบบช่างมหาสารคาม

พื้นเพเดิมของกลุ่มคนในจังหวัดมหาสารคาม มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด ช่วงปลายรัชกาลที่ 4 หนีความแห้งแล้งเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกิน²³ ชุมชนดั้งเดิมของจังหวัดมหาสารคาม ย่อมรับรูปแบบตลอดจนเทคนิควิธีการในการก่อสร้างที่เหมือนกับช่างในจังหวัดร้อยเอ็ด มีรายละเอียดดังนี้

รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดมหาสารคาม

หลักฐานเกี่ยวกับรูปแบบสิมโปรง พบน้อยมากเมื่อเทียบกับทุกจังหวัดในขอบเขตงานวิจัย แต่ขณะเดียวกันได้พบจำนวนสิมแบบก่อผนังทึบมากกว่า เมื่อรวมกับกลุ่มฝีมือช่างญวนเข้าด้วยกัน เริ่มที่สิมโปรงวัดบ้านโค อำเภอมือ และวัดบ้านค้อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นสิมเปิดโล่ง ด้านข้างก่อผนังแบบลดหลั่นชั้นบันได ทั้ง 2 วัด มีรูปแบบเหมือนกับวัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 297) อีกตัวอย่างที่เปิดผนังโล่งทั้ง 4 ด้าน ที่วัดหัวหนอง อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 298)

ส่วนล่าง สิมวางในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้า มีหลังคาปีกนกคลุมพื้นที่อีกชั้น ฐานเทพื้นเรียบเดินได้รอบบริเวณส่วนหลังคาปีกนก

ส่วนกลาง ก่อกำแพงสูงพอประมาณ เป็นเขตสังฆกรรม มีบันไดทางขึ้น 2 ชั้น ด้านหน้ามุมขวา โครงสร้างทั้งหมดถูกรองรับด้วยเสาไม้กลม

ส่วนบน หลังคาทรงจั่วโครงสร้างไม้ เป็นแบบพื้นถิ่นบ่งบอกถึงความเรียบง่าย อาจเข้าใจได้ อีกว่าเป็นต้นแบบของสิมโปรงไม่ก่อผนังให้กับวัดอื่นๆ รวมทั้งสิมโปรงที่จังหวัดอุดรธานีด้วยเช่นกัน ตัวอย่างที่วัดศรีชะเกษ วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น (ภาพที่ 299) ส่วนสร้างชั้นภายในหลัง

กลุ่มรูปแบบก่อผนังทึบแบบช่างชุมชนพื้นถิ่น ตัวอย่างเช่นที่วัดเจริญผล, วัดมหาผล, วัดสุวรรณาวาส อำเภอกันทรวิชัย, วัดบ้านดอน อำเภอนาคู, วัดศรีอภัย และวัดท่าสองคอน อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น ยกตัวอย่างที่วัดท่าสองคอน (ภาพที่ 300)

ส่วนล่าง สิมวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมพื้นผ้ามีบันไดทางขึ้นด้านหน้า ฐานก่อเป็นบัวคว่ำบัวหงายต่อด้วยเส้นลวดบัว 2 เส้น

ส่วนกลาง ผนังก่อทึบเจาะช่องหน้าต่าง 3 ช่อง ช่องประตู 1 ช่อง

ส่วนบน หลังคาจั่วโครงสร้างแบบใช้ผนังรับน้ำหนัก

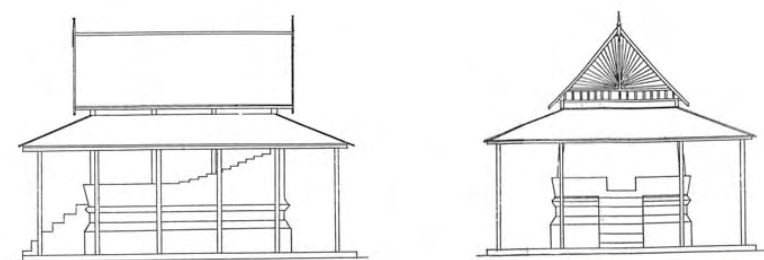
สิมก่อผนังกลุ่มสุดท้ายที่พบคือกลุ่มฝีมือช่างญวน ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ศรี บ้านเชียงยืน อำเภอมือ (ภาพที่ 301)

²³ บุญช่วย อัดถาวร, ประวัติศาสตร์อีสานและเมืองมหาสารคาม (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2506), 64.

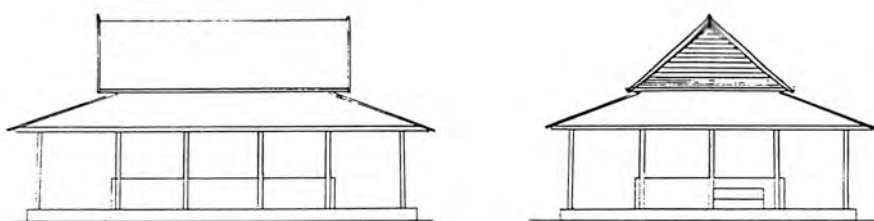
ส่วนล่าง วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้นระเบียงหน้าหลัง ฐานอาคารประดับด้วยเสา

ส่วนกลาง ผนังระเบียงก่อเป็นวงโค้งครึ่งวงกลมด้านข้าง 5 ช่อง ด้านหน้าและหลังอย่างละ 3 ช่อง บริเวณลิมก่อผนังที่บเจาะช่องทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง และเจาะช่องหน้าต่างด้านละ 2 ช่อง เยื้องมาทางด้านหน้า โครงสร้างผนังรับน้ำหนักทั้งหมด

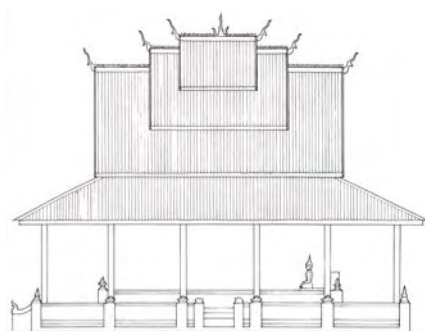
ส่วนบน ทำเป็นจั่วประดับโหงไม่มีนาคสะดุ้ง (ภาพที่ 302)

ภาพที่ 297 แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า สิม วัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “ลิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 113.

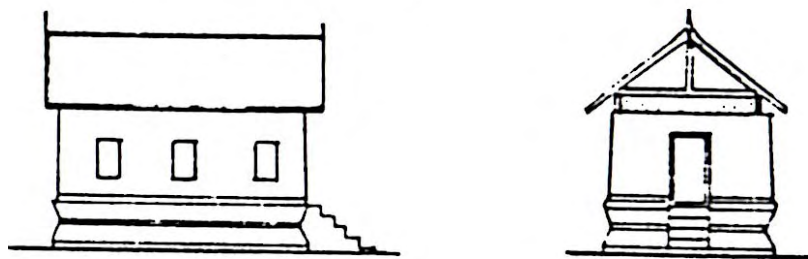

ภาพที่ 298 แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดหัวหนอง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม สิมโป่ง
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “ลิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 135.

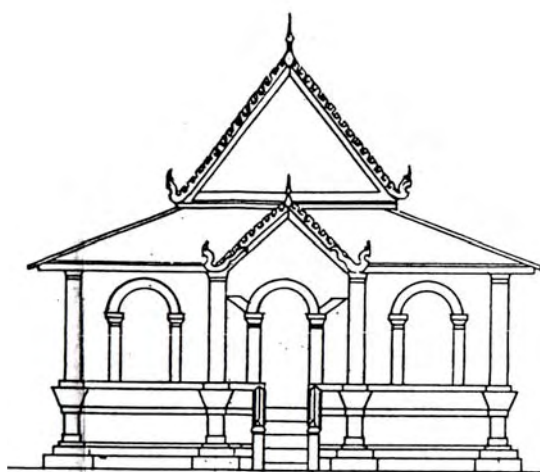

ภาพที่ 299 วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สร้างตามแบบลิมโป่งในจังหวัดมหาสารคาม

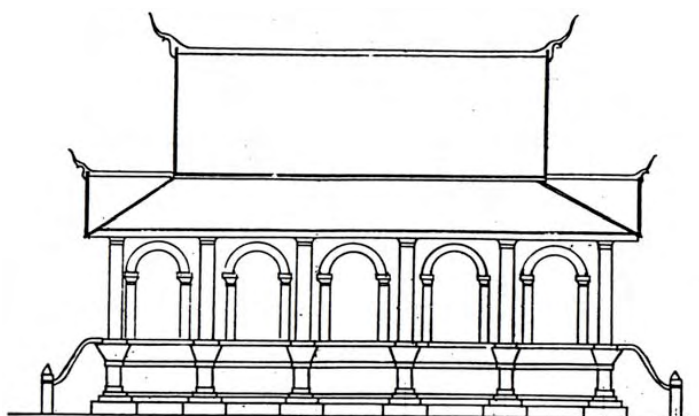
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ลิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 147.

ภาพที่ 300 แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “สืบค้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 280.

ภาพที่ 301 แสดงด้านหน้าวัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “สืบค้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 143.

ภาพที่ 302 แสดงด้านข้างวัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “สืบค้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 143.

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดมหาสารคาม

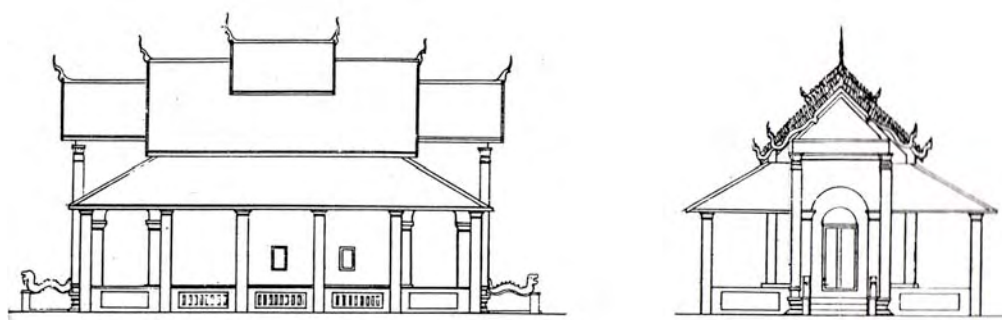
ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทย รูปแบบของสิมในช่วงดังกล่าว ก่อนถูกปรับเปลี่ยนไปใช้แบบมาตรฐานที่ทราบกันดี รูปแบบยังคงเป็นงานก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวนดั้งเดิม รวมถึงบางวัดที่สร้างตามรูปแบบเดิม ได้แก่ วัดกลางกุดรัง ตำบลกุดรัง กิ่งอำเภอกุดรัง และวัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน เป็นต้น ด้านรูปแบบสิมฝีมือช่างญวน ตัวอย่างที่วัดโพธิ์สว่าง อำเภอ กันทรวิชัย และวัดดงน้อย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น (ภาพที่ 303, 304)

ยกตัวอย่างวัดโพธิ์สว่าง อำเภอกันทรวิชัย

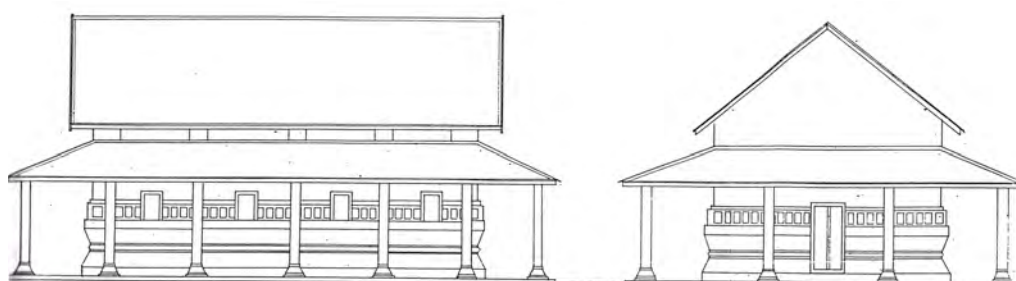
ส่วนล่าง ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเฉลียงเดินได้รอบ ฐานทำเป็นบัวลูกแก้วอกไก่ เจาะช่องสี่เหลี่ยมทางตั้งช่วงเสาที่ 2-3 ที่เฉลียง

ส่วนกลาง มีประตูทางเข้า 1 ช่องทาง ตัวอาคารทำเป็น 3 ช่วงเสา มีหน้าต่าง 2 ช่อง โครงสร้างผนังรับน้ำหนัก เฉพาะเฉลียงรองรับน้ำหนักด้วยเสา

ส่วนบน หลังคาทรงจั่ว

ภาพที่ 303 แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดโพธิ์สว่าง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 140.

ภาพที่ 304 แสดงภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดดงน้อย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 146.

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดมหาสารคาม

ความต่อเนื่องพัฒนาการของลัทธิมอญช่วงหลังสุดท้ายที่วัดสุวรรณาวาส อำเภอกันทรวิชัย เป็นตัวบ่งชี้ถึงผลของชาตินิยมในประเทศไทย ภายหลังทางราชการได้ออกแบบอุโบสถให้ทั่วประเทศได้ใช้กัน อย่างหลบลึกไม่ได้แต่ด้วยความชำนาญที่คุ้นเคยมาก่อนช่วงมหาสารคามได้ผสมผสานเข้ากับรูปแบบภาคกลางจากแบบมาตรฐาน ซึ่งมีจุดสังเกตที่สำคัญเฉพาะหลายประการคือ

ประการแรกโครงสร้างเครื่องบนใช้เป็นเครื่องล่ายอง เช่นมีนาคสะดุ้ง งวงไอยรา หางหงส์ ช่อฟ้า ใบระกา ลวดลายประดับเป็นเทพนม และอรุณเทพบุตร ตลอดจนการใช้แผงแรตามแบบมาตรฐาน ประการที่สอง ใช้ระบบเสาดานเหลี่ยมหักมุมหรือย่อมุมโดยช่องว่างประดับด้วยคูกา ฐานอาคารเป็นฐานสิงห์ ประการที่สามการใช้ซุ้มบันแถลง (ยังไม่พบซุ้มยอดในช่วงเวลานี้) ตัวอย่างเช่นที่วัดดาวดึงษ์ อำเภอกันทรวิชัย วัดสุวรรณาวาส อำเภอกันทรวิชัย (หลังใหม่) วัดมหาชัย, วัดนาควิชัย, วัดโพธิ์ศรี, วัดบูรพาภิราม, วัดอภิลิขิต, วัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส อำเภอเมือง, วัดยางสีสุราช อำเภอยางสีสุราช จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น (ภาพที่ 305, 306)

อย่างไรก็ตามดังที่กล่าวไว้ข้างสารคาม ได้ปรับเปลี่ยนอุโบสถให้เข้ากับทักษะความชำนาญของตัวเองอยู่บ้าง โดยอาศัยโครงสร้างแบบสืบทอดกันมาของช่วงมอญ กล่าวคือทำบริเวณเสาดานด้านหน้าแบบประดับวงโค้งหรือทำเป็นซุ้มก็มี ยกตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 307)

ส่วนล่าง วางในผังสี่เหลี่ยมแบบมีมุขหน้า-หลัง บันไดทางขึ้นด้านข้าง ตามแบบมาตรฐาน ก. บันไดทางขึ้นประดับพลสิงห์ แบบจากภาคกลาง (ภาพที่ 308) ฐานอาคารเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นความคุ้นเคยของช่างในการทำงานก่อนหน้านี้ (ภาพที่ 309)

ส่วนกลาง ซุ้มประตู-หน้าต่าง ออกแบบเป็นชุดเดียวกันคือซุ้มบันแถลง เสาดาน 1 คู่ (ภาพที่ 310) ระหว่างช่องเสาปรับเปลี่ยนจากคูกาเป็นแผงอกลายกระหนกก้านขด คันทวยทรงนาค

ส่วนบน ช่อฟ้าแบบภาคกลาง เครื่องล่ายอง มีนาคสะดุ้ง งวงไอยรา หางหงส์ ช่อฟ้า ใบระกา (ภาพที่ 311) ล้วนเป็นแบบจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483

ภาพที่ 305 วัดบูรพาภิราม อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม
พัฒนาการสืบเนื่องของวงโค้ง
จากช่างญวน

ภาพที่ 306 การใช้เครื่องลายองแบบภาค
กลาง ตัวอย่างที่วัดสวัสดี
ธรรมาวาส อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 307 บริเวณเสาหนาด้านหน้าแบบประดับด้วยซุ้ม ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 308 บันไดทางขึ้นด้านข้าง ตามแบบมาตรฐาน ก. บันไดทางขึ้นประดับพลสิงห์ แบบจากภาค
กลาง ที่วัดบูรพาภิราม อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 309 ฐานอาคารแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ความคุ้นเคยของช่างในการทำงานก่อนหน้านี้
ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 310 ชุ่มหน้าต่าง ออกแบบเป็นชุ่มบันแถลง ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 311 ส่วนบนช่อฟ้าแบบภาคกลาง เครื่องล่ายอง มีนาคสะดุ้ง งวงไอยรา หางหงส์ ช่อฟ้า ใบระกา
ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิราม อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดมหาสารคาม

อุโบสถที่สร้างด้วยช่างฝีมือของจังหวัดมหาสารคาม ยังคงพบอย่างต่อเนื่อง หลังจากกรมการศาสนาเข้ามามีบทบาทควบคุมการก่อสร้างทั้งหมด ซึ่งแบบดังกล่าวมีเสาด้านเป็นเสากลมไม่มีการประดับสาหร่ายรวงผึ้ง เท่ากับสาหร่ายรวงผึ้ง เป็นรูปแบบที่ผ่านโดยตรงจากช่างนำเข้ามาพร้อมกับกรณีของซุ้มยอด หรือรวมถึงรูปแบบอุโบสถจตุรมุขก็เป็นการนำเข้าเช่นกัน โดยการไปถ่ายแบบมาจากกรุงเทพฯ²⁴ อย่างไรก็ตามอุโบสถของช่างมหาสารคาม กลับพบการนิยมทำเสาด้านเหลี่ยมตามแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 มากกว่าที่จะทำตามแบบกรมการศาสนา ตลอดจนส่วนประกอบต่างๆ เช่นที่วัดปัจฉิมทิศ, วัดอุทัยทิศ, วัดศุภาราม, วัดประชานิธิ, อำเภอเมือง, วัดกุฎีรังสุทธาราม อำเภอโนนสะอาด, วัดกลางเชียงยืน อำเภอเชียงยืน และวัดโสมนัสประดิษฐ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น (ภาพที่ 312, 313)

ตัวอย่างวัดศุภาราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ส่วนล่าง ผังแบบมีมุขหน้า-หลัง มีบันไดทางขึ้นทั้ง 2 ทาง

ส่วนกลาง เสาด้านเหลี่ยมย่อมุมประดับรวงผึ้งระหว่างช่องเสา ซุ้มประตูหน้าต่างออกแบบเป็นซุ้มยอดแบบภาคกลาง

ส่วนบนช่อฟ้าทำเป็นแบบภาคกลาง เครื่องบนทำเป็นเครื่องลายองค์มี กว้างไวยรา นางสะดุ้ง หางหงส์ ใบระกา ตามแบบแผนรวมถึงแผงแร เป็นต้น (ภาพที่ 314, 315)

ภาพที่ 312 ตัวอย่างวัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม การรับรูปแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง ช่วง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา

²⁴ สัมภาษณ์ นายทองผันและนางทองปอน จันทวรรณ, หมู่บ้านการเคหะ รอบเมือง ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 4 มกราคม 2551.

ภาพที่ 313 วัดอุทัยทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม แสดงการรับรูปแบบจากภาคกลาง

ภาพที่ 314 เครื่องบนทำเป็นเครื่องลายของมีนาคสะดุ้ง หางหงส์ งวงไอยรา ตามแบบแผนรวมถึงแผแร่
ตัวอย่างวัดศุภาราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

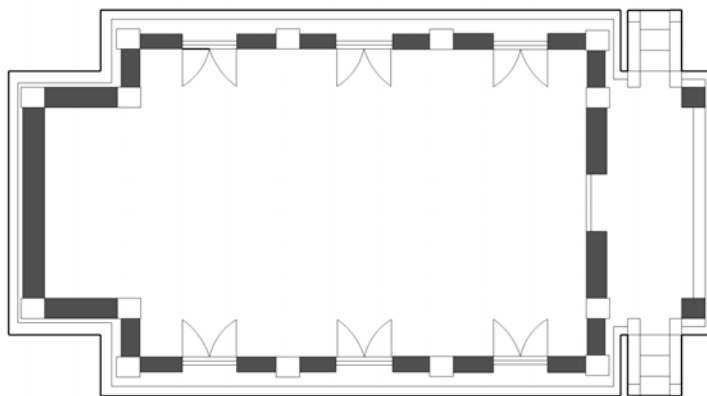

ภาพที่ 315 วัดศุภาราม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผังแบบมีมุขหน้า-หลัง มีบันไดทางขึ้นทั้ง 2 ทาง

กลุ่มงานช่างจังหวัดมหาสารคาม พบอุปสรรคด้วยกันทั้งหมด 6 หลัง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2512-2524 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

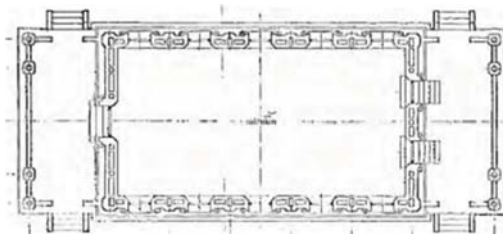
ส่วนล่าง

ผังพื้นพบแบบมีมุขหน้ามุขหลังจำนวน 5 หลัง และพบแบบมีเฉพาะมุขหน้า 1 หลัง ที่วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีบันไดทางขึ้นด้านข้างมุข 2 ทาง (แผนผังที่ 8) อธิบายได้ว่าโดยภาพรวม การสร้างบันไดขึ้นลงทางด้านข้าง ทำตามแบบที่คุ้นเคยของช่างมหาสารคามเอง กล่าวคือ พบกลุ่มสร้างบันไดทางขึ้นด้านข้างที่สร้างโดยช่างสารคาม อย่างช้าที่สุด เมื่อ พ.ศ. 2512 ที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีหลักฐานบันทึกว่าสร้างตามแบบกรมการศาสนาแบบ ค.²⁵ (แผนผังที่ 9, 10 และภาพที่ 316) เมื่อตรวจสอบย้อนขึ้นไปพบว่าแบบมาตรฐานแบบ ก. พ.ศ. 2483 ได้ออกแบบบันไดทางขึ้นด้านข้างเช่นกัน ดังนั้นที่วัดปัจฉิมทิศ มีเฉพาะมุขหน้าอาจด้วยเงื่อนไขของปัจจัยหรืออย่างใดอย่างหนึ่งในการก่อสร้าง จำเป็นต้องตัดส่วนมุขหลังออก และถือว่าการทำบันไดทางขึ้นด้านข้างเป็นที่นิยมสร้างกันมาก่อนในกลุ่มช่างมหาสารคามโดยทั่วไป ตั้งแต่หลังพ.ศ. 2483 เป็นต้นมา เช่นที่วัดบูรพาภิราม, วัดอภิสิริ และวัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น ส่วนอุปสรรคแบบที่มีมุขหน้า-หลังบันไดทางขึ้นอยู่ด้านหน้า (ภาพที่ 316) ถือเป็นแบบทั่วไปที่เห็นตามแบบมาตรฐานและแบบของกรมการศาสนา

แผนผังที่ 8 ผังวัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีบันไดทางขึ้นทางด้านข้างประดับด้วยพลสังห์

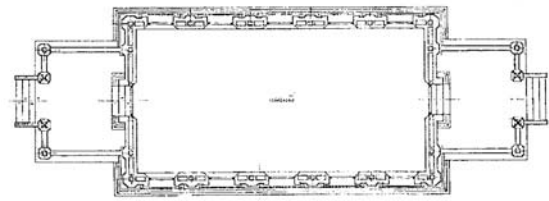
²⁵ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 11 (กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2535) ขอขยบายความแบบ ค. ในกรมการศาสนา ปกติแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 กำหนดเป็น แบบ ก. ข. และ ค. ดังนั้นแบบกรมการศาสนาใช้แบบ (๐๑๐๑) (๐๑๐๒) และแบบ (๐๑๐๓) เข้าใจว่าผู้ให้ข้อมูลผิดพลาดในการกำหนดแบบ

แผนผังที่ 9 ผังแบบมาตรฐานแบบ ก.

พ.ศ. 2483

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ.
2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจช. (4)
ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

แผนผังที่ 10 ผังแบบมาตรฐานแบบ ค.

พ.ศ. 2483

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ.
2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจช. (4)
ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 316 ผังแบบมาตรฐานแบบ ก. และแบบ ค. พ.ศ. 2483 และภาพวัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม ที่สร้างตามแบบ ค.

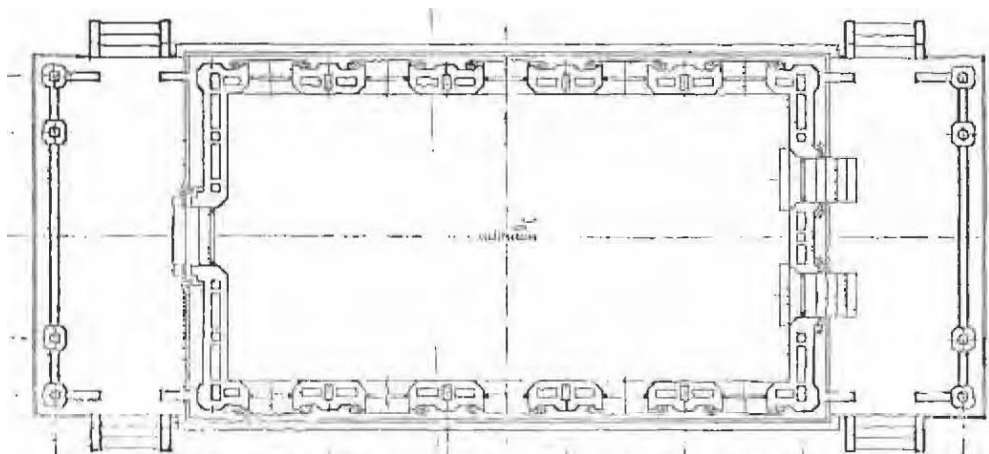
ภาพที่ 317 ตัวอย่างวัดที่นิยมสร้างกันได้ขึ้นทางด้านข้างมุข ตั้งแต่หลังพ.ศ. 2483 เป็นต้นมา
เช่นที่ วัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

รวบับันได ในกลุ่มงานช่างสารคามพบการทำพลสังข์และรวบับันไดประดับรูปนาคในเขตจังหวัดอุดรธานี โดยภาพรวมวัดที่มีบันไดทางขึ้นด้านข้าง พบการทำพลสังข์บันไดทางขึ้นทุกวัด เช่น วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี และวัดศรีชมชื่น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 318) รูปแบบดังกล่าวอธิบายได้ว่า รับจากแบบมาตรฐานของทางราชการในการก่อสร้าง พ.ศ. 2483 มีการออกแบบพลสังข์ที่บันไดทางขึ้นก่อนหน้านั้นในแบบ ก. (แผนผังที่ 11) ตัวอย่างวัดถูกสร้างโดยกลุ่มช่างในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม เช่นที่วัดบูรพาภิรมย์, วัดอภิสิทธิ์และวัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ดังนั้นรูปแบบดังกล่าวเข้าใจว่าไม่เกี่ยวข้องกับแบบของกรมการศาสนา ถือเป็นข้อสนับสนุนที่ชัดเจนอีกครั้งที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามได้สร้างตามแบบ ค. พ.ศ. 2512 ขัดแย้งกับหลักฐานทางรูปแบบของกรมการศาสนา (แผนผังที่ 12) ซึ่งสร้างหลังจากแบบมาตรฐานได้ออกมาซึ่งอยู่ในความควบคุมของกรมการศาสนาเรื่อยมายังปรากฏพบการทำพลสังข์ประดับที่บันไดทางขึ้นเช่นเคย รวมถึงที่วัดอุทัยทิศ (2517) วัดประชาบารุง (2519) อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม แสดงถึงพัฒนาการในการทำพลสังข์ประดับได้เป็นอย่างดีของช่างมหาสารคาม (ภาพที่ 319)

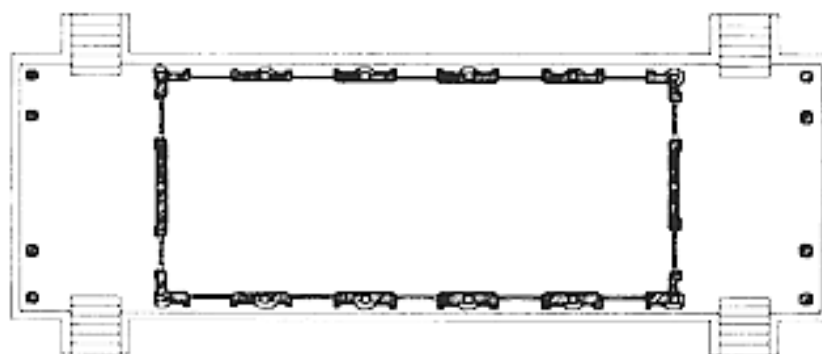
ส่วนที่ประดับด้วยนาคบนรวบับันได อาจกล่าวได้ว่าช่างมหาสารคามไม่นิยมทำรูปประดับพญานาคบนรวบับันได ด้วยเหตุพบเฉพาะการสร้างพลสังข์ประดับด้วยหัวเม็ดที่เสามากกว่า ถือเป็นรสนิยมอีกรูปแบบของกลุ่มช่างมหาสารคาม คือ การประดับสิ่งหนึ่งด้านหน้ารวบับันไดทางขึ้น พบโดยรวมทุกวัด ในเขตจังหวัดอุดรธานี เช่น วัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี, วัดอัมพวัน อำเภอเมืองและวัดศรีสะอาด อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 320) ในจังหวัดมหาสารคาม พบที่วัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส, วัดปัจฉิมทิศ, และวัดประชาบารุง อำเภอเมือง (ภาพที่ 321) รวมถึงในจังหวัดร้อยเอ็ดพบกลุ่มช่างสารคาม ที่วัดอุทัยทิศ อำเภอเมือง ทำฝักรวบับันได รวมถึงสิ่งประดับด้านหน้าตามแบบดั้งเดิม (ภาพที่ 322) การประดับสิ่งหนึ่งด้านหน้าจึงน่าจะเป็นต้นแบบจากภายนอก ด้วยเคยปรากฏรูปแบบมาก่อนหน้านั้นแล้วที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ เป็นต้น

ภาพที่ 318 การทำรวบับันไดพลสังข์ ที่วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

แผนผังที่ 11 ผังพื้นแบบ ก. ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ทำบันไดขึ้นด้านข้างมุข
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

แผนผังที่ 12 ผังพื้นแบบ (๐๑๐๓) ของกรมการศาสนา เข้าใจว่าวัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือง
จังหวัดมหาสารคาม สร้างตามแบบดังกล่าวมากกว่าแบบมาตรฐาน ก. พ.ศ. 2483
ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราง, 2522), 27.

ภาพที่ 319 การทำพลสังห์ประดับที่บันไดทางขึ้นของช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดอุทัยทิศ
อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 320 รสนิยมของช่างมหาสารคามนิยมประดับสิ่งหนึ่ง ทางขึ้นบันได พบโดยรวมทุกวัด ในเขต จังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างที่วัดสว่างโพนาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 321 การประดับสิ่งหนึ่งหน้าบันได เป็นแบบฉบับของช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 322 ตัวอย่างวัดที่สร้างด้วยช่างมหาสารคาม ที่วัดอุทัยทิศ อำเภอมือเมืองร้อยเอ็ด พบรสนิยมการประดับรูปสัตว์ทางด้านหน้าบันได

รายละเอียดในส่วนล่างเรื่องสุดท้ายของช่างมหาสารคาม คือ ฐานอาคารรองรับมุขหน้า โดยภาพรวมทั้งหมดเป็นฐานปัทม์ ถือเป็นพื้นฐานที่ช่างมีความคุ้นเคย ซึ่งไม่มีความซับซ้อนในการก่อสร้างมากนัก ขณะเดียวกันพบการประดับฐานอาคารด้วยฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดอัมพวัน อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 323) เป็นรูปแบบจากภาคกลางถึงแม่ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2843 และกรมการศาสนาไม่ปรากฏ อาจเชื่อได้ว่าฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ย่อมเป็นไปได้ที่ช่างเคยช่างเคยผ่านตาหรือเคยสร้างมาก่อนหน้านั้น และไม่พบฐานดังกล่าวเช่นกัน ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

ดังนั้นฐานปัทม์จึงถือเป็นรูปแบบเฉพาะร่วม ที่ช่างมหาสารคามนิยมทำโดยภาพรวมทั่วไป ทั้งในและพื้นที่ต่างจังหวัด (ภาพที่ 324)

ภาพที่ 323 ตัวอย่างบริเวณฐานมุขด้านหน้า ที่นิยมทำเป็นฐานปัทม์ ของกลุ่มช่างมหาสารคาม
ตัวอย่างที่วัดศิรินทรवास อำเภอนโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 324 หลักฐานการบ่งถึงรสนิยมของช่างสารคามที่นิยมทำมุขหน้าเป็นฐานปัทม์
ตัวอย่างเช่นที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม

ส่วนกลาง

ซุ้มประตู-หน้า ต่างนิยมทำซุ้มบันแถลงและซุ้มยอด ในจำนวนเท่ากันจากกลุ่มตัวอย่าง เริ่มที่รูปแบบซุ้มบันแถลง ที่จังหวัดมหาสารคามพบการทำอย่างช้าสุดคือพ.ศ. 2508 ซึ่งก่อนหน้านี้มนิยมทำซุ้มบันแถลงทั้งหมด เช่นที่ วัดบูรพาภิรมย์, วัดอภิลิขิต์และวัดสวัสด์ศรีธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 325) ขณะที่ซุ้มได้ผ่านการออกแบบไว้แล้วในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ทั้ง 3 แบบ การสืบทอดรูปแบบซุ้มบันแถลงยังคงปรากฏในช่วงหลังจากกรมการศาสนาเข้ามารับช่วง จึงถือว่าซุ้มบันแถลงเป็นต้นแบบจากภาคกลาง ตัวอย่างเช่นที่ วัดประชาบำรุง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และที่จังหวัดร้อยเอ็ด วัดอุทัยทิศ อำเภอเมืองเป็นต้น (ภาพที่ 326)

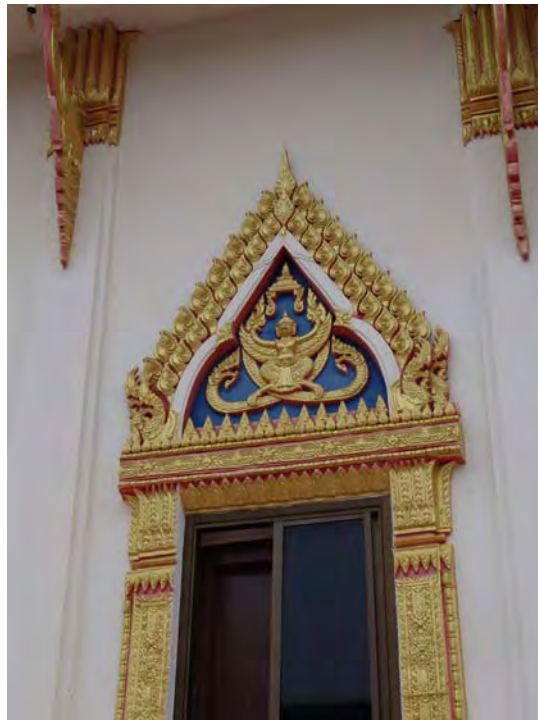
รูปแบบเฉพาะซุ้มบันแถลงของกลุ่มช่างมหาสารคาม นิยมทำซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น เริ่มจากกรอบซุ้ม ต่อด้วยกรอบลายชั้นที่หนึ่งและสองตามลำดับ ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิรมย์, วัดอภิลิขิต์และวัดสวัสด์ศรีธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 327) ซุ้มบันแถลงที่สร้างในจังหวัดอุดรธานีกลับพบรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกัน แสดงถึงช่างเริ่มมีความคิดเพื่อสร้างสิ่งที่แตกต่างจากต้นแบบเดิม อธิบายได้จากรูปแบบที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม บันที่กว่าใช้แบบมาตรฐานจากกรมการศาสนา แต่จากแบบจากกรมการศาสนาเป็นซุ้มบันแถลง รูปแบบที่ปรากฏกลับพบซุ้มยอดทรงวิมานหรือด้วยปัจจัยในการก่อสร้างย่อมเป็นเงื่อนไขอีกประการที่ทำให้รูปแบบซุ้มแปรเปลี่ยนได้เช่นกัน (ภาพที่ 328)

ภาพที่ 325 ตัวอย่างซุ้มบันแถลงประดับประตูที่วัดสวัสด์ศรีธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 326 วัดประชาบำรุง มหาสารคาม รูปแบบภายหลังจากกรมการศาสนาเข้ามา มี บทบาท เมื่อ พ.ศ. 2510

ภาพที่ 327 รูปแบบเฉพาะซุ้มบันแถลงของกลุ่มช่างภาพสินธุ์ นิยมทำซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น เช่นตัวอย่างที่ วัดอภิสิริ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 328 วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม ที่ใช้แบบมาตรฐานจากกรม ซึ่งแบบจาก กรมการศาสนาเป็นซุ้มบันแถลง แต่รูปแบบที่ปรากฏเป็นซุ้มยอด

ทางด้านซุ้มยอดทรงวิมาน แบบจากภาคกลาง พบที่วัดอัมพวัน อำเภอมือง, วัดศรีชมชื่น อำเภอนองหาน และวัดศรีนทรวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 329) ส่วนที่จังหวัดมหาสารคามพบที่ วัดปัจฉิมทิศและวัดศุภาวาส อำเภอมือง อย่างไรก็ตามรูปแบบลักษณะร่วมที่คล้ายกันคือ นิยมทำซุ้มบันแถลงขนาดใหญ่ 1 ซุ้ม ต่อยอด ต้นแบบจากวัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพฯ²⁶ บนเชิงกลอนชั้นแรกเสมอ เช่นที่วัดอัมพวัน อำเภอมือง (ภาพที่ 330) ถือเป็นรูปแบบภายนอก เริ่มปรากฏในช่วงหลังจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2510 ของกรมการศาสนา ที่ได้ออกแบบไว้

ภาพที่ 329 ซุ้มยอดทรงวิมานแบบจากภาคกลาง พบที่วัดอัมพวัน อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 330 ซุ้มยอดในจังหวัดมหาสารคาม ที่วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือง มีรูปแบบลักษณะร่วมซุ้มบันแถลงขนาดใหญ่ 1 ซุ้ม บนเชิงกลอนชั้นแรก แบบเดียวกับวัดอัมพวัน อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

²⁶ เป็นประเภทยอดมงกุฏ อีกรูปแบบที่ต่อยอดขึ้นไปจากซุ้มบันแถลง เข้าใจว่าเป็นแบบใหม่ริเริ่มระยะแรก ในสันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 129.

เรื่องของการประดับสาหร่ายรวงผึ้ง และคันทวยในรูปแบบช่างมหาสารคาม จากหลักฐานงานประดับช่องว่างระหว่างเสานาน พบกลุ่มที่แบบใช้คูหา ที่วัดศรีนทรवास อำเภอนโนนสะอาดและวัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 331) อย่างไรก็ตามการประดับคูหาเฉพาะที่วัดศรีนทรवास อำเภอนโนนสะอาด มีส่วนประดับสาหร่ายเพิ่มต่อท้ายจากปลายจบของคูหาด้วย ถือว่าเป็นรสนิยมของช่างได้เช่นกัน ทั้งนี้ยังพบหลักฐานที่วัดอุทัยทิศ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ทำแบบดังกล่าวด้วยเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 332) อย่างไรก็ตามรูปแบบกลุ่มที่ทำผนังระหว่างเสานาน ปรากฏรูปแบบเฉพาะที่มีแต่รวงผึ้งในจังหวัดมหาสารคามร่วมด้วย เช่นที่วัดอภิสัทธา, วัดศรีสวัสดิ์ธรรมवास อำเภอเมือง เป็นต้น (ภาพที่ 333) กลุ่มรูปแบบสุดท้าย คือ แบบสาหร่ายรวงผึ้งภาคกลาง ที่วัดอัมพวัน อำเภอเมือง และวัดศรีชมชื่น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 334)

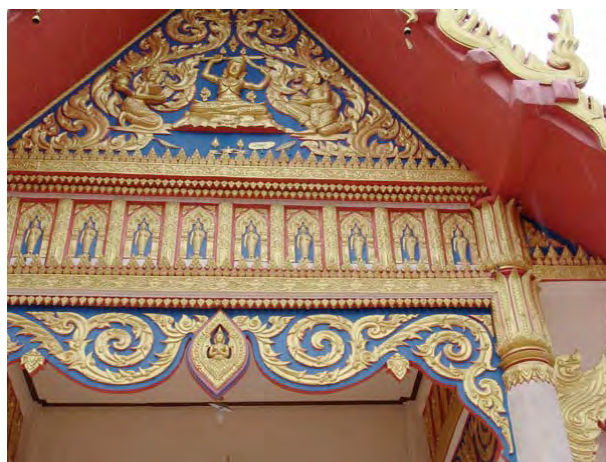
อาจสรุปว่าช่างมหาสารคามทำส่วนประดับ คูหา จากแบบของทางราชการทั้งหมด ในช่วงเวลาจนถึง พ.ศ. 2510 ก่อนที่ปรับเปลี่ยนไปใช้แบบสาหร่ายรวงผึ้งภายหลัง

ภาพที่ 331 ช่องว่างระหว่างเสานานประดับด้วยคูหา ตัวอย่างที่วัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 332 รสนิยมการประดับคูหาของช่างมหาสารคาม ที่วัดอุทัยทิศ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

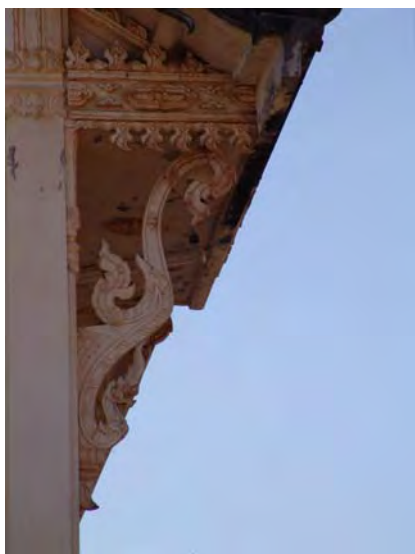

ภาพที่ 333 วัดศรีสวัสดิ์ธรรมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ระหว่างเสาหนานประดับเฉพาะรวงผึ้ง

ภาพที่ 334 กลุ่มรูปแบบแบบสำหรับารวงผึ้งภาคกลาง ที่วัดศรีชมชื่น อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

หลักฐานที่สำคัญอีกประการของส่วนประดับส่วนกลาง คือ คันทวย ในกลุ่มช่างสารคาม พบรูปแบบหลากหลาย เริ่มตั้งแต่คันทวยทรงนาค ที่วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี, วัดศรีสะอาด อำเภอและวัดศิรินทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 335) คันทวยเศียรนาค พบที่วัดศรีชมชื่น อำเภอหนองหาน และวัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 336) รูปแบบสุดท้ายคันทวยรูปหงส์ ที่วัดอัมพวัน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 337)

ภาพที่ 335 ตัวอย่างคันทวยทรงนาค ที่วัดศิรินทราวาส
อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 336 ตัวอย่างคันทวยเศียรนาค
ที่วัดสว่างโยมาลัย
อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 337 คันทวยรูปหงส์ ตัวอย่างที่วัดอัมพวัน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

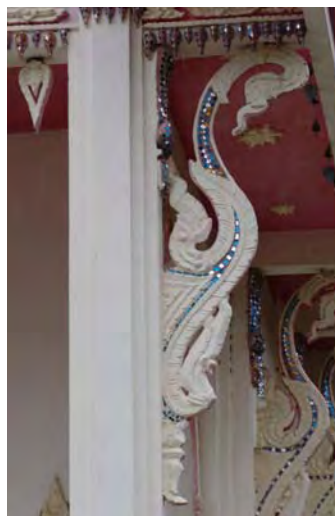
คันทวยในส่วนของรูปแบบจากหลักฐานที่สำคัญอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบเฉพาะของช่างมหาสารคาม คือ คันทวยที่วัดศรีนทรवास อำเภอโนนสะอาด และวัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี โดยภาพรวมส่วนบนติดกับตัวรวมถึงส่วนกลาง มีความโค้งแอ่นและจันทวย รวมถึงขนาดสัดส่วนเหมือนกัน (ภาพที่ 338, 339) ในขณะที่ส่วนล่างติดผนังเฉพาะส่วนหัวที่แตกต่างกัน เช่น ที่วัดศรีนทรवासเป็นทรงเศียรนาค แต่ที่วัดสว่างโยมาลัยเป็นเศียรนาค คันทวยรูปแบบดังกล่าวทำให้เห็นถึงลักษณะร่วมที่มีพัฒนาการทางรูปแบบเฉพาะที่สามารถเป็นตัวกำหนดรูปแบบคันทวยที่เป็นของช่างมหาสารคาม ซึ่งพบหลักฐานในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคามที่ได้ทำรูปแบบคันทวยดังกล่าว ที่วัดศุภาราม อำเภอเมือง (อุโบสถสร้าง พ.ศ. 2500) (ภาพที่ 340)

ภาพที่ 338 รูปแบบเฉพาะของช่างมหาสารคาม
ที่วัดศรีนทรवास อำเภอโนนสะอาด
จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 339 รูปแบบเฉพาะของช่างมหาสารคาม
ที่วัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี
จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 340 การสืบเนื่องของรูปแบบคันทวย ของช่างมหาสารคาม ที่วัดศุภาราม อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม

กลุ่มรูปแบบหงส์ที่วัดอัมพวัน อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นหงส์ที่มีความละเอียดได้สัดส่วน รวมถึงเทคนิคการประดับกระจกสี (ภาพที่ 341) จากหลักฐานดังกล่าวทำให้เชื่อได้ว่ารูปแบบหงส์ฝีมือช่างมหาสารคาม น่าจะได้รับอิทธิพลจากแหล่งอื่นไม่ใช่รสนิยมของช่างโดยตรง กล่าวคือ คันทวยรูปหงส์นิยมทำประดับกันนั้นจะเป็นเพียงแค่รูปหงส์ธรรมดาหรือบางครั้งเพียงเพื่อแสดงลักษณะให้ดูรู้เท่านั้น เช่นที่วัดอุทัยทิศ อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด และที่วัดบูรพา อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 342)

กลุ่มทรงนาคและเศียรนาคพบเห็นได้โดยทั่วไปไม่แสดงถึงลักษณะร่วมที่เป็นแบบเฉพาะของช่างมหาสารคาม

ภาพที่ 341 รูปหงส์ที่วัดอัมพวันอำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นหงส์ที่มีความละเอียดได้สัดส่วน รวมถึงเทคนิคการประดับกระจกสี

ภาพที่ 342 คันทวยรูปหงส์ที่ช่างมหาสารคามนิยมทำประดับ ที่วัดบูรพา อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ส่วนบน

ลักษณะรูปแบบโครงสร้างจากหลักฐานที่ปรากฏโดยรวมแบ่งออกเป็น 2 โครงสร้างใหญ่ๆ คือ โครงสร้างแบบใช้ช่อประธาน และช่อเอก พาดบนเสาหอน อย่างไรก็ตามองค์ประกอบที่ประดับภายในมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ซึ่งใช้เป็นข้อสังเกตได้ดังนี้ กลุ่มรูปแบบโครงสร้างใช้ช่อประธานพาดบนเสาหอนที่วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี และวัดศรีสะอาด อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี องค์ประกอบของกรอบหน้าบันใช้ช่อเอกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน พื้นที่ด้านล่างถูกแบ่งด้วยเสาตุ๊กตาหลอกประดับลวดลาย พื้นที่ด้านข้างเป็นช่องอุดปีกนก พื้นที่จั่วบนทำเป็นลายหน้าชบออกลายกระหนกเปลวกำนด โครงสร้างลักษณะดังกล่าวทำให้ด้านหลังคามี 2 ตับ (ภาพที่ 343) และในขณะเดียวกันในส่วนของการซ้อนหลังคาชั้นที่ 2 หรือ 3 จะมีการเพิ่มดับอีก 1 ตับ รวมเป็น 3 ตับทันที ถือเป็นเทคนิคสนิยมอีกรูปแบบของช่างสารคาม ที่ได้รับรูปแบบจากแบบมาตรฐานแบบ ค. พ.ศ.2483 ซึ่งทำมุลดด้านหน้า อนึ่งพบหลักฐานแสดงถึงความนิยมในการทำรูปแบบดังกล่าวของกลุ่มช่างมหาสารคาม ทั้งนี้ทำให้เห็นพัฒนาการที่สามารถกำหนดได้ว่ารูปแบบโครงสร้างดังกล่าว เกิดขึ้นด้วยฝีมือรสนิยมของช่างเอง ตัวอย่างที่วัดบูรพาภิรมย์, วัดอภิลิขิต, วัดศิริสวัสด์ธรรมาวาสและวัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น (ภาพที่ 344)

ภาพที่ 343 วัดคำมั่ง อำเภอกุมภวาปี
จังหวัดอุดรธานี
องค์ประกอบหน้าบันใช้ช่อเอกแบ่ง
ออกเป็น 2 ส่วน

ภาพที่ 344 รสนิยมของช่างสารคามที่นิยมแบ่ง
หน้าบันออกเป็น 2 ส่วน ตัวอย่างที่
วัดอภิลิขิต อำเภอมือ
จังหวัดมหาสารคาม

ในขณะรูปแบบที่ใช้ชื่อเอกแบ่งพื้นที่ พบความแตกต่างเฉพาะในบริเวณพื้นที่ว่างจากชื่อเอก ซึ่งไม่มีเสาตึกตาหลอก ตัวอย่างที่วัดศรีสะอาด อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 345) กลุ่มช่างมหาสารคามนิยมปล่อยพื้นที่เหมือนวัดศรีสะอาด กลับพบโดยภาพรวมนิยมทำเป็นแผงแร กล่าวได้ว่า ช่วงระยะมีระยะเวลาที่ห่างกันทำให้รูปแบบปรับเปลี่ยนไป อย่างไรก็ตามตำแหน่งดังกล่าว ที่วัดศรีสะอาด อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี ได้พบมีการประดับชื่อวัดในตำแหน่งแผงแรแทน (ภาพที่ 346) โดยทางกลับกันพบแผงแรนิยมทำในรูปแบบที่ใช้ชื่อเอกมากกว่าซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

ภาพที่ 345 รูปแบบใช้ชื่อเอกแบ่งพื้นที่เช่นเดียวกันแตกต่างเฉพาะพื้นที่ว่างจากชื่อเอก ไม่มีเสาคูกลตาหลอกตัวอย่างที่วัดศรีสะอาด อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

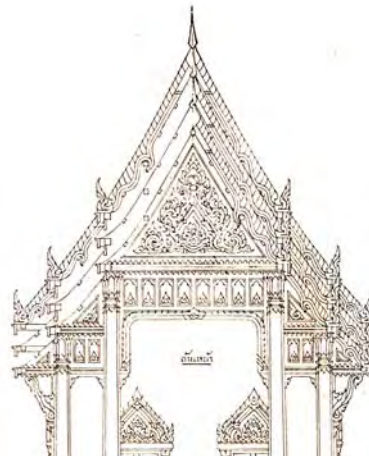
ภาพที่ 346 แผงแรเป็นที่นิยมในกลุ่มช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่วัดอภิสัทธ้ออำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

โครงสร้างแบบช่อเอกพาดบนหัวเสาหันรวมใน มีประเด็นน่าสนใจในลักษณะร่วมที่นิยมในการทำลวดลายกรอบหน้าบันที่วัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 347) เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าโครงสร้างแบบช่อเอกจะมีช่อโทแบ่งครึ่งกรอบหน้าบันออกเป็น 2 ส่วน ตำแหน่งช่อโทเรียกกระจิงฐานพระ ได้ตำแหน่งกระจิงฐานพระจึงเป็นหลักฐานทำให้เห็นความนิยมของช่างมหาสารคาม ในการประดับด้วยแผงแรที่บริเวณดังกล่าว ซึ่งมีต้นแบบจากแบบ ข. จากส่วนกลาง พ.ศ. 2483 ช่วงก่อนการสร้างวัดสว่างโยมาลัย และพบรูปแบบเดียวกัน ก่อนหน้านั้นที่เป็นฝีมือช่างมหาสารคาม ที่วัดอภิสิริ, วัดศิริสวัสดิ์ธรรมवास, วัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคามและวัดที่มีอายุน้อยกว่าวัดสว่างโยมาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี คือวัดศุภาราม อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 348) ที่กล่าวมาล้วนเป็นฝีมือช่างในจังหวัดมหาสารคาม สามารถอธิบายได้ว่าเป็นต้นแบบจากส่วนกลางที่ช่างได้รับจากในช่วงนโยบายชาตินิยมที่ทราบและเข้าใจกันดี จากการตั้งข้อสังเกตพบว่าถึงแม้ไม่ใช่โครงสร้างแบบช่อเอกก็ยังมีประดับด้วยแผงแรเช่นเดิม ในโครงสร้างแบบช่อประธาน ถือเป็นพัฒนาการและรูปแบบเฉพาะของกลุ่มช่างมหาสารคามที่นิยมสร้างในรูปแบบแผงแร เช่นที่วัดอภิสิริ, วัดศิริสวัสดิ์ธรรมवासและวัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น (ภาพที่ 349)

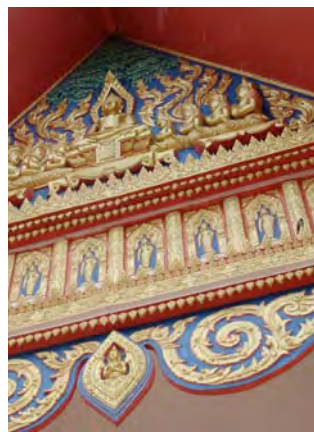
อนึ่งข้อสังเกตอีกกรณีหนึ่งคือมักนิยมประดับเรื่องราวในพุทธประวัติเป็นปูนปั้นแวดล้อมด้วยลวดลายเสมอ โดยภาพรวมยังคงพบการประดับกรอบซุ้มเจาะช่องบนกรอบหน้าบันเช่นเดียวกันในกลุ่มช่างสารคาม (ภาพที่ 350) ส่วนกรอบหน้าบันรูปแบบที่เหลือเป็นการประดับลวดลายที่พบทั่วไป

ภาพที่ 347 โครงสร้างแบบช่อเอกพาดบนหัวเสาหันรวมในรูปแบบที่นิยมในการทำลวดลายประดับแวดล้อม หน้าบันที่วัดสว่างโยมาลัย กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 348 การประดับด้วยแผงแรในแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง พ.ศ.2483 ในแบบ ข.
ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจช. (4) ศธ. 0701.29/1,
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 349 ช่างสารคามนิยมทำโครงสร้างแบบช่ออก แต่ยังมีการประดับด้วยแผงแร เช่นเดียวกัน
ในโครงสร้างแบบช่อประธาน ตัวอย่างที่วัดอภิสิริ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 350 การประดับเรื่องราวในพุทธประวัติ ปูนปั้นแวดล้อมด้วยลวดลาย ในกลุ่มช่างสารคาม
ตัวอย่างที่วัดอุทัยทิศ อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ฝีมือช่างมหาสารคาม

3. กลุ่มรูปแบบช่างสลนคร

เมืองสลนครก่อตัวขึ้นภายหลังจากเสร็จสิ้นสงครามไทยกับญวนในช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 โดยผู้คนอพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐานกระจายเพื่อให้เต็มพื้นที่ กลุ่มชนจึงมีหลากหลายจากผลพวงดังกล่าวก่อกำเนิดเป็นกลุ่มผู้ไท กลุ่มพวกโย้ย เป็นต้น²⁷ อย่างไรก็ตามหลักฐานที่ปรากฏกลับพบรูปแบบฝีมือช่างญวนมากเป็นพิเศษ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

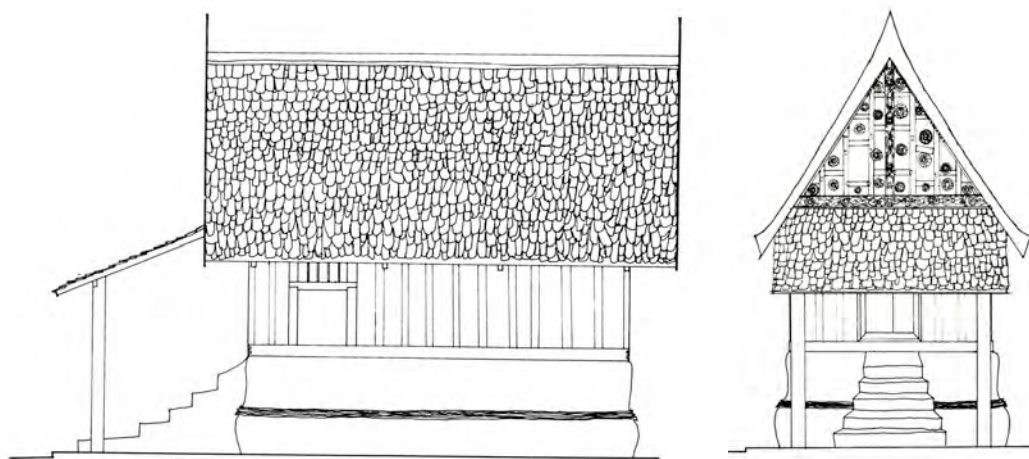
รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดสลนคร

รูปแบบสิมในพื้นที่จังหวัดสลนคร โดยเริ่มตั้งแต่หลังที่มีอายุมากที่สุดเรียงตามลำดับได้แก่ สิมวัดสิทธิบังคม อำเภอพนรณานิคม, วัดด่านคำม่วง อำเภอโคกศรีสุพรรณ, วัดสะพานคำ และวัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอมือง จังหวัดสลนคร ซึ่งวัดด่านคำม่วงเพียงวัดเดียวที่ใช้ช่างพื้นถิ่นในชุมชนเป็นผู้สร้าง²⁸

ส่วนล่าง วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีมุขหน้าหรือระเบียง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า คลุมด้วยเพิง ฐานเป็นการก่อโอบบแบบมนยัดสูงติดผนังติดด้วยไม้ทางตั้ง

ส่วนล่างไม่มีหน้าต่างมีช่องประตูทางเข้า 1 ช่อง โครงสร้างใช้เสารับน้ำหนัก

ส่วนบน แผงหน้าจั่วประดับด้วยกระจกและดอกลอย (ภาพที่ 351) เป็นรูปแบบกระทัดรัด บ่งถึงความเรียบง่าย วัสดุหาได้ตามป่าเขา

ภาพที่ 351 ภาพด้านข้างและด้านหน้า วัดด่านคำม่วง อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสลนคร
ที่มา : ปรับปรุงจาก วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 158-159.

²⁷ ข้อมูลจาก ที่มา : ศูนย์ข้อมูลข่าวสารจังหวัดสลนคร, ประวัติเมืองสลนคร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2552. เข้าถึงได้จาก http://www.sakonnakhon.go.th/Design_Klara3/history.html

²⁸ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 11 (กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2535), 267.

อีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นผลกระทบจากสงครามทำให้ชาวญวนเข้ามาในผืนแผ่นดินไทย ด้วยความ มีทักษะชำนาญคุ้นเคยในเรื่องก่ออิฐถือปูนผนังที่บรรวมถึงไม้ จึงพบรูปแบบของสมิโกอิฐถือปูนฝีมือช่าง ญวนเป็นจำนวนมากในช่วงมิตีเวลาดังกล่าว ขอยกตัวอย่างที่วัดสิทธิบังคม อำเภอพรหมานิคม จังหวัด สกลนคร (ภาพที่ 352)

ส่วนล่าง ตัวสิมวางอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบมีมุขหน้าทางขึ้นด้านหน้าทำราวบันไดเจาะ เป็นช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง มีเสาเหลี่ยมบัวเรียบที่หัวเสาด้านหน้าทางขึ้นเป็นชุดเดียวกับเสาหลอกติดผนัง ฐานทำเป็นบัวลูกแก้ว เริ่มจากเส้นลวดบัว 2 เส้นต่อด้วยบัวคว่ำและหน้ากระดานยัดสูง บริเวณ กึ่งกลางหน้ากระดานทำเป็นบัวลูกแก้ว เนื่องจากหน้ากระดานเป็นบัวหงายและต่อด้วยหน้ากระดาน เรียบ จบด้วยเส้นลวดบัว (ภาพที่ 353) ประเด็นที่สำคัญที่ควรกล่าวในตอนนี คือ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มาจากฝั่งลาว กล่าวคือ ช่างที่สร้างหรือคนในหมู่บ้านเป็นกลุ่มชาวลาวอพยพมาอาศัยในบริเวณดัง กล่าว²⁹ ดังนั้นช่างที่สร้างย่อมรับรูปแบบที่คุ้นเคย

ส่วนกลาง ด้านหน้าทำเป็นเสาหลอกประดับด้วยฐานบัวหน้ากระดานเรียบ ระหว่างช่อง เสาต่อจากบัวหน้ากระดานเรียบทำเป็นวงโค้งระหว่างหัวเสาครึ่งวงกลม ชุ่มประตู-หน้าต่างออกแบบ เป็นชุดชุมเดียวกับวงโค้งระหว่างหัวเสาครึ่งวงกลมด้านหน้าทางขึ้น โครงสร้างอาคารใช้ผนังรับน้ำหนัก

ส่วนบน กรอบหน้าจั่วเขียนภาพหน้าขบระบายสีแวดล้อมด้วยลาย ด้านบนสุดมุมจั่วประดับ ด้วยโหง่เศียรพญานาค (ภาพที่ 354, 355)

ภาพที่ 352 วัดสิทธิบังคม อำเภอพรหมานิคม จังหวัดสกลนคร สิมฝีมือญวนที่อายุเก่าสุด ที่พบจากการสำรวจในเขตอีสาน

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 353 รายละเอียดส่วนฐาน วัดสิทธิบังคม อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 354 ภาพด้านหน้าวัดสิทธิบังคม อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนคร แสดงวงโค้งระหว่างหัวเสาลักษณะเฉพาะของฝีมือช่างญวน

ภาพที่ 355 ลวดลายประดับที่หน้าจั่ว วัดสิทธิบังคม อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนคร

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดสกลนคร

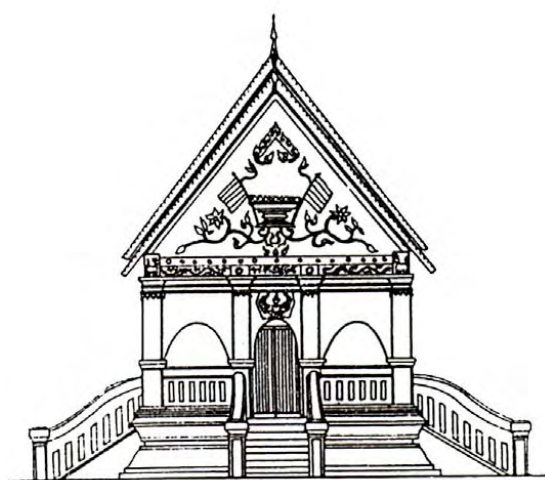
ช่วงภาวะเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย พ.ศ. 2475 คงไม่มีผลกระทบอะไรต่อรูปแบบการสร้างสิมโดยฝีมือช่างญวน หลักฐาน 2 วัด ได้แก่ วัดโพธิ์ศรีจันทร์ และวัดโคกนาดี อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร³⁰ โดยภาพรวมลักษณะเฉพาะร่วมฝีมือช่างญวน ครบถ้วนตั้งแต่

ส่วนล่าง ฐานทำเป็นฐานบัวลูกแก้ว เข้าใจกันดีแล้วมาจากฝั่งลาว

ส่วนกลาง หัวเสา ลูกกรงเจาะช่องวงรีทางตั้ง รวมถึงวงโค้งระหว่างหัวเสา (ภาพที่ 356, 357)

ส่วนบน ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ในตำแหน่งหน้าจั่วของวัดโคกนาดี อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ทำเป็นภาพพานรองรัฐธรรมนูญ ขนาบด้วยธงชาติไทยซ้ายขวา ด้านล่างพานออกลายพันธุ์ไม้ ด้านบนทำเป็นทรงพุ่ม (ภาพที่ 358) เมื่อหลักฐานแสดงถึงเรื่องดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นถึงการร่วมเฉลิมฉลองในการได้รับรัฐธรรมนูญเช่นกัน³¹ ซึ่งเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้น่าคงไม่มีบทบาทมากนักในการจำกัดเรื่องอิสระในการสร้างสรรค์

แต่อย่างไรก็ตามทำให้รู้ว่าบริเวณเขตอีสานตอนบนได้มีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าวเช่นเดียวกัน และยังมีกรอบที่เหมือนกันที่วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่เฉลิมฉลองอีกหลัง³² (ภาพที่ 359)

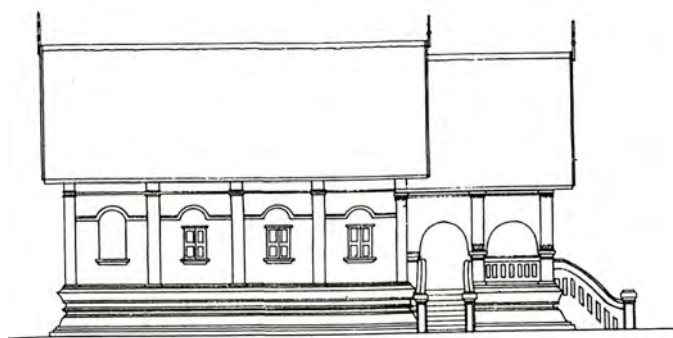

ภาพที่ 356 ภาพด้านหน้าสิมฝีมือช่างญวน วัดโคกนาดี อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร
ที่มา : ปรับปรุงจาก วสันต์ ยอดอม, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 153.

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ ชาตรี ประกิตนันทการ, คณะราษฎร ฉลองรัฐธรรมนูญ : ประวัติศาสตร์การเมือง หลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม “อำนาจ” (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2548), 131.

³² วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 360.

ภาพที่ 357 ภาพด้านหน้าสิมผิมือช่างญวน วัดโคกนาดี อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร
ที่มา : ปรับปรุงจาก วสันต์ ยอดอ้อม, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 153.

ภาพที่ 358 ภาพแสดงพานรัฐธรรมนูญ กรอบหน้าจั่ววัดโคกนาดี อำเภอโคกศรีสุพรรณ
จังหวัดสกลนคร

ที่มา : ปรับปรุงจาก วสันต์ ยอดอ้อม, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 153.

ภาพที่ 359 ภาพพานรัฐธรรมนูญ ที่วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 360.

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดสกลนคร

รูปแบบลัทธิที่ปรากฏในช่วงเวลาถัดไปนี้ ตัวอย่างในจังหวัดสกลนคร เป็นผลกระทบที่สะท้อนถึงการให้ความร่วมมือในยุคชาตินิยมเช่นเดียวกับทุกจังหวัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด ซึ่งการปรับเปลี่ยนทางความคิดย่อมมีผลสะท้อนอันปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในงานช่าง เช่นที่วัดแจ้งสุทธาราม, วัดเวฬุวัน, วัดโพธิ์ธาราม และวัดสว่างภูมิพล อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เป็นต้น (ภาพที่ 360, 361) กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดสร้างตามแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 อย่างไรก็ตามพบส่วนประกอบที่บ่งถึงความต่อเนื่องการสืบทอดในสิ่งที่คุ้นเคยทำมาก่อนเช่นกัน ที่ส่วนล่าง ส่วนกลางหรือส่วนบน ย่อมแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของช่างสกลนคร อนึ่งยังคงพบแบบฝีมือช่างญวนเช่นเดียวกัน อาทิเช่นที่วัดพระธาตุศรีมิ่งมล อำเภวาริชภูมิ และวัดกลางพระแก้ว อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

ขอยกตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นฝีมือช่างญวนควบคุมการก่อสร้าง³³ (ภาพที่ 362)

ส่วนล่าง อุโบสถวางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบมีมุขหน้าบันใดทางขึ้นด้านข้าง ผังดังกล่าวเทียบกับแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 เข้าใจว่าด้วยเงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่งจึงตัดมุขหลังออก เนื่องจากส่วนประกอบหลายๆ อย่าง เช่นฐานอาคารทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ราวบันไดแบบพลสิงห์แต่เจาะรูวงรีรูปไข่ทางตั้ง รวมถึงในระเบียง ตรงจุดนี้บ่งถึงรสนิยมที่เป็นรูปแบบเฉพาะของฝีมือช่างญวน (ภาพที่ 363)

ส่วนกลาง ชุ่มประตู่-หน้าต่าง ออกแบบให้เป็นชุดเดียวกัน คือชุ่มบันแถลง ส่วนนี้ตรงตามแบบมาตรฐาน ข้อสังเกตชุ่มมีความพยายามเลียนแบบให้เหมือนกับต้นแบบให้มากที่สุด ดูได้จากการซ้อนกันของชุ่มบันแถลง 2 ชั้น เป็นหลักฐานสนับสนุนได้ดี อีกทั้งบัวปลายเสา (ภาพที่ 364)

สิ่งสำคัญที่ควรกล่าวถึงได้แก่การประดับภาพปูนปั้นในตำแหน่งเหนือชุ่มประตู่ อย่างน้อยที่สุดเป็นที่เข้าใจกันดี เป็นรูปแบบของฝีมือช่างญวน อย่างไรก็ตามก็ยังมีส่วนที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจในการออกแบบของแบบมาตรฐานซึ่งปรากฏอยู่ที่คันทวย กล่าวคือ แบบมาตรฐาน ก. เป็นคันทวยรูปหงส์ ช่างทำออกมาเป็นหงส์อีกรูปแบบ (ภาพที่ 365) จากข้อสังเกตดังกล่าวทำให้เห็นพัฒนาการทางด้านคันทวยรูปหงส์ในส่วนของช่างสกลนคร อาจมีที่มาจากความคาดเคลื่อนในการสร้างตามรูปแบบที่แท้จริงย่อมเป็นไปได้เช่นกัน

ส่วนบน พบการทำเครื่องลายองตรงตามแบบมาตรฐาน แต่ที่น่าสนใจคือ การประดับดอกกุหลาบ ในตำแหน่งแผรแบบมาตรฐาน ก. จะเป็นดอกประจายามรวมถึงการทำคูหาระหว่างช่อง

³³ สัมภาษณ์ คุณยายแสง มิ่งแสง อายุ 72 ปี, หน้าวัดเวฬุวัน บ้านแขวง ตำบลแขวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร, 30 มิถุนายน 2552. ซึ่งเป็นเด็กในขณะนั้น ทำหน้าที่เชวช่างญวนตามประสาเด็กที่สนใจคนแปลกหน้า

เสาหวาน อย่างน้อยที่สุดทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางเชิงช่างอย่างต่อเนื่องของช่างสกุลนครได้เป็นอย่างดี (ภาพที่ 366)

ภาพที่ 360 แบบภาคกลาง ที่วัดแจ้งสุทธาราม
อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 361 แบบภาคกลาง ที่วัดสว่างภูมิพล
อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 362 สิมฝีมือช่างญวน ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 363 ฐานอาคารทำเป็นฐานบัวลูกแก้วออกโก่ ราวบันไดเป็นแบบพลสิงห์แต่เจาะรูรูปไข่ทางตั้ง
ตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 364 ความพยายามในการเลียนแบบซุ้มจากแบบมาตรฐาน ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 365 คันทวยรูปหงส์ที่ต่างจากแบบมาตรฐาน ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 366 แผงระประดับด้วยดอกกุหลาบ ต่างจากแบบมาตรฐานที่เป็นลายดอกสี่กลีบ ที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดสกลนคร

หลักฐานที่ปรากฏในส่วนของรูปแบบอุโบสถ พื้นที่จังหวัดสกลนคร รับรูปแบบจากกรมการศาสนา เช่นที่วัดป่าอิสรธรรม, วัดศรีสะอาด อำเภออากาศอำนวย และวัดสุทธิมงคล อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นต้น ไม่ว่าผังพื้น หรือการใช้เสาหอนประดับสาหร่ายรวงผึ้งก็ดี ล้วนเป็นแบบจากภาคกลาง ตลอดจนซุ้มประตู-หน้าต่าง เป็นซุ้มยอดซึ่งทราบกันดีมาจากภาคกลาง (ภาพที่ 367)

ประเด็นที่น่าสนใจรูปแบบอุโบสถที่สำคัญบ่งถึงกระแสนิยมในงานช่างภาคกลาง ที่มีบทบาทมากที่สุดเห็นจะเป็นอุโบสถจตุรมุขที่วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 368) สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของช่างรับจ้างมีบทบาทอย่างมากในการออกแบบ หรือด้วยทางเจ้าอาวาสต้องการแบบอย่างที่วัดใดวัดหนึ่ง ไม่ว่าด้วยเงื่อนไขใดๆ หลักฐานที่ปรากฏสะท้อนให้เห็นถึงความผ่อนคลายในการควบคุมแบบจากการศาสนาได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับคำให้การของผู้รับผิดชอบทางกรมการศาสนาที่กล่าวไว้ว่า

“...ทางวัดใดต้องการแบบทางกรมจะดำเนินการจัดหาและถ่ายแบบให้ ส่วนจะสร้างตามแบบหรือไม่ทางกรมไม่ได้ตรวจสอบ ช่วงระยะ พ.ศ. 2510 - 2530 ทางกรมไม่เคยไปตรวจสอบถึงวัดต่างๆ ที่ได้ขอแบบเพื่อไปสร้าง...”³⁴

อุโบสถจตุรมุข จากการศึกษาที่ผ่านมา³⁵ ทำให้ทราบว่าช่างได้รับต้นแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ และการประดับกระจกสีจากวัดพระแก้ว ตลอดจนส่วนลวดลายประดับตกแต่ง จึงถือเป็นต้นแบบแห่งแรกในดินแดนอีสานก่อนที่สร้างกันต่อมา อาทิเช่น ที่วัดศรีสาวัน บ้านโนนทัน จังหวัดหนองบัวลำภู เรื่อยมาจนถึงวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 369)

³⁴ สัมภาษณ์ คุณติลก ตีระวนิช, สถาปนิก หัวหน้าฝ่ายออกแบบและก่อสร้าง กองพุทธสถาน กรมการศาสนา, 24 พฤศจิกายน 2551.

³⁵ ขวลิท อธิปัตย์กุล, “รูปแบบอุโบสถจตุรมุข กลุ่มช่างอุทัยทองจันทร์” (รายงานรายวิชา สำนวทฤษฎีประวัติศาสตร์ศิลปะ ปริญญาดุขนิพนธ์ สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2/2550).

ภาพที่ 367 ตัวอย่างการใช้รูปแบบภาคกลางหลังพ.ศ. 2510 ในพื้นที่จังหวัดสกลนคร
ที่วัดสุทธิมงคล อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 368 อุโบสถจตุรमुख วัดพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร แสดงถึงควมมีอิสระ
ทางความคิดในเชิงช่าง

ภาพที่ 369 วัดศิริสาธวัน บ้านโนนทัน จังหวัดหนองบัวลำภู การประยุกต์ยอดปราสาทแห่งแรก
ในแผ่นดินอีสาน

กลุ่มรูปแบบช่างสกุลนคร พบในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ทั้งหมด 3 หลัง เริ่มตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2511-12 และอีกหลัง พ.ศ. 2526 ในความต่อเนื่องของช่างมีระยะเวลาที่ต่างกัน อย่างไรก็ตามก็มีประเด็นให้ศึกษาถึงรูปแบบเฉพาะของช่างสกุล ที่น่าสนใจอยู่บ้างตามรายละเอียดดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นเป็นแบบมีมุขหน้า-หลัง ทั้งหมด เฉพาะที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ที่มีบันไดขึ้นทางด้านข้างในลักษณะล่อยข้ามฐานอุโบสถ (ภาพที่ 370) หลักฐานรูปแบบดังกล่าวปรากฏการทำมาก่อนหน้านั้นแล้วที่วัดโคกนาดี อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ส่วนทางขึ้นด้านข้าง พบในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 แบบ ก. ดังนั้นรูปแบบการวางบันไดพาดข้ามฐานอุโบสถ ถือเป็นเทคนิคเฉพาะของช่างสกุลนคร อนึ่งจากการตรวจสอบในพื้นที่จังหวัดสกลนคร พบเฉพาะทางขึ้นด้านข้างที่ทำเป็นพลสิงห์ หรือประดับนาคบนพลสิงห์ เช่นที่วัดเวฬุวัน ตำบลบ้านแพง, วัดประชา นิยม ตำบลหนองหลวง และวัดบริบูรณ์ ตำบลบงเหนือ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนครเป็นต้น (ภาพที่ 371, 372) ที่เหลือเป็นแบบมีมุขหน้า-หลัง ทั่วไปตามปกติ เช่นที่ วัดโพธิ์ทอง และวัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 373)

ภาพที่ 370 วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ทำบันไดขึ้นทางด้านข้าง
ในลักษณะล่อยข้ามฐานอุโบสถ

ภาพที่ 371 ทางขึ้นด้านข้างที่ทำเป็นพลสิงห์ ตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 372 ทางขึ้นด้านข้างประดับนาคบนพลสิงห์ ตัวอย่างที่วัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 373 อุโบสถแบบมีมุขหน้า-หลัง ตามแบบมาตรฐานทั่วไป ตัวอย่างที่วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

กลุ่มช่างสกุลนคร ส่วนฐานอาคารพบทั้งหมด 3 แบบ ได้แก่ 1. ฐานปัทมที่ मुखหน้า-หลัง 2. ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ฐานรองรับตัวอาคารอุโบสถ ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง และวัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 374) 3. แบบฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 375) แบบที่มาจากทางภาคกลางโดยเฉพาะคือ ฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ และฐานในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ได้ออกแบบทั้งหมดเป็นฐานสิงห์ ส่วนลูกแก้วอกไก่อยังคงเป็นเรื่องของการสืบเนื่องทางงานช่างที่พบมาก่อนในสมัยช่างญวนเข้ามารับจ้าง ซึ่งทราบกันดีแล้ว ตัวอย่างเช่นที่วัดโพธิ์ชัยศรี, วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี อย่างไรก็ตามได้ตัวอย่างที่ช่างสกุลนครทำฐานลูกแก้วอกไก่ ที่วัดโพธิ์ธาราม (ภาพที่ 376) และวัดประชานิยม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เป็นต้น (ภาพที่ 377)

ภาพที่ 374 ฐานปัทมที่ मुखหน้า-หลัง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ฐานส่วนอาคาร ตัวอย่างที่วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 375 แบบฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 376 ตัวอย่างที่ช่างสกุลนครทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดโพธิ์ธาราม ตำบลบ้านแขวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 377 ตัวอย่างที่ช่างสกุลนครทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดประชานิยม ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

รูปแบบราวบันไดของช่างสกุลนคร มี 2 แบบ แบบแรกคือราวบันไดนาค และแบบที่สองคือแบบประดับพลสังห์ ที่น่าสนใจคือ ราวบันไดที่วัดธาตุสว่างโนนยาง เป็นนาควางพาดทั้งหมดแต่ ประเด็นอยู่ที่ลูกกรงประดับราวบันได เป็นแบบเฉพาะที่สร้างขึ้นด้วยเทคนิคหล่อถอดพิมพ์คอนกรีต แสดงถึงฝีมือเชิงช่างในการออกแบบ (ภาพที่ 378) ซ้ำยังสนับสนุนถึงเรื่องการวางพาดบันไดที่ฐานอาคารได้เป็นอย่างดีในการมีความคิดสร้างสรรค์แปลกใหม่ ด้านลูกกรงที่เหลืออีก 2 วัด เป็นแบบหาซื้อได้ตามท้องตลาดทั่วไป (ภาพที่ 379) อนึ่งแบบพลสังห์มีต้นแบบมาจากแบบมาตรฐานอุโบสถจาก ส่วนกลาง ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483

ภาพที่ 378 ลูกกรงประดับราวบันไดพบว่าเป็นแบบเฉพาะที่สร้างขึ้นด้วยเทคนิคหล่อถอดพิมพ์คอนกรีต ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 379 ลูกกรงแบบหาซื้อได้ตามท้องตลาด ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลาง

เสาหรณรรับน้ำหนักรองกลุ่มช่างสกลนคร ในจังหวัดอุดรธานีทำเป็นเสาเหลืยมย้อมุม (ภาพที่ 380) หลักฐานสำคัญแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของงานช่าง เป็นตัวบ่งชี้ช่างสกลนิยมทำเสาเหลืยมย้อมุม อันเนื่องจากรสมหรืออุบสถตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2483 จนถึงอย่างช้าสุด พ.ศ. 2508 โดยภาพรวมทำเสาหรณรรองรับน้ำหนักรองเหลืยมย้อมุมทั้งหมด ตัวอย่างที่วัดแจ้งสุทธาราม, วัดโพธิ์ธาราม, วัดประชานิยมและวัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เป็นต้น (ภาพที่ 381)

ด้วยหลักฐานที่สนับสนุนการใช้เสาหรณรมย้อมุมของช่างสกลนคร ทั้งในและนอกพื้นที่สามารถกล่าวได้ว่าช่างรับรูปแบบจากภาคกลาง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา ในการสร้างวัดทั้งหมด

ภาพที่ 380 เสาหรณรรับน้ำหนักรองเป็นเสาเหลืยมย้อมุม ตามแบบทางราชการ ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอยะยาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 381 ช่างสกลนิยมทำเสาเหลืยมย้อมุม ที่เสาหรณรรองรับน้ำหนักรองสร้าง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

สำหรับสาหร่ายรวงผึ้งมีด้วยกัน 2 วัด คือที่วัดโพธิ์ทอง และวัดท่าบ่อ อำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 382) จากการสังเกตพบว่ารวงผึ้งของวัดทั้งสองใช้เทพนมเป็นตัวออกลายก้าน ขด และสิ่งสำคัญอีกประการคือพบเทพนมที่ปลายจบของสาหร่ายทั้งสองวัดเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 383, 384) อย่างไรก็ตามกลับไม่พบรูปแบบดังกล่าวในเขตจังหวัดสกลนคร จึงทำให้เชื่อว่าช่างรับรูปแบบ จากภายนอกมาเป็นแบบอย่างก่อนหน้าแล้วค่อยพัฒนาเป็นของตนเองตามลำดับช่วงอายุ

ภาพที่ 382 แบบสาหร่ายรวงผึ้ง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 383 เทพนมที่ปลายจบของสาหร่าย ที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานี

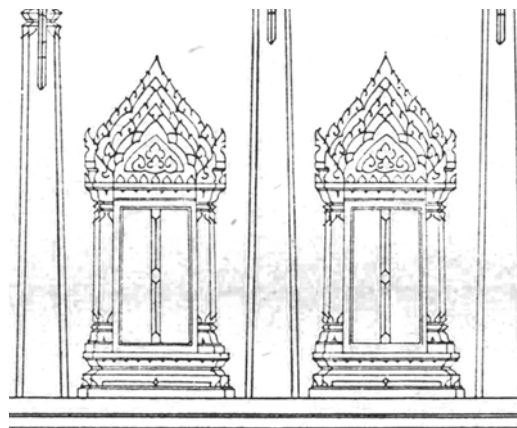

ภาพที่ 384 เทพนมที่ปลายจบของสาหร่าย ที่วัดท่าบ่อ อำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานี

ซุ้มประตู-หน้าต่าง ทำซุ้มบันแถลงแบบที่ประดับเทพนมภายในซุ้ม ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 385) อย่างไรก็ตามหากกล่าวว่าเทพนมเป็นแบบที่รับจากภาคกลางนั้นไม่ได้แย้งรวมถึงซุ้มบันแถลงที่ปรากฏในแบบมาตรฐานทั้ง 2 แบบ (ภาพที่ 386) แต่อย่างไรก็ตามยังพบรูปแบบซุ้มดังกล่าวเคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นแล้ว เช่นเดียวกันเป็นของฝีมือช่างสกลนคร ตัวอย่างเช่นที่วัดบริบูรณ์ วัดประชานิยมและวัดแจ้งสุทธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เป็นต้น (ภาพที่ 387, 388) จึงเชื่อว่าเป็นการสืบเนื่องทางงานช่างจากทางภาคกลางตามแบบมาตรฐานดังกล่าว

ภาพที่ 385 ซุ้มบันแถลงแบบที่ประดับเทพนมภายในซุ้ม ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 386 ตัวอย่างซุ้มบันแถลง ในแบบมาตรฐาน อุโบสถแบบ ก.

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

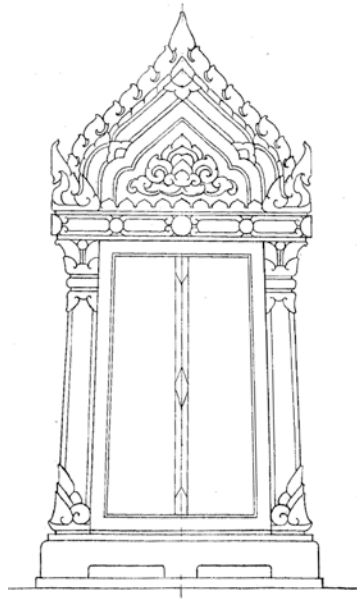

ภาพที่ 387 ตัวอย่างช่างสกลนคร ทำเป็นซุ้มบันแถลงมาก่อนหน้านี้ ตัวอย่างที่วัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

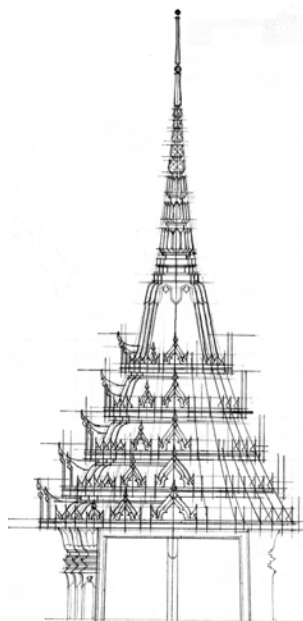

ภาพที่ 388 ตัวอย่างช่างสกลนคร ทำเป็นซุ้มบันแถลงมาก่อนหน้านี้ ตัวอย่างที่วัดแจ้งสุทธาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ส่วนซุ้มยอดมีรายละเอียดต่างกันไป ด้วยเงื่อนไขของระยะเวลาหรือไม่อย่างไร แต่หลักฐานที่ปรากฏ ซุ้มยอดเข้ามาเมื่อไหร่ก็ต้องศึกษากันอีกต่อไป ที่แน่นอนในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และแบบจากกรมการศาสนาไม่มีการออกแบบซุ้มยอด ช่างสกุลนครคงรับรูปแบบจากแหล่งอื่น (ภาพที่ 389, 390)

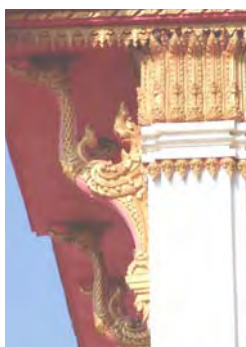
ภาพที่ 389 แบบซุ้มบันแถลง การออกแบบของพระพรหมพิจิตร ในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483
ที่มา : ปรับปรุงจากพระพรหมพิจิตร, พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมภาคต้น (พระนคร : พระจันทร์, 2495), 74.

ภาพที่ 390 แบบซุ้มยอดภาคกลาง
ที่มา : ปรับปรุงจากสมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2547), 94.

คันทวยของช่างสลักมี 2 แบบ คือแบบตัวหงส์และแบบทรงนาค คันทวยดังกล่าว อาจใช้เป็นข้อสังเกตได้ว่าคันทวยรูปหงส์ เป็นรสนิยมของช่างสลักนครที่สืบต่อกันมา แม้รูปแบบหงส์ซึ่งเคยปรากฏมาแล้วในแบบมาตรฐาน แต่พบหลักฐานรูปหงส์ของช่างสลักที่วัดโพธิ์ทอง และวัดท่าบ่อ อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 391, 392) เป็นหงส์ที่มีความแตกต่างจากหงส์ในแบบมาตรฐานที่เป็นหงส์จีน (ภาพที่ 393, 394) และสิ่งสำคัญที่กล่าวถึงคือการพบลักษณะร่วมของคันทวยฝีมือช่างสลักนคร ตัวอย่างที่วัดประชาธิมและวัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 395) ส่วนวัดแจ้งสุทธาราม รูปแบบเหมือนกับวัดท่าบ่อ อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 396, 397) รวมถึงวัสดุตลอดจนเทคนิคทางงานช่าง

ส่วนรูปแบบทรงนาคเป็นรูปแบบที่เริ่มพัฒนาไปตามมิติของเวลา ซึ่งไม่พบรูปแบบดังกล่าวในพื้นที่จังหวัดสกลนคร ถือเป็นแบบที่ได้รับจากภายนอกมากกว่าหรือเกิดจากการประยุกต์จากช่างที่ชำนาญงานก็ย่อมเป็นไปได้เช่นกัน

ภาพที่ 391 คันทวยรูปหงส์ของช่างสลักที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 392 คันทวยรูปหงส์ของช่างสลักที่วัดท่าบ่อ อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานี

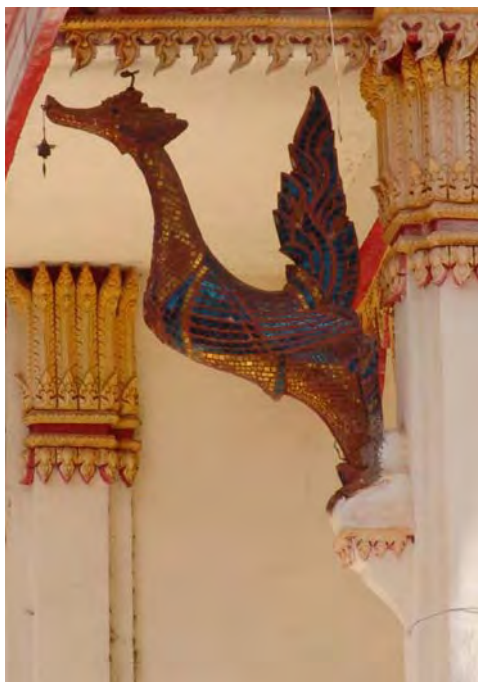
ภาพที่ 393 หงส์จากแบบมาตรฐานอุโบสถที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศิลปกรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่ง

ภาพที่ 394 หงส์จีนจากการออกแบบ ของพระพรหมพิจิตร
ที่มา : พระพรหมพิจิตร, สถาปัตยกรรมภาคต้น. (พระนคร : พระจันทร์, 2495), 54.

ภาพที่ 395 รูปแบบร่วมของคันทวยดังก้าวในเขตจังหวัดสกลนคร ที่สร้างด้วยฝีมือช่างชาวสกล
ตัวอย่างที่วัดเวฬุวัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 396 รูปแบบคันทวยที่วัดแจ้งสุทธาราม
อำเภอสว่างแดนดิน
จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 397 รูปแบบคันทวย ลักษณะร่วมแบบ
เดียวกับ วัดแจ้งสุทธาราม
อำเภอสว่างแดนดิน
จังหวัดสกลนคร ที่สืบเนื่องทางงานช่าง
ที่ วัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน
จังหวัดอุดรธานี
รวมถึงวัสดุตลอดจนเทคนิค

ส่วนบน

โครงสร้างส่วนบนของกลุ่มช่างสกุลนคร โดยภาพรวมเป็นโครงสร้างแบบช่อประธานพาดผ่านเสาหันทันทั้งหมด ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง และวัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ทำเป็นผนังระหว่างช่องว่างของเสาหันทันทั้งหมด รวมถึงการแบ่งพื้นที่กรอบหน้าจั่วด้วยช่อโท (ภาพที่ 398, 399) ส่วนวัดท่าบ่อ อำเภอไชยวาน เป็นไปตามระเบียบแบบแผนโครงสร้างช่อประธานพาดบนหัวเสา (ภาพที่ 400) รายละเอียดดังนี้

ประเด็นที่สำคัญของรูปแบบก่อผนังที่ระหว่างช่องว่างเสาหันทัน มีความเกี่ยวข้องกับที่มาของแบบลัทธิธรรมที่ทราบกันแล้ว อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญจะกล่าวถึงคือการประดับภาพและลวดลายวัดที่ช่างสกุลนครมีส่วนเกี่ยวข้องในส่วนรูปแบบมีความเชื่อมโยงกัน ตัวอย่างที่วัดประชาานิยม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร มีการทำกรอบขั้วระหว่างช่องเสาคล้ายกับที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 401) แต่ด้านบนทำเป็นขั้วบนแปลงประดับภาพพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิ ขั้วซ้าย-ขวาประดับเทพพนมภายใน รูปแบบที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ทำกรอบขั้วบนแปลง ต่างกันที่ลวดลายประดับแทนที่ด้วยภาพทั้งหมด

ขยับขึ้นไปบริเวณกรอบหน้าบันวัดประชาานิยมใช้ช่อโทแบ่งพื้นที่ขณะเดียวกันทำฐานครึ่งวงกลมขนาดพอประมาณ โดยมีเสาตุ๊กตาหียัดสูงกว่าปกติ ช่องว่างหน้าบันเสาตุ๊กตาถูกแบ่งด้วยช่อเอกอีกชั้น และทำเป็นกระจิงฐานพระเพิ่ม ช่องว่างบริเวณดังกล่าวภายในประดับด้วยเทพพนมด้านบนประดับด้วยลาย กรอบจั่วบนสุดออกลายกระหนกเปลวเต็มพื้นที่ ในการแบ่งพื้นที่เป็นเทคนิคทางเชิงช่างเฉพาะกลุ่ม แต่คงเชื่อถือได้ว่ารูปแบบโครงสร้างกรอบหน้าบันเป็นการสืบเนื่องทางงานช่างของช่างสกุลนครอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นแล้วที่วัดประชาานิยม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 402)

ภาพที่ 398 การทำเป็นผนังระหว่างช่องว่างของเสาหันทัน ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

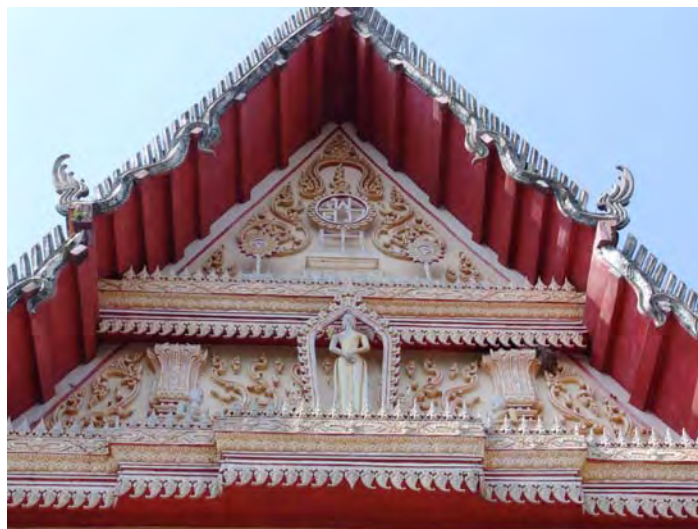
ภาพที่ 399 การทำเป็นผนังระหว่างช่องว่างของเสาหันทันที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 400 วัดท่าบ่อ อำเภอยะโยวาท จังหวัดอุดรธานี โครงสร้างแบบช่อประธานพาดบนหัวเสา

ภาพที่ 401 วัดประชาธิม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร การทำกรอบซุ้มระหว่างช่องเสากับความคั่นเคยทางงานช่างกลุ่มช่างสกลนคร

ภาพที่ 402 ตัวอย่างในการแบ่งโครงสร้างหน้าบัน และการประดับลวดลาย ตัวอย่างที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

อีกประเด็นที่สำคัญไม่แพ้กันคือการใช้รูปอรุณเทพบุตรและเทพนมบนหน้าบัน โดยส่วนรวมทราบกันดีแล้วภาพอรุณเทพบุตรมีต้นแบบจากภาคกลาง รวมถึงเทพนมด้วย แต่ที่จะกล่าวถึงคือเรื่องของตำแหน่งการประดับเทพนม ในกลุ่มช่างสกุลนครมีการใช้ภาพเทพนมประดับหน้าบันทุกวัดในจังหวัดอุดรธานี เข้าใจว่าเป็นการสืบเนื่องของช่างที่เคยพบเห็นหรือคุ้นเคยทำมาก่อนเพราะปรากฏตัวอย่างที่วัดสว่างภูมิธล, วัดประชานิยมและวัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เป็นต้น (ภาพที่ 403) ซึ่งยังไม่รวมถึงการประดับภาพอรุณเทพบุตรที่กรอบหน้าจั่วอีก (ภาพที่ 404) จากหลักฐานทำให้ทราบถึงการรับรูปแบบของภาคกลางในระยะที่มีการเริ่มใช้แบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 สอดคล้องเช่นเดียวกันทั่วเขตภาคอีสาน

ภาพที่ 403 เทพนมประดับหน้าบันทุกวัด การสืบเนื่องของงานช่างที่เคยพบเห็นมาก่อน ตัวอย่างที่วัดสว่างภูมิธล อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 404 การประดับรูปอรุณเทพบุตรบนกรอบหน้าบันมีต้นแบบจากภาคกลาง ที่เข้ามาพร้อมกับแบบอุโบสถ มาตรฐาน พ.ศ. 2483 ตัวอย่างที่วัดบริบูรณ์ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

4. กลุ่มรูปแบบช่างหนองคาย

เมืองหนองคายในอดีตมีความเชื่อมโยงเขตการปกครองของเวียงจันทน์ ดังปรากฏเมืองเวียงคุก หรือย้อนขึ้นไปหลักฐานชิ้นสำคัญที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ลาว คือพระไชยเชษฐา มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การสร้างสถูปมหาสถาน ในวัดพระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย³⁶ ถึงยุครัตนโกสินทร์ เกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานซึ่งเป็นผลจากการศึกสงครามในช่วงต่างๆ หนองคายจึงถือว่าเป็นเมืองเก่าแก่เช่นเดียวกับจังหวัดอื่นๆ ในเขตอีสาน ดังนั้นจึงมีพัฒนาการของการสร้างสิมอย่างต่อเนื่อง ดังต่อไปนี้

รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดหนองคาย

เริ่มพบหลักฐานเกี่ยวกับรูปแบบสิมที่สมบูรณ์ ในเมืองหนองคาย โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2370 เป็นต้นมา ตรงกับช่วงรัชกาลที่ 3 เป็นรูปแบบสิมก่อผนังทึบ เช่นที่วัดประดิษฐ์ธรรมาคูณ วัดอุดมสรรพผล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น และในช่วง พ.ศ. 2460 ลงมาเริ่มปรากฏรูปแบบสิมก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน ที่วัดอุทุมพร, วัดศิริวาลุกาลย์ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าว สอดคล้องกับการอพยพเข้ามาของคนญวนในประเทศไทย

ประเด็นรูปแบบสิมที่มีลักษณะเฉพาะร่วมที่คล้ายกันหลายอย่างกับฝั่งประเทศลาว เช่น คันทวยที่วัดธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 405) คล้ายกับวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ในส่วนขอบด้านนอกของคันทวย (ภาพที่ 406) หรือที่วัดอุดมสรรพผลก็ดี คล้ายกับที่วัดปากคาน เมืองหลวงพระบาง ตลอดจนที่วัดมหาธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (ภาพที่ 407) เฉพาะในส่วนของรายละเอียด ตัวอย่างที่วัดธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ตามประวัติถูกสร้างขึ้นโดยช่างพื้นบ้าน³⁷

ส่วนล่าง วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบมีมุขหน้าบันไดทางขึ้นด้านหน้าและด้านฝั่งขวามือ ฐานทำเป็นหน้ากระดานยี่ดสูงต่อด้วยบัวคว่ำและส่วนบนก่อเป็นกำแพงเตี้ยรองรับเสาคู่หน้าและผนังตัวอาคาร (ภาพที่ 408)

ส่วนกลาง ระหว่างช่องเสาทำเป็นรวงผึ้ง บัวปลายเสาแบบกลีบบัวซ้อน ด้านข้างเจาะช่องหน้าต่าง 2 ช่องเสา 2 ช่อง ช่องเสาที่ 3 เจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมประดับด้วยซุ้มลูกกรง (ภาพที่ 409)

ส่วนบนกลางสันหลังคาประดับช่อฟ้า และครีบนาคตามสันหลังคา มุมจั่วประดับด้วยโหง่เครื่องลายองสลักด้วยไม้ (ภาพที่ 410) รูปแบบที่กล่าวมาทั้งหมดถือเป็นรูปแบบที่เคยปรากฏมาก่อนในฝั่งลาว จึงกล่าวได้ว่าช่างในชุมชน คงเคยเห็นรูปแบบมาก่อนจึงสืบทอดกันมา เพราะวัดในฝั่ง

³⁶ สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทยเพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ, 135.

³⁷ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 10, 773.

ประเทศลาว โดยมากเป็นวัดที่มีผู้อุปถัมภ์ เช่นพระมหากษัตริย์ เจ้านาย จึงมีความวิจิตรมากกว่าช่างในชุมชนเป็นผู้สร้าง

ภาพที่ 405 คันทวยวัดประดิษฐ์ธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 406 คันทวยวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ขอบด้านนอกคล้ายกับคันทวยที่วัดประดิษฐ์ธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 407 คันทวยที่วัดอุดมสรพพล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 408 ฐานและทางขึ้น ที่วัดประดิษฐ์ธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ภาพเขียนระบายสี ทำขึ้นในสมัยปัจจุบัน

ภาพที่ 409 โครงสร้างด้านหน้า วัดประดิษฐ์ธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ภาพเขียนระบายสี ทำขึ้นในสมัยปัจจุบัน

ภาพที่ 410 แสดงส่วนหลังคา วัดประดิษฐ์ธรรมาคูณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ภาพเขียนระบายสีด้านสกัด ทำขึ้นในสมัยปัจจุบัน

อย่างไรก็ดีในช่วงระยะเวลาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 พื้นที่จังหวัดหนองคาย พบรูปแบบฝีมือของช่างญวน ที่วัดอุทุมพร และวัดศิริवालุกาลัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย มีรูปแบบเฉพาะร่วมของฝีมือช่างญวน คือการทำวงโค้งครึ่งวงกลม ระหว่างหัวเสา (ภาพที่ 411) การเจาะช่องวงรีรูปไข่ทางตั้งบริเวณผนังกระเบื้องด้านหน้า (ภาพที่ 412) หลักฐานที่ปรากฏสอดคล้องกับหลายๆ จังหวัดเป็นช่วงการอพยพเข้ามายังดินแดนประเทศไทย ก่อนที่จะถูกผลักดันในยุคสมัยชาตินิยม พ.ศ. 2481

ภาพที่ 411 ภาพด้านหน้าแสดงวงโค้งระหว่างหัวเสา ที่วัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 412 การเจาะช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง ที่วัดศิริवालุกาลัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดหนองคาย

อุโบสถ 2 หลัง ผ่านการบูรณะใหม่ เหลือไว้เฉพาะผังพื้นแบบมีเฉพาะมุขหน้า ประดับวงโค้งครึ่งวงกลม เป็นรสนิยมฝีมือช่างญวน กล่าวได้ว่าภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2483 อุโบสถในจังหวัดหนองคายยังคงสืบทอดรูปแบบเทคนิคเชิงช่างจากรูปแบบเฉพาะร่วมฝีมือช่างญวน ยกตัวอย่างที่วัดศาสนูปถัมภ์ บ้านบง ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 413)

ส่วนล่าง ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบมีเฉพาะมุขหน้า ผนังสกัดหลังก่อทับแบบฝีมือช่างญวน รวมถึงฐานบัวลูกแก้วอกไก่

ส่วนกลาง ประดับวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาด้านหน้าและด้านข้าง กรอบซุ้มประตูหน้าต่างประดับด้วยทรงซุ้มบันแถลงแบบภาคกลาง

ส่วนบนโครงสร้างหลังคาแบบภาคกลาง ซึ่งบูรณะใหม่ในพ.ศ. 2515³⁸ (ภาพที่ 414) ส่วนอีกหลังที่วัดศรีบุญเรือง บ้านโนนหนามแท่ง ตำบลชุมช้าง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย มีรูปแบบเดียวกันปรับเปลี่ยนโครงสร้างและส่วนประดับส่วนลวดลาย

ภาพที่ 413 วัดศาสนูปถัมภ์ ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 414 การเจาะช่องวงโค้งด้านข้าง ที่วัดศาสนูปถัมภ์ ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

³⁸ สัมภาษณ์ หลวงปู่วิเชียร พุทธวโร อายุ 85 ปี , เจ้าอาวาส วัดศาสนูปถัมภ์ ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย, 29 มิถุนายน 2552

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดหนองคาย

ภายหลังจากการประกาศนโยบายชาตินิยม จังหวัดหนองคายได้รับแนวทางการบังคับใช้แบบ เลือกเอาเฉพาะส่วน เช่นเดียวกับทุกวัดในขอบเขตและกลุ่มที่เกี่ยวข้องในงานวิจัย ที่เด่นชัดคือ

ส่วนล่าง ที่นิยมทำบัวลูกแก้วออกไ้ ตัวอย่างที่วัดสุวรรณสาละวัน, วัดพุทธนิคม, วัดปทุมวนาราม อำเภอเมือง และเฉพาะที่วัดภริมยาราม อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ที่ใช้ฐานสิงห์บัวลูกแก้ว เป็นต้น (415)

ส่วนกลาง การใช้ซุ้มบันแถลงเป็นกรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง การใช้เสาตุ๊กตาลอกที่โครงสร้างกรอบจั่วด้านหน้า รวมถึงเครื่องลายของส่วนบนทั้งหมดเป็นแบบจากภาคกลาง เช่นวัดพุทธนิคม, วัดปทุมวนาราม, วัดสุวรรณสาละวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น (ภาพที่ 416) อย่างไรก็ตามส่วนประกอบที่เหลือเป็นการสืบเนื่องทางงานช่างของกลุ่มช่างรุ่นก่อนที่เคยทำมา ตลอดจนอิทธิพลจากฝีมือช่างญวน

ประเด็นการทำวงโค้งระหว่างหัวเสาบริเวณมุขหน้า เฉพาะวงโค้งครึ่งวงกลม เป็นรูปแบบของฝีมือช่างญวนที่ทราบกันดี สามารถอธิบายได้ว่า โครงสร้างฝังโดยภาพรวมเป็นแบบอุโบสถมาตรฐาน แบบ ข. แต่ช่างหนองคายได้เสริมวงโค้งเข้าไปเพื่อรองรับโครงสร้าง ด้วยความคุ้นเคย (ภาพที่ 417, 418)

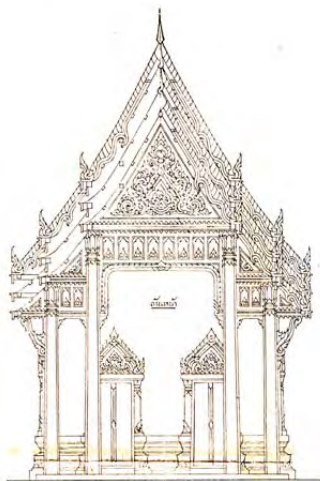
ส่วนบน ทำตามแบบอุโบสถมาตรฐาน คือมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และนาคสะดุ้ง อนึ่ง ช่อฟ้าอีสานกลางสันหลังคาเป็นการย้อนกลับของแบบดั้งเดิมในพื้นที่คุ้นเคย

ภาพที่ 415 แสดงการใช้เครื่องบนแบบภาคกลาง ที่วัดพุทธนิคม อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 416 วัดภิรมยาราม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ใช้ฐานสิงห์บัวลูกแก้ว ประดับฐานอาคาร

ภาพที่ 417 เสาทานในแบบมาตรฐาน แบบ ข.

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 418 เปรียบเทียบการใช้เสาทานในแบบช่างหนองคาย ตัวอย่างที่วัดวัดสุวรรณสาขวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดหนองคาย

กลุ่มตัวอย่างลักษณะเฉพาะร่วมแบบย้อนไปสร้างตามแบบ ในสมัยก่อนที่ผ่านมา เช่นที่วัดกุดแคน และวัดโคกสุข ในอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ระเบียบแบบแผนทุกอย่างยังคงสืบทอดตามหลักฐานที่ปรากฏ (ภาพที่ 419) เป็นข้อบ่งถึงความเป็นอิสระในการก่อสร้างอุโบสถที่อยู่ในการควบคุมของกรมการศาสนา แต่อย่างไรก็ดียังพบวัดที่ใช้แบบจากทางกรมการศาสนา อยู่บ้างตัวอย่างเช่นที่วัดผดุงสุข อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 420)

ส่วนล่าง ด้วยรูปแบบโครงสร้างแผนผังเข้าใจว่าคล้ายกับแบบ (๐๑๐๒) มากที่สุดจะมีก็แต่เฉพาะเจาะจงประตูของวัดผดุงสุข อำเภอโพนพิสัย เพียง 1 ช่อง

ส่วนกลาง จากการตั้งข้อสังเกตพบว่าในส่วนของการประดับ ช่างหนองคาย มักนิยมทำเป็นภาพเทพนมในกรอบซุ้ม ทั้งประตู-หน้าต่าง

ส่วนบน ทำตามแบบกรมการศาสนา เฉพาะรูปแบบกุดแคนเป็นการย้อนกลับด้วยความคุ้นเคยในการก่อสร้าง

สามารถสรุปได้ว่าช่างหนองคายมีรสนิยมในการประดับภาพเทพนม ในตำแหน่งดังกล่าว หลังจาก พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา ซึ่งสะท้อนในงานช่างทุกหลังที่สร้างอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 419 วัดกุดแคน อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ตัวอย่างรูปแบบฝีมือช่างญวน

ภาพที่ 420 วัดผดุงสุข อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ใช้แบบกรมการศาสนาในการก่อสร้าง

กลุ่มช่างหนองคายในจังหวัดอุดรธานี มีจำนวน 4 หลัง แบ่งออกได้ 2 ช่วง คือช่วง พ.ศ. 2515-2520 และพ.ศ. 2522 ซึ่งมีประเด็นและรายละเอียดในรูปแบบเฉพาะพอสมควร

ส่วนล่าง

ผังพื้นในช่วงแรก เป็นแบบมีเฉพาะมุขหน้า ผังดังกล่าวมีหลักฐานเชื่อได้ว่าไม่ได้รับอิทธิพลจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และแบบจากกรมการศาสนา สิ่งสำคัญจากหลักฐานที่ปรากฏผังก่อว่า ที่วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ, วัดศิริวาลุกาลย์, วัดหายโศกและวัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ล้วนแต่มีอายุก่อน พ.ศ. 2475³⁹ กล่าวได้ว่าเป็นการสืบเนื่องทางงานช่างของกลุ่มหนองคาย แต่อย่างไรก็ดียังได้พบอีกว่าหลังจาก พ.ศ. 2483 ลงมายังคงพบผังพื้นแบบเดิมดัง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ศรี, วัดสุวรรณสาละวันและวัดพุทธรักษา อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น (ภาพที่ 421)

ผังพื้นช่วงหลังพ.ศ. 2520 พบแบบมีมุขหน้า-หลัง ที่วัดศรีรัตนดำรง บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นแบบจากภาคกลาง (ภาพที่ 422)

ภาพที่ 421 ตัวอย่างวัดอุทุมพร อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย หลักฐานการทำมุขหน้าก่อนการออกแบบอุโบสถมาตรฐาน

ภาพที่ 422 วัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ต้นแบบจากภาคกลาง

³⁹ ขวลิต อธิปัตยกุล, “รูปแบบสิมในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วงก่อน พ.ศ. 2475.”, 72.

รูปแบบราวบันไดในกลุ่มช่างหนองคายโดยรวมมักก่อทึบประดับพญานาคบนราวบันได (ภาพที่ 423) เป็นรูปแบบของงานช่างหนองคายมีรูปแบบที่ปรากฏมีมาก่อนแบบมาตรฐาน ที่วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 424) ด้วยขนาดและสัดส่วนเทียบกับพลสังข์ มีขนาดต่างกันมากถือเป็นความต่อเนื่องทางงานช่างอีกประเด็นของช่างหนองคายในการสนับสนุนไม่ได้รับเอารูปแบบจากแบบมาตรฐานของทางราชการ

ภาพที่ 423 ราวบันไดก่อทึบประดับพญานาคบนราว ทั้งหมดในกลุ่มตัวอย่างช่างหนองคาย ที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 424 ราวบันไดก่อทึบประดับด้วยนาค ที่มีรูปแบบมาก่อนหน้านั้นในจังหวัดหนองคาย วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ประเด็นสุดท้ายในส่วนฐานของช่างหนองคาย นิยมทำฐานบัวทั้งหมดในจังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 425) หลักฐานพื้นที่จังหวัดหนองคาย สนับสนุนถึงแบบฐานบัวได้เป็นอย่างดีเช่นเดิม ตัวอย่างที่ วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ และวัดหายโศก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น (ภาพที่ 426) ทำให้เห็นถึงพัฒนาการในการสืบทอดรูปแบบอีกประการหนึ่งของช่าง

ภาพที่ 425 ช่างหนองคายนิยมทำฐานเป็นฐานปัทม์ ตัวอย่างที่วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 426 ฐานปัทม์ก่อนหน้านั้นที่วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ส่วนกลาง

เสาханเสาเหลี่ยมและเสากลมของช่างหนองคาย ที่วัดสว่างโคกก่อง อำเภอหนองหาน และวัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 427) หลักฐานรูปแบบเมื่อสืบค้นสำรวจ ย้อนขึ้นไปพบเพียงวัดเดียวที่ทำเป็นเสากลม คือที่วัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 428) อธิบายได้ถึงการรับรูปแบบจากแหล่งอื่นเข้ามา เนื่องจากหลักฐานทั้งหมดพบเสาเหลี่ยมมากกว่าเสากลม ไม่ว่าจะย่อมุมหรือหัยกุ่ม รวมลวดลายไม่สามารถบ่งถึงลักษณะร่วมของรูปแบบได้ แบบมาตรฐานจากกรมการศาสนาจึงไม่ใช่ต้นแบบที่ช่างหนองคายได้สืบทอดทางงานช่าง

ภาพที่ 427 เสาханเสาเหลี่ยมและเสากลมที่วัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

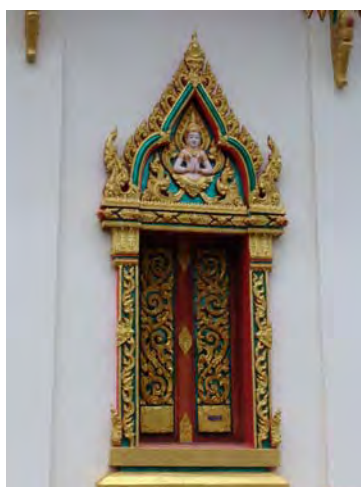
ภาพที่ 428 เสากลม ปรากฏก่อนหน้านั้น ที่วัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ซุ้มประตูหน้าต่าง ของช่างหนองคาย เฉพาะที่วัดศรีรัตนดำรง บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นซุ้มยอดมีต้นแบบจากภาคกลาง ส่วนซุ้มบันแถลง มีความแตกต่างในเรื่องการประดับ คือ วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ภายในประดับด้วยลวดลาย 2 วัดที่เหลือคือวัดสว่างโคกก่อง อำเภอหนองหาน และวัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ภายในประดับด้วยเทพนม (ภาพที่ 429) ข้อสังเกตการประดับเทพนมจึงเป็นประเด็นน่าสนใจ

ในส่วนรูปแบบทรงซุ้มบันแถลงได้พบในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 เป็นต้น รูปแบบของซุ้มปรากฏอย่างชัดเจนเริ่มใช้กันหลังพ.ศ. 2483 เป็นต้นมา การตีความถึงรูปแบบเฉพาะลักษณะร่วมอาจกล่าวได้ว่าช่างหนองคายมีรสนิยมในการประดับเทพนมในซุ้มบันแถลง ตัวอย่างเช่นที่วัดผดุงสุข, วัดภิรมยาราม อำเภอโพนพิสัย, วัดประทุมวนาราม และวัดสุวรรณสาละวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 430) ที่มีอายุก่อนและหลังวัดสว่างโคกก่อง อำเภอหนองหาน และวัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ภายหลังการเข้ามาของแบบมาตรฐาน

ภาพที่ 429 ตัวอย่างซุ้มบันแถลงที่ วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

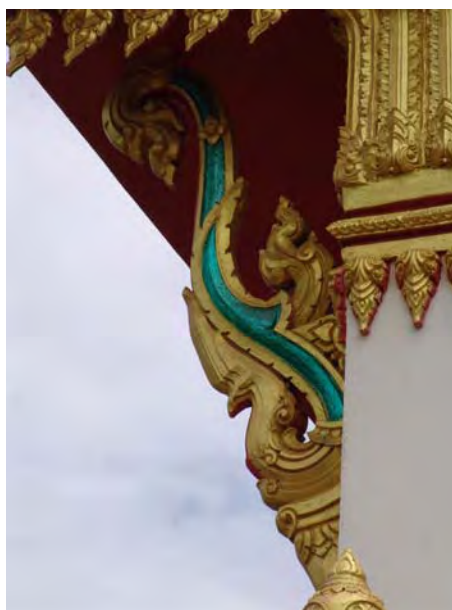

ภาพที่ 430 ลักษณะร่วมรูปแบบซุ้มทรงบันแถลง ที่วัดภิรมยาราม อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

คันทวยของช่างหนองคายโดยรวมเป็นเศียรนาค เกือบทั้งหมด เว้นที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง หนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นทรวงนาค (ภาพที่ 431) ซึ่งจากรูปแบบหลักฐานช่างหนองคายได้เคยทำไว้ก่อนแล้วเช่นกัน ถึงไม่ถอดแบบออกมาทั้งหมด อธิบายได้ว่าคันทวยทรวงนาคย่อมปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมของสถานที่และมิติของเวลาที่ทำรูปแบบดังกล่าวซึ่งปรากฏมาก่อนการสร้างที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เช่นที่วัดภริมยาราม อำเภอโพนพิสัย และวัดสุขสว่าง อำเภอเมืองจังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 432)

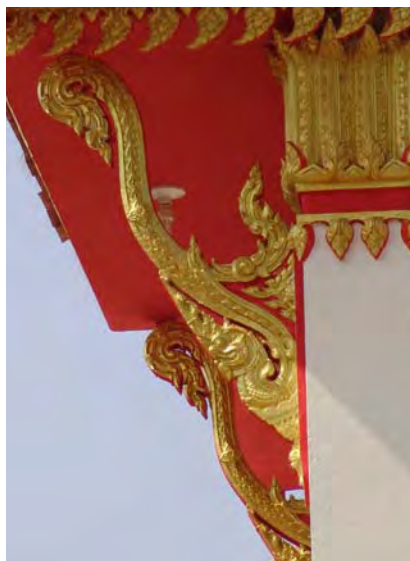

ภาพที่ 431 คันทวยทรวงนาคที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 432 ตัวอย่างแบบทรวงนาคที่ช่างหนองคายเคยทำมาก่อนหน้านั้น ตัวอย่างที่วัดภริมยาราม อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

ประติมากรรมคันทวยเศียรนาครที่วัดสว่างโคกก่อ อำเภอนองหาน, วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ และวัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี กลุ่มช่างหนองคาย (ภาพที่ 433) มีรูปแบบแตกต่างกัน ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าคงสืบทอดมาจากที่เคยทำมากันในพื้นที่จังหวัดหนองคาย โดยสังเกตจากรูปแบบคันทวยไม่ซ้ำกันถือเป็นการพัฒนาฝีมือทางเชิงช่าง เช่นที่วัดสุวรรณศาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น (ภาพที่ 434)

ภาพที่ 433 คันทวยเศียรนาครที่วัดสว่างดงยาง อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 434 รูปแบบแสดงถึงการสืบทอดจากที่คุ้นเคยมาก่อนในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ตัวอย่างที่วัดสุวรรณศาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ส่วนบน

ประเด็นที่สำคัญคือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างกรอบหน้าบันอุโบสถ ที่วัดสว่างโคกก่อง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ในงานกลุ่มช่างหนองคาย โครงสร้างแบบช่อประธานพาดบนเสาหอน (ภาพที่ 435) มีพื้นที่ทั้งหมดเป็นภาพวาดระบายสีพระพุทธรเจ้า ประทับนั่งสมาธิ ข้อสังเกตคือ กรอบหน้าบันมีการใช้ตัว 3 ชั้น ซึ่งการใช้ตัว 3 ชั้น หมายความว่ามีการแบ่งพื้นที่ด้วยช่อเอกและช่อโท แสดงถึงความสับสนในการสร้างของช่าง อนึ่งโครงสร้างดังกล่าวถือเป็นที่ยอมรับในพื้นที่จังหวัดหนองคาย เช่นที่วัดโพธิ์ศรี, วัดสุวรรณสาละวัน อำเภอเมือง และวัดโคกสุข อำเภอโพนพิสัย เป็นต้น (ภาพที่ 436) อย่างไรก็ตามอาจพิจารณาได้อีกอย่างว่า ทางวัดอาจต้องการรูปแบบหลังคา 3 ชั้น ช่างจึงทำรูปแบบดังกล่าวด้วยความคุ้นเคยย่อมเป็นไปได้เช่นกัน

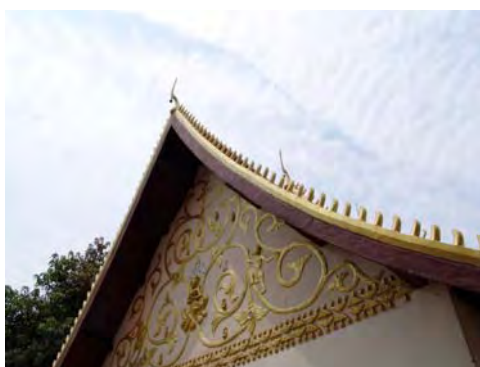
ภาพที่ 435 โครงสร้างเป็นแบบช่อประธานพาดบนเสาหอน ที่วัดสว่างโคกก่อง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

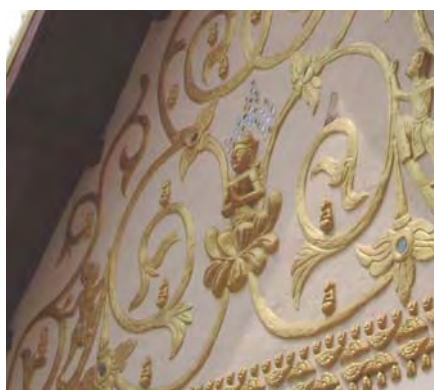
ภาพที่ 436 ตัวอย่างโครงสร้างหน้าบัน ที่วัดสุวรรณสาละวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

กลุ่มรูปแบบช่อเอกพาดบนหัวเสาและใช้ช่อโทแบ่งพื้นที่ของช่างหนองคาย พื้นที่ว่างมักถูกแบ่งอีกครั้งด้วยเสาตุ๊กตาหลอก ถือเป็นระเบียบแบบแผนของโครงสร้างที่ทราบกันดี นอกจากรายละเอียดของโครงสร้างยังมีข้อสังเกตจากรูปประดับ มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ รูปแบบเทพนมมักปรากฏบนพื้นที่กรอบหน้าบัน เชื่อว่าเป็นแบบที่ช่างได้สืบทอดมาจากที่เคยทำ ด้วยหลักฐานช่วงแรกของการสร้างอุโบสถ ได้พบรูปเทพนมประดับอยู่บนกรอบหน้าบัน ที่วัดอุดมสรรพผล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เมื่อพ.ศ. 2410 (ภาพที่ 437, 438) อย่างไรก็ตามถึงช่วงรูปแบบของช่างญวนเข้ามามีบทบาทการก่อสร้างสืบทอด ไม่พบรูปแบบของเทพนม ทั้งนี้เริ่มปรากฏแบบเทพนมอีกครั้ง ใน พ.ศ. 2499 หลังแบบมาตรฐานจากส่วนกลางเข้ามา เช่นที่วัดมงคลสมณกิจ, วัดพุทธนิคม อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เรื่อยมาอย่างช้าสุดเมื่อพ.ศ. 2510 ที่วัดกุฎแคน อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 439)

อนึ่งหลังพ.ศ. 2510 แบบจากกรมการศาสนาไม่ปรากฏ การประดับรูปแบบเทพนมบนกรอบหน้าบัน ดังนั้นการสืบทอดรูปแบบของช่างหนองคายยังคงพบเห็นได้แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามความเหมาะสมในการใช้งาน เช่นที่วัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี วัดโคกสุข อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 440, 441)

ภาพที่ 437 เทพนมประดับบนกรอบหน้าบัน ที่วัดอุดมสรรพผล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

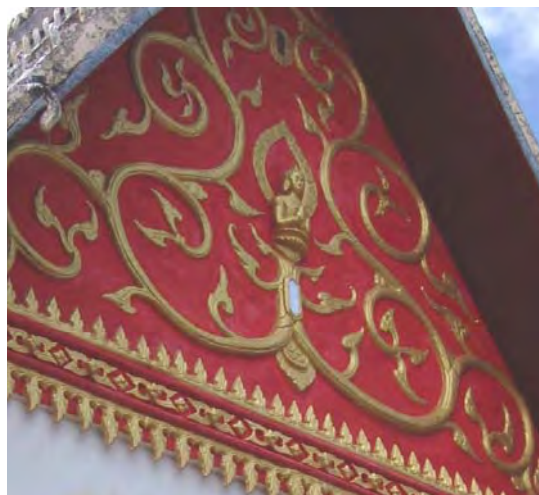
ภาพที่ 438 ส่วนขยายรูปเทพนมประดับบนกรอบหน้าบัน ที่วัดอุดมสรรพผล อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 439 รูปเทพนม เมื่อพ.ศ. 2510 ที่วัดกุดแคน อำเภอนิพนธ์ จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 440 การสืบทอดรูปแบบของช่างหนองคาย มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามความเหมาะสมในการใช้งาน เช่นที่วัดศรีรัตนดำรง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 441 การสืบทอดรูปแบบของช่างหนองคาย มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามความเหมาะสมในการใช้งาน เช่นที่วัดโคกสุข อำเภอนิพนธ์ จังหวัดหนองคาย

5. กลุ่มรูปแบบช่างอุดรธานี

กลุ่มช่างอุดรธานีมีการพัฒนาการทางเชิงช่างเช่นเดียวกับช่างต่างจังหวัด จากจำนวนปริมาณของอุโบสถกับน้อยมากเมื่อเทียบกับวัดที่มีช่างเข้ามาสร้างในเขตจังหวัดอุดรธานี คงไม่ใช่เรื่องแปลกหากจังหวัดอุดรธานี มีความหลากหลายของกลุ่มช่างจากต่างจังหวัดเข้ามามีบทบาท เมื่อดูจากจำนวนการสร้าง แต่ถึงอย่างไรก็ตามช่างฝีมือที่เป็นพื้นถิ่นสืบทอดมาจากอดีตก็ยังคงมีอยู่บ้าง ถึงไม่มีลักษณะเฉพาะเหมือนกลุ่มช่างอื่น ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไปนี้

อนึ่งในหัวข้อนี้มุ่งเน้นเฉพาะรูปแบบและพัฒนาการทางเชิงช่าง เพราะส่วนของรายละเอียดได้กล่าวผ่านมาในบทที่ 3

รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดอุดรธานี

พื้นที่ในจังหวัดอุดรธานีตามหลักฐานอุโบสถ มีทั้งรูปแบบสิมโปรง แบบมีหลังคาคลุมปีกนก สิมแบบฝีมือช่างญวน แบบผสมจากฝั่งลาว ช่างญวน และช่างพื้นถิ่น รวมถึงแบบจากภาคกลาง กลุ่มดังกล่าวทำให้ทราบถึงรูปแบบในด้านต่างๆ ที่ช่างในพื้นที่ได้สัมผัส กล่าวคือ แบบสิมโปรงหลังคาคลุมปีกนก (ภาพที่ 442) เป็นรูปแบบที่ช่างพื้นถิ่นสร้างขึ้นตามสภาวะแวดล้อม ในเรื่องของภูมิอากาศ มีต้นแบบที่วัดหัวหนอง ตำบลดอนหวาย จังหวัดมหาสารคาม มาก่อนหน้านั้น ที่สร้างด้วยฝีมือของช่างในท้องถิ่นเช่นกัน

สิมแบบฝีมือช่างญวนเทคนิคและวิธีการก่อสร้างถูกถ่ายทอดให้กับช่างในชุมชน ที่เป็นลูกมือ วิธีการก่อฉาบ วัสดุส่วนผสมล้วน เป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวประสบการณ์ของช่าง อาทิ เทคนิควงโค้ง ระหว่างหัวเสา เจาะระเบียงรูปวงรี การปั้นลวดลายประดับ ที่สำคัญก่อผนังทับโดยใช้โครงสร้างผนังรับหลังคา เป็นต้น (ภาพที่ 443)

ภาพที่ 442 ตัวอย่างวัดศรีชะเกต อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี การใช้หลังคาปีกนก

ภาพที่ 443 วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ ตัวอย่างสิมฝีมือช่างญวน

รูปแบบต่อมาคือแบบจากฝั่งลาวผสมแบบฝีมือช่างญวน และพื้นถิ่น ที่วัดพระแท่น ด้วยรูปแบบบ่งถึงลักษณะของลัทธิแบบจากฝั่งลาวที่สังเกตได้จากโครงสร้างด้านหน้าโดยเฉพาะซุ้มซึ่งช่างพื้นที่ได้รับประสบการณ์ทางเชิงช่างอีกส่วนในการก่อสร้าง สังเกตให้ดูช่างพื้นถิ่นได้ผสมผสานรูปแบบของช่างญวนเข้าไปอีกด้วยเพราะมีพื้นฐานที่คุ้นเคยหรือพบเห็นมาก่อนหน้านั้นจึงสามารถประยุกต์ผนวกรวมกันเข้าเป็นรูปแบบลัทธิดังกล่าว ของโครงสร้างครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาและเจาะช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง (ภาพที่ 444)

แบบจากภาคกลาง ช่างพื้นถิ่นได้รับรู้ถึงโครงสร้างที่เป็นแบบภาคกลางครั้งแรกเริ่มในดินแดนอีสานก่อนการเข้ามาของแบบมาตรฐาน คือ ที่วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันรื้อสร้างทับอุโบสถเดิม) แต่อย่างไรก็ดีจากภาพรวมรูปแบบจากภาคกลาง ที่การทำซุ้มหลังคา ตลอดจนถึงหลังคา ชุ่มบันแถลงภายในประดับเทพนม เมื่อดูอย่างละเอียดกับพบเป็นฝีมือของช่างพื้นถิ่นทั้งหมด จึงกล่าวได้ว่าเชิงช่างเทคนิครูปแบบวิธีการช่างได้รับเพิ่มเติมจากที่ปรากฏอยู่ก่อนหน้าในการผสมผสานรูปแบบจากภายนอกให้เป็นลักษณะเฉพาะตัว (ภาพที่ 445)

ภาพที่ 444 ตัวอย่างการผสมผสาน ในความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 445 อุโบสถแบบภาคกลางหลังแรกก่อนการเข้ามาของแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ที่วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพถ่ายเก่า)

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดอุดรธานี

ช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง รูปแบบสิมโป่งที่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี และสิมฝีมือช่างญวนที่วัดศรีว่างมงคล อำเภอบ้านผือ (ปัจจุบันรื้อสร้างอุโบสถใหม่) รวมถึงที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ ฝีมือช่างชุมชนรับรูปแบบจากช่างญวน ในจังหวัดอุดรธานี อธิบายได้ถึงพัฒนาการสิมโป่งยังคงปรากฏให้เห็น เฉพาะวัดที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปีทั้งหมด และสิมโป่งนิยมสร้างมากที่สุดในพื้นที่ดังกล่าว ส่วนวัดโนนสว่าง (ภาพที่ 446) ช่างรับรู้ถึงรูปแบบสิมญวนนำไปสร้างเองในพื้นที่ระยะทางห่างกันอย่างมาก ที่กล่าวเช่นนี้หมายความว่าช่างได้สร้างตามรูปแบบสิมญวน แต่ฝีมือเทียบกับช่างญวนไม่ได้ เข้าใจว่าช่างในชุมชนทำดีที่สุด เพื่อชุมชนของตนเอง (ภาพที่ 447)

ด้วยรูปแบบที่ปรากฏสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการที่ยังคงต่อเนื่องของงานช่างในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามผลกระทบในการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานอาคารทางพระพุทธศาสนา แทบทุกวัดในจังหวัดอุดรธานี ตลอดจนทั่วทั้งอีสาน

ภาพที่ 446 วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี พัฒนาการอันสืบเนื่องทางงานช่างจากช่างญวน

ภาพที่ 447 วงโค้งและการเจาะช่องวงรี ลักษณะเด่นเฉพาะของช่างญวน ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดอุดรธานี

ยุคหลังจากการประกาศนโยบายชาตินิยม มีการใช้แบบมาตรฐานอุโบสถเหมือนกันทั่วประเทศ จังหวัดอุดรธานี ไม่ได้แตกต่างจากจังหวัดอื่นในเขตภาคอีสานเช่นกัน ที่เลือกเฉพาะส่วนประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาผสมกับโครงสร้างหลักของอุโบสถ ที่กล่าวเช่นนั้นสามารถขยายความได้ว่า โครงสร้างแบบมีมุขหน้าหลังของแบบมาตรฐานได้ปรากฏที่วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ, วัดสว่างสามัคคี, วัดหนองบุ และวัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ล้วนประดับวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสา และฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ถือเป็นพัฒนาการที่คุ้นเคยมาก่อนหน้านั้นในครั้งที่เป็นลูกมือช่างญวนมาก่อน (ภาพที่ 448)

อย่างไรก็ดีการรับเอารูปแบบจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ซึ่งพบเห็นได้โดยทั่วไปที่เด่นชัดคือการประดับประตู-หน้าต่างด้วยซุ้มบันแถลงประดับเทพนม เฉพาะตรงจุดนี้ทำให้ซุ้มบันแถลงในจังหวัดอุดรธานีประดับด้วยเทพนม ถือเป็นพัฒนาการทางเชิงช่างที่ทำมาก่อนหน้านั้นแล้วที่วัดโยธานิมิตร ส่วนรองอื่นๆ ที่เด่นชัดคือการทำเครื่องลายอง นาคสะดุ้ง งวงไอยรา ใบระกา หางหงส์บนกรอบหน้าจั่ว เป็นต้น (ภาพที่ 449)

ภาพที่ 448 วัดหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างการคุ้นเคยในทางเทคนิคเชิงช่างแบบฝีมือช่างญวน

ภาพที่ 449 วัดสว่างทุ่งแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แบบมาตรฐานที่สมบูรณ์ ในจังหวัดอุดรธานี

รูปแบบ พ.ศ. 2510 เป็นต้นไป ในจังหวัดอุดรธานี

ผลจากการบังคับใช้แบบมาตรฐานจากส่วนกลาง เป็นพื้นฐานถ่ายทอดให้กับอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ในช่วงที่กรมการศาสนาเข้ามาดูแล ย้อนขึ้นไปในช่วง พ.ศ. 2484 จนถึงก่อน พ.ศ. 2510 พบอุโบสถที่รับรูปแบบจากทางราชการ ตัวอย่างที่วัดทุ่งสว่าง และวัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยใช้ผังรูปแบบจากแบบมาตรฐานทั้งหมด แต่มีส่วนของรายละเอียดในการประดับตกแต่งเท่านั้นที่เลือกสลับใช้กัน เช่น กรอบหน้าจั่วเป็นหน้าขาบ ผสมกับ เทพนม หรืออรุณเทพบุตรประดับในซุ้มประตู-หน้าต่าง เทพนมประดับที่จั่วหน้าบัน เป็นต้น (450, 451)

ด้วยรูปแบบวิธีการประดับตกแต่ง จึงเป็นผลสะท้อนที่ไปปรากฏให้พบเห็นได้โดยทั่วไปหลังจากพ.ศ. 2510 การก่อสร้างต้องขออนุญาตจากทางกรมการศาสนา แต่ด้วยเทคนิคทางเชิงช่างที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้รูปแบบอุโบสถในช่วงนี้มีความหลากหลาย บ่งถึงความเป็นอิสระทางการออกแบบได้ดี คือ อุโบสถจตุรมุขแบบมียอดปราสาทประดับบนสันหลังคาที่ช่างได้เลียนแบบจากภาคกลางตามที่เข้าใจกัน ซึ่งยังคงสะท้อนกลับไปถึงหน่วยงานที่รับผิดชอบในการควบคุมการก่อสร้างไม่ได้มีผลหรือมาตรการใดๆ ที่ใช้เป็นข้อบังคับในการสร้างสรรค์ผลงานทางพระพุทธศาสนาของช่างในพื้นที่ที่มีพลังแห่งการสร้างสรรค์

ภาพที่ 450 อุโบสถที่สร้างหลัง พ.ศ. 2510 ล้วนใช้แบบมาตรฐานกรมการศาสนาเป็นต้นแบบยกเว้นอิสระในการออกแบบ ลวดลายประดับตัวอย่างที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 451 การประดับภาพอรุณเทพบุตร แบบภาคกลางหลัง พ.ศ. 2510 ตัวอย่างที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

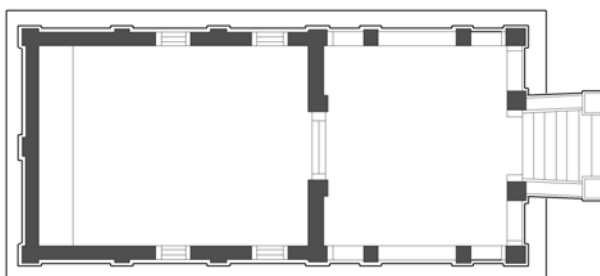
อุโบสถในจังหวัดอุดรธานี มีการต่อเนื่องในการสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2530 ถือเป็น กลุ่มใหญ่สุด รูปแบบเฉพาะที่สามารถเป็นตัวกำหนดถูกแบ่งออกด้วยกันเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ 1. กลุ่มแบบมีเฉพาะมุขหน้า 2. กลุ่มแบบมีมุขหน้า-หลัง 3. กลุ่มแบบมีปีกนกหลังคาคลุม และ 4. กลุ่มพิเศษจตุรมุข ซึ่งมีรายละเอียดและประเด็นในการศึกษาดังนี้

1. กลุ่มรูปแบบมีเฉพาะมุขหน้า ในจังหวัดอุดรธานี

รูปแบบอุโบสถกลุ่มเฉพาะที่มีมุขหน้า พบกลุ่มตัวอย่าง 10 หลัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2528 ซึ่งสามารถแยกประเด็นศึกษาอย่างละเอียดดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นแบบมีมุขหน้าช่วงเสาด้านข้าง 3 ช่วงไม่นับมุขหน้า ผังดังกล่าวไม่ปรากฏในแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และแบบของกรมการศาสนา เชื่อว่าช่างเคยทำกันมาก่อนหน้านั้น ในช่วงที่รูปแบบฝีมือช่างฉนวนได้เข้ามามีบทบาทระยะหนึ่ง เช่นที่วัดโพธิ์ชัยศรี และวัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ตามที่กล่าวผ่านมาในบทที่ 3 ถือว่าช่างอุดรได้สืบทอดรูปแบบผังดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีต (แผนผังที่ 13 และภาพที่ 452) จากการตั้งข้อสังเกตยังได้พบว่ากลุ่มตัวอย่าง เฉพาะในบริเวณตอนบนของจังหวัดอุดรธานีทั้งหมด เช่น อำเภอบ้านผือ อำเภอหนองหาน อำเภอเมือง และอำเภอเพ็ญ ทั้งหมดมีการสืบทอดรูปแบบจากช่างฉนวนมาทั้งสิ้น

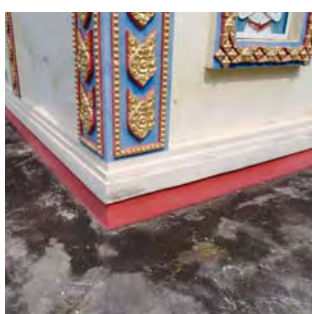

แผนผังที่ 13 ผังพื้นวัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ตัวอย่างแบบมีมุขหน้าฝีมือช่างฉนวน

ภาพที่ 452 ด้านข้างมุขทิศใต้ วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี สิมฝีมือช่างฉนวน

การประดับในส่วนฐานของช่างอุดรธานี ประเด็นที่น่าสนใจคือ รูปแบบเฉพาะฐานประดับด้วยเส้นลวดบัวอย่างเดียว โดยมีขนาดเล็กบ้างขนาดใหญ่บ้างปะปนกัน เช่นที่วัดสระแก้ว, วัดป่าเพ็ญสมานกุล อำเภอเพ็ญ, วัดป่าสันติยาราม อำเภอเมือง และที่วัดอัมพวัน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 453) ถือเป็นรูปแบบเฉพาะของช่างอุดรที่สร้างด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ที่มีด้านฐานบัวลูกแก้วออกไประดับฐานอาคาร เป็นรูปแบบสืบทอดมาจากฝีมือช่างญวน ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ, วัดโนนสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 454) และฐานปัทม์เป็นแบบพื้นฐานทั่วไป เช่นที่วัดเสวตวงษ์นิवास อำเภอเมือง วัดโนนสวัสดิ์ กุมภวาปี วัดโพธิ์ศรีจันทร์ อำเภอเมือง และวัดสว่างจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 455)

ภาพที่ 453 ฐานประดับด้วยเส้นลวดบัวอย่างเดียว มีขนาดเล็ก-ใหญ่ ต่างกัน เช่นที่วัดอัมพวัน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 454 ฐานบัวลูกแก้วออกไประดับฐานอาคาร รูปแบบสืบทอดจากอิทธิพลช่างญวน ที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 455 ฐานปัทม์รูปแบบพื้นฐานทั่วไป เช่นที่วัดสว่างจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลาง

บันไดทางขึ้น ประดับด้วยนาคด้านบนราวบันไดทั้งหมด เฉพาะที่วัดป่าสันติยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ทำเป็นครึ่งวงกลมซ้อนกันเป็นขั้นบันได รูปแบบเคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นที่วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง และวัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 456, 457) ทางด้านคติรูปแบบของการประดับด้วยนาคที่ขึ้นบันไดเป็นที่ทราบกันถึงการสืบทอดมาจากอดีต

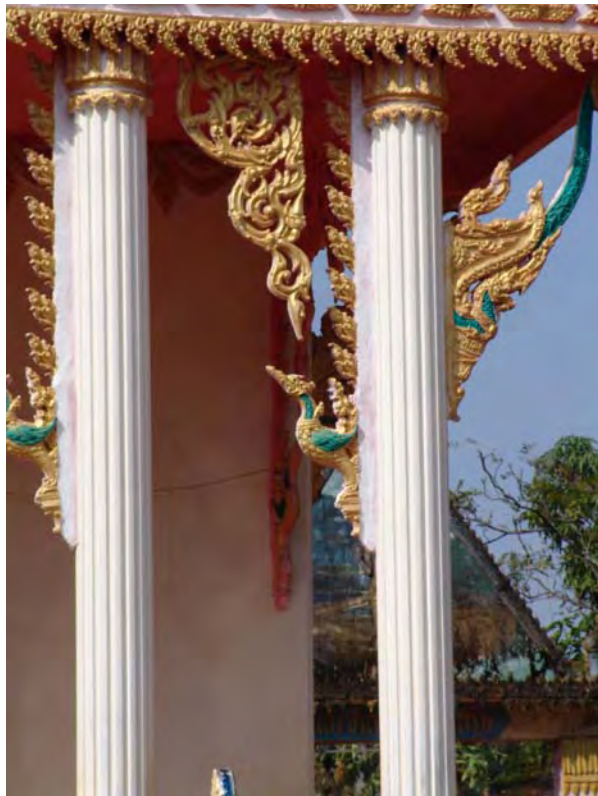
เสาด้านหน้ามุข พบรูปแบบฝีมือช่างญวนที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ที่เหลือเป็นเสาเหลี่ยมย่อมุมประดับสาหร่ายรวงผึ้งแบบภาคกลาง อนึ่งได้พบรูปแบบพิเศษคือการใช้เสาแบบโรมันประดับในส่วนของเสาด้านที่วัดสว่างจอมศรี อำเภอเพ็ญ (ภาพที่ 458) อาจเชื่อได้ว่าเป็นรสนิยมของช่างที่ครั้งหนึ่งรูปแบบเสารวมถึงหัวเสาได้รับความนิยมในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีกระทั่งปัจจุบันก็ยังคงพบดังเดิมตามร้านค้า อาคารบ้านเรือน (ภาพที่ 459)

ภาพที่ 456 ขั้นบันไดครึ่งวงกลมที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างอุบล

ภาพที่ 457 การสืบทอดรูปแบบขั้นบันไดครึ่งวงกลมที่วัดป่าสันติยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 458 การใช้เสาแบบโรมันประดับในส่วนของเสาด้านที่วัดสว่างจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 459 รสนิยมในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบันยังคงพบเห็นการใช้เสาโรมันประดับเช่นเคย

ซุ้มประตู-หน้าต่าง โดยภาพรวมพบทรงซุ้มบันแถลงและซุ้มยอด ที่พิเศษคือ แบบเฉพาะฝีมือช่างพื้นถิ่น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ซุ้มบันแถลง รูปแบบที่ยืดสูง ที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ และที่วัดโนนสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 460) ที่วัดเสวตวงษ์นิवास อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นซุ้มแบบจากภาคกลางประดับด้วยเทพนม รวมถึงวัดอัมพวัน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เข้าใจว่าเป็นฝีมือของช่างในพื้นที่ จากรูปแบบที่หายาบไม่ปรากฏ เมื่อเทียบกับวัดเสวตวงษ์ อำเภอเมือง (ภาพที่ 461) ส่วนซุ้มทรงบันแถลงที่เข้าใจว่าเป็นเค้าโครงถือเป็นฝีมือของช่างพื้นถิ่น มีความพยายามทำให้เป็นซุ้มแต่ดูแล้วไม่เป็นซุ้ม เช่นที่วัดโพธิ์ศรีจันทร์ อำเภอเมือง และวัดสระแก้ว อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 462)

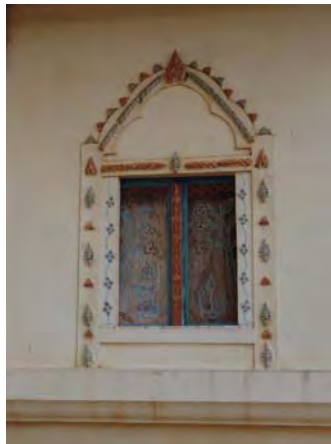
ซุ้มยอดแบบภาคกลาง ที่วัดป่าสันติอาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ได้สัดส่วนของซุ้มยอด แต่ประดับอยู่ที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ และวัดโนนสวรรค์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 463) รูปแบบถือเป็นงานเฉพาะของกลุ่มช่างอุดร กล่าวคือสัดส่วนของซุ้มยอดไม่ได้ส่วนดูเป็นพุ่มมากกว่าเป็นซุ้มยอด โดยเฉพาะหน้ากระดานของเชิงกลอนมีขนาดที่กว้างกว่าปกติ (ภาพที่ 464) เข้าใจว่าคงเคยเห็นซุ้มยอดสักที่จึงนำมาสร้าง ด้วยความเข้าใจของช่างเอง โดยไม่คำนึงยึดถือระเบียบแบบแผนและสัดส่วนเป็นที่ตั้ง

ภาพที่ 460 ซุ้มบันแถลงพบรูปแบบที่ยืดสูงของซุ้มวัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

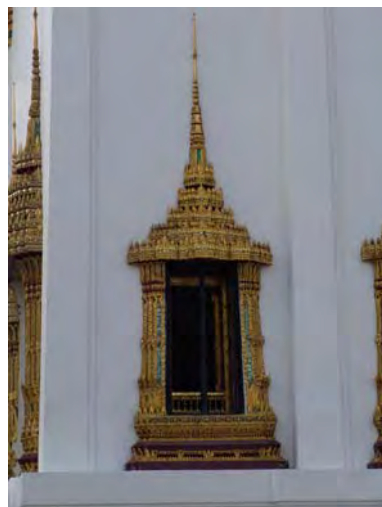
ภาพที่ 461 วัดเสวตวงษ์นิवास อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซุ้มแบบภาคกลางประดับด้วยเทพนม

ภาพที่ 462 ฝีมือของช่างพื้นถิ่น พยายามทำให้เป็นซุ้ม ที่วัดโพธิ์ศรีจันทร์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 463 ซุ้มยอดแบบภาคกลางผิดส่วน ที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

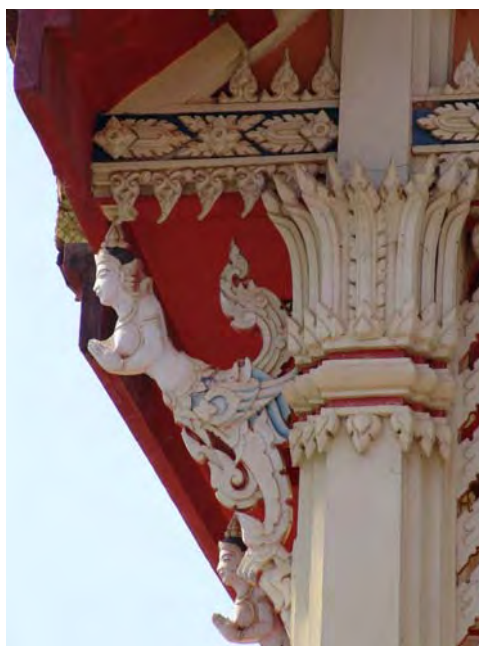

ภาพที่ 464 แบบซุ้มยอดจากภาคกลาง ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมหาราชวัง กรุงเทพฯ

คันทวยมีทั้งแบบเศียรนาคและทรงนาค ที่น่าสนใจในประเด็นนี้ไม่ควรละเลยคือการประดับคันทวยแบบกนิฐรีในตำแหน่งส่วนบนของทวย เป็นแบบอย่างเฉพาะของช่างกาฬสินธุ์ มีต้นแบบที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 465) คันทวยรูปกนิฐรี พบที่วัดโนนอร่าม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน จะขอกกล่าวถึงในกลุ่มแบบมีมุขหน้า-หลัง ในหัวข้อต่อไป คันทวยรูปกนิฐรีที่วัดป่าบำเพ็ญสมานานุกุล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 466) ถือว่าช่างอุดรได้รับอิทธิพลจากช่างกาฬสินธุ์ แบบเดียวกันแม้จะได้ลอกแบบมาเสียทั้งหมดแต่ก็ยังคงเค้าโครงเดิมในรูปแบบให้เห็นเด่นชัด

ภาพที่ 465 คันทวยแบบกนิฐรี แบบอย่างเฉพาะของช่างกาฬสินธุ์ ต้นแบบที่วัดบ้านเมย อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 466 ตัวอย่างรูปแบบกนิฐรี ที่วัดโนนอร่าม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบน

โครงสร้างโดยภาพรวมมีจำนวนการใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสามากกว่า การใช้โครงสร้างใช้ชื่อเอก เช่นที่วัดป่าสันติยาราม อำเภอเมือง และวัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี กรณีการใช้ชื่อประธานยังคงมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 หรือ 3 ส่วนเช่นเดิมโดยใช้ชื่อเอก และชื่อโทในการแบ่ง รวมถึงการใช้เสาตุ๊กตาหอยแบ่งช่องทางตั้ง การประดับตกแต่งเรื่องราวลวดลายไม่สามารถจัดรูปแบบเฉพาะได้เพราะรูปแบบไม่ซ้ำกัน

อาจอธิบายได้ว่าช่างแต่ละกลุ่มมีรสนิยมไม่เหมือนกัน และอาจเคยเป็นลูกมือของช่างในแต่ละจังหวัดที่ไม่ซ้ำกันในเรื่องของการงานก่อสร้างอุโบสถย่อมเป็นไปได้ ยกตัวอย่างวัดโพธิ์ชัย อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ก่อสร้างด้วยโครงสร้างแบบฝีมือช่างญวน แต่ลวดลายประดับเป็นเอกลักษณ์ไทย ตัวอย่างที่วัดเสตวงษ์นิवास อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ช่องว่างพื้นที่หน้าบันได้กระจัดฐานพระประดับเป็นหน้าขบและลายพุ่มสลัปไปมาเต็มพื้นที่ ซึ่งไม่พบรูปแบบดังกล่าวมาก่อนในเขตอีสาน อีกประเด็นที่ละไม่ได้คือการเจาะช่องกรอบหน้าบันซึ่งเป็นอิทธิพลของช่างที่อื่นเช่นเดียวกัน ดังนั้นด้วยความหลากหลายจึงมีมากมายในรูปแบบของกลุ่มที่ใช้ชื่อประธานในการก่อสร้าง (ภาพที่ 467, 468)

ภาพที่ 467 การใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสา เช่นที่วัดป่าสันติยาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

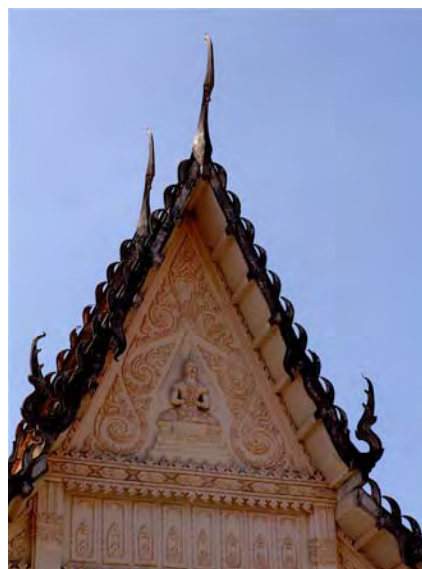

ภาพที่ 468 การใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสา ที่ใช้ชื่อเอก เช่นที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกูล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี แสดงถึงความหลากหลายในการตกแต่งกรอบหน้าบัน

กลุ่มโครงสร้างแบบช่อเอกรมีประเด็นสำคัญที่ควรกล่าวถึง คือการประดับภาพปูนปั้นเต็มพื้นที่กรอบจั่วบนสุดของวัดป่าเพ็ญสมานานุกุล อำเภอพะนัง จังหวัดอุดรธานี ถือเป็นรูปแบบพิเศษการใช้ประดับในโครงสร้างซึ่งช่างให้ความสำคัญมากกว่าลวดลาย (ภาพที่ 469) และยังมีการแบ่งช่องเหนือช่อเอกร เป็นภาพเทพนม ซึ่งเป็นที่นิยมในกลุ่มงานช่างมหาสารคาม เช่นที่วัดศุภาราม, วัดอุทัยทิศ, และวัดปัจฉิมทิศ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม ส่วนที่จังหวัดอุดรธานี พบที่วัดสว่างโพนาลัย กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น (ภาพที่ 470)

ภาพที่ 469 การประดับภาพปูนปั้นเต็มพื้นที่กรอบจั่วบนสุด ที่วัดป่าเพ็ญสมานานุกุล อำเภอพะนัง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 470 การแบ่งช่องเหนือช่อเอกรเป็นภาพเทพนม เป็นที่นิยมในการประดับของช่างมหาสารคาม ตัวอย่างที่ วัดสว่างโพนาลัย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

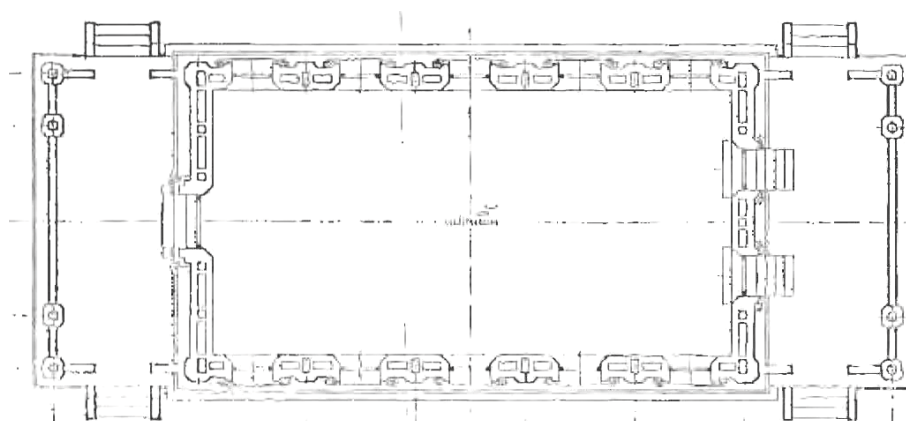
2. กลุ่มรูปแบบมีมุขหน้า-หลัง ในจังหวัดอุดรธานี

ถือเป็นกลุ่มมีจำนวนมากที่สุดในกลุ่มตัวอย่าง คือ 11 หลัง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2513-2530 พบเฉพาะที่เป็นอำเภอที่สำคัญในเรื่องของระยะเวลาที่มีอายุเก่าแก่ เช่น อำเภอเมือง อำเภอหนองหาน อำเภอกุมภวาปี และอำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี มีรายละเอียดประเด็นสำคัญดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นเป็นที่ทราบกันแล้ว แบบมีมุขหน้า-หลัง มีต้นแบบจากแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 คือแบบ ก. (แผนผังที่ 14) รายละเอียดดูได้ในบทที่ 3 ส่วนฐานใช้บัวลูกแก้วอกไก่ประดับมีจำนวนมากสุด ดังนี้ วัดมิ่งมิตรบุรี อำเภอหนองหาน, วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง, วัดศรีมงคล, วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี, วัดไทรทอง อำเภอโนนสะอาด, วัดไชยวานวัฒนา อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 471) รองลงมาลงมาเป็นฐานปัทม์ วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี, วัดศรีวิสาร อำเภอโนนสะอาด และวัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 472) กลุ่มที่น้อยที่สุดคือ การใช้ฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ได้แก่วัดโนนอร่าม, วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น (ภาพที่ 473)

จากหลักฐานอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มที่พบมากที่สุด คงรับรูปแบบจากที่เคยสร้างมาก่อนหน้านั้น ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบมากในแบบฝีมือช่างญวน ส่วนฐานปัทม์พบได้โดยทั่วไปเช่นเดียวกัน เข้าใจว่าคงสืบทอดกันมาจากอดีต และกลุ่มฐานสิงห์เป็นแบบจากภาคกลางที่นิยมสร้างกันหรือในแบบมาตรฐานก็มีการออกแบบไว้เช่นกัน ทั้งนี้จึงอธิบายได้ว่ากลุ่มวัดเฉพาะที่อยู่ในตัวเมืองเท่านั้นที่ใช้ระบบระเบียบของฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ จากภาคกลางเป็นหลัก

แผนผังที่ 14 ผังพื้นแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 แบบ ก.

ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศิลปกรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 471 ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่วัดไชยวานวัฒนา อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 472 ตัวอย่างฐานปัทม์ ที่วัดศิริมงคล อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 473 ตัวอย่างฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลาง

กลุ่มงานช่างอุดรธานี ส่วนที่มีมุขหน้า-หลัง มีการทำราวบันไดพลสิงห์ มีสิงห์ประดับด้านหน้า ที่วัดมณีมปuri อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ราวบันไดทึบประดับด้วยนาค ที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง, วัดศรีมงคล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และราวบันไดลูกกรงประดับด้านบนประดับด้วยนาค ที่วัดไชยวานพัฒนา อำเภอพิบูลย์รักษ์, วัดสระแก้ว, วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี วัดโนนอร่าม, วัดศรีวิสาร อำเภอโนนสะอาด และวัดไทรทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ที่พิเศษคือ วัดบัวบาน อำเภอเมือง ลูกกรงราวบันไดประดับด้วยวงล้อธรรมจักรราวบันไดทำเป็นตัวนาค (ภาพที่ 474) และรูปแบบสุดท้ายใช้ฐานสิงห์เป็นราวบันไดที่วัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 475)

ประเด็นที่จะกล่าวถึงสำหรับกลุ่มนี้คือ การประดับด้วยวงล้อธรรมจักร ถือว่าช่างมีความคิดไม่เหมือนใคร เพราะเชื่อว่าภายในจังหวัดอุดรธานีช่วงตั้งแต่เริ่มแรกที่มีอุโบสถจนถึง พ.ศ. 2530 ไม่มีการประดับด้วยรูปแบบดังกล่าว หากมีการประดับรูปแบบดังกล่าวหลังจากนี้ก็ให้เข้าใจเสียได้เลยว่าเอาแบบอย่างจากวัดบัวบานมาสร้าง

ส่วนที่ใช้ฐานสิงห์เป็นราวบันได ถือเป็นต้นแบบจากภาคกลาง อย่างน้อยที่สุดคงมีต้นแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ส่วนระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันคงเป็นแบบที่วัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี สร้างเมื่อพ.ศ. 2519 โดยช่างภาคกลาง ถือเป็นแบบที่ช่างคงรับรูปแบบอยู่บ้างไม่มากนักน้อย ส่วนพลสิงห์มีสิงห์ประดับ เป็นแบบจากภาคกลางได้กล่าวไว้แล้วในบทนี้รวมถึงราวบันไดทึบประดับนาคเช่นกันที่ผ่านมา

ภาพที่ 474 วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
ลูกกรงบันไดประดับด้วยวงล้อธรรม
จักรราวบันไดเป็นตัวนาค

ภาพที่ 475 การใช้ฐานสิงห์เป็นราวบันได ที่วัดศรีมงคล
อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

หลักฐานสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การทำบันไดพาดฐานอาคารอุโบสถที่วัดศรีมงคล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 476) โดยทำบันไดขึ้นทางด้านข้างของทั้งมุขหน้าและมุขหลัง ซึ่งอธิบายได้ว่าเป็นการรับรูปแบบที่เคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 477) เป็นฝีมือของช่างสกุลนคร ด้วยหลักฐานรูปแบบบันไดทางขึ้นเป็นข้อสนับสนุนถึงการรับส่งเทคนิคทางเชิงช่าง มีการพัฒนารูปแบบเฉพาะที่สามารถกำหนดได้เป็นรูปแบบที่ถือกำเนิดมาจากที่ใด ดังนั้นบันไดพาดผ่านฐานอาคารเป็นรูปแบบเฉพาะของช่างสกุลนคร ที่ช่างอุดรได้รับพัฒนาการทางเชิงช่างนั่นเอง

ภาพที่ 476 การทำบันไดพาดฐานอาคารอุโบสถที่วัดศรีมงคล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 477 รูปแบบการพาดบันไดที่เคยปรากฏมาก่อนหน้า ที่วัดธาตุสว่างโนนยาง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ในส่วนรูปแบบเสาดาน ใช้เสาสี่เหลี่ยมที่วัดมัจฉิมบุรี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เสาเหลี่ยมติดผนังได้พบที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 478) เสาเหลี่ยมย่อมุม เช่นที่วัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน, วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น และเสากลมที่วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี, วัดไชยวานวัฒนา อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 479) หากพิจารณาโดยภาพรวมรูปแบบเสาทั้งหมด เคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะเสากลมเป็นแบบเสาจากกรมการศาสนา จากข้อมูลหลักฐานวัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี และวัดไชยวาน อำเภอพิบูลย์รักษ์ ล้วนสร้างหลังแบบจากกรมการศาสนา ส่วนประติมากรรมเสาเหลี่ยมสลักติดผนังเป็นรูปแบบที่สืบทอดจากแบบช่างญวนซึ่งเข้าใจกันดีแล้ว หรือกระทั่งเสาเหลี่ยมย่อมุมหรือหัยกุ่ม ก็เป็นแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 เช่นเดียวกัน

เกี่ยวกับรูปแบบเสาต่างๆ ของช่างอุดรในแบบมีมุขหน้า-หลัง จึงสามารถอธิบายได้ว่าช่างมีการรับเอาจากแบบมาตรฐาน ในขณะเดียวกันยังคงใช้รูปแบบที่เคยสืบทอดกันมาจากการที่เคยทำกันมาก่อนเช่นกัน ดังนั้นรสนิยมของช่างในแต่ละวัดย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมของความชำนาญ เทคนิคกรรมวิธีในเชิงช่าง หรือด้วยเงื่อนไขต่างๆ ที่นอกเหนือจากที่คาดไว้ก็ตามย่อมเป็นตัวแปรในการสร้างสรรค์

ภาพที่ 478 เสาเหลี่ยมติดผนังพบที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 479 เสากลมที่วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี สร้างภายหลังแบบกรมการศาสนา

ซุ้มประตูหน้าต่างของกลุ่มช่างอุดรพบกลุ่มที่ทำ ซุ้มบันแถลงและต๋อยอดซุ้มด้านบนที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง และวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เฉพาะที่ทำซุ้มบันแถลงที่วัดมณีมุนี, วัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน และกลุ่มสุดท้ายซุ้มยอด วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี, วัดโนนอร่าม, วัดไทรทอง, วัดศรีวิสาร อำเภอโนนสะอาด, วัดบัวบาน อำเภอเมือง, วัดไชยวานพัฒนาพิบูลย์รักษ์, และวัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

กลุ่มที่น่าสนใจคือกลุ่มรูปแบบซุ้มบันแถลง ต๋อยอดซุ้มประดับอีกชั้นที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง และวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 480) เป็นรูปแบบที่เข้าใจว่าเป็นแบบจากภาคกลาง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏตัวอย่างที่วัดสุทัศนเทพวรารามฯ กรุงเทพฯ⁴⁰ (ภาพที่ 481) ในขณะที่ก่อนหน้านี้เช่นกัน ในจังหวัดอุดรธานีเองได้พบรูปแบบดังกล่าวเช่นกัน ที่วัดเกียรติไพบูลย์กุมภวาปี (ภาพที่ 482) (ดูรายละเอียดในกลุ่มช่างภาคกลาง) ส่วนรูปแบบที่เหลือซุ้มบันแถลงทราบกันดีแล้วว่าเป็นการสืบเนื่องมาตั้งแต่ แบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ส่วนซุ้มยอดเป็นแบบมาจากภาคกลาง อนึ่งซุ้มยอดของช่างอุดรอาจชี้เฉพาะเจาะจงถึงโครงสร้างสัดส่วนที่ไม่ลงตัว ดังที่กล่าวผ่านมาแล้วในกลุ่มมีเฉพาะมุขหน้า ที่สันติย์ที่บันได้สัดส่วน โดยในกลุ่มแบบมีมุขหน้าหลังยังคงพบรูปแบบดังกล่าวเช่นที่วัดไทรทอง อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 483)

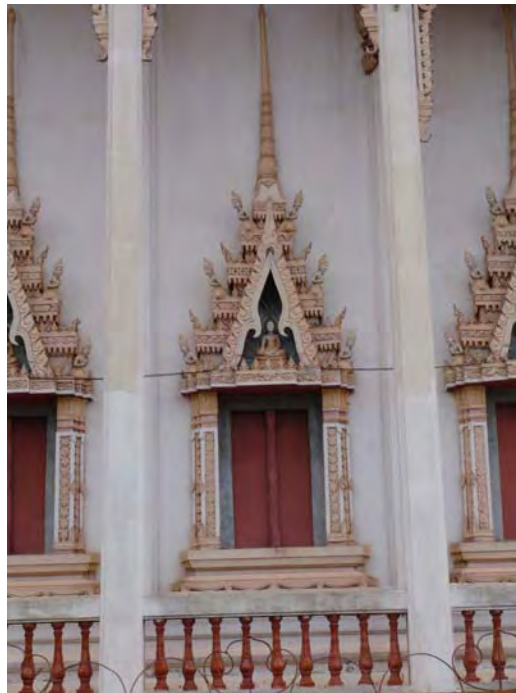
ภาพที่ 480 รูปแบบซุ้มบันแถลงต๋อยอดซุ้มประดับอีกชั้นที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แบบจากภาคกลาง

ภาพที่ 481 รูปแบบที่เข้าใจว่าเป็นแบบจากภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดสุทัศนฯ กรุงเทพฯ

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, สองศตวรรษวัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, ม.ป.ป.), 85.

⁴⁰ สันติ เล็กสุขุม, สองศตวรรษวัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, ม.ป.ป.), 175.

ภาพที่ 482 รูปแบบซุ้มบันแถลงต่อยอด ที่วัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 483 แสดงถึงสัดส่วนซุ้มยอดระหว่างที่วัดไทรทอง อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

คันทวยของกลุ่มช่างอุดร ทำเป็นรูปหงส์ ที่วัดมัสฌิมบุรี อำเภอหนองหาน, วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี กลุ่มเศียรนาค ที่วัดโพธิ์ชัย, วัดบัวบาน อำเภอเมือง วัดศรีมงคล อำเภอหนองหาน กลุ่มทรงนาคที่วัดศรีมงคล, วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี วัดไชยวานวัฒนา อำเภอพิบูลย์รักษ์และ วัดศรีวิสาร อำเภอโนนสะอาด คันทวยแบบกัณฐีที่วัดโนนอร่าม อำเภอเมือง และทรงกระหนกที่วัด ไทรทอง อำเภอโนนสะอาด ทั้งหมดอยู่ในเขตจังหวัดอุดรธานี

กลุ่มแรกน่าสนใจที่ทำเป็นรูปหงส์ ทั้ง 2 วัด ข้อสังเกตเปรียบเทียบกับหงส์ที่เคยพบมาก่อน เข้าใจว่าช่างฝีมือไม่ดี โดยเฉพาะวัดมัสฌิมบุรี อำเภอหนองหาน สัดส่วนผิดเพี้ยนไม่ลงตัว แบบเดียวกับ วัดสระแก้ว อำเภอกุมภวาปี ที่ลดความสง่างามของหงส์ลงอย่างน่าใจหาย (ภาพที่ 484, 485) แต่อย่างไรก็ดีถือว่าเป็นฝีมือช่างในพื้นที่ ที่พยายามลอกเลียนแบบจากแบบที่เคยปรากฏมาก่อนจากภาค กลาง

กลุ่มทรงนาคเป็นประเด็นการทำตามอย่างที่เคยทำมาก่อนเช่นกัน คือ ที่วัดศรีนทรवास อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างมหาสารคาม (ภาพที่ 486) มีรูปแบบเฉพาะร่วมเหมือนกับ วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี และวัดศรีวิสาร อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 487, 488) เข้าใจว่าช่างได้ถ่ายแบบทุกสัดส่วนมาได้อย่างแม่นยำ สอดคล้องกับการที่ช่างเป็นคนออกแบบให้กับทางวัดหรือทางวัดต้องการแบบอย่างจากวัดใดวัดหนึ่งจึงให้ช่างไปถ่ายแบบที่ต้องการ

ส่วนกลุ่มที่เหลือเข้าใจว่าเป็นการสืบเนื่องทางงานช่างจากที่เคยปรากฏมาก่อนหน้านั้น ดัง เดิม จึงละไว้ไม่อธิบาย

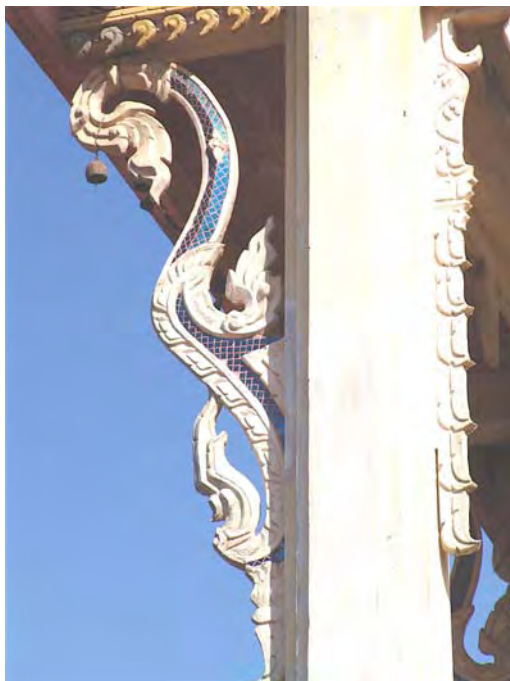
ภาพที่ 484 คันทวยรูปแบบหงส์ ที่วัดมัสฌิมบุรี
อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 485 คันทวยรูปแบบหงส์ ที่วัดสระแก้ว
อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 486 คันทวยทรงนาค ที่วัดศิรินทรวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างมหาสารคาม

ภาพที่ 487 รูปแบบคันทวยทรงนาคที่วัดทุ่งสว่างปะโค
อำเภอกุมภวาปี เหมือนกับที่
วัดศิรินทรวาส
อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 488 รูปแบบคันทวยทรงนาคที่วัดศรีวิสาร
อำเภอโนนสะอาด เหมือนกับที่
วัดศิรินทรวาส อำเภอโนนสะอาด
จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบน

โครงสร้างกรอบหน้าบันกลุ่มช่างอุดร เฉพาะที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ใช้โครงสร้างช่อประธาน ที่เหลือทั้งหมด ใช้ระบบโครงสร้างช่อเอก ประเด็นที่น่าสนใจคือเรื่องการประดับลวดลาย บริเวณใต้กระจิงฐานพระที่วัดโพธิ์ชัย เป็นรูปแบบจากภาคกลาง (ภาพที่ 489) กล่าวคือเป็นแบบที่ได้จากการออกแบบของช่างสง่า มยุระ⁴¹ โดยตัดทอนส่วนบนของภาพออกเหลือเฉพาะส่วนล่าง นำมาปรับประดับในบริเวณที่กล่าว (ภาพที่ 490, 491) หลักฐานที่พบอธิบายได้ว่าช่างอุดรรับแบบจากภาคกลาง นำมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเข้ากับรูปแบบของตัวเอง

ส่วนประเด็นรูปแบบช่อเอก ที่เป็นอิทธิพลจากช่างภาคกลางที่ทราบกันดีแล้ว พบข้อแตกต่างในรายละเอียดของกรอบหน้าบัน ได้แก่ 1. แบบการใช้ช่อเอกและการใช้ช่อโทไม่มีเสาดูกตาแบ่งพื้นที่ 2. แบบที่มีเสาดูกตาแบ่งพื้นที่ และ 3. แบบช่อเอกบริเวณกรอบหน้าจั่วไม่มีการแบ่งพื้นที่ (ภาพที่ 492) ในส่วนรายละเอียดการประดับตกแต่งลวดลาย ภาพประติมากรรมประดับ ล้วนมีความแตกต่างกัน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ฝีมือเชิงช่างถึงความหลากหลายทางรสนิยม อย่างไรก็ตามยังคงรับเอารูปแบบของภาคกลางมาผสมผสานรวมเข้ากับฝีมือในเชิงช่างที่ดี ผลงานจึงออกมาประจักษ์ด้วยความหลากหลายดังกล่าว (ภาพที่ 493)

ในความหลากหลายรสนิยมทางเชิงช่าง จากการตั้งข้อสังเกตยังคงมีบางวัดที่ได้รับรูปแบบการสืบเนื่องงานช่างในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ได้แก่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 494) ที่ด้านบนสุดประดับด้วยภาพปูนปั้น ในพื้นที่กรอบทรงดอกบัว แวดล้อมด้วยลายใต้กระจิงฐานพระประดับด้วยภาพ ในกรอบสามเหลี่ยมโดยปลายทั้ง 2 ด้านของมุมสามเหลี่ยมขีดติดขอบเสาหาคู่ใน รูปแบบดังกล่าวเคยปรากฏมาก่อนที่วัดศรีนันทราช อำเภอนนสวด จังหวัดอุดรธานี เป็นฝีมือช่างมหาสารคาม ซึ่งต่างกันว่าเรื่องราวประดับสลับตำแหน่งกัน อีกประเด็นที่กล่าวมาแล้วคือการใช้คูหา และคันทวยรูปแบบเดียวกัน เป็นข้อยืนยันถึงการรับเอารูปแบบจากช่างในจังหวัดอื่น (ภาพที่ 495) ด้วยเหตุผลที่วัดทุ่งสว่างได้ให้ช่างเป็นผู้ออกแบบและหาแบบให้ทางวัด รวมถึงการก่อสร้างจนแล้วเสร็จ⁴² จึงเป็นเหตุผลของรูปแบบที่ปรากฏสะท้อนเป็นหลักฐานอยู่ในงานช่าง

ที่วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เช่นกันใช้เทคนิคการประดับลวดลาย จากด้านล่างพาดผ่านช่อโทขึ้นไปถึงจั่ว ซึ่งเป็นรูปแบบของกลุ่มช่างมหาสารคาม แบบเดียวกับที่วัดศรีชมชื่น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 496)

⁴¹ น.ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ตำราศิลปะไทยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2528), 101.

⁴² สัมภาษณ์ ช่างทองผืนและนางทองปอน จันทกรณ์, หมู่บ้านการเคหะ รอบเมือง ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 4 มกราคม 2551. การออกแบบขึ้นกับทางวัดต้องการแบบใด หากต้องการแบบจากวัดนี้ ช่างจะเป็นคนไปถ่ายแบบมาสร้างตามความต้องการ

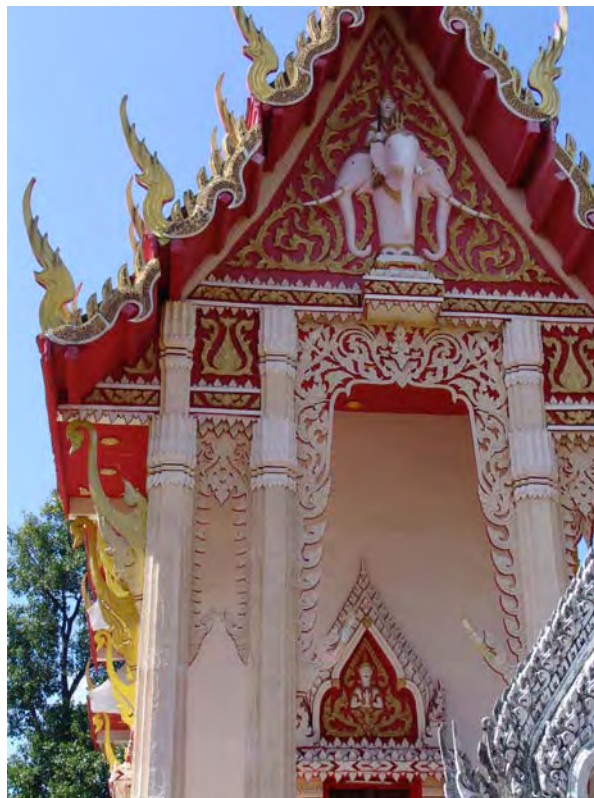
ภาพที่ 489 การประดับลวดลายที่บริเวณใต้กระจันทน์พระ ที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
ต้นแบบจากภาคกลาง

ภาพที่ 490 ลวดลายต้นแบบงานของช่างสง่า มยุระ
ที่มา : น.ณ. ปากน้ำ [นามแฝง], ตำราศิลปะไทยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2528), 101.

ภาพที่ 491 ส่วนขยายจากแบบของช่างสง่า มยุระ โดยตัดทอนส่วนบนของภาพออก
ที่มา : น.ณ. ปากน้ำ [นามแฝง], ตำราศิลปะไทยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2528), 101.

ภาพที่ 492 โครงสร้างแบบใช้ช่อเอกและช่อโทไม่มีเสาดูกตาแบ่งพื้นที่ ตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 493 โครงสร้างแบบช่อประธานใช้เสาดูกตาหกลกแบ่งพื้นที่ ตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัยศรี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 494 รูปแบบกรอบหน้าบันที่วัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ต้นแบบจากช่างมหาสารคาม

ภาพที่ 495 รูปแบบกรอบหน้าบันต้นแบบที่วัดศิรินทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ส่งรูปแบบให้กับวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

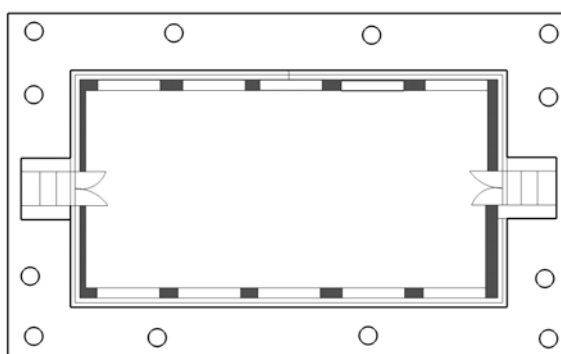
ภาพที่ 496 เทคนิคในการประดับลวดลาย จากด้านล่างพาดผ่านช่อโทขึ้นไปจนถึงจั่ว ซึ่งเป็นรูปแบบของกลุ่มช่างมหาสารคาม ที่วัดบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

3. กลุ่มรูปแบบมีหลังคาคลุมปีกนก ในจังหวัดอุดรธานี

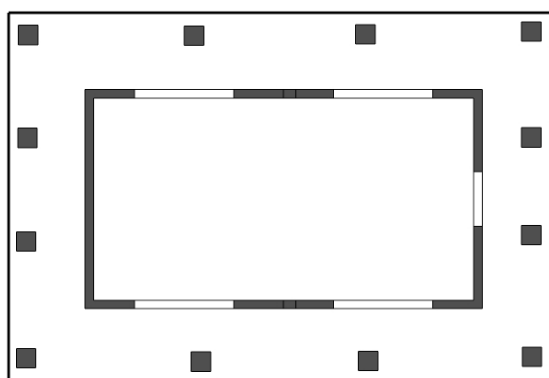
กลุ่มแบบมีหลังคาคลุมปีกนกพบ 2 หลัง ในพื้นที่อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ วัดบูรพา และวัดบัวระพา เป็นการย้อนกลับไปทำตามแบบอย่างอดีตที่เคยปรากฏและขาดหายไปตั้งแต่เริ่มเข้าสู่รูปแบบฝีมือช่างญวนเรื่อยมา รวมถึงแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และแบบจากกรมการศาสนา รูปแบบหลังคาคลุมปีกนกปรากฏอีกครั้งในช่วง พ.ศ.2524 และ 2527 ซึ่งมีรายละเอียดในการศึกษาดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นที่วัดบัวระพา วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางเข้าด้านหน้าและด้านหลัง ส่วนที่วัดบูรพามีประตูทางเข้าด้านหน้า (แผนผังที่ 15, 16) จากรูปแบบผังสามารถอธิบายได้ว่า เป็นผังที่นิยมทำมาตั้งแต่อดีต เช่นที่วัดศรีชะเกษ และที่วัดศรีแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 497) รวมถึงในต่างจังหวัดอื่นๆ ที่เคยปรากฏรูปแบบดังกล่าวเช่นกัน ตัวอย่างเช่นที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอกำแพง, วัดกลางโคกค้อ อำเภอยางตลาด กาฬสินธุ์ และวัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี ร้อยเอ็ด เป็นต้น (ภาพที่ 498, 499)

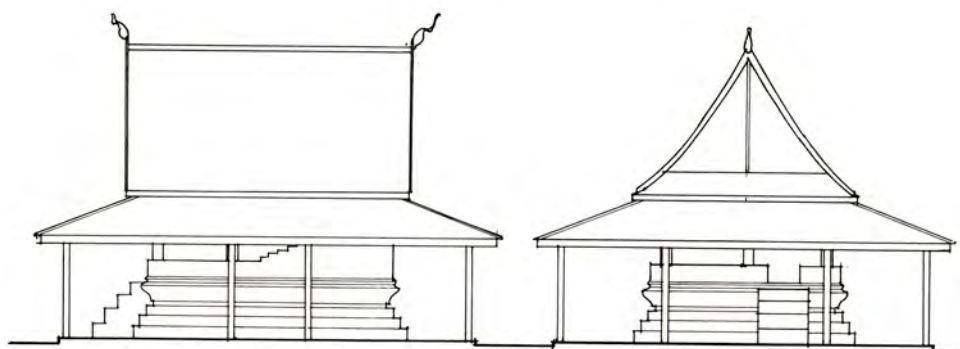
แผนผังที่ 15 ผังพื้นที่วัดบัวระพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางหน้าด้านหน้าและด้านหลัง

แผนผังที่ 16 ผังพื้นที่วัดบูรพา อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าด้านหน้า

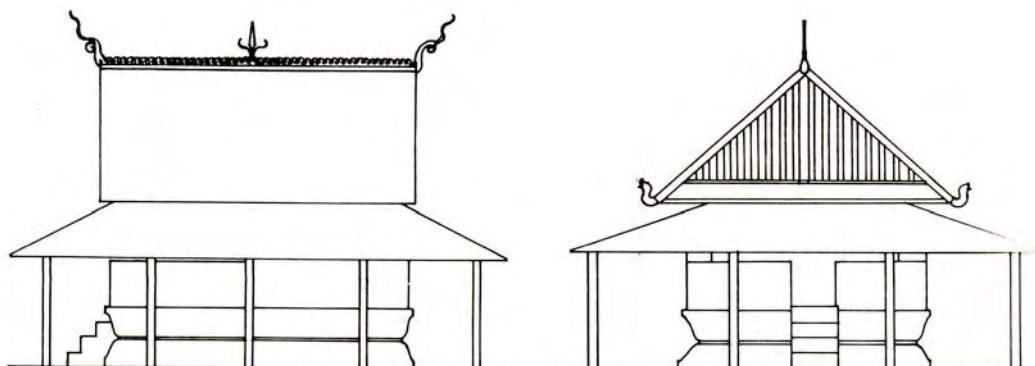

ภาพที่ 497 ตัวอย่างผังที่นิยมทำมาตั้งแต่อดีต รูปแบบที่มีหลังคาคลุมปีกนก ตัวอย่างที่วัดศรีชะเกษ
อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 498 รูปแบบหลังคาคลุมปีกนกที่นิยมกันในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 ตัวอย่างที่วัดกลางโคกคือ
อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สมัยอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 441.

ภาพที่ 499 รูปแบบหลังคาคลุมปีกนกที่นิยมกันในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 ตัวอย่างที่วัดห้วยสนุก
อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สมัยอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 442.

ส่วนฐาน ที่วัดบวรพา (ภาพที่ 500) เป็นฐานปัทม์ที่พบเห็นโดยทั่วไป เริ่มจากฐานเชิง 2 ชั้น ต่อด้วยเส้นลวดบัวและบัวคว่ำ ต่อด้วยท้องไม้มีข้อสังเกตจากตำแหน่งดังกล่าว เข้าใจว่าช่างอาจทำเป็นบัวลูกแก้ว ซึ่งไม่น่าทำบัวลูกฟัก หรือด้วยความเข้าใจของช่างเองจึงทำเป็นสี่เหลี่ยมแบบเรียบๆ ก็ย่อมเป็นไปได้ จากท้องไม้ต่อขึ้นไปเป็นบัวคว่ำ หน้ากระดานบนและเส้นลวดบัว (ภาพที่ 501) แสดงถึงความเป็นช่างฝีมือในพื้นที่นั้นมีความพยายามทำตามอย่างของฐานปัทม์แต่ขาดความเข้าใจ ดูได้จากระเบียบของฐานต้องจบส่วนบนและล่างด้วยหน้ากระดาน ยกเว้นมีฐานเชิงเสริมยกสูงก็ควรเป็นอีกกรณี

อย่างไรก็ดีที่วัดบูรพาไม่พบรูปแบบฐาน (ภาพที่ 502) อาจด้วยเงื่อนไขทางด้านใดด้านหนึ่ง อันจำกัดรูปแบบจึงสะท้อนออกมาให้เห็นในลักษณะดังกล่าวก็ย่อมเป็นไปได้ เช่นเรื่องของเงื่อนไขทางด้านปัจจัย อาจเป็นตัวแปรในการก่อสร้างซึ่งจากการสำรวจพบว่าเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ที่แยกตัวออกมาจากหมู่บ้านใหญ่อีกครั้งห่างกัน 3 กิโลเมตร

ภาพที่ 500 วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 501 แสดงรายละเอียดฐาน ที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 502 แสดงภาพที่วัดบูรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี ไม่ทำฐานประดับ

ส่วนกลาง

ราวบันไดที่ประดับด้วยนาคด้านบนทางเข้าด้านหน้า ที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบที่คุ้นเคยในเขตภาคอีสานตอนบน เข้าใจว่าเกิดจากรูปแบบผสมผสานจาก พลสิงห์และราวบันไดจากแบบลพบุรีเป็นต้นแบบ (ภาพที่ 503) ด้านโครงสร้างเสารับน้ำหนักปีกนก แบบเสากลมที่วัดบวรพา (ภาพที่ 504) แบบเสาเหลี่ยมที่วัดบูรพา อำเภอนนสอาด (ภาพที่ 505) ประเด็นเสากลมใช้เทคนิคการหล่อ ช่างเคยผ่านการทำงานในรูปแบบดังกล่าวมาก่อนหน้านั้น ส่วนเสาเหลี่ยมเป็นเสาที่พบว่ามีการขุดไปตามร้านขายวัสดุก่อสร้าง แสดงถึงการใช้วัสดุที่มีอยู่ก่อนและตาม ความเรียบง่ายของชุมชน

ภาพที่ 503 ราวบันไดที่ประดับด้วยนาคด้านบนทางเข้าด้านหน้า ที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 504 โครงสร้างเสารับน้ำหนักปีกนก แบบเสากลมที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 505 โครงสร้างเสารับน้ำหนักปีกนก แบบเสาเหลี่ยม ที่วัดบูรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ซุ้มประตู-หน้าต่างที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี ซุ้มทรงบันแถลง
 ประดับเทพนมภายใน รูปแบบแสดงถึงการไม่มีความเชื่อวชาญ หรือเคยเห็นรูปแบบดังกล่าวมาก่อน
 ซึ่งจำมาทำตามอย่าง ไม่งั้นคงเคยเป็นลูกมือของช่างที่เคยสร้างวัดใดวัดหนึ่งมาก่อนย่อมตั้งข้อสังเกตได้
 อย่างไรก็ดีไม่พบรูปแบบการประดับด้วยซุ้มบันแถลงในเขตอำเภอนนสอาด เช่นเดียวกัน (ภาพที่ 506)
 และที่วัดบูรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี ไม่มีการประดับกรอบซุ้ม แต่ทำเป็นประตู-หน้าต่าง
 แบบบ้านเรือนทั่วไป บ่งบอกถึงความเรียบง่ายพอเพียง (ภาพที่ 507)

ภาพที่ 506 ซุ้มทรงบันแถลง ที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 507 วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี ไม่มีการอบซุ้มทำเป็นประตู-หน้าต่าง

คันทวยที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี ทำเป็นหงส์คาบคล้ายกับดอกไม้วังมัยก้าน (ภาพที่ 508) ซึ่งสะท้อนถึงความคิดสร้างสรรค์เฉพาะของช่างพื้นถิ่น กล่าวคือในเขตจังหวัดอุดรธานี รวมถึงจังหวัดที่มีความเกี่ยวข้องในการค้นคว้า ไม่เคยปรากฏแน่นอนเพียงแต่วัดเดียวหรือมีเค้าโครงที่คล้ายกับวัดบวรพา (ภาพที่ 509)

ภาพที่ 508 คันทวยที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบเป็นหงส์คาบคล้ายกับดอกไม้วังมัยก้าน

ภาพที่ 509 แสดงรายละเอียดคันทวยรูปหงส์ ที่วัดบวรพา อำเภอนนสอาด จังหวัดอุดรธานี

ส่วนบน

หลักฐานสิ่งสำคัญบ่งถึงความเป็นช่างในพื้นที่นั้น คือการประดับตัวรวย มีนาคสะดุ้งและวงไอยราแบบภาคกลาง (ภาพที่ 510) ด้วยเงื่อนไขของโครงสร้างแบบหลังคาคลุมปีกนกกรอบหน้าบัน ด้านบน ซึ่งไม่สัมพันธ์กับการประดับด้วยตัวรวย ด้วยระเบียบของแปตัวที่ 2 หรือ 3 มักจะเป็นตำแหน่งวงไอยรา ถัดลงไปเป็นแปที่อยู่ในตำแหน่งของนาคสะดุ้ง และจบด้วยแปหัวเสาหรือรองรับหางหงส์ (ภาพที่ 511) วัสดุที่ใช้เป็นแบบไม้ฝาแป้นธรรมดาใช้ในบ้านเรือน กรอบหน้าบันพร่องรอยของการสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าโปรดเทศนาปัจฉิมวคัยทั้ง 5 (ภาพที่ 512) ในขณะที่วัดบูรพาเขียนเป็นภาพพระบายสีตอนธิดามาร เต็มพื้นที่บริเวณกรอบหน้าบัน

ภาพที่ 510 การประดับตัวรวย มีนาคสะดุ้งและวงไอยราแบบภาคกลาง ที่วัดบวรระพา อำเภอนโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 511 แสดงรายละเอียด กรอบหน้าบันที่วัดบวรระพา อำเภอนโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 512 ร่องรอยการสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าโปรดเทศนาปัจฉิมวคัยทั้ง 5 ที่วัดบวรระพา อำเภอนโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

4. กลุ่มรูปแบบจตุรมุข ในจังหวัดอุดรธานี

ในกลุ่มสุดท้ายงานช่างอุดรธานี รูปแบบจตุรมุข ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี และวัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี จากหลักฐานทางศิลปกรรมที่เกี่ยวกับอุโบสถรูปแบบจตุรมุข หลังแรกในประเทศไทย คืออุโบสถจตุรมุขที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ออกแบบและสร้างด้วยหินอ่อน เมื่อพ.ศ. 2444 โดยฝีมือพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์⁴³ (ภาพที่ 513) ต่อมาพ.ศ. 2484 พบอุโบสถจตุรมุขที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน โดยมีพระพรหมพิจิตร เป็นผู้ออกแบบ⁴⁴ (ภาพที่ 514) และหลังสุดท้ายที่วัดราชบูรณะ พระนคร กรุงเทพฯ เป็นฝีมือของหลวงวิศาลศิลปกรรม สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. 2502⁴⁵ (ภาพที่ 515) เข้าใจว่าช่างคงรับรูปแบบดังกล่าวแล้วนำมาปรับใช้ให้ได้ความเหมาะสมของเงื่อนไขในด้านต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดในการศึกษาดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นทำเป็นกากบาท กว้างยาวเท่ากันเฉพาะทิศตะวันตกของวัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ที่ถูกลดขนาดลง ไม่มีบันไดทางขึ้น เมื่อเทียบกับผังวัดเบญจมบพิตร วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดราชบูรณะ กรุงเทพฯ มีความแตกต่างกัน คือผังทางด้านมุขหน้ามีความยาวมากกว่าทุกมุข เข้าใจว่าช่างคงไม่ได้รับรูปแบบดังกล่าวไปใช้ในการออกแบบก่อสร้าง (แผนผังที่ 17, 18) อย่างไรก็ตามในส่วนฐานของวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี พบรูปแบบของฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ สอดคล้องกับฐานที่วัดเบญจมบพิตร และที่วัดราชบูรณะ กรุงเทพฯ (ภาพที่ 516, 517) ส่วนวัดศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นฐานลูกแก้วอกไก่ขยายฐานหน้ากระดานล่างสูง คล้ายกับรูปแบบของฐานสิงห์ (ภาพที่ 518)

จากหลักฐานดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่ารูปแบบของจตุรมุขช่างอุดร ไม่ได้รับรูปแบบโดยตรงจากแบบที่ปรากฏมาก่อนในกรุงเทพฯ ส่วนฐานสิงห์เป็นการรับเอารูปแบบตั้งแต่การปรากฏของแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามรูปแบบจตุรมุขจากการศึกษาโดยละเอียดทำให้ทราบถึงประเด็นการเข้ามาของรูปแบบจตุรมุข ปรากฏขึ้นครั้งแรกในแผ่นดินอีสาน คือที่วัดพระ

⁴³ กรมศิลปากร, สถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (กรุงเทพฯ : พี.เอ. ลิฟวิ่ง), 2538, 77.

⁴⁴ ลิปะะ ด้วงผิ้ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร), 2548, 513.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 563.

ธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร โดยช่างอุทัยทอง⁴⁶ ที่รับรูปแบบจากวัดเบญจมบพิตร และวัดราชบูรณะเป็นต้นแบบ⁴⁷

ภาพที่ 513 อุโบสถจตุรमुखที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ออกแบบและสร้างด้วยหินอ่อน

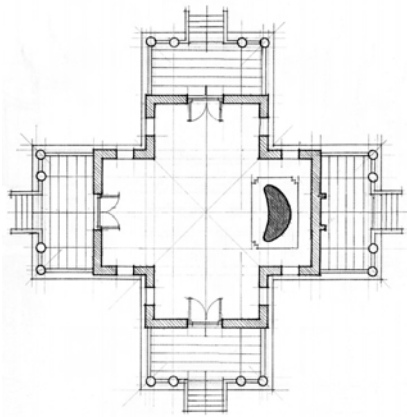
ภาพที่ 514 อุโบสถจตุรमुखที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ

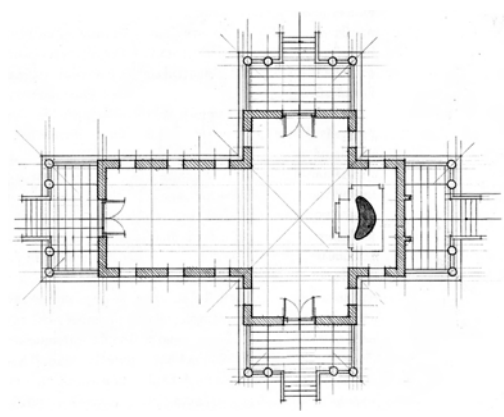
ภาพที่ 515 อุโบสถจตุรमुखที่วัดราชบูรณะ พระนคร กรุงเทพฯ

⁴⁶ ดูรายละเอียดใน ขวลิต อธิปัตยกุล, “รูปแบบอุโบสถจตุรमुख กลุ่มช่างอุทัยทอง จันทกรณ์” (รายงานในรายวิชา สำนวทฤษฎีประวัติศาสตร์ศิลปะ สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ปริญญาตรีบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550)

⁴⁷ สัมภาษณ์ ช่างทองผันและนางทองปอน จันทกรณ์, หมู่บ้านการเคหะ รอบเมือง ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 4 มกราคม 2551. ซึ่งเป็นบุตรชายและลูกสะใภ้คนโตของช่างอุทัยทอง จันทกรณ์ ที่ได้ให้ข้อมูลในการออกแบบตกแต่งก่อสร้างทั้งหมดของวัดพระธาตุเชิงชุม ตลอดจนต้นแบบที่ได้ไปถ่ายแบบมาดังกล่าว

แผนผังที่ 17 ผังพื้นวัดนาข้าศรีสุทาวาส
อำเภอหนองหานจังหวัดอุดรธานี

แผนผังที่ 18 ผังพื้นวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ
ที่มา : สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย
(กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2547), 49.

ภาพที่ 516 ฐานของวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี
จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบฐานสิงห์
ลูกแก้วอกไก่ ซึ่งสอดคล้องกับ ฐานที่
วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

ภาพที่ 517 รูปแบบฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่
วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

ภาพที่ 518 วัดนาข้าศรีสุทาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นฐานลูกแก้วอกไก่ขยายฐาน
หน้ากระดานล่างสูงขึ้น

ส่วนฐานวัดทั้ง 2 มีความแตกต่างกัน ที่วัดศรีบุญเรืองยกพื้นสูงจากพื้นพอประมาณ ภายในบริเวณกำแพงแก้วแล้วสร้างตัวอาคาร (ภาพที่ 519) ฐานอาคารอุโบสถเป็นระเบียบที่ถูกต้องของฐานสิงห์เริ่มจากการเสริมเส้นลวด 2 เส้น ต่อขึ้นไปเป็นขาสิงห์ บัวหลังสิงห์ เส้นลวดบัว หน้ากระดาน บริเวณท้องไม้ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ แล้วต่อด้วยเส้นลวดบัวบัวหงายเส้นบัวจบด้วยหน้ากระดานบน (ภาพที่ 520) ส่วนวัดนาข้าศรีสุทธาวาส มีความแตกต่างเฉพาะบริเวณขาสิงห์ กล่าวคือทำเป็นหน้ากระดานยี่ดสูงทำมุมองศาแบบเดียวกับฐานสิงห์ สามารถอธิบายได้ว่าช่างอาจทำตามแบบฐานที่เคยปรากฏมาก่อนในอดีต ส่วนประเด็นที่ช่างทำฐานสิงห์ไม่ชำนาญ ไม่น่ามีความเป็นไปได้ เนื่องจาก เมื่อดูจากรูปแบบโดยรวมของฐาน มีความเหมือนกับวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี ทุกประการต่างกัน เฉพาะจุดหน้ากระดานล่างเท่านั้น (ภาพที่ 521)

ภาพที่ 519 วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ยกพื้นสูงภายในบริเวณกำแพงแก้ว

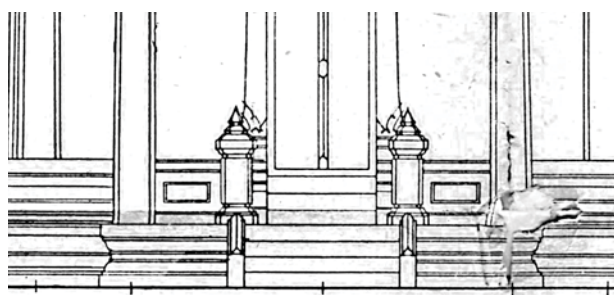
ภาพที่ 520 ระเบียบแบบแผนที่ถูกต้องของฐานสิงห์ ตัวอย่างที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

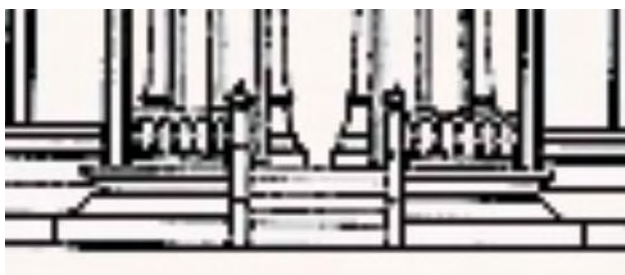
ภาพที่ 521 ความแตกต่างในส่วนเฉพาะขาสิงห์ที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลาง

ราวบันไดที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบที่พบได้โดยทั่วไป คือราวบันไดประดับด้วยนาค ที่ทราบกันดีแล้ว ประเด็นที่สำคัญอยู่ที่ราวบันไดประดับหัวเม็ด เป็นรูปแบบจากภาคกลาง ซึ่งเริ่มปรากฏในแบบมาตรฐานอุโบสถ แบบ ค. และแบบจากกรมการศาสนาทั้ง 3 แบบ (ภาพที่ 522, 523) ที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 524) เข้าใจว่าช่างน่าจะได้รับแบบอย่างจากแบบมาตรฐานและจากกรมการศาสนา แบบใดแบบหนึ่ง

ภาพที่ 522 ราวบันไดที่ประดับหัวเม็ด รูปแบบจากภาคกลางปรากฏในแบบมาตรฐานอุโบสถ แบบ ค. ที่มา : รัฐนิยม-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498, แบบมาตรฐานอุโบสถ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 523 ราวบันไดที่ประดับหัวเม็ด ในแบบ (๐๑๐๒) จากกรมการศาสนา ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราง, 2522), 23.

ภาพที่ 524 หัวเม็ดประดับหัวเสาที่ราวบันได วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ส่วนประกอบต่อไปได้แก่เสาหอน ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นเสาเหลี่ยมย่อมุมประดับสาหร่าย รวงผึ้ง แบบภาคกลาง ที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นเสาหอนกลม 1 คู่ ประดับเฉพาะรวงผึ้ง (ภาพที่ 525) ประเด็นที่สำคัญคือการซ้อนกันของบัวปลายเสาที่มีต้นแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ (ภาพที่ 526) ช่างทำเลียนแบบเพราะการสร้างอุโบสถยังไม่เคยปรากฏการทำเสาซ้อนกันจึงอาจกล่าวได้อย่างมีน้ำหนักถึงรูปแบบ จตุรมุขที่นำแบบมาจากภาคกลางให้ชัดเจนขึ้นไปอีก แต่ทั้งนี้เข้าใจว่าแบบช่างอาจไม่ได้ถอดแบบมาหมดเสียทีเดียว ด้วยเหตุเสาหอนที่วัดเบญฯ มี 2 คู่ อย่างไรก็ตามก็ด้วยเงื่อนไขปัจจัยด้านใดด้านหนึ่งก็ตาม รูปแบบจตุรมุขถือว่าเป็นแบบจากภาคกลางที่เข้าสู่ดินแดนอีสานด้วยช่างเป็นคนนำแบบเข้ามาเผยแพร่แล้วปรับเปลี่ยนให้เข้ากับทักษะเฉพาะเชิงช่างของตนเองให้มากที่สุด

ภาพที่ 525 เสาหอนแบบภาคกลาง ที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ต้นแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

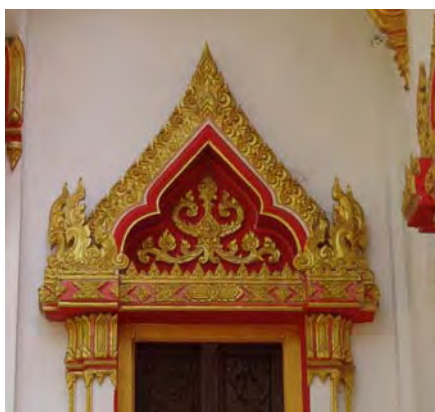

ภาพที่ 526 การซ้อนกันของบัวปลายเสาที่เป็นอิทธิพลจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ให้กับวัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ซุ้มประตู-หน้าต่าง ซุ้มยอดที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี และพบซุ้มบันแถลงที่วัดนาข่า ศรีสุทธาวาส อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซุ้มยอดสร้างตามอย่างทั่วไป (ภาพที่ 527) ส่วนซุ้มบันแถลงเข้าใจว่าเป็นรสนิยมของช่างมากกว่าที่จะลอกแบบจากวัดเบญจมบพิตร ดูจากการยืดยาวของส่วนยอดซุ้ม รวมถึงบริเวณหัวนาค (ภาพที่ 528) ซึ่งที่วัดเบญจมบพิตร ทำซุ้มประดับด้วยใบระกา มีนาคคาบหางหงส์บริเวณเชิงกลอน (ภาพที่ 529)

ภาพที่ 527 ซุ้มบันแถลงที่วัดนาข่าศรีสุทธาวาส อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 528 ซุ้มบันแถลงเข้าใจว่าเป็นรสนิยมของช่าง วัดนาข่าศรีสุทธาวาส นองหาน จังหวัดอุดรธานีมากกว่าที่จะลอกแบบจากวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

ภาพที่ 529 วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ทำซุ้มประดับด้วยใบระกา มีนาคคาบหางหงส์บริเวณเชิงกลอน

ส่วนบน

บนสันกึ่งกลางหลังคาทรงจตุรมุขพบการประดับด้วยปราสาทหยอด ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 530) รับแบบมาจากวัดศิริสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู⁴⁸ (ภาพที่ 531) ซึ่งเป็นกลุ่มช่างเดียวกันที่สร้างอุโบสถจตุรมุข ที่วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร โดยการนำแบบมาจากกรุงเทพฯ⁴⁹ ด้วยรูปแบบที่ปรากฏเป็นข้อยืนยันถึงอิสระและรสนิยมของช่างในการแสวงหาต้นแบบหรือแหล่งบันดาลใจในการคิดค้นหาวิธีการสำหรับตัวเอง ซึ่งยังเข้าใจว่าช่างที่ลอกแบบปราสาทหยอด จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทก็ดี หรือพระที่นั่งจักรีก็ตามในพระบรมหาราชวัง (ภาพที่ 532, 533) คงไม่ได้ถือคติของแก่นความหมายเป็นสถานที่อันเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ตามแบบแผนประเพณีโบราณ⁵⁰ เพราะดูจากรูปแบบหากเข้าใจเรื่องคติดังกล่าวการประดับภาพนารายณ์ทรงครุฑที่กรอบหน้าบันอุโบสถจะไม่เกิดขึ้นด้วยคติสัญลักษณ์ คือ ความหมายของวัดที่พระมหากษัตริย์สร้าง⁵¹

ภาพที่ 530 การประดับด้วยปราสาทหยอดกลางหลังคาทรงจตุรมุข ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

⁴⁸ สัมภาษณ์ ท่านเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส, วัดศรีบุญเรือง บ้านนาแบก ตำบลเวียงคำ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี, 12 พฤศจิกายน 2550.

⁴⁹ สัมภาษณ์ ช่างทองผืนและนางทองปอน จันทกรณ์, หมู่บ้านการเคหะ รอบเมือง ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี, 4 มกราคม 2551.

⁵⁰ หลังคาซ้อนของโบสถ์ หรือยอดแหลมของพระมหาปราสาทราชวัง คือ ความหมายของความเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ใน สันติ เล็กสุขุม, “หลังคาซ้อนชั้นของโบสถ์วิหาร” ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็น ของช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2546), 17-18.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 531 ต้นแบบปราสาทยอดจากวัดศิริสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู
ให้กับวัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 532 ตัวอย่างต้นแบบปราสาทยอด จาก
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ

ภาพที่ 533 ตัวอย่างต้นแบบปราสาทยอด จาก
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ

โครงสร้างหน้าบันแบบช่อเอกพาดบนเสาหอนที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี และแบบช่อประธานพาดที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี สามารถอธิบายได้ว่าเมื่อรูปแบบจตุรมุขคือแบบที่มาจากภาคกลางรูปแบบส่วนประกอบต่างๆ ของโครงสร้างย่อมเป็นไปตามระเบียบแบบแผนของภาคกลางด้วยเช่นกัน รวมถึงการประดับกระจกสี (ภาพที่ 534) อนึ่งรูปประติมากรรมประดับหน้าบันเป็นรูปแบบที่พบเห็นได้โดยทั่วไปในเขตภาคอีสาน มีต้นเค้าจากพระที่นั่งทรงธรรม ในพื้นที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ⁵²

ประเด็นของการใช้ช่อประธานที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส เข้าใจว่าเมื่อขนาดและพื้นที่เป็นเงื่อนไขอะไรก็ตามแต่ที่จำกัด ช่างจึงจำเป็นต้องทำรูปแบบโครงสร้างดังกล่าวหรืออาจด้วยเพราะรูปแบบดังกล่าวช่างเคยผ่านการสร้างมาก่อนย่อมเป็นไปได้เช่นกัน (ภาพที่ 535)

ภาพที่ 534 โครงสร้างหน้าบันแบบช่อเอกพาดบนเสาหอน ที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 535 การใช้ช่อประธานที่วัดนาข้าศรีสุทธาวาส อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

⁵² ดูรายละเอียดเพิ่มใน สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์, 204.

6. กลุ่มรูปแบบช่างอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานี เริ่มปรากฏหลักฐานในการสร้างอุโบสถ ที่วัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง ประมาณช่วง พ.ศ. 2356 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เป็นแบบจากราชสำนักผสมกับช่างฝีมือพื้นถิ่น ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวถือว่าเทคนิคเชิงช่างของกลุ่มฝีมือช่างอุบล มีรูปแบบที่เป็นแบบแผนมากที่สุด ปัจจุบันยังคงสะท้อนให้เห็นถึงความวิจิตรที่เทียนพรรษา ผู้คนในสังคมยอมรับ เช่นเดียวกับการสร้างศาสนสถานที่ช่างอุบลได้ฝากฝีมือไว้ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาช่างอุบลย่อมมีพัฒนาการทางเชิงช่างอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดอุบลราชธานี

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่สร้างอุโบสถที่วัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เรื่อยมาจนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พื้นที่ในจังหวัดอุบลราชธานี พบฝีมือช่างญวนมากเป็นพิเศษกว่าสิมรูปแบบเดียวกับวัดทุ่งศรีเมือง เช่นสิมญวนที่วัดอัมมมัยคาราม วัดราชประดิษฐ์ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (ภาพที่ 536) เทียบอายุความเก่าแก่แล้ว วัดสิทธิบังคม อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนคร มีอายุเก่าแก่กว่าถึง 46 ปี แสดงถึงช่างในพื้นที่ยังไม่มีบทบาทในการแสดงฝีมือ แต่จุดเปลี่ยนเกิดขึ้นที่วัดสุปัฏ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 537) ที่สร้างอุโบสถด้วยช่างจากส่วนกลางราชสำนัก มีการสอนเทคนิคทางเชิงช่างไปในตัวให้กับผู้สนใจ ด้วยสาเหตุหากงานก่อสร้างที่มีฝีมือไม่ค่อยมี⁵³ จากเงื่อนไขดังกล่าวการฝึกฝนของช่างราชสำนักย่อมทำให้ฝีมือเชิงช่างกล้าแกร่งเช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกันสะท้อนให้เห็นถึงการขาดแคลนช่างฝีมือ ในครานั้น

ภาพที่ 536 วัดอัมมมัยคาราม อำเภอตระการพืชผล
จังหวัดอุบลราชธานี

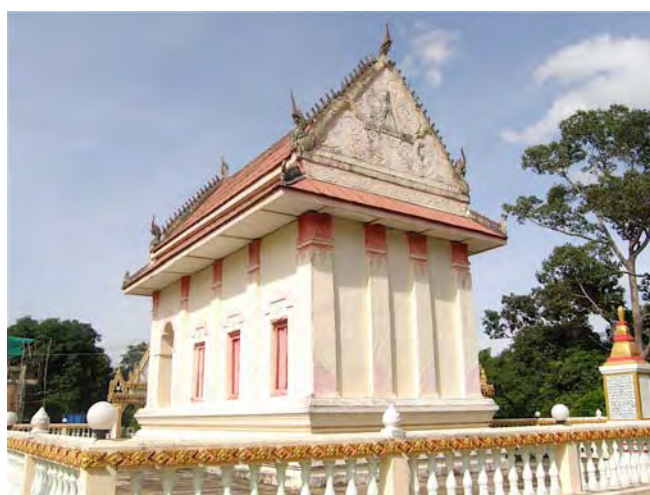

ภาพที่ 537 วัดสุปัฏ อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี
วัดแห่งแรกที่ผลิตช่างฝีมือ
หลังรูปแบบช่างญวน

⁵³ ประวัติความเป็นมาของวัดสุปัฏ จาก อุบลราชธานี, วัดสุปัฏ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2552. เข้าถึงได้จาก <http://www.guideubon.com/>

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดอุบลราชธานี

วัดสุปัฏ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นแหล่งผลิตช่างฝีมือ ปรากฏรูปแบบวัดสุปัฏ ผสมกับรูปแบบฝีมือช่างญวน เกิดขึ้นที่วัดบ้านแสงไฟ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 538, 539) โดยลอกเลียนแบบส่วนบนทั้งหมดของอุโบสถ และกรอบซุ้มของวัดสุปัฏ ส่วนที่เหลือเป็นรูปแบบจากฝีมือช่างญวน ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แสดงถึงความไม่เกี่ยวข้องกับการสร้างอุโบสถในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี แต่ที่สะท้อนให้เห็นกับเป็นพัฒนาการทางเชิงช่าง เข้าใจว่าช่างได้ผ่านการฝึกฝนความชำนาญจนสามารถถอดแบบเลียนแบบ จากวัดต้นแบบได้เป็นอย่างดี ในขณะที่เดียวกันฝีมือช่างญวนก็ยังคงบทบาทเดิมของตัวเองไว้อย่างดีเยี่ยมผสมผสานเข้ากับช่างพื้นถิ่นได้แบบลงตัว

ภาพที่ 538 รูปแบบวัดสุปัฏผสมกับรูปแบบช่างญวน ที่วัดบ้านแสงไฟ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 539 กรอบจั่ววัดสุปัฏผสมการลอกเลียนแบบ ที่วัดบ้านแสงไฟ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดอุบลราชธานี

การปรากฏชุมชนแถบได้เริ่มขึ้นเช่นกันในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่หลังพ.ศ. 2484 เรื่อยมา โครงสร้างโดยภาพรวมทั้งหมดของอุโบสถยังคงเป็นแบบฝีมือช่างญวน เฉพาะส่วนบนและลดทอนบางส่วน ในบางที่เท่านั้นมาจากแบบมาตรฐาน ตัวอย่างที่วัดศรีคูณเมือง, วัดแก้วรังษี อำเภอสรีเมืองใหม่, วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล และวัดบ้านเลื้อย อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (ภาพที่ 540) ซึ่งคงรูปแบบเดียวกับวัดในจังหวัดต่างๆ ได้กล่าวผ่านมาถึงความนิยมในการทำโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักแบบสิมญวน ถึงเป็นการรับแบบมาตรฐาน แต่ที่ปรากฏเป็นแบบสิมญวนเกือบทุกหลัง ด้วยพื้นฐานทางเชิงช่างของชาวอุบล กับมีความปรารถนาดีมากกว่าทุกจังหวัด โดยเฉพาะตัวลายประดับตกแต่งตามส่วนต่างๆ ของอุโบสถชัดเจนทุกวัด แต่อย่างไรก็ดี พัฒนาการที่สำคัญที่สืบเนื่องต่อไปในอนาคตคือการแบ่งสัดส่วนกรอบหน้าบันของช่างอุบล (ภาพที่ 541) ที่ถ่ายทอดไปยังกลุ่มหลังพ.ศ. 2510 ตลอดจนอุโบสถที่ถูกสร้างในจังหวัดอุบลราชธานี รวมอยู่ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 540 วัดศรีคูณเมือง อำเภอเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 541 วัดแก้วรังษี อำเภอเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี

รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดอุบลราชธานี

ช่างอุบลเมื่อถึงยุคกรมการศาสนา รูปแบบจากฝีมือช่างญวนยังคงหลงเหลือบ้าง แต่สิ่งที่สำคัญคือ การใช้เสากลมที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงความเป็นเฉพาะของช่างอุบลในจังหวัดอุบลราชธานี แสดงถึงการรับเอารูปแบบจากกรมการศาสนามาก่อสร้าง แต่ลวดลายจะมีความวิจิตรมากกว่ากลุ่มช่างอื่นด้วยการผ่านการฝึกจากช่างราชสำนักในอดีตทำให้พัฒนาการของช่างอุบลราชธานีได้เปรียบ ถึงความเข้าใจในสัดส่วนตัวลายมากกว่าช่างพื้นถิ่นในจังหวัดต่างๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ภาพที่ 542, 543)

ภาพที่ 542 แสดงถึงลวดลายอย่างปราณีตของช่างอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดสว่างอารมณ์ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ฝีมือช่างอุบล

ภาพที่ 543 แสดงถึงลวดลายอย่างปราณีตของช่างอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มตัวอย่างช่างอุบลราชธานี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2516 -2524 จำนวน 4 หลัง สร้างไล่เรียงกันตามลำดับ ในจังหวัดอุดรธานี ได้แก่ วัดสุวรรณาราม อำเภอภูแก้ว พ.ศ. 2516 และวัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ พ.ศ.2519 ส่วนที่วัดจำปาสีหาราช อำเภอไชยวาน พ.ศ. 2523 ตลอดจนวัดโพธิ์ศรีสำราญ อำเภอกุมภวาปี พ.ศ. 2524 ซึ่งมีรายละเอียดในการศึกษาดังต่อไปนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นแบบมีมุขหน้า-หลังทั้งหมด เป็นที่ทราบกันดีว่ามีต้นแบบจากแบบมาตรฐานส่วนกลางทั้งสองชุด ประเด็นเรื่องของฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ซึ่งเป็นการสืบทอดในสิ่งที่เคยทำมาโดยเฉพาะในภาคอีสาน ทั้งนี้จากการสังเกตในหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของช่างอุบลได้เป็นอย่างดี คือ การประดับกระจังที่มุมฐาน (ไม่ใช่ส่วนประดับของแข้งสิงห์ที่ฐาน) พบเฉพาะที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ แห่งเดียว (ภาพที่ 544) แม้ไม่ได้ถอดแบบจากต้นแบบทั้งหมดทีเดียว แต่ยังคงเชื่อได้ว่าเป็นการทำตามอย่างจากระณิณเดิมที่คุ้นเคยของช่างอุบล ดังปรากฏหลักฐานที่วัดกระโสบ อำเภอเมือง (พ.ศ. 2500), วัดศรีสว่าง อำเภอพิบูลย์มังสาหาร (พ.ศ. 2498) จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (ภาพที่ 545, 546)

ภาพที่ 544 การประดับกระจังที่มุมฐาน วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 545 วัดกระโสบ อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี
รสนิยมการประดับที่มุมฐาน

ภาพที่ 546 วัดศรีสว่าง อำเภอพิบูลย์มังสาหาร
จังหวัดอุบลราชธานี รสนิยมการ
ประดับที่มุมฐาน

รวาบันไดมี 4 แบบ 1. แบบก่อทับประดับนาคด้านบน 2. แบบรวาบันไดลูกกรงประดับนาค 3. แบบพลสังห์ประดับด้วยสิงห์นั่งด้านหน้า (ภาพที่ 547) และ 4. แบบที่ไม่เหมือนใครคือ แบบทำชั้นบันไดเป็นครึ่งวงกลมซ้อนทับกัน (ภาพที่ 548) จากหลักฐานในจังหวัดอุบลราชธานี ไม่พบรูปแบบที่กล่าว รวมถึงจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา แต่พบก่อนหน้านั้นที่วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี จึงตีความได้ว่าช่างอุบลได้ลอกแบบการสร้างชั้นบันไดดังกล่าวตามแบบในจังหวัดอุดรธานี ส่วนรูปแบบรวาบันไดที่เหลือเป็นแบบที่ทำตามสืบทอดกันต่อมาด้วยความคุ้นเคยในจังหวัดอุบลราชธานี รวมถึงทั้งหมดช่างในอีสาน ซึ่งจากหลักฐานสนับสนุนคือลูกกรงระเบียงเป็นแบบหาซื้อได้ตามท้องตลาดทั่วไป

ภาพที่ 547 แบบรวาบันไดลูกกรงประดับนาค ตัวอย่างที่วัดจำปาสิหราช อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

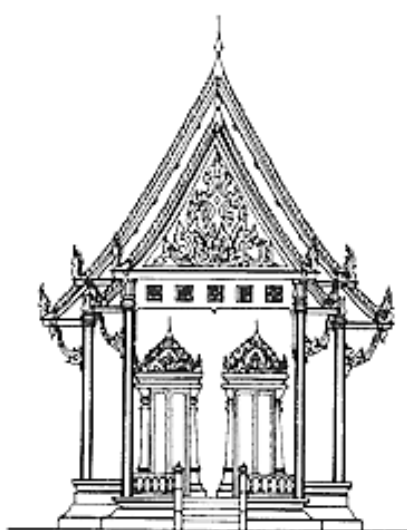
ภาพที่ 548 แบบชั้นบันไดครึ่งวงกลมซ้อนทับกัน ตัวอย่างที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลาง

เสาहनประดับด้านหน้ามุขทั้งสองด้าน ทำเป็นเสากลมทั้งหมด (ภาพที่ 549) แบบเสาहनกลม เริ่มออกแบบปรากฏในแบบมาตรฐานของกรมการศาสนาที่ทราบกันดีแล้ว ด้วยหลักฐานในจังหวัดอุบลราชธานีทั้งหมดจนล่าสุดที่ พ.ศ. 2525 ไม่พบรูปแบบการทำเสาहनกลมดังกล่าว จึงอธิบายได้ว่าช่างอุบล สร้างตามแบบจากกรมการศาสนา แบบ (๐๑๐๑) และ (๐๑๐๒) แบบใดแบบหนึ่ง (ภาพที่ 550)

ภาพที่ 549 เสาहनประดับด้านหน้ามุขทั้งสองด้าน ทำเป็นเสากลมของช่างอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดศรีรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 550 ตัวอย่างแบบอุโบสถจากกรมการศาสนา แบบ (๐๑๐๒)

ที่มา : กรมการศาสนา, เสนาสนะ (กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราม, 2522), 25.

อย่างไรก็ดียังพบหลักฐาน แสดงถึงความเชื่อมโยงพัฒนาการและรูปแบบของงานช่างอุบล อยู่บ้าง ไม่ถึงกับถอดแบบมาทั้งหมดเสียทีเดียว ทำให้ใช้เป็นข้อสังเกต คือการประดับกรอบซุ้มหรือ คูหา บริเวณช่องว่างระหว่างเสาคาน ที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ และวัดโพธิ์ศรีสำราญ อำเภอ กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 551) ด้วยหลักฐานที่ปรากฏอย่างน้อยได้พบรูปแบบการประดับดัง กล่าวที่เคยทำมาก่อนในจังหวัดอุบลราชธานี เช่นที่วัดศรีนวล, วัดหนองคู และวัดบ้านเปลือย อำเภอ สำโรง เป็นต้น (ภาพที่ 552)

ภาพที่ 551 การประดับกรอบซุ้มหรือคูหา บริเวณช่องว่างระหว่างเสาคาน ตัวอย่างที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 552 การประดับคูหา ที่คุ้นเคยทำมาก่อนของช่างอุบล ตัวอย่างที่วัดศรีนวล อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี

ซุ้มประตู-หน้าต่าง เป็นซุ้มยอดทั้งหมด (ภาพที่ 553) เกี่ยวกับที่มาของซุ้มยอดเป็นที่เข้าใจกันดีมาจากภาคกลาง ข้อสังเกตอีกกรณีคือ จากหลักฐานรูปแบบซุ้มยอดมักประดับซุ้มบันแถลงทุกชั้นเชิงกลอน จึงใช้เป็นตัวกำหนดรูปแบบเฉพาะร่วมได้ เป็นรสนิยมของช่างอุบลอย่างแท้จริง ถึงไม่มีส่วนรายละเอียดที่เหมือนกันหมด อย่างน้อยก็ทำให้เห็นถึงความต่อเนื่องทางเชิงช่าง อนึ่งรูปแบบดังกล่าวพบก่อนหน้านั้นที่ วัดไชยวนาราม และวัดป่าใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี บ่งถึงความต่อเนื่องฝีมือช่างอุบลราชธานี (ภาพที่ 554)

ภาพที่ 553 ตัวอย่างฝีมือช่างอุบล ซุ้มประตูทำเป็นซุ้มยอด ที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองบัวขอก จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 554 ความนิยมรูปแบบซุ้มยอดก่อนหน้านั้น ฝีมือช่างอุบล ตัวอย่างที่วัดไชยวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

คันทวย หลักฐานที่สำคัญบ่งถึงการรับต้นแบบจากภาคกลางคือการทำเป็นรูปหงส์จีน ถึงไม่ลอกเลียนแบบรายละเอียดทั้งหมด ตามต้นแบบที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 555, 556) อย่างไรก็ตามยังพบคันทวยรูปหงส์ เข้าใจว่าเป็นการทำที่มีมาก่อนหน้า ที่วัดสว่างอารมณ์ ในอำเภอมือ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 557) ส่วนที่เหลือทรงนาคและเศียรนาค เข้าใจว่าเป็นรูปแบบที่คุ้นเคยทำกันมาก่อนพบได้ทั่วไปในเขตภาคอีสาน อนึ่งจากการสังเกตพบคันทวยฝีมือช่างอุบล ไม่พบรูปแบบที่ซ้ำกัน แสดงถึงอิสระทางความคิดรวมถึงรสนิยมส่วนตัวของช่างจากหลักฐานที่กล่าวมา อธิบายได้ว่าช่างเมืองอุบลได้รับรูปแบบจากภาคกลางมาประยุกต์ใช้ให้เป็นรูปแบบที่ตนเองมีความชำนาญ รวมถึงการความคิดสร้างสรรค์เพื่อไม่ให้แบบที่เคยทำซ้ำกันดังหลักฐานที่ปรากฏสอดคล้องกับการฝึกจากส่วนกลางราชสำนัก ที่วัดสุปัฏ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 555 คันทวย รูปแบบของช่างอุบลราชธานี
ทำเป็นรูปหงส์จีนที่วัดรัตนมงคล
อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 556 ต้นแบบคันทวยรูปหงส์จีน
ผลงานพระพรหมพิจิตร
ที่มา : พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมภาคต้น
(พระนคร : พระจันทร์, 2495), 54.

ภาพที่ 557 คันทวยรูปหงส์ ฝีมือช่างอุบล ที่วัดสว่างอารมณ์ อำเภอมือ จังหวัดร้อยเอ็ด

ส่วนบน

โครงสร้างส่วนบนแบ่งออกเป็นแบบโครงสร้างช่อประธานพาดบนหัวเสาและแบบช่อเอกจากการสังเกตที่น่าสนใจ การแบ่งพื้นที่ของกรอบหน้าบันแบบช่อประธาน คือ การแบ่งโดยใช้ช่อเอกและช่อโท ซึ่งทำให้พื้นที่เป็น 3 ส่วน สัมพันธ์กับดับหลังคา แต่สิ่งที่สำคัญจะกล่าวถึงคือการแบ่งส่วนของหน้าบันแบบช่อประธาน ที่มีผลทำให้พื้นที่เป็นแบบช่อเอกและโท แต่ช่างได้ใช้วิธีช่องว่างระหว่างช่อประธานและช่อเอกขยายยืดยาวขึ้น ที่วัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 558) และขณะเดียวกันได้แบ่งช่องซ้าย-ขวาเป็นช่องอุดปีกนกและช่องอุดปลายเต้าตามลำดับ ตำแหน่งช่องว่างระหว่างช่อประธานและช่อเอกมีพัฒนาการและรูปแบบเฉพาะที่สามารถใช้เป็นตัวกำหนดถึงการสืบทอดเค้าโครงซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปได้ตามระยะเวลาและความเหมาะสม ซึ่งเปรียบเทียบกับรูปแบบที่วัดศรีสว่าง อำเภอพิบูลย์มังสาหาร, วัดบ้านเปลือย อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 559) ซึ่งมาทำมาก่อนหน้า ประเด็นภาพปูนปั้นประดับในตำแหน่งเดียวกันคือภาพเทศนาปัจจุวัคีย์ ทั้ง 5 ได้พบมาก่อนหน้าตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี เช่นกัน (ภาพที่ 560)

ส่วนโครงสร้างรูปแบบที่วัดสุวรรณราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี ได้พัฒนาการสืบทอดเช่นเดียวกันในจังหวัดอุบลราชธานี ตัวอย่างที่วัดแก้วรังษี อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (ภาพที่ 561)

ภาพที่ 558 โครงสร้างช่อประธานพาดบนหัวเสา การแบ่งพื้นที่โดยใช้ช่อเอกและช่อโท ทำให้ได้พื้นที่ 3 ส่วน สัมพันธ์กับดับหลังคา ตัวอย่างวัดรัตนมงคล อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 559 การสืบทอดเค้าโครงซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามระยะเวลาและความเหมาะสม ตัวอย่างรูปแบบที่วัดบ้านเปลือย อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 560 ภาพปูนปั้นประดับในตำแหน่งเดียวกันคือภาพเทศนาปัจจุวัคีย์ ทั้ง 5 ได้พบมาก่อนหน้า ตัวอย่างที่วัดศรีมงคล อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 561 พัฒนาการเสาดูกตากึ่งกลางกรอบหน้าบัน ที่วัดแก้วรังษี อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี ถ่ายทอดสืบเนื่องให้กับวัดสุวรรณราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี ฝมือช่างอุบล

ส่วนโครงสร้างแบบการใช้ชื่อเอกและชื่อโทแบ่งพื้นที่ เป็นการสืบทอดที่เคยทำกันมาก่อนหน้านั้นที่วัดกระโสบ และวัดไชยวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี อย่างไรก็ตามจากหลักฐานมีกรณีที่ควรกล่าวถึงบางประการคือ เรื่องการประดับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ จากการตั้งข้อสังเกตที่วัดโพธิ์ศรีสำราญ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี พบกรอบหน้าบันประดับภาพนารายณ์ทรงครุฑ (ภาพที่ 562) ซึ่งเป็นรูปแบบจากภาคกลาง ในส่วนลักษณะรูปแบบย้อนขึ้นไปสำรวจถึงรสนิยมของช่างอุบลราชธานี พบมีการประดับเรื่องราวเทพเจ้าเช่นกัน ที่วัดอัมพวัน อำเภอเขื่องใน วัดไชยวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ที่ประดับด้วยภาพพระพรหม เป็นต้น (ภาพที่ 563) จากกลุ่มตัวอย่างที่กล่าว อาจสันนิษฐานได้ว่าช่างอุบลได้รับรูปแบบการประดับจากภาคกลาง (ภาพที่ 564) แต่ได้ปรับเปลี่ยนเทคนิครวมถึงรูปแบบกรรมวิธีเป็นรสนิยมของตัวเอง

ภาพที่ 562 กรอบหน้าบันประดับภาพนารายณ์ทรงครุฑ ที่วัดโพธิ์ศรีสำราญ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 563 วัดไชยวนาราม อำเภอเมือง อุบลราชธานี ที่ประดับด้วยภาพพระอินทร์ และพระพรหม

ภาพที่ 564 รูปแบบการประดับกรอบหน้าบันที่ภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดราชบูรณะ พระนคร กรุงเทพฯ

7. กลุ่มรูปแบบช่างร้อยเอ็ด

ร้อยเอ็ดเป็นกลุ่มชุมชนที่เก่าแก่ที่สุดชุมชนหนึ่งในดินแดนอีสานที่อพยพมาจากเมืองจำปาศักดิ์ ประเทศลาว⁵⁴ สิมที่ปรากฏหลักฐานล้วนมีรูปแบบจากฝั่งลาวในช่วงแรกๆ แบ่งออกตามหัวข้อดังนี้

รูปแบบก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 ในจังหวัดร้อยเอ็ด

สิมโดยภาพรวมเป็นสิมก่อผนังทึบแบบมีมุขหน้า ใช้เสารับน้ำหนักโครงสร้างส่วนบนหลังคา ตัวอย่างที่วัดไตรภูมิคณาจารย์ อำเภอสุวรรณภูมิ วัดโพธาราม, วัดเสมา วัดราชสีไศล อำเภออาจสามารถ และวัดศรีฐาน อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น (ภาพที่ 565) รวมถึงแบบมีมุขหน้า-หลังที่วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นวัดเก่าที่ชุมชนได้บูรณะขึ้นใหม่⁵⁵ สิมโบราณที่ปรากฏที่วัดห้วยสนุก อำเภอธวัชบุรี วัดศรีสุข อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด และแบบฝีมือช่างญวนที่วัดเหล้าฮัก อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด แบบมีระเบียงมุขหน้าทำทางขึ้นด้านข้าง

จากหลักฐานที่ปรากฏอธิบายได้ว่าช่างในชุมชนระยะแรกรับรูปแบบทางเชิงช่างจากฝั่งลาวที่เคยปรากฏรูปแบบสิมมาก่อน เมื่อมาตั้งเมืองขึ้นใหม่จึงได้อาศัยรูปแบบดั้งเดิมเป็นหลักในการก่อสร้าง ขณะเดียวกันเกิดการผสมผสานระหว่างช่างพื้นถิ่นกับฝีมือช่างญวนเช่นเดียวกับทุกจังหวัดในเขตอีสาน ดังนั้นจึงชวนให้คิดถึงฝีมือช่างร้อยเอ็ดมีความปราณีตพอสมควรจากที่เคยสร้างรูปแบบสิมก่อผนังทึบมาก่อนหน้า ในขณะที่พัฒนาการทางเชิงช่างได้ใช้เทคนิคผนังรับน้ำหนักจากฝีมือช่างญวนรวมเข้าไปอีก

ภาพที่ 565 วัดไตรภูมิคณาจารย์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 235.

⁵⁴ อมรวงษ์วิจิตร หม่อม, เมืองในภาคอีสาน (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2516), 16.

⁵⁵ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมดำรงราชานุภาพ, เรื่องเที่ยวเมืองต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเมืองทางมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด (พระนคร : อรุณการพิมพ์, 2512), 61.

รูปแบบช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2483 ในจังหวัดร้อยเอ็ด

พัฒนาการรูปแบบสัณยคติต่อเนื่องที่วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นสัณยคติแบบดั้งเดิม (ภาพที่ 566) และตัวอย่างสัณยคติมือช่างญวนที่วัดโพธิ์กลางตง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 567) เฉพาะที่วัดกลางมิ่งเมือง มีระเบียงเดินได้รอบ โครงสร้างรูปแบบทั้งหมดเป็นแบบจากฝั่งลาว ดูได้จากฮ้างฝั้ง และทรงเตี้ยแจ้ ช่างร้อยเอ็ดยังคงสืบเนื่องทางงานช่างแบบดั้งเดิมและแบบช่างญวนในช่วงเวลาเดียวกัน แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่มีผลกระทบต่อการสร้างอาคารทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกับวัดต่างๆ ในเขตอีสานดั้งเดิม

ภาพที่ 566 วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 567 สัณยคติที่วัดโพธิ์กลางตง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สัณยคติ (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536), 312.

รูปแบบอุโบสถหลังยุคชาตินิยมถึง พ.ศ. 2510 ในจังหวัดร้อยเอ็ด

เมืองร้อยเอ็ดเป็นหัวเมืองสำคัญในเขตอีสาน การรับรูปแบบจากการกำหนดบังคับใช้ในการก่อสร้างย่อมมีผลต่อการสร้างอุโบสถเช่นเดียวกัน ที่กล่าวเช่นนี้หมายความว่าอุโบสถในร้อยเอ็ดช่วงระยะเวลาหลัง พ.ศ. 2484 เป็นต้นมา มักใช้รูปแบบอุโบสถมาตรฐานแบบ ก. ในการสร้างมากที่สุด อาทิเช่น วัดคุ้มวนาราม วัดโพธิ์ชัยบ้านขมิ้น วัดสระทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น (ภาพที่ 568) ส่วนแบบผสมโครงสร้างฝีมือช่างญวน ที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 569) อย่างไรก็ตามยังรับรูปแบบการประดับในส่วนการตกแต่งเข้ามาผสมคือ มีการทำซุ้มทรงบันแถลง และเทพนมแวดล้อมด้วยลายที่กรอบหน้าบัน เป็นต้น ส่วนที่รับรูปแบบจากแบบมาตรฐานจะมีพัฒนาการที่ถือว่าชำนาญเป็นพิเศษหากเมื่อเทียบกับวัดอื่นในการทำส่วนประดับตกแต่ง อาทิ การทำซุ้มบันแถลง การทำพลสิงห์ ตลอดจนโครงสร้างส่วนบน เครื่องลายอง เป็นต้น

ภาพที่ 568 แบบมาตรฐานจากภาคกลาง ที่วัดโพธิ์ชัยบ้านขมิ้น จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 569 อุโบสถแบบฝีมือช่างญวนที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

รูปแบบกลุ่ม พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในจังหวัดร้อยเอ็ด

ด้วยพื้นฐานทางเชิงช่างที่ปราชญ์จิตรพิศดารเป็นทุนเดิม ส่งผลให้กลุ่มช่างร้อยเอ็ดมีผลงานที่เกี่ยวกับการสร้างอุโบสถถือเป็นแนวหน้าลำดับต้นๆ ของภาคอีสาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นที่วัดท่าศรีสุขมงคลาราม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 570) เป็นอุโบสถหลังใหญ่มีระเบียงเดินได้รอบ ส่วนประดับละเอียดจิตรบรรจง เข้าใจว่าช่างเอาแบบอย่างมาจากภาคกลาง ดูจากโครงสร้าง ส่วนประกอบ ถือว่าเป็นหลังต้นๆ ที่ทำแบบจั่วปิดชนิดดับที่สามเป็นหลังคากันสาดหรือระเบียง⁵⁶ (ภาพที่ 571) รูปแบบการก่อสร้างเข้ากับเทคนิคทางเชิงช่างที่ผ่านการสืบทอดอย่างต่อเนื่องทำให้งานปรากฏออกมาดีเกือบทุกหลังที่ช่างร้อยเอ็ดได้มีโอกาสฝากฝีมือในดินแดนอีสานตลอดจนทั่วทั้งประเทศ

ภาพที่ 570 ส่วนแสดงรายละเอียดการประดับ ที่วัดศรีสุขมงคลาราม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 571 โครงสร้างแบบภาคกลาง ที่วัดศรีสุขมงคลาราม อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

⁵⁶ สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย , 81-82.

ในส่วนของกลุ่มช่างร้อยเอ็ด ในจังหวัดอุดรธานี จากหลักฐานเริ่มตั้งแต่ ช่วงพ.ศ. 2516-2530 พบด้วยกันทั้งหมด 4 หลัง เกี่ยวกับช่างร้อยเอ็ดถือว่าไม่ค่อยโดดเด่นมากเป็นพิเศษในเรื่องของรูปแบบ พิจารณาได้ตามลำดับดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นแบบมีมุขหน้าพบหลังเดียวที่วัดนิลธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 572) พัฒนาการรูปแบบผังดังกล่าวเชื่อว่าเป็นงานที่เคยผ่านมาก่อนหน้านั้นแล้วที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด⁵⁷ (ภาพที่ 573) ถ้าคิดย้อนอีกมุมอาจมีแนวคิดจากต้นแบบฝีมือช่างญวนที่เคยได้ทำรูปแบบผังพื้นลักษณะนี้มาก่อนเช่นกัน ด้วยพื้นที่อำเภอบ้านผือ เป็นพื้นที่เดียวที่พบผังแบบ มีมุขหน้า แบบสิมญวนที่วัดโพธิ์ชัยศรี และวัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 574)

ภาพที่ 572 แบบมีมุขหน้าพบหลังเดียวที่วัดนิลธาราม บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 573 วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด พัฒนาการรูปแบบผังดังกล่าวเชื่อว่าเป็นงานที่เคยผ่านมาก่อนหน้านั้น ของช่างร้อยเอ็ด

⁵⁷ ตัวลวดลายประดับที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ประดับภายหลังโดยจ้างช่างจากจังหวัดลำปาง สัมภาษณ์เจ้าอาวาส, วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด, 5 กรกฎาคม 2552.

ภาพที่ 574 แนวคิดจากฝีมือช่างญวนที่เคยทำรูปแบบผังพื้นรูปแบบเฉพาะ मुखหน้ามา ตัวอย่างสิมญวนที่วัดโคธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลุ่มมี मुखหน้า-หลัง ที่วัดวัดสว่างไสยวาน, วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด และวัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นแบบจากภาคกลาง (ภาพที่ 575)

ภาพที่ 575 แบบมี मुखหน้า-หลัง ตัวอย่างที่วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

รวบับไคในส่วนข้างร้อยเอ็ด แบ่งเป็น 2 รูปแบบ แบบแรกประดบด้วยสิงห์ ที่วัดนิลถาราม อำเภอบ้านฝือ และวัดสระแก้ว อำเภอนองหาน จ้งหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 576) แบบที่สอง ประดบด้วยนาค ที่วัดสว่างไสยวาน อำเภอไชยวาน และที่วัดสว่างอรุณ อำเภอนนสะอาด จ้งหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 577) ซึ่งทั้งหมตก้อรวบับไคที่บ ประเด็นการประดบบันไคด้านบนด้วยนาคเป็นที่ทราบกันดีแล้ว ซึ่งพบเห็นได้โดยทั่วไปตั้งแต่ยุคก้อหรือหล้ง พ.ศ. 2483 ส่วนประเด็นหลักฐานประดบด้วยสิงห์ ย่อมทราบกันดีมีต้นแบบจากภาคกลาง กล่าวกันอีกที่ที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ แต่ที่สำคัญอาจเป็นข้อสรุปได้ว่าอย่างน้อยข้างร้อยเอ็ดเคยทำรูปแบบดังกล่าวเช่นกัน ตัวอย่างที่วัดป่าเรไร และวัดสระทอง อำเภอเมือง จ้งหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 578)

อย่างไรก็ตามด้วยหลักฐานทั้งหมด แสดงถึงการรับรูปแบบของข้างไม่ว่าจะทางตรงหรือคั่นเคยของข้าง เชื่อว่ามีการพัฒนาการดังกล่าวเกิดขึ้นจริง ในขณะที่ไม่ได้ถอดแบบมาทั้งหมด ไม่ว่าจะด้วยเงื่อนไขหรือปัจจัยด้านต่างๆ ย่อมมีผลกระทบต่อการสร้างสรรค์เช่นกัน อนึ่งพบหลักฐานที่สำคัญอีกอย่างจากการสังเกตคือ ลูกกระรเบียงของวัดในกลุ่มข้างร้อยเอ็ดเป็นแบบที่ไม่ซ้ำกัน (ภาพที่ 579, 580) เป็นแบบใหม่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในเขตจ้งหวัดอุดรธานี เป็นข้อสนับสนุนถึงรสนิยมที่ชอบการสร้างงานโดยไม่ซ้ำแบบกันของข้างได้อีกทาง

ภาพที่ 576 รวบับไคประดบสิงห์ ที่วัดสระแก้ว อำเภอนองหาน จ้งหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 577 รวบับไคประดบด้วยนาค ที่วัดสว่างอรุณ อำเภอนนสะอาด จ้งหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 578 การประดับสิงห์ด้านหน้าทางขึ้นที่วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 579 ลูกกรงระเบียงของวัดในกลุ่มช่างร้อยเอ็ดเป็นแบบที่ไม่ซ้ำกัน ตัวอย่างที่วัดนิลธาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 580 ลูกกรงระเบียงของวัดในกลุ่มช่างร้อยเอ็ดเป็นแบบที่ไม่ซ้ำกัน ตัวอย่างที่วัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

รูปแบบของฐานของงานช่างร้อยเอ็ด ไม่มีรูปแบบเฉพาะแสดงให้เห็น เข้าใจว่ายังคงสร้างจากแบบที่เคยพบทั่วไป คือ รูปแบบฐานบัว และฐานสิงห์ เป็นหลัก (ภาพที่ 581, 582) เหตุที่กล่าวเช่นนี้อธิบายได้ว่าฐานสิงห์ และฐานสิงห์บัวลูกแก้วเป็นแบบมาจากภาคกลางที่ทราบกันดีแล้ว อุโบสถหลังที่มีอายุมากกว่ากลุ่มตัวอย่างของช่างร้อยเอ็ด ในจังหวัดอุดรธานี ไม่พบหลักฐานแสดงถึงการใช้ฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการรับรูปแบบจากภายนอกอย่างชัดเจน

ภาพที่ 581 ฐานบัวของงานช่างร้อยเอ็ด ไม่มีรูปแบบเฉพาะแสดงให้เห็น ตัวอย่างที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 582 ฐานสิงห์ของงานช่างร้อยเอ็ด รูปแบบจากภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ส่วนกลาง

รูปแบบเสาดานของช่างร้อยเอ็ด แบบเสาดานลวดติดผนังที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เสดานกลมวัดสว่างไสยวาน อำเภอไชยวาน และเสาดานสี่เหลี่ยมย่อมุม วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด และวัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ประเด็นในที่นี้จะกล่าวถึงคือ ที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ (ภาพที่ 583) ทำรูปแบบเสาดานซึ่งเข้าใจกันดีแล้วว่า โครงสร้างดังกล่าวมีพัฒนาการมาจากลวดลายแบบฝีมือช่างญวนที่นิยมสร้างปรากฏพบเห็นได้ทั่วไปในเขตอีสาน มีความหนาแน่นเฉพาะในเขตอีสานตอนบน อย่างไรก็ตามก็เชื่อว่ารูปแบบที่กล่าวมาอย่างน้อยที่สุดช่วงคงสืบทอดเค้าโครงโดยรวมมาจากที่เคยทำกันมาแล้ว ตัวอย่างที่ วัดป่าเรไร อำเภอเมืองร้อยเอ็ด ส่วนตัวลวดลายทำเพิ่มในภายหลัง (ภาพที่ 584)

ภาพที่ 583 เสดานลวดติดผนัง ที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 584 รูปแบบเสาดานลวดติดผนังที่ วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

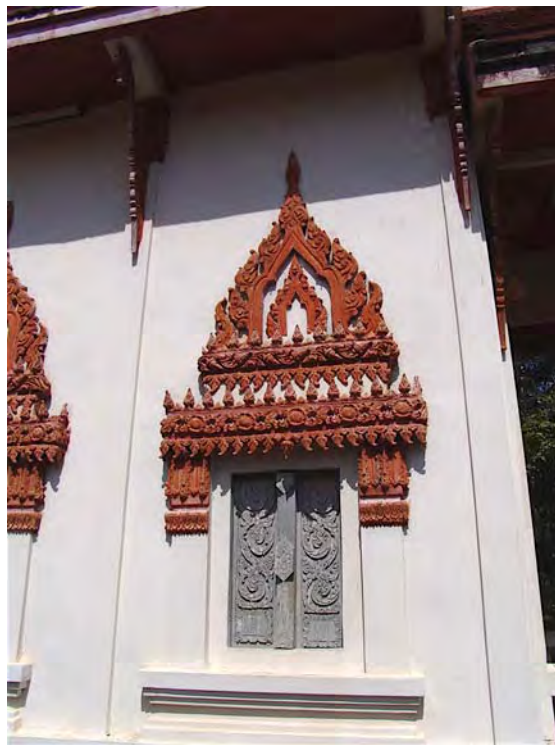
ซุ้มประตู-หน้าต่าง แบบทรงซุ้มบันแถลงและซุ้มยอดทรงวิมานแบบภาคกลาง ที่วัดสว่างไสยวาน อำเภอสว่างไสว และวัดสระแก้ว อำเภอนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี หลักฐานการประดับซุ้มบันแถลงทุกชั้นเชิงกลอน (ภาพที่ 585) ซุ้มทรงบันแถลงที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปแบบที่เชื่อว่าช่างได้ผ่านการทำมาก่อนหน้าเช่นกัน ถึงแม้ไม่ได้ลอกมาหมดทุกส่วน แต่ที่เป็นหลักฐานบ่งชี้คือกาบที่โคนเสาของซุ้มที่มีชั้นเดียว ซึ่งเคยปรากฏมาก่อนหน้านั้นด้วยเช่นกัน โดยช่างร้อยเอ็ดที่วัดคุ้มวาราม วัดสระทอง อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น (ภาพที่ 586) ส่วนที่วัดสว่างอรุณถือเป็นแบบที่ไม่เคยพบมาก่อนในจังหวัดอุดรและเขตอีสานทั้งหมด ถือเป็นแบบที่ช่างร้อยเอ็ดได้สร้างรูปแบบใหม่ขึ้นมาเฉพาะ แต่หากศึกษาเค้าโครงอาจกล่าวได้ว่าแบบดังกล่าวมีต้นแบบจากวัดกลางมิ่งเมือง อำเภอมืองร้อยเอ็ด กล่าวคือ โครงสร้างของซุ้มประตูทำเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นฐานรองรับซุ้มในส่วนที่ 2 (ภาพที่ 587) ภายในเจาะเป็นช่องประดับพระพุทธรูป เหตุที่กล่าวเช่นนี้เมื่อเปรียบเทียบโครงสร้างคล้ายกันและภายในซุ้มยังทำเป็นกรอบซุ้มอีกชั้นประดับดังกล่าวยังไม่ได้ถอดแบบทุกสัดส่วนหรือทุกลักษณะจากต้นแบบ รูปแบบย่อมเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของเวลาและรสนิยม ย่อมก็ย่อมเป็นไปได้ (ภาพที่ 588)

ภาพที่ 585 ซุ้มยอดแบบภาคกลาง ประดับซุ้มบันแถลงทุกชั้นเชิงกลอน ตัวอย่างที่วัดสว่างไสยวาน อำเภอสว่างไสว จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 586 ซุ้มบันแถลงฝีมือช่างร้อยเอ็ดที่วัดสระทอง อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 587 วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี แบบซุ้มที่ไม่เคยพบมาก่อนในจังหวัด
อุดรธานีและเขตอีสานทั้งหมด

ภาพที่ 588 วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ต้นเค้าของแบบซุ้มบันแถลงซ้อนซุ้มด้านใน

ส่วนบน

โครงสร้างใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสาที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านฝ้อ และวัดสว่างไสยวาน อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 589) ส่วนชื่อเอกพาดบนหัวเสาพบที่วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด และวัดสระแก้ว อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 590) โดยภาพรวมทั้ง 2 โครงสร้างไม่มีรูปแบบเฉพาะในลักษณะร่วมที่บ่งถึงความเป็นช่างร้อยเอ็ด แต่ที่ทราบกันดีคือมักประดับเทพนมบนตำแหน่งกรอบจั่วบนซึ่งทราบกันดีเป็นต้นแบบจากภาคกลาง

ภาพที่ 589 โครงสร้างที่ใช้ชื่อประธานพาดบนหัวเสา ตัวอย่างที่วัดนิลาราม อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 590 โครงสร้างชื่อเอกพาดบนหัวเสาพบ ตัวอย่างที่วัดสว่างอรุณ อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี

8. กลุ่มรูปแบบช่างภาคกลาง

ช่างภาคกลางแท้จริงแล้วคำว่าช่างภาคกลางนั้น แปรตรงตัวคือช่างที่มาจากภาคกลาง ดังนั้นด้วยเหตุผลดังกล่าวจะไม่ขอก้าวถึงรายละเอียดอะไรมากนัก แต่จะมุ่งเน้นถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานอุโบสถที่ปรากฏในจังหวัดอุดรธานีเท่านั้น ซึ่งเข้าใจว่าช่างได้นำรูปแบบจากวัดต้นแบบในการก่อสร้าง ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, พระบรมหาราชวัง, วัดเบญจมบพิตร, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดราชบูรณะ กรุงเทพฯ (ภาพที่ 591, 592) ถือเป็นตัวอย่างดังที่กล่าวเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อเทียบกับจำนวนของวัดทางภาคกลางทั้งหมด เชื่อว่าช่างจากภาคกลางมีเทคนิคและวิธีการในเชิงช่างมากกว่าช่างต่างจังหวัด ถึงแม้จะเคยมาถอดแบบจากวัดสำคัญๆ ก็ตาม พัฒนาการของช่างภาคกลางมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาจากอดีตอันใดช่างปัจจุบันก็มีความเข้าใจเทคนิควิธีการสร้างสรรค์ชิ้นนั้น

ภาพที่ 591 ตัวอย่างต้นแบบงานช่างภาคกลางที่เป็นต้นแบบต่อภาคอีสาน เช่นที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท กรุงเทพฯ

ภาพที่ 592 ตัวอย่างต้นแบบงานช่างภาคกลางที่มีเป็นต้นแบบต่อภาคอีสาน เช่นที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

ประมวลภาพรวมรูปแบบลักษณะทางพัฒนาการ ในกลุ่มช่างต่างๆ ยกเว้น กลุ่มช่างภาคกลาง ช่วงเริ่มรับรูปแบบจากฝั่งลาว ในช่วงตั้งหลักแหล่ง เข้าสู่ยุคฝีมือช่างญวนมีบทบาทอย่างมากด้วยความชำนาญเรื่องโครงสร้างและการก่อฉาบ ได้รับความนิยมนำมากระทั่วยุคนโยบายชาตินิยม รูปแบบเฉพาะของฝีมือช่างญวนยังปรากฏผสมเข้ากับแบบจากส่วนกลางมาตราบฐาน ก่อนยุติสิ้นเชิงใน พ.ศ. 2500 ตรงจุดนี้ขอขยายความ แท้จริงช่างญวน ได้ถูกผลักดันให้กลับสู่ประเทศเวียดนาม ขณะที่ช่างชาวบ้านที่เป็นลูกมือได้รับการถ่ายทอดเทคนิควิธีการ จึงได้นำมาผสมกับแบบมาตรฐาน ซึ่งคงไว้ด้วยวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสาอันโดดเด่น ก่อนที่ช่างชาวบ้านผันตัวเองเป็นช่างรับจ้างสร้างอุโบสถ

เมื่อกรมการศาสนาเข้ามาดูแลควบคุม รูปแบบยังคงสะท้อนให้เห็นถึงเชิงช่างที่สืบทอดกันมาจากอดีตยังพบบ้าง ขณะที่แบบแผนถูกตีกรอบให้ทำตามแบบจากกรมการศาสนาเท่านั้น สืบเนื่องจากแบบที่สร้างต้องผ่านการขออนุญาต ช่างที่คุ้นเคยในการสร้างจึงมักนำเอารูปแบบที่ตัวเองคุ้นเคยมาเสนอต่อทางวัดที่ต้องการสร้าง โดยให้ทางวัดเป็นผู้ดำเนินการขออนุญาต ส่วนช่างมีหน้าที่หาแบบมาให้เลือก อนึ่งหากช่างที่มีความคิดหรือแนวทางใหม่ในการออกแบบ อุโบสถในภาคกลางที่สำคัญจึงเป็นแบบที่แปลกใหม่แสดงถึงรสนิยมของวัดที่ทันสมัย สอดคล้องกับบางกลุ่มนำรูปแบบจากภาคกลางมาสร้างก็มี เช่น รูปแบบจตุรมุข วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ เป็นต้น

จากผลดังกล่าวจึงสะท้อน ถึงลวดลายที่ไม่ซ้ำกันของแต่ละกลุ่มช่าง แต่โครงสร้างตามแบบส่วนกลาง ซึ่งปัจจุบันยังคงสืบเนื่องกันเรื่อยมา

กลุ่มรูปแบบช่างภาคกลางในจังหวัดอุดรธานี พบทั้งหมด 3 หลัง ที่วัดเกียรติไพบูลย์, วัดสมศรีสะอาด กุมภวาปี และวัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 593) สิ่งสำคัญที่น่าสนใจจากหลักฐานรูปแบบเฉพาะ มีรายละเอียดดังนี้

ส่วนล่าง

ผังพื้นแบบมีระเบียงรอบ ได้แก่วัดเกียรติไพบูลย์ และวัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีระเบียงเดินได้รอบเป็นแบบจากภาคกลาง อนึ่งแบบมาตรฐานไม่ได้มีการออกแบบให้มีระเบียงเดินรอบ รวมถึงแบบของกรมการศาสนาเช่นเดียวกัน เฉพาะที่วัดเกียรติไพบูลย์มีบันไดขึ้นด้านหน้าและหลัง ส่วนที่วัดสมศรีสะอาดบันไดขึ้นทางด้านหน้า ส่วนมุขหลังทำบันไดขึ้นทางด้านข้าง (ภาพที่ 594) ด้านวัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นผังแบบมีมุขหน้า-หลัง (ภาพที่ 595)

ภาพที่ 593 อุโบสถแบบภาคกลาง ตัวอย่างที่วัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 594 แสดงภาพบันไดทางขึ้นวัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 595 วัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แบบมีมุขหน้า-หลัง ไม่มีระเบียง

ฐานอุโบสถทั้งหมดเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นที่ทราบกันดีแล้วมาจากภาคกลาง (ภาพที่ 596) รวบรวมได้ทำฐานยื่นต่อออกจากฐานอาคารโดยประดับสิงห์ ช้าง เฉพาะที่วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ทางขึ้นด้านหน้าทำราวบันไดประดับด้วยนาค (ภาพที่ 597) อธิบายได้ว่าเป็นรสนิยมของชาวอีสานที่มีความผูกพันกับพญานาคและเป็นที่คุ้นเคยมาก่อนหน้าเกือบทุกวัดในเขตอุดรธานีรวมถึงจังหวัดอื่นๆ เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 596 กลุ่มตัวอย่างภาคกลางทำเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ทั้งหมด ตัวอย่างที่วัดโพธิ์วราราม อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 597 วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ที่เฉพาะทางขึ้นด้านหน้าทำราวบันไดประดับด้วยนาค

ส่วนกลาง

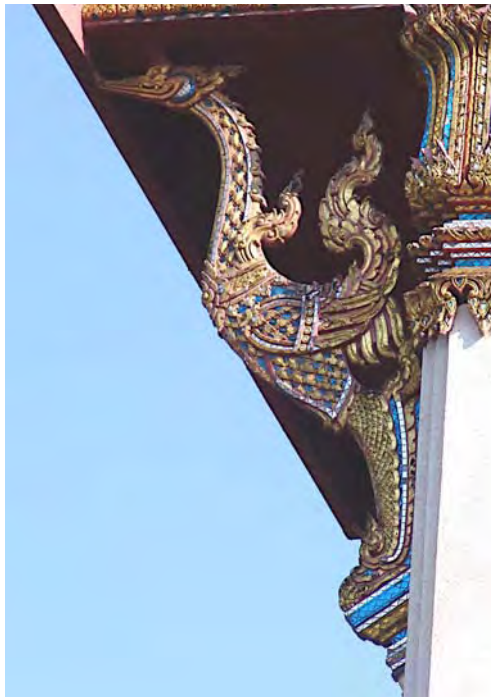
เสาหаны่อมไม้สิบสอง 3 คู่ เสานอกสุดเป็นพาไลรองรับหลังคากระเปียงทางเดิน เว้นเฉพาะวัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ไม่มีกระเปียง (ภาพที่ 598) ปลายเสาประดับบัวจกกลแบบภาคกลาง เสาพาไลพบการประดับด้วยหงส์แบบจีน แบบจากพระพรหมพิจิตรทั้ง 2 หลัง (ภาพที่ 599) ส่วนที่วัดโพธิ์วรารามประดับเป็นหงส์รูปแบบไทย (ภาพที่ 600) ซึ่งปรากฏมาก่อนหน้าในเขตจังหวัดอุดรธานี ที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างสกลนคร วัดสุวรรณาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างอุบล (ภาพที่ 601) จากการสังเกตตั้งประเด็นเกี่ยวกับรูปแบบดังกล่าวได้ว่าวัดโพธิ์วรารามมีรายละเอียดดีกว่าทั้ง 2 วัดที่กล่าวมา แต่อย่างไรก็ตามถือว่าช่างมีรสนิยมในการสร้างประดับเช่นเดียวกันถึงแม้จะมาจากคนละพื้นฐานที่แตกต่างกัน และยังมีความชำนาญเช่นเดียวกันอีกด้วย

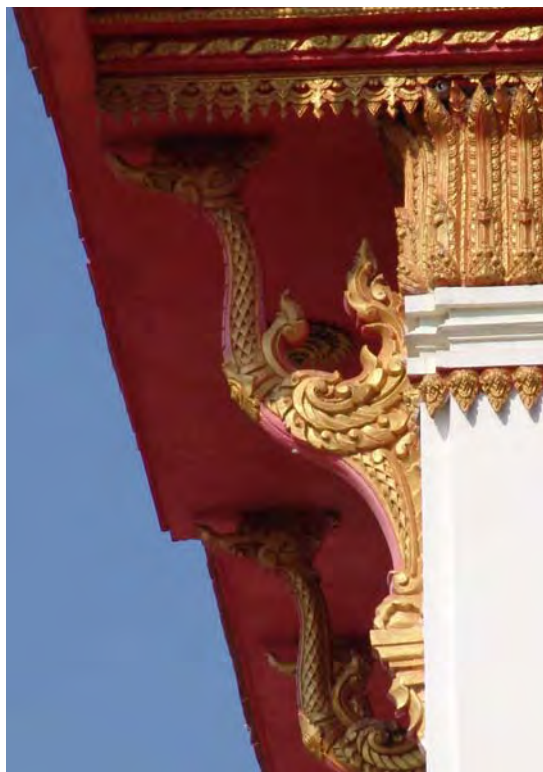
ภาพที่ 598 เสาหаны่อมไม้สิบสอง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 599 การประดับด้วยหงส์แบบจีน รูปแบบจากพระพรหมพิจิตร ตัวอย่างที่วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปีจังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 600 วัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ประดับเป็นหงส์รูปแบบไทย

ภาพที่ 601 รูปแบบหงส์ปรากฏมาก่อนหน้าในเขตจังหวัดอุดรธานีแล้ว เช่นที่วัดโพธิ์ทอง อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ฝีมือช่างสกลนคร

ซุ้มประตู-หน้าต่างออกแบบเป็นชุดซุ้มยอดทั้งหมด โดยมีข้อบ่งชี้ถึงประเด็นภาคกลางได้อย่างชัดเจนเด่นชัด คือ ซุ้มประตู-หน้าต่าง วัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นการลอกแบบจากวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) กรุงเทพฯ⁵⁸ (ภาพที่ 602) ฝีมือการออกแบบของสง่า มยุระ เป็นแบบที่แปลกใหม่คือมีการนำเอาประติมากรรมแบบลอยตัวมาประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรมกรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง เช่นรูปเทวดาประดับในซุ้มบันแถลง และรูปกนิษฐีธำมรงค์ตรงส่วนปลายของเชิงกลอน (ภาพที่ 603)

ดังนั้นจากลักษณะรูปแบบดังกล่าว ถูกถ่ายทอดมาจากช่างภาคกลางที่เข้ามาสร้างสรรค์งานโดยการว่าจ้างจากทางวัด ส่วนรูปแบบซุ้มประตู-หน้าต่าง วัดเกียรติไพบูลย์ และวัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 604) ได้รับรูปแบบดังกล่าวเช่นเดียวกันแต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามความเหมาะสมของช่าง สิ่งที่บ่งถึงงานจากภาคกลางคือการประดับภาพลอยตัวของเหล่าเทพดาทั้งหลายตรงปลายของเชิงกลอน ขณะเดียวกันได้ขยายซุ้มบันแถลงให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งเคยปรากฏมาก่อนหน้าแล้วเช่นกันที่วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ⁵⁹ (ภาพที่ 605)

ช่างจากภาคกลางได้ใช้ฝีมือที่มีประสบการณ์ของตัวเองถ่ายทอดลงไปในงานสถาปัตยกรรมถือเป็นแบบอย่างให้กับวัดในรุ่นหลังใช้เป็นแบบอย่าง อนึ่งอย่างน้อยที่สุดเราได้พบว่าแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 และแบบของกรมการศาสนาไม่มีส่วนหรือเป็นต้นแบบในการก่อสร้างของช่างถึงแม้จะมาจากภาคกลางก็ตาม ด้วยความปล่อยปละละเลยของกรมการศาสนาในการตรวจสอบ

ภาพที่ 602 ซุ้มประตู-หน้าต่าง วัดโพธิ์วราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ลอกแบบจากวัดราชบูรณะ เขตพระนคร กรุงเทพฯ

⁵⁸ ตัวอาคารพระอุโบสถออกแบบโดยหลวงวิศาลศิลปกรรม แต่ในงานตัวลวดลายประดับเป็นฝีมือของสง่า มยุระ ใน สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ ซุ้มประตู-หน้าต่างไทย (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป), 2546, 386.

⁵⁹ สันติ เล็กสุขุม. สองศตวรรษ วัดสุทัศนเทพวราราม ศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางพระนคร, 84.

ภาพที่ 603 การออกแบบลวดลายของสง่ามยุระ เป็นแบบที่แปลกใหม่คือมีการนำเอาประติมากรรมแบบลอยตัวมาประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรมกรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง

ภาพที่ 604 ซุ้มประตู-หน้าต่าง วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นต้นแบบจากภาคกลางและสร้างด้วยฝีมือช่างภาคกลาง

ภาพที่ 605 ต้นเค้ากรอบซุ้มบันแถลงให้มีขนาดใหญ่ขึ้นที่สุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, สองศตวรรษวัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, ม.ป.ป.), 85.

ส่วนบน

โครงสร้างทั้งหมดของวัดที่สร้างด้วยช่างภาคกลาง เป็นโครงสร้างแบบช่อเอื้องพาดบนหัวเสาทั้งหมด โดยมีช่อโทเป็นตัวแบ่งพื้นที่กรอบหน้าบัน ด้านล่างเป็นพื้นที่ประดับลวดลาย เหนือกระจังฐานพระประดับด้วยภาพเทพต่างๆ เช่น พระนารายณ์ครุฑ พระพรหมทรงหงส์ พระอินทร์ช้างเอราวัณ (ภาพที่ 606) เฉพาะที่วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ด้านหน้าประดับเป็นพระพุทธรูปนาคปรก (ภาพที่ 607) อนึ่งการประดับหน้าบันด้วยบรรดาเทพต่างๆ นั้นเป็นที่นิยมกันมาก่อนแล้วอาจจะตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญมีความเข้าใจผิดในเรื่องของการประดับในเรื่องดังกล่าว ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์เกี่ยวกับเรื่องนี้เช่นกัน

...ในการที่ทำหน้าบันเป็นนารายณ์ทรงครุฑนั้น หมายเป็นพระราชลัญจกรของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งพระองค์เป็นผู้ทรงสร้างวัดนั้น... ไม่ใช่ตราของวัด แต่ผู้สร้างวัดบางทีก็ไม่เข้าใจ สำคัญว่าหน้าบันจะต้องเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑก็มี จึงทำบ้าง...⁶⁰

โครงสร้างที่สำคัญที่ควรกล่าวจากการสังเกตเครื่องลายองทั้ง 3 วัด ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง มีการทำตัวรอยต่อเนื่องกันโดยการใช้ดินสี อันเป็นระเบียบในการก่อสร้างทางภาคกลาง (ภาพที่ 608) กล่าวคือจากการประดับหางหงส์ของหลังคาชั้นที่หนึ่ง บริเวณแปหัวเสาจะถูกยึดด้วยเชิงกลอนบริเวณที่ว่างระหว่างเชิงกลอนกับแปหัวเสาเป็นช่องใส่ดินสีก่อนที่จะเป็นรอยหรือลายองของชั้นหลังคาที่ 2 และ 3 ตามลำดับ (ภาพที่ 609)

ภาพที่ 606 บริเวณเหนือกระจังฐานพระประดับด้วยบันภาพพระพรหมทรงหงส์ ตัวอย่างที่วัดโพธิ์วราราม อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี

⁶⁰ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อ้างถึง สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ), 2548, 55.

ภาพที่ 607 วัดสมศรีสะอาด อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ด้านหน้าประดับด้วยพระพุทธรูปนาคปรก

ภาพที่ 608 เครื่องล่ายองพบว่าทั้ง 3 วัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่างมีการทำรอยต่อเนื่องกันโดยการใช้ตีนผี ซึ่งเป็นระเบียบของการก่อสร้าง ตัวอย่างที่วัดเกียรติไพบูลย์ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 609 บริเวณแปหัวเสาจะถูกยึดด้วยเชิงกลอนบริเวณที่ว่างระหว่างเชิงกลอนกับแปหัวเสา เป็นช่องใส่ตีนผีก่อนที่จะเป็นรอยหรือล่ายอง ตัวอย่างที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

อุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ในช่วง พ.ศ. 2511-2530 มีจำนวนมากกว่าในพื้นที่ในเขตอีสานทุกจังหวัด สะท้อนถึงสภาวะความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน อันมีผลจากการไปทำงานต่างประเทศที่ได้รับความนิยม อย่างก็ตามจำนวนที่มากมายช่งย่อมมีมากมายหลายกลุ่มเช่นกัน รวมถึงช่างในพื้นที่

ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมการศาสนา ความเข้มข้นในการตรวจสอบอ่อนและไร้ประสิทธิภาพ รูปแบบส่วนประกอบก็หลากหลายเป็นเงาตามตัว ผลกระทบที่เกิดขึ้นช่างมีบทบาทอย่างมากในการตัดสินใจเลือกแบบหรือออกแบบ แทนที่ผู้ว่าจ้างควรมากกว่า การผสมผสานอันหลากหลายของกลุ่มช่าง เทคนิคลวดลายมีความเกี่ยวข้องกันเป็นลำดับอย่างเลี่ยงไม่ได้ กลุ่มช่างบางกลุ่มหยิบยืมรูปแบบของอีกกลุ่มช่างแต่พัฒนาให้ดีกว่าก็พบเห็นได้ทั่วไป ขณะเดียวกันกับพบบางกลุ่มพยายามลอกเลียนให้เหมือนต้นแบบก็มี งานช่างมากมายหลายกลุ่ม ล้วนคุ้นเคยเชี่ยวชาญเฉพาะ บ้างรับจากส่วนกลางปรับเปลี่ยนให้เข้ากับตัวเอง

บทที่ 5

บทสรุป

จากหลักฐานทางด้านรูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วงพ.ศ. 2511-2530 กับการสืบเนื่องทางงานช่าง แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายในเรื่องที่มาของงานช่าง อันสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของจังหวัดอุดรธานี ในช่วงเวลานี้มีการสร้างอุโบสถเป็นจำนวนมากถึงมากที่สุด ในเขตภาคอีสาน

ประเด็นที่น่าสนใจต่างๆ เกี่ยวกับอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี จึงสามารถประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. พัฒนาการของรูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานีจากหลักฐานทางโบราณคดี

1.1 สมัยวัฒนธรรมทวารวดี

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี อุโบสถไม่มีหลักฐานรูปแบบปรากฏให้เห็นในจังหวัดอุดรธานี รวมถึงสิ่งก่อสร้างอาคารต่างๆ ทั้งนี้ยังชวนให้เข้าใจและเห็นภาพสิ่งก่อสร้างในสมัยทวารวดีอยู่บ้างที่ภาพสลักบนใบเสมา ที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์

1.2 สมัยวัฒนธรรมลพบุรี

สมัยวัฒนธรรมเขมร ด้วยเงื่อนไขในการนับถือศาสนาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงออกในการก่อสร้าง ความเชื่อศาสนาฮินดูหรือศาสนาพุทธฝ่ายมหายาน เป็นหลัก อุโบสถจึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในสมัยวัฒนธรรมเขมร รวมถึงสมัยวัฒนธรรมสุโขทัยและล้านนาที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจังหวัดอุดรธานี

1.3 สมัยวัฒนธรรมอยุธยา-ล้านช้าง

สมัยราชธานีกรุงศรีอยุธยา อุโบสถในจังหวัดอุดรธานียังคงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องเช่นเดิม ช่วงสมัยตอนปลายของอยุธยา ด้วยไม่พบหลักฐานสนับสนุนถึงความเป็นสมัยวัฒนธรรมอยุธยา ขณะเดียวกันอาณาจักรล้านช้างเริ่มเข้ามามีบทบาทในเขตภาคอีสานรวมถึงจังหวัดอุดรธานี ซึ่งพบหลักฐานการสร้างวัดที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา และทุ่งพระไยเซษฐา วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู โดยร่องรอยของอุโบสถปรากฏเป็นผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางในตำแหน่งด้านหน้าของกุฏิ

1.4 สมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์

สมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ รูปแบบอุโบสถที่ปรากฏเห็นได้ชัดคือ ที่วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีเริ่มมีหลักฐานเกิดขึ้นเกี่ยวกับ

อุโบสถเช่นเดียวกัน ที่วัดโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอกุมภวาปี เป็นสิมแบบโปร่ง วางในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

2. รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ก่อน พ.ศ. 2511

2.1 พัฒนาการของรูปแบบอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2375 - พ.ศ. 2483

จากหลักฐานสามารถแบ่งกลุ่มรูปแบบสิมตามลักษณะร่วมที่เหมือนกัน แบ่งเป็น 1. กลุ่มรูปแบบสิมโปร่ง 2. กลุ่มรูปแบบสิมทึบผนังไม้ 3. กลุ่มสิมทึบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน 4. กลุ่มสิมทึบแบบผสมอิทธิพลช่างญวน 5. กลุ่มรูปแบบสิมทึบพื้นถิ่นผสมช่างญวนและอิทธิพลล้านช้าง 6. กลุ่มรูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละกลุ่มดังต่อไปนี้

1) กลุ่มรูปแบบสิมโปร่ง เป็นสิมพื้นถิ่นของชุมชน มีเอกลักษณ์ที่เด่นชัดคือ เป็นสิมที่มีผังพื้นเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบมีเสารับปีกนก พบมากในบริเวณชุมชนที่มีสภาพบ้านเรือนปลูกตามริมหนองน้ำขนาดใหญ่แทบทั้งสิ้น การสืบทอดรูปแบบยังคงมีอยู่ช่วงระยะหนึ่งในท้องที่ชุมชนบริเวณอำเภอกุมภวาปี คือช่วงพ.ศ.2393-2475 แสดงถึงเอกลักษณ์อันบริสุทธิ์ของพื้นถิ่นในชุมชนได้เป็นอย่างดี สิมจึงถูกสร้างขึ้น เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยสมควรตามครรลองในวิถีชีวิตของชุมชนบ่ ที่ไม่หุ่หระเหมือนสังคมเมือง

อย่างไรก็ดีเข้าใจว่าต้นแบบของสิมโปร่งคือที่วัดหัวหนอง บ้านหัวหนอง ตำบลดอนหวาน จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่สืบทอดพัฒนาการเรื่อยมาในเขตภาคอีสาน

2) กลุ่มรูปแบบสิมทึบผนังไม้ สิมที่ทำผนังปิดทึบทั้ง 4 ด้าน ด้วยไม้ ยกเว้นช่วงประตูและหน้าต่าง สิมทึบผนังไม้ ถือเป็นงานพื้นถิ่นอีกรูปแบบ โดยอาศัยไม้ที่หาได้ตามท้องทุ่งนา มาช่วยกันสร้างช่วยกันทำ ทั้งนี้พัฒนาการมาจากสิมโปร่งที่มักทำระเบียงเดินได้รอบสิมเป็นต้นแบบ

รูปแบบดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบทบาทของช่างในชุมชนยังมีความสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเช่นเคย ในการหาวัสดุและลงแรงในการก่อสร้าง ในขณะที่ก่อผนังทึบเพิ่มเติมรอบสิมเพื่อป้องกันลมและฝน

3) กลุ่มรูปแบบสิมทึบก่ออิฐถือปูนฝีมือช่างญวน สิมที่ถูกสร้างและออกแบบควบคุมโดยช่างชาวเวียดนามหรือช่างญวน นิยมทำวงโค้งเหนือซุ้มประตู หน้าต่าง และช่องระหว่างหัวเสาทางมุขหน้า มักทำบันไดทางด้านหน้าผายออกมีเสาและราวบันไดขนานตามตัวบันได ช่องลูกกรงมักเจาะเป็นรูปไข่วงรีทางตั้ง และที่สำคัญไม่นิยมทำคันทวยหรือค้ำยันรับโครงสร้างหลังคาด้วยไผ่ฉ่่งรับน้ำหนักแทน

สิมฝีมือช่างญวนเริ่มเข้ามามีบทบาทในแถบอีสานตอนบนเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุผลในการอพยพของชาวญวนเข้ามา ทั้งนี้มีความเชี่ยวชาญในการก่อสร้างอาคารและงานไม้ โดยให้ช่างในชุมชนเป็นลูกมือ จึงเป็นผลสะท้อนต่องานช่างในชุมชนมีความชำนาญและฝีมือทางเชิงช่างสืบต่อไปในวันหน้า

สิมรูปแบบฝีมือช่างญวนได้กระจายไปทั่วเขตภาคอีสาน โดยเฉพาะในแถบริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งได้หมดความนิยมลงในช่วงหลังก่อน พ.ศ. 2483 คือ เมื่อรัฐบาลเริ่มมีนโยบายชาตินิยม

4) กลุ่มรูปแบบลิ่มที่แบบผสมอิทธิพลช่างญวน รูปแบบช่างพื้นถิ่นเป็นผู้สร้าง โดยลอกแบบจากลิ่มญวน มีรูปแบบที่เด่นชัดคือ วงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสา ด้านหน้าและด้านข้างของลิ่ม รวมถึงลูกกรงเจาะช่องวงรีรูปไข่ทางตั้ง

ขณะที่ฝีมือช่างญวนเริ่มลดความนิยมลง ด้วยเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่ที่วัดโนนสว่าง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ได้สืบทอดงานฝีมือช่างญวนโดยช่างในชุมชนช่วยกันสร้างเป็นหลังสุดท้ายในช่วงเวลานั้น ก่อนที่ทางรัฐบาลเริ่มนโยบายชาตินิยม พ.ศ. 2481 ให้หลังเพียง 1 ปี ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงความต่อเนื่อง ในการรับอิทธิพลในการก่อสร้างของพื้นที่จังหวัดอุดรธานี

5) กลุ่มรูปแบบลิ่มที่พื้นถิ่นผสมช่างญวนและล้านช้าง ลิ่มที่มีอิทธิพลจากล้านช้างผสมช่างญวนผ่านทางช่างฝีมือพื้นถิ่น ที่วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ลักษณะร่วมจากฝีมือช่างญวน ร่วมปรากฏอย่างเด่นชัดบริเวณด้านหน้าและด้านข้างของลิ่ม คือช่องวงโค้งระหว่างหัวเสา อันเป็นเอกลักษณ์ของช่างญวน สำหรับลักษณะจากล้านช้าง คือ แผงสีหน้า และยั้งผึ้ง

ช่วงระยะเวลาของลิ่มยังคงสืบเนื่องเกี่ยวกับการย้ายถิ่นฐานจากฝั่งลาวเข้ามายังฝั่งไทย รวมถึงช่วงเวลาของช่างญวนยังอิทธิพลในการสร้างลิ่ม จึงเกิดการผสมผสานกันไปมา มีผลสะท้อนอันปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในงานช่าง ในช่วงเวลาดังกล่าว อิทธิพลฝีมือช่างญวนและล้านช้าง โดยใช้ช่างฝีมือพื้นบ้านในการก่อสร้าง ย่อมบ่งบอกถึงความเป็นพื้นถิ่น ทำให้เห็นสภาพสังคมในชุมชนยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่เกิดการรับผ่านรูปแบบศิลปะเข้ามาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของตัวเองให้ได้มากที่สุด

6) กลุ่มรูปแบบพื้นถิ่นผสมภาคกลาง รูปแบบจากภาคกลางที่ใช้ช่างพื้นถิ่นเป็นผู้สร้าง มีทั้งแบบมีมุขหน้า-มุขหลัง ที่วัดโยธานิมิตร และแบบทรงโรง ที่วัดสุริยาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่เป็นจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอุโบสถ จากส่วนกลางเข้ามายังจังหวัดอุดรธานี ก่อนอุโบสถแบบมาตรฐาน พ.ศ. 2483 ที่ทางราชการได้กำหนดนโยบายไว้ รูปแบบที่บ่งถึงความเป็นภาคกลางคือซุ้มบันแถลง และภาพปูนปั้นเทพนม ส่วนประกอบอื่นเป็นฝีมือช่างพื้นถิ่น

2.2 ที่มาของแบบมาตรฐานอุโบสถจากภาคกลาง ในจังหวัดอุดรธานี

จากเหตุการณ์ภายหลังนโยบายชาตินิยมทางรัฐบาล ได้มีมติให้กรมศิลปากรออกแบบพระอุโบสถ ให้มีลักษณะที่งดงามสมกับเป็นเครื่องแสดงวัฒนธรรมของชาติ โดยให้มีขนาดที่ต่างกันให้เลือก 3 แบบ ให้ชื่อว่า แบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. ซึ่งพระพรหมพิจิตรเป็นผู้ได้รับมอบหมายในการออกแบบ เมื่อ พ.ศ. 2483 เรื่อยมาจนถึงแบบมาตรฐานกรมศิลปากร พ.ศ. 2506 ก่อนที่กรมศาสนาเข้ามารับช่วงต่อใน พ.ศ. 2510 ทั้งหมดจึงมีที่มาของรูปแบบดังต่อไปนี้

แบบมาตรฐานอุโบสถภาคกลาง แบบ ก. แบบ ข. แบบ ค. พ.ศ. 2483 อุโบสถทั้ง 3 แบบ มีความแตกต่างกันด้วยเงื่อนไขของขนาด และที่ชัดเจน คือ ลวดลายประดับตกแต่งในส่วนต่างๆ อาทิกรอบหน้าบัน แผงแร และคันทวย เป็นต้น ที่มาของแหล่งบันดาลใจในการออกแบบของพระพรหมพิจิตร แบ่งได้ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 เคยช่วยงานการลอกลายและขยายแบบตลอดจนควบคุมงาน ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ก่อนที่สมเด็จพระเจ้า ฟ้าทรงยุติบพาททำงานทางด้าน สถาปัตยกรรมลง ภายหลังจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ประการที่ 2 เทคโนโลยีเทคนิคการก่อสร้าง รับรู้จากสถาปนิกชาวตะวันตก ที่มี บพพาทในรัชกาลที่ 5 ด้วยทรงเล็งเห็นประโยชน์จากชาวต่างชาติ ทางด้านความรู้ความสามารถทาง วิทยาการด้านใหม่ๆ ในการทำงาน

ประการที่ 3 บริบทด้านปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและการเมือง ท่ามกลาง บรรยากาศลัทธิชาตินิยม ในรัชกาลที่ 6 งานทางด้านสถาปัตยกรรมได้มีการออกแบบให้เป็น สถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ขึ้น ด้วยการเน้นเอกลักษณ์ของชาติ ย่อมมีส่วนต่อขบวนการสร้างงาน ของพระพรหมพิจิตร

ส่วนหลักฐานที่สำคัญที่ชัดเจนที่สุดในการรับรู้แบบผีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้า ครู คือ

1. กรอบหน้าบันลายอรุณเทพ ในอุโบสถแบบ ก. ลายอรุณเทพ คือ รูปพระอรุณ ถือหางนกยูง

2. กรอบหน้าบัน กรอบช่องกระจกงกลม ในอุโบสถแบบ ค. พระพรหมพิจิตรได้ ออกแบบเป็นกรอบวงกลมตราประจำพระองค์ น. ในดวงใจ แวดล้อมด้วยลวดลาย

ด้วยพื้นฐานความเชี่ยวชาญงานทางด้านสถาปัตยกรรมไทย อย่างน้อยพระพรหม พิจิตรก็มีการออกแบบพัฒนาจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองเช่นกัน ภายใต้งานชิ้นที่วิเศษเป็น ตัวกำหนดในสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

แบบมาตรฐานกรมศิลปากร พ.ศ. 2506 อธิบดีกรมศิลปากร นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้จัดพิมพ์หนังสือทฤษฎีปรับปรุงรักษาถาวรวัตถุในวัด ขึ้นพร้อมด้วยแบบพระอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก. ข. และค. ในพ.ศ. 2507

รูปแบบอุโบสถไม่ต่างจากต้นฉบับ เมื่อ พ.ศ. 2483 ของพระพรหมพิจิตรแต่ อย่างไร ที่แตกต่างคือการกำหนดขนาดที่แน่นอนลงไปแบบ เพื่อความสะดวกในการคำนวณราคา ค่าจ้างตลอดจนวัสดุให้กับผู้สนใจ ด้วยต้นแบบของเดิมไม่กำหนดขนาดชัดเจน รวมถึงการแจกแบบ มาตรฐานให้ถึงมือพระสงฆ์ เพราะเป็นกลุ่มเป้าหมายในการจัดพิมพ์ถวาย

รูปแบบอุโบสถกรมการศาสนา พ.ศ. 2510 ฝ่ายออกแบบและก่อสร้างกองพุทธ ศาสนสถาน กรมการศาสนา เริ่มมีบทบาทในการควบคุมการก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ ภายในวัด วัตถุประสงค์เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพที่แท้จริงของเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นนั้นๆ โดยขอแบบ อุโบสถมาตรฐานจากกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2510

รูปแบบอุโบสถไม่มีความแตกต่างจากรูปแบบอุโบสถมาตรฐาน ต่างกันเพียงรายละเอียดเล็กๆ การรับช่วงต่อรูปแบบจากกรมศิลปากรมารับผิดชอบ ทางกรมการศาสนาไม่ได้คำนึงถึง แบบตามความเป็นจริงกับแบบมาตรฐาน มีการออกแบบปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมบางส่วนขึ้นใหม่ เช่น แบบ (๐๑๐๑) พบการลดช่องหน้าต่างและมุข ถือเป็นการปรับเปลี่ยนออกแบบใหม่โดยเฉพาะ

2.3 พัฒนาการของรูปแบบอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2484 - พ.ศ. 2510

กลุ่มตัวอย่างภายหลังจากนโยบายชาตินิยม มีลักษณะร่วมที่เหมือนกันในรูปแบบเดียวกันของอุโบสถ ทั้งหมด 3 กลุ่ม คือ 1. กลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและพื้นถิ่น 2. กลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง และ 3. กลุ่มรูปแบบพิเศษ ทั้งสามกลุ่มมีรูปแบบล้วนผสมผสานสืบเนื่องกัน

1) **กลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและพื้นถิ่น** กลุ่มที่รับเอารูปแบบเฉพาะอย่างของฝีมือช่างญวน มาผสมผสานกับช่างฝีมือพื้นถิ่น จุดเด่นเฉพาะคือวงโค้งครึ่งวงกลมระหว่างหัวเสา นิยมทำประดับส่วนมุขหน้าดั้งเดิม คงรับลักษณะร่วมของผังแบบช่างญวนมาก่อสร้าง ขณะเดียวกันมีการปรับเปลี่ยนพัฒนาการ โดยนำผังพื้นแบบจากภาคกลางเข้ามาผสมกับพื้นถิ่นอีกกลุ่ม ซึ่งกลุ่มรูปแบบภาคกลางเลือกเน้นเฉพาะบางส่วนของรายละเอียดเพิ่มเติมในการตกแต่ง

2) **กลุ่มรูปแบบอิทธิพลภาคกลาง** กลุ่มที่รับเอารูปแบบของทางภาคกลางเข้ามา ก่อสร้างโดยยังเหลือหรือไม่เหลือความเป็นพื้นถิ่น มีจุดเด่นโดยดูได้จากเสาด้าน 4 ต้น ทางด้านหน้ามุขหน้าและมุขหลัง มีบันไดทางขึ้นด้านข้าง ระเบียงพร้อมลูกกรง ชุ่มประตุน้ำต่างทรงบันแถลงประดับด้วยเทพนม มีสาหร่ายรวงผึ้ง คันทวยหล่อด้วยปูน บัวหัวเสาเป็นบัวจงกล มีลายเทพนม หรือลายอรุณเทพ หน้าบันมีเสาดูกตาหลอก มีช่องอุดปีกนก ซ่อฟ้า เครื่องลายยอง เครื่องบน และการซ้อนหลังคา 3 ซ้อน 3 ตับ รวมถึงโครงสร้างหลังคาไม่นิยมชุดโครงสร้างไม้จะใช้โครงสร้างปูนเป็นส่วนใหญ่

รูปแบบอิทธิพลภาคกลางได้เข้ามามีบทบาทในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจริงแต่ด้วยเงื่อนไขของการก่อสร้าง ที่ทางช่างยังคงสืบทอดรูปแบบจากพื้นถิ่น มาผสมผสานกันได้อย่างลงตัว หรืออาจเลือกเอาแบบมาตรฐานมาปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงในการก่อสร้าง

3) **กลุ่มรูปแบบพิเศษ** เป็นรูปแบบพื้นถิ่น ที่เป็นสืมน้ำ ไม่ต่างจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในชุมชน สร้างเป็นแบบเรือนใหญ่ ติพนั่งทับด้วยไม้และมีเกย ติกรอบด้วยซี่ไม้ระแนง รวมถึงฮ้างน้ำ โดยมีเสารองรับ 24 ต้น ภายในปล่อยโล่ง ไม่มีบันไดทางขึ้น ทำให้เชื่อว่ารูปแบบอุโบสถเป็นเรื่องของพื้นบ้านเรียบง่าย ไม่เน้นเรื่องรูปแบบ

2.4 ช่วงเวลาของแบบมาตรฐานและของช่างรับเหมาในเขตภาคอีสาน

ภายหลังเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองรวมถึงลัทธิชาตินิยม พ.ศ. 2481 เกิดผลกระทบต่อช่างเวียดนาม ด้วยมีนโยบายไทยใช้ ไทยเจริญ รวมถึงการสงวนอาชีพบางอย่างเฉพาะคนไทย ในพ.ศ. 2483 การออกแบบอุโบสถเพื่อให้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ ทางรัฐบาลได้จัดทำขึ้น 3 แบบ ให้ทางวัดเลือกตามความเหมาะสมของกำลังปัจจัยในการสร้าง บทบาทของช่างญวนเริ่มหมดลง จึงถือได้ว่ายุค หลัง 2483 คือยุคเริ่มต้นแห่งการรับจ้างสร้างอุโบสถในช่วงแรก

ช่างฝีมือพื้นถิ่นก่อนผันตัวเองไปเป็นผู้รับเหมา ได้ทักษะฝีมือเชิงช่างจากการเป็นลูกมือจากช่างญวนและได้เริ่มรับงานด้วยเงื่อนใจจากทางวัดที่ให้เฉพาะค่าแรง รวมถึงวัสดุและอาหาร การกินของช่าง ก่อนช่างเป็นผู้รับเหมาจัดการเองทั้งหมดในทุกเรื่อง โดยให้วัดเป็นผู้จ่ายปัจจัยเพียงอย่างเดียว เมื่อกรมการศาสนามีส่วนในการอนุญาตให้ทางวัดที่มีความต้องการในการสร้างอุโบสถต้อง

ผ่านทางกรมการศาสนาจึงสามารถสร้างได้ ช่างรับเหมาเช่นเดียวกัน กระจายเต็มพื้นที่ภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานี ในช่วง พ.ศ. 2511-2530 ถือว่ามีจำนวนการสร้างวัดมากที่สุดในเขตอีสาน

3. รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2530

ภายหลังจากกรมการศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมการก่อสร้างอาคารเสนาสนะทั้งหมดเกี่ยวกับวัด ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจังหวัดอุดรธานีมีการก่อสร้างอาคารทางพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก แต่เป็นการรับจ้างของกลุ่มช่างหลายกลุ่ม คือ 1. กลุ่มรูปแบบช่างภาพลัทธิ 2. กลุ่มรูปแบบช่างมหาสารคาม 3. กลุ่มรูปแบบช่างสกลนคร 4. กลุ่มรูปแบบช่างหนองคาย 5. กลุ่มรูปแบบช่างอุดรธานี 6. กลุ่มรูปแบบช่างอุบลราชธานี 7. กลุ่มรูปแบบช่างร้อยเอ็ด และ 8. กลุ่มรูปแบบช่างภาคกลาง

อย่างไรก็ตามกลุ่มช่างรับจ้างมีพัฒนาการโดยภาพรวมที่คล้ายกัน กล่าวคือ ช่วงแรกเป็นช่วงของการรับรูปแบบดั้งเดิมจากฝั่งลาว ในแบบเรียบง่าย คือกลุ่มลัทธิโป่ง ช่วงที่สอง คือ แบบลัทธิญวนก่ออิฐถือปูน ช่วงที่สาม เป็นการผสมผสานลัทธิญวนกับช่างในพื้นที่ ก่อนที่แบบจากทางราชการเข้ามาแทนที่ ในพ.ศ. 2483 แต่รูปแบบยังคงเป็นการนำแบบฝีมือช่างญวนผสมกับแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง ก่อนที่แบบฝีมือช่างญวนได้หมดความนิยมลงไปในช่วง พ.ศ. 2510 ซึ่งตรงจุดนี้เองที่ทำให้ช่างรับจ้างในแต่ละกลุ่มมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เว้นเฉพาะสิ่งสำคัญคือความเชื่อเรื่องนาค ทุกกลุ่มช่างจะต้องทำประดับที่ราวบันไดแทบทุกวัดในเขตจังหวัดอุดรธานี ในขณะที่พัฒนาการทางเชิงช่างมีทิศทางเดียวกันดังกล่าว ซึ่งมีความซับซ้อนการผสมผสานของรูปแบบและการตกแต่งลวดลาย ที่ใช้แบบจากส่วนกลางจากกรุงเทพฯ แต่อย่างไรก็ดีอุโบสถมีการเปลี่ยนแปลงเป็นท้องถิ่นเฉพาะในแต่ละพื้นที่รวมถึงจังหวัดอื่นๆ โดยภาพรวมแล้วเป็นแบบอย่างจากภาคกลางแต่ทางด้านสัดส่วนรวมถึงการประดับประดาได้กลายเป็นรูปแบบเฉพาะของพื้นที่ในแต่ละจังหวัดตามอย่างรสนิยมทางเชิงช่างแล้ว

อุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ในช่วง พ.ศ. 2511-2530 มีจำนวนมากกว่าในพื้นที่ในเขตอีสานทุกจังหวัด สะท้อนถึงสภาวะความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน อันมีผลจากการไปทำงานต่างประเทศที่ได้รับความนิยม อย่างก็ตามจำนวนที่มากมายช่างย่อมมีมากมายหลายกลุ่มเช่นกัน รวมถึงช่างในพื้นที่

ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมการศาสนา ความเข้มข้นในการตรวจสอบอ่อนและไร้ประสิทธิภาพ รูปแบบส่วนประกอบก็หลากหลายเป็นเงาตามตัว ผลกระทบที่เกิดขึ้นช่างมีบทบาทอย่างมากในการตัดสินใจเลือกแบบหรือออกแบบ แทนที่ผู้ว่าจ้างควรมากกว่า การผสมผสานอันหลากหลายของกลุ่มช่าง เทคนิคลวดลายมีความเกี่ยวข้องกันเป็นลำดับอย่างเลี่ยงไม่ได้ กลุ่มช่างบางกลุ่มหยิบยืมรูปแบบของอีกกลุ่มช่างแต่พัฒนาให้ดีกว่าที่พบเห็นโดยทั่วไป ขณะเดียวกันกับพบบางกลุ่มพยายามลอกเลียนให้เหมือนต้นแบบก็มี งานช่างมากมายหลายกลุ่ม ล้วนคุ้นเคยเชี่ยวชาญเฉพาะ บ้าง

รับจากส่วนกลางปรับเปลี่ยนให้เข้ากับตัวเอง ดังนั้นกลุ่มช่างรับจ้างจึงมีความเป็นลักษณะร่วมเฉพาะของแต่ละกลุ่ม ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. กลุ่มช่างกาฬสินธุ์ นิยมทำลูกกระเบียดไม่ซ้ำกัน ปลายจบของสาหร่ายระหว่างช่วงเสา คือ ทำเป็นรูปเงือกพนม
2. กลุ่มช่างมหาสารคาม นิยมประดับสิ่งหุ้ม นั้งหน้าบันไต่ทางขึ้น และทำพลสิงห์ประดับหัวเม็ด คันทวยรูปแบบเฉพาะ ที่วัดศิรินทราวาส อำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานี
3. กลุ่มช่างสกลนคร เต้นชุดที่สุดคือการทำบันไดลอยข้ามฐานอาคารอุโบสถ
4. กลุ่มช่างหนองคาย รวบบันไดมักก่อทึบประดับด้วยนาค
5. กลุ่มช่างอุดรธานี การทำบันไดครึ่งวงกลมทางขึ้นด้านหน้าอุโบสถ
6. กลุ่มช่างอุบลราชธานี การประดับกระเบื้องที่มูฐานอาคารอุโบสถ และภาพประดับกรอบหน้าบันได้กระเบื้องฐานพระเป็นภาพเทศนาปัจจุวัคีย์ ทั้ง 5
7. กลุ่มช่างร้อยเอ็ด ลูกกระเบียดออกแบบไม่ซ้ำกัน นิยมทำสิ่งหุ้ม นั้งหน้าบันไต่ และนิยมทำเป็นพลสิงห์
8. กลุ่มช่างภาคกลาง คันทวยรูปหงส์จีนของพระพรหมพิจิตร เสาพาโลรองรับโครงสร้างหลังคา และการประดับภาพเทพต่างๆ ทรงพาหนะ

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่ม 10. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2534.
- _____. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่มที่ 11 กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2535.
- _____. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่ม 13. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2537.
- _____. เสนาสนะ. กรุงเทพฯ: 314-316 บำรุงเมือง ป้อมปราบ, 2522.
- กรมศิลปากร. ทฤษฎีในการปรับปรุงรักษาอารยวัตถุในวัด. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2507.
- _____. แหล่งท่องเที่ยวอีสานตอนบน. กรุงเทพฯ : โอ เอส พรีนติ้ง เฮ้าส์, 2534.
- _____. สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2538.
- _____. สถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. กรุงเทพฯ : พี.เอ. ลิฟวิ่ง, 2538.
- กระทรวงมหาดไทย. ประวัติเมืองอุดรธานี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2538.
- _____. ประวัติศาสตร์มหาดไทย ส่วนภูมิภาคจังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2528.
- กระทรวงศึกษาธิการ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ภูมิปัญญา จังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2542.
- ขจิตภัย บุรุษรัตน์. ญวนอพยพ. กรุงเทพฯ : ดวงกลม, 2521.
- ชาตรี ประกิตนทการ. การเมืองสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.
- _____. คณะราษฎร ฉลองรัฐธรรมนูญ : ประวัติศาสตร์การเมือง หลัง 2475
ผ่านสถาปัตยกรรม “อำนาจ”. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2548.
- ดวงจิตร จิตพงศ์ หม่อมเจ้า. ตาลปัตร. พระนคร : พระจันทร์, 2502.
- ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรม. เรื่องเที่ยวเมืองต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยวเมืองทาง
มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด. พระนคร : อรุณการพิมพ์, 2512.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยฯ, 2530.
- ธวัช ปุณโณทก. “ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน.” เอกสารสมมนา โครงการไทยศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ท, 2526. (อัดสำเนา)
- ธีรชัย บุญมาธรรม. ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยราชภัฏ
มหาสารคาม, 2542.
- น.ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. ตำราศิลปะไทยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2528.
- นริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. สานส์สมเด็จพระเจ้า. เล่ม 6 26, กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2506.
- นิติ แสงวัฒน์. “การศึกษาทางโบราณคดีในอีสาน.” เอกสารสมมนาทางวิชาการ ยุคก่อนประวัติศาสตร์
และโบราณคดีอีสาน วิทยาลัยครูอุดรธานี, ม.ป.ท, 2530. (อัดสำเนา)
- บุญช่วย อรรถการ. ประวัติศาสตร์อีสานและเมืองมหาสารคาม. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2506.
- ปรีชา ปริญาโณ, พระมหา. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2516.
- บุญมี ภูเดช. พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์และประวัติเมืองภูแล่นช้าง. กรุงเทพฯ : ภัคดีประดิษฐ์, 2525.

ผุสดี ทิพทัส. สถาปนิกสยาม พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (2475-2537). เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539.

พรหมพิจิตร, พระ. พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมภาคต้น. พระนคร : พระจันทร์, 2495.

ไพโรจน์ สโมสร. “ลิม”. เอกสารงานสัมมนาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมอีสาน สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอนแก่น, 2530. (อัดสำเนา)

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะสถาปัตยกรรม, “เวียนรอบ 100 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้า, “หน้าจั่ว” 9, (2532) : 23.

_____. ประวัติ และผลงานสำคัญของ พระพรหมพิจิตร. กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, 2533.

วชิรญาโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. วินัยมุข เล่ม 3. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.

วิจิต คลังบุญครอง และไพโรจน์ เพชรสังหาร. “เยือนอีสาน.” เอกสารงานสัมมนาเอกลักษณ์ สถาปัตยกรรม

อีสาน สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอนแก่น, 2530. (อัดสำเนา)

วิโรฒ ศรีสุโร. ลิมอีสาน. กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, 2536.

วิโรฒ ศรีสุโรและธาดา สุทธิธรรม. “หลักบ้านในภาคอีสาน”. รายงานการวิจัย คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.

ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉกหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : มติชน, 2533.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

_____. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.

_____. “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป.” ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์. เอกสารประกอบการบรรยาย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551. (อัดสำเนา)

ส. พลายน้อย [นามแฝง]. อมนุษย์นิยาย. กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, 2520.

สถาบันราชภัฏอุดรธานี. ข้อมูลวัฒนธรรม จังหวัดอุดรธานี โครงการสืบภูมิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติ ตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, 2546.

สมคิด จิระทัศนกุล. คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ ชุมประตู่-หน้าต่างไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2547.

สมใจ นิมเล็ก. อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธการพิมพ์, 2547.

สันติ เล็กสุขุม. ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548.

_____. “จากจิตรกรรมแบบประเพณีมาเป็นจิตรกรรมร่วมสมัยในปัจจุบัน (ตอนที่ 2).” ศิลปะวัฒนธรรม 17, 2 (ธันวาคม, 2538) : 62-63.

_____. “โครงการวิจัยศิลปะลาวในประเทศไทย.” รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ท., 2536.

_____. “รายงานสำรวจศิลปะโบราณคดีในจังหวัดอุดรธานี.” เอกสารประกอบการบรรยาย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี , 2550. (อัดสำเนา)

สันติ เล็กสุขุม. ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ, กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2546.

_____. สองศตวรรษ วัดสุทัศน์เทพวราราม ศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางพระนคร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ , ม.ป.ป.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. ปลั่งลาว ชาวอีสาน มาจากไหน. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.

สุเทพ สุนทรเภสัช. สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2528.

สุรพล ดำริห์กุล. แผ่นดินอีสาน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “ สมเด็จพระเจ้า ” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ “ภาพสลักบนใบเสมาค้นพบใหม่ ณ พระพุทธบาทบัวบาน อุตรธานี” ศิลปวัฒนธรรม. (ตุลาคม. 2535) : 86-89.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “จุดเด่นในงานสถาปัตยกรรมอีสาน,” หน้าจั่ว (2530) : 30.

อมรวงษ์วิจิตร หม่อม. เมืองในภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2516.

อริยานุวัตร เขมจา, พระ. “ฮัตถิสองคลองสิบลี.” เอกสารสมมนามมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2520. (อัสสัณเณ)

อุทัยทอง จันทกรณ. องค์ประกอบสถาปัตยกรรมอีสาน. สกลนคร : ศูนย์วัฒนธรรม, 2534.

วิทยานิพนธ์/รายงาน

ชลิต อธิปัตย์กุล. “รูปแบบอุโบสถจตุรมุข กลุ่มช่างอุทัยทอง จันทกรณ.” รายงาน ในรายวิชา สัรรวจ ทฤษฎีประวัติศาสตร์ศิลปะ สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ปริญญาดุขภูิบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.

_____. “รูปแบบอุโบสถในเขตเทศบาลนครอุดรธานี.” รายงานการศึกษาวิจัย ทุนอุดหนุนการศึกษาวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2548.

_____. “รูปแบบสิมในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 5 จังหวัด ช่วงก่อน พ.ศ. 2475.” งานวิจัยทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2551.

สิปปะ ดัวงผึ่ง. “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลป ศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

สุวิทย์ จิระมณี. “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง.” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

สุธา ลินะวัต. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์งานออกแบบด้านจิตรกรรมและงานปักพัตรอง (ตาลปัตร) ในผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

การสัมภาษณ์ / เสนอแนะ

เจ้าอาวาส วัดทุ่งสว่างปะโค บ้านปะโค ตำบลปะโค อำเภอกุมภวาปี. สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2550.
กำนันถวิล 23 บ้านสะอาดนามูล หมู่ 10 ตำบลห้วยสามพาด อำเภอประจักษ์ศิลปาคม. สัมภาษณ์,
12 พฤศจิกายน 2550.

คุณยายทองสุข นามูล อายุ 80 ปี หน้าวัดโพธิ์ศรีสว่าง บ้านเมืองพริก ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี.
สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2550.

เจ้าอาวาส ผู้รู้ข้อมูลผู้เกี่ยวข้องกับ วัดโพธิ์ศรีสว่าง, วัดทุ่งสว่างปะโคและวัดศรีชะเกษ อำเภอกุมภวาปี
จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2550.

เจ้าอาวาส วัดโนนพระ บ้านสงเปลือย ตำบลเสอเพลอ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
21 พฤศจิกายน 2550.

นายพันธ์ ปากพาน ผู้ใหญ่บ้าน อายุ 64 ปี บ้านโนนสว่าง ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ. สัมภาษณ์,
14 พฤศจิกายน 2550.

นายทุน คำน้อย อายุ 85 ปี ผู้ดูแลวัดโพธิ์ชัยศรี บ้านแวง ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.
สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2550.

เจ้าอาวาส วัดโนนสว่าง บ้านดงยาง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
22 พฤศจิกายน 2550.

พระลูกวัด วัดพระแท่น บ้านแดง ตำบลบ้านแดง อำเภอฟิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
24 พฤศจิกายน 2550.

หลวงตาด้วง เจ้าอาวาส วัดโยธานิมิตร อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 16 มิถุนายน 2548. โดย
ชวลิต อธิปัตยกุล, ในคราวทำวิจัย “รูปแบบอุโบสถในเขตเทศบาลนครอุดรธานี” (รายงาน
การศึกษาวิจัย ทนุอุดหนุนการศึกษาวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2548) ปัจจุบันหรือ
สร้างใหม่เป็นทรงสูงชันดูดีกว่าขนาดเดิม.

อาจารย์ศาสตรา กลยาณธมโม, พระ. วัดกลางห้วยเม็ก อำเภห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์. สัมภาษณ์,
4 มิถุนายน 2552

มณฑา ประชาศรี, พระ. เจ้าอาวาส อายุ 70 ปี วัดสรพยาราม บ้านเชียงพิณ ตำบลเชียงพิณ อำเภอมือง
จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2550.

ดิลก ตีระวนิช หัวหน้าฝ่ายออกแบบและก่อสร้าง กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่ง
ชาติ. สัมภาษณ์, วันที่ 24 พฤศจิกายน 2551.

เจ้าอาวาส วัดบุญญานุสรณ์ บ้านหนองวัวซอ ตำบลหมากหญ้า อำเภหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี.
สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2551.

เจ้าอาวาส วัดบ้านหนองอ้อ ตำบลหนองอ้อ อำเภหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
19 พฤษภาคม 2551.

เจ้าอาวาส วัดสว่างสามัคคี บ้านสามพร้าว ตำบลสามพร้าว อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
1 พฤษภาคม 2551.

พระลูกวัด วัดโพธิ์ศรีใสสะอาด บ้านหนองไส ตำบลหนองบุ อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
1 พฤษภาคม 2551.

มารุต วิสุทโธ พระอาจารย์ รักษาการเจ้าอาวาสวัดหนองบุ วัดหนองบุ ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง
จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 1 พฤษภาคม 2551.

พระเลขาฯ วัดมัชฌิมาวาส ถนนหมากแข้ง ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
7 พฤษภาคม 2551.

เจ้าอาวาส วัดศรีคุณเมือง บ้านเหล่า ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
7 พฤษภาคม 2551.

พระลูกวัด วัดหนองแขวงยาว บ้านหนองแขวงยาว ตำบลหมากหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์,
19 พฤษภาคม 2551

เจ้าอาวาส อายุ 76 ปี เกี่ยวกับการสร้างวัดทุ่งสว่างปะโค อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี จากคำบอกเล่า
เมื่อ พ.ศ. 2470 ด้วยพื้นเพเป็นคนบ้านปะโค. สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2550.

นายทุน คำน้อย อายุ 85 ปี ผู้ดูแลวัดโพธิ์ชัยศรี บ้านแขวง ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.
สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2550. เล่าให้ฟังถึงเรื่องการสร้างสมของวัดโพธิ์ชัยศรี

นายทองผันและนางทองปอน จันทรรณ หมู่บ้านการเคหะ รอบเมือง ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง
จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 4 มกราคม 2551.

ช่างมูณี วัดโยธานิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2550. กำลังออกแบบ
ปั้นคันทวยประดับอุโบสถหลังใหม่ วัดโยธานิมิตร

เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล วัดศรีบุญเรือง บ้านนาแบก ตำบลเวียงคำ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี.
สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2550.

เจ้าอาวาส วัดป่าเรไร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2552.

คุณยายแสวง มิ่งแสง อายุ 72 ปี หน้าวัดเวสุวัน บ้านแขวง ตำบลแขวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัด
สกลนคร. สัมภาษณ์, 30 มิถุนายน 2552.

หลวงปู่วิเชียร พุทธโร อายุ 85 ปี เจ้าอาวาส วัดศาสนูปถัมภ์ ตำบลสีกาย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย.
สัมภาษณ์, 29 มิถุนายน 2552

สันติ เล็กสุขุม อธิบายบรรยายในคราว สัมมนาวิชาศิลปะไทย สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ข้อเสนอแนะ, วันที่ 20 ธันวาคม 2550.

สันติ เล็กสุขุม ข้อคิดเห็นในการเสนอแนะในการศึกษาวิจัยรูปแบบอุโบสถในเขตจังหวัดอุดรธานี ในคราว
สำรวจ บรรยายการอนุรักษ์กับพัฒนาตรงข้ามกันจริงหรือ, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
ข้อเสนอแนะ, วันที่ 9-10 ตุลาคม 2550.

แนวคิดจาก สันติ เล็กสุขุม ในรายวิชาสำรวจทฤษฎีประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร). ข้อเสนอแนะ, 29 พฤศจิกายน 2550.

สันติ เล็กสุขุม กล่าวไว้ว่าจากรูปแบบดังกล่าวเป็นศิลปกรรมที่สร้างในสมัยล้านช้างจริงแต่ยังไม่สามารถ
ยืนยันได้ว่ากู่พระไชยเชษฐาธิราช ที่วัดดังกล่าวสร้างในสมัยพระไชยเชษฐาไม่ ณ วัดศรีคุณเมือง
จังหวัดหนองบัวลำภู. ข้อเสนอแนะ, เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2550

ข้อชี้แนะแนวทางการศึกษาจาก สันติ เล็กสุขุม. ข้อเสนอแนะ, วันที่ 8 มิถุนายน 2552

บรรยายภาคสนาม สันติ เล็กสุขุม ณ วัดราชบูรณะ อยุธยา รายวิชาแนวความคิดและเทคนิคจิตรกรรม
ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมไทย ภาคเรียนที่ 2/2549. ข้อเสนอแนะ, 16 กุมภาพันธ์ 2550.

สันติ เล็กสุขุม ได้ให้วิธีการคิดช่วงเวลาดังกล่าว กล่าวคือให้แบ่งช่วง 20 ปี จาก พ.ศ. 2550 ขึ้นไปแล้ว ตรวจสอบดูว่าในช่วงระยะเวลาใดที่พบการกระจายตัวในการสร้างอุโบสถมากที่สุด ในเขต จังหวัดอุดรธานีให้เอาช่วงเวลานั้นมาการศึกษาวิจัยในระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ดังนั้นช่วงเวลาจึงเริ่มที่ พ.ศ. 2511-2530. ข้อเสนอแนะ, 14 ตุลาคม 2550 (การสำรวจเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการบรรยายหัวข้อ “ การอนุรักษ์คือการพัฒนา”)

สันติ เล็กสุขุม และศักดิ์ชัย สายสิงห์ ในคราวสำรวจข้อมูลศิลปกรรมในเขตอีสานตอนบน ณ สิมวัดกลางท่า อำเภอกุดชุมพภูมิ จังหวัดนครพนม. ข้อเสนอแนะ, 25 พฤษภาคม 2550.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, (รายวิชาสัมมนาวิเคราะห์ข้อมูลด้านประติมากรรมไทยสาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1/2551). ข้อเสนอแนะ, วันที่ 15 กันยายน 2551.

สันติ เล็กสุขุม และดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ในคราวสำรวจอีสานตอนบน ที่วัดศิริวาสุภาลาย บ้านหัวหาดเหนือ ตำบลบ้านเดื่อ อำเภอมือทอง จังหวัดหนองคาย. ข้อเสนอแนะ, 22 พฤษภาคม 2550.

เอกสารพหุจดหมายเหตุ

พหุจดหมายเหตุ, หจข. (4) ศธ. 0701.29/1 เรื่องรัฐธรรมนูญ-วัฒนธรรม-ศีลธรรม พ.ศ. 2478-2498 อธิบาย ถึงเรื่องเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครองรวมถึงเรื่องต่างๆ รวมถึงแบบอุโบสถมาตรฐาน พ.ศ. 2483.

เว็บไซต์

กรมการศาสนา, อาคารเสนาสนะต่างๆ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2551. เข้าถึงได้จาก <http://www40.brinkster.com/bmd06/webpage/planbuiding/data%20plan.htm>

กรมการศาสนา, รายชื่อวัดในจังหวัดอุดรธานี, [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://school.obec.go.th/error/index.html>

ความเชื่อ, ประเพณีอีสาน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://thaifoodnow.com>

จังหวัดอุดรธานี, แผนที่ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2551. เข้าถึงได้จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/>

จังหวัดอุดรธานี, เมืองหนองหาน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 15 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://maps.google.co.th/>

จังหวัดอุดรธานี, ประวัติศาสตร์เมืองอุดร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก http://bp3.blogger.com/_KOplgtjyr0w/

จังหวัดอุบลราชธานี, ประวัติวัดทุ่งศรีเมือง [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 24 สิงหาคม 2552. เข้าถึงได้จาก <http://guideubon.com/>

ท่องเที่ยวไทย, วัดปราสาท [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2552. เข้าถึงได้จาก <http://www.sadoodta.com/content/>

นาค, ความเป็นมาของนาค [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก

<http://jemminy2.tripod.com/>

ประวัติพระพรหมพิจิตร, พระพรหมพิจิตร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2552. เข้าถึงได้จาก

http://wizardry-llws.blogspot.com/2009/06/blog-post_1124.html

ประเพณีอีสาน, รำผีฟ้า [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://tv5.co.th/>

วิกิพีเดีย, แปลก พิบูลสงคราม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2552. เข้าถึงได้จาก

http://th.wikipedia.org/wiki/แปลก_พิบูลสงคราม

วีรบุรุษ : อุดรธานี, ประวัติ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก

<http://images.google.co.th/imgres?imgurl>

แหล่งเรียนรู้ห้องสมุดประชาชน, ภาพฮีต 12 ของชาวอีสาน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2551.

เข้าถึงได้จาก <http://202.143.137.109/0541/heed12kong14.html>

สารคดี, จอมพล ป.พิบูลสงคราม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก

<http://www.sarakadee.com/feature/2000/04/images/pride-10.jpg>

อุดรธานี, ลาวพวน [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก

<http://61.19.220.3/heritage/nation/military/military1/img47.jpg>

อีสาน, พิธีกรรม [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อ 17 ธันวาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://esanclick.com/>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.
คำศัพท์เฉพาะ

กรอบหน้าบัน บริเวณทั้งหมดของจั่ว ที่ประดับลวดลายหรือตัวภาพของอุโบสถ

ช่องอุดปีกนก ชื่อเรียกหน้าบันขนาดเล็ก ส่วนที่ปิดช่องโถงระหว่าง “เสาประธานร่วมใน” กับ “เสาประธานร่วมนอก” มีลักษณะเป็นรูป 3 เหลี่ยมมุมฉาก

ซุ้มบันแถลง หมายถึงซุ้มที่มีรูปทรงสามเหลี่ยมเหมือนหน้าบัน อยู่เหนือประตูหน้าต่าง

ซุ้มทรงปราสาทยอด

ฐานบัวหรือฐานปัทม์ องค์ประกอบสำคัญอันเป็นที่มาของชื่อฐาน คือลวดบัวเป็นคิ้วคล้าย แฉกสลับบัวหงาย และแฉกรูปกลีบบัวคว่ำคาคดประดับรอบส่วนบน และส่วนล่าง

ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฐานบัวที่มีแถบนูนเป็นสัน คาคดประดับที่ท้องไม้ แถบเป็นสันนี้ ดู คลายอกไก่ จึงเป็นชื่อเรียกฐานบัวที่มีการประดับเช่นนี้

ฐานสิงห์ เรียกตามลักษณะของฐานซึ่งประดับส่วนล่างคล้ายรูปขาของสิงห์

บัวจกกล เป็นบัวหัวเสาของเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสและย่อมุม มีรูปทรงคล้ายดอกบัวสาย ซึ่งมี ลักษณะกลีบยาว

สาหร่ายรวงผึ้ง เป็นคำเรียกที่ติดกันแต่มีความหมายคนละอย่าง สาหร่าย ลวดลายที่ทำ เป็นแนวตรงยาวลงมาแนบกับข้างเสาของมุขอุโบสถ มีความยาวน้อยกว่าครึ่งหนึ่งของเสา ปลายสุด เป็นลายกระหนก เทพนมหรือห้วนาค และรวงผึ้งส่วนที่ประดับอยู่ใต้กระจิงฐานพระ ระหว่าง 2 ข้าง ของเสาหอน นิยมทำเป็นแผงไม้แกะสลักหรือปั้นปูนเป็นรวงหรือช่อ คล้ายรวงผึ้งที่ห้อยอยู่บนคอบคา ของกึ่งไม้

เสาตุ๊กตาหลอก เป็นเสาท่อนสั้นที่ตั้งบนช่อขึ้นไปรับปลายช่อโทของเครื่องประคูด ล้วนนา เรียกมาตั้งใหม่ ที่นิยมทำด้วยไม้เพื่อรองรับน้ำหนักถ่ายเทลงไปยังเสาหอนด้านหน้ามุข

เครื่องบน ชื่อเรียกโครงสร้างส่วนบนของหลังคา เครื่องล่ายอง ชื่อเรียกองค์ประกอบรวม ชุดหนึ่งที่ใช้ประดับปิดท้ายขอบหลังคาด้านสกัดของอาคาร ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา ตัว ลายอง และหางหงส์

พลสิงห์ พนักบันไดที่ขนาบของอุโบสถ มักทำเป็นรูปโค้งมน ซึ่งมาจากลักษณะโค้งของหลังสิงห์ เวลาหมอบ

อรุณเทพบุตร ลายอรุณเทพ เป็นรูปพระอรุณถือหางนกยูง เป็นลายที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นตามแบบที่ชาวญวนถวายมา เมื่อพ.ศ. 2450 “อรุณ” หมายถึงสารดีผู้ขบถพระอาทิตย์ เป็นเทพพิการ คือมีเพียงครึ่งองค์ หรือ อนุรุ คือ ไม่มีขา ด้วยพระอรุณนั้นมีกายใหญ่ให้หนึ่งหน้ารถเป็นสารดีพระอาทิตย์ ด้วยการดูความร้อนที่ส่องแสงเผาโลกทั้งสาม

ลิงลาย หรือลวดลายในภาษาไทย

โหง่ ภาคกลางเรียกข้อฟ้า

ข้อฟ้ากลางสันหลังคา หมายถึง สัญลักษณ์ของศูนย์กลางจักรวาล

ลิ้ม หมายถึง อุโบสถภาษาเรียกทางภาคกลาง

ลีหน้า กรอบหน้าบันของอุโบสถภาษาเรียกทางภาคกลาง

อังผึ่ง ลวดลายประดับระหว่างช่องเสาบริเวณด้านหน้าและด้านข้างของมุข ในอุโบสถ

คันทก หมายถึงหางหงส์ในส่วนประกอบของโครงสร้างหน้าจั่ว

ภาคผนวก ข.
ประวัติบุคคลสำคัญ

ภาพที่ 610 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่มา : ประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, พระประวัติ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2552. เข้าถึงได้จาก <http://www.oknation.net/blog/print.php?>

พระประวัติ¹

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประสูติแต่พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย เมื่อวันอังคารเดือน 6 ขึ้น 11 ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. 1225 ตรงกับวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2406 และได้รับพระราชทานพระนามจากสมเด็จพระบรมชนกนาถโดยมีพระราชหัตเลขา ดังนี้

"...สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้พระบิดา ขอตั้งนามบุตรชายที่ประสูติจากหญิงฉวีพรรณรายผู้มารดา ในวันอังคาร เดือน 6 ขึ้น 11 ค่ำ ปีกุนเบญจศกนั้นว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ สิงหนาม ขอจงมีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติ สุวรรณhirัณรัตนยศบริวารศฤงคารศักดิ์ดามภาพ ตรีบะเดชพิเศษคุณสุนทรศรีสวัสดิพิพัฒนามงคลพิบูลย์ผลทุกประการ เทอญ " เมื่อครั้งที่สมเด็จพระราชบิดาสวรรคต ทรงมีพระชันษาแค่ 5 ปี แต่ทรงจำถึงตอนหนึ่งว่า "สมเด็จพระราชบิดาทรงประทับนั่งที่เก้าอี้ที่หมุนได้ ทรงฉลองพระองค์สีแดงสด..."

¹ ในประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, พระประวัติ [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2552. เข้าถึงได้จาก <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=198007>

ในปี พ.ศ. 2428 พระองค์ได้รับการสถาปนาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชดำริว่า หม่อมเจ้าพรรณราย พระมารดาในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์นั้น นับเป็นพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระชนิษฐาร่วมพระชนกในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (สมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ดังนั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์จึงมีพระอัยยาร่วมกับพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการสถาปนา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ขึ้นเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ พร้อมกันนี้ทรงสถาปนาพระเชษฐภคินีในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ขึ้นเป็น พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกุลยา

หลังจากที่พระองค์ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เสนาบดีกระทรวงพระคลัง เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ผู้บัญชาการทหารเรือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริเห็นควรที่จะสถาปนา ให้ดำรงพระอิสริยยศที่ "กรมหลวง" ได้ กอปรกับการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอร่วมพระราชมารดาในพระองค์ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อ ปี พ.ศ. 2448

เมื่อ พ.ศ. 2452 พระองค์ทรงประชวรด้วยโรคพระหทัยโตขณะที่ยังทรงรับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังจึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามที่ทรงขอ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ด้วยพระโรคที่พระองค์เป็นอยู่นั้นไม่เอื้ออำนวยให้พระองค์ทรงสามารถรับราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ได้ แต่พระองค์ก็ยังคงรับราชการส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงออกแบงานต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ เช่น พระโกศพระบรมอัฐิ และพระวิมานทองคำลงยาราชาวดีสำหรับประดิษฐานพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการเลื่อนกรมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

"...สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ มหามกุฏพงษ์นฤปดินทร์ ประมิตทรานุชาติเบญทร์ ประเมณทรราชปิตุลา สวามิภักดิ์สยามวิจิต สรรพศิลป์สิทธิวิยาธร สุรจิตกรศุภโกศล ประพนธปรีชาชาญโบราณคดี สังคีตวาทีตวิธีวิจารณ์ มโหฬารสืตลัษยาไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณาวัตร์ ขัตติยเดชาณุภาพพิตร..."

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่กับงานศิลปะและวิทยาการจนพระกำลังพระปัญญาเสื่อม ลงทุกที ด้วยทรงพระชราด้วยโรคภัยเบียดเบียน คือ

โรคพระหทัยโต หลอดลมอักเสบเรื้อรัง และโรคเส้นพระโลหิตแข็ง วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2490 จึงสิ้นพระชนม์โดยสงบ ขณะมีพระชนษาได้ 83 ปี มีการจัดพิธีพระราชเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2493 โดยใช้พระเมรุองค์เดียวกับพระเมรุมาศ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

พระกรณียกิจ

1. ด้านราชการ พระองค์ทรงเป็นเสนาบดีหลายกระทรวงทั้งกระทรวงโยธาธิการ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงกลาโหม กระทรวงวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตำแหน่งอธิรัฐมนตรีที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน อุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากร และพระองค์ยังได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้กำกับการพระราชวงศ์ มีหน้าที่สนองพระเดชพระคุณในพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระราชวงศ์พระองค์ใดที่มีกิจที่ไม่ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา ก็ให้ติดต่อ กราบบังคมทูลต่อพระองค์แทน นอกจากนี้ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จยังต่างประเทศ พระองค์ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งแต่วันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2476[7] จนกระทั่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ พระองค์จึงพ้นจากตำแหน่งสำเร็จราชการแทนพระองค์

2. ด้านศิลปกรรม งานสถาปัตยกรรมที่โปรดทำมากคือ แบบพระเมรุ โดยตรัสว่า " เป็นงานที่ทำขึ้นใช้ชั่วคราวแล้วรื้อทิ้งไป เป็นโอกาสได้ทดลองใช้ปัญญาความคิดแปลงได้เต็มที่ จะผิดพลาดไปบ้างก็ไม่สู้กระไร ระวังเพียงอย่างเดียวคือเรื่องทุนเท่านั้น"

ด้านสถาปัตยกรรม พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร เมื่อแรกสร้าง

อาคารเรียนโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร

การออกแบบก่อสร้างพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2442

การออกแบบก่อสร้างอาคารเรียนโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร เริ่มก่อสร้างเมื่อ วันที่ 4 มิถุนายน รัตนโกสินทรศก 121(พ.ศ. 2445)หรือ ร.ศ. 121

งานด้านสถาปัตยกรรมเป็นงานที่พระองค์ทรงพิถีพิถันอย่างมาก เพราะตรัสว่า " ต้องระวังเพราะสร้างขึ้นก็เพื่อความพอใจ ความเพลิดเพลินตา ไม่ใช่สร้างขึ้นเพื่ออยากจะรื้อทิ้ง ทุนรอนที่เสียไปก็ชิงจะเอาคืนมาได้ ผลที่สุดก็ต้องทิ้งไว้เป็นอนุสาวรีย์สำหรับขายความอาย"

3. ด้านภาพจิตรกรรม

ภาพเขียน

ภาพเขียนสีน้ำมันประกอบพระราชพงศาวดาร แผ่นดินพระเจ้าท้ายสระครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นภาพช้างทรงพระมหาอุปราชแห่งช้างพระที่นั่ง ภาพเขียนรทพระอาทิตย์ที่เพดานพระที่นั่งนันทมาศจำรูญ (พระที่นั่งบรมพิมาน)

ภาพประกอบเรื่องธรรมาธรรมะสงคราม

ภาพแบบพัดต่างๆ ฯลฯ

4. งานออกแบบ

ออกแบบตรากระทรวงต่างๆ, อนุสาวรีย์ทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ 1, องค์พระธรณีบีบมวยผมที่เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา พระบรมรูปหล่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่เชิงสะพานพระพุทธรูป และทรงออกแบบพระเมรุมาศ และพระเมรุของพระบรมวงศ์หลายพระองค์

5. ด้านวรรณกรรม

มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น โคลงประกอบภาพจิตรกรรมภาพพระราชพงศาวดาร, โคลงประกอบเรื่องรามเกียรติ์ ทรงพระนิพนธ์เมื่องานฉลองพระนครครบรอบร้อยปี, ลายพระหัตถ์โต้ตอบประทานบุคคลต่างๆ เช่น จดหมายเฝ้าตอบกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลายพระหัตถ์ประทานความรู้ในลักษณะจดหมายโต้ตอบพระสารประเสริฐและพระยาอนุমানราชชน เรื่องภาษาและประเพณี ลายพระหัตถ์โต้ตอบเหล่านี้ เป็นเหมือนคลังความรู้สำหรับผู้สนใจใฝ่ศึกษาค้นคว้าทั่วไป

6. ด้านดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์

ทรงสนพระทัยทั้งดนตรีไทยและดนตรีสากล โดยเฉพาะดนตรีไทยนั้นทรงฝึกฝนมาแต่พระเยาว์ ทรงถนัดเล่นปี่พาทย์และระนาดมากกว่าเครื่องดนตรีอื่นๆ

เพลงพระนิพนธ์

เพลงสรรเสริญพระบารมี (คำร้อง)

เพลงเขมรไทรโยค

เพลงตับ เช่น ตับแม่ศรีทรงเครื่อง ตับเรื่องขอมดำดิน

ด้านบทละคร

ทรงนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์ไว้หลายเรื่อง เช่น

สังข์ทอง ตอนทั้งพวงมาลัย ดิถี และตอนถอดรูป

ควาวี ตอนเฝ้าพระขรรค์ ชูบตัว และตอนหึง

อิเหนา ตอนตัดดอกไม้ถวายกริช ไหว้พระ และตอนบวงสรวง

รามเกียรติ์ ตอนศุภปณชาติสีดา

เกียรติประวัติ

วันที่ 28 เมษายนเป็นวันครบรอบวันประสูติของพระองค์ ทุกปีจะมีงาน " วันนริศ " ณ ตำบลปลายเนิน คลองเตย มีการแสดงละคร การบรรเลงเพลงพระนิพนธ์ การตั้งแสดงงานฝีมือพระหัตถ์บางชิ้น และการมอบ "ทุนนริศรานุวัดติวงศ์" แก่นักศึกษาในสาขาวิชาศิลปะ

เนื่องในวาระฉลองวันประสูติครบ 100 พรรษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจิตรเจริญ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2506 องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ได้ประกาศยกย่องให้พระองค์เป็นบุคคลสำคัญของโลกประจำปี พ.ศ. 2506 นับเป็นบุคคลไทยคนที่ 2 ที่ได้รับการยกย่องดังกล่าว

ภาพที่ 611 พระพรหมพิจิตร

ที่มา : ประวัติพระพรหมพิจิตร, พระพรหมพิจิตร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2552.
เข้าถึงได้จาก http://wizardry-llws.blogspot.com/2009/06/blog-post_1124.html

ประวัติพระพรหมพิจิตร²

พระ พรหมพิจิตร (อุ ลากานนท์) เกิดวันที่ 27 กันยายน พ.ศ.2433 ภายหลังเปลี่ยนชื่อและนามสกุล ตามบรรดาศักดิ์ที่เล็กใช้เป็นนายพรหม พรหมพิจิตร และได้รับตำแหน่งเป็นราชบัณฑิตในวิชาวิจิตรศิลป์ สาขาจิตรกรรมสำนักศิลปกรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

การศึกษา

ปี พ.ศ.2433 ได้ศึกษาหนังสือไทยที่โรงเรียนมหาพฤฒาราม และเข้าเป็นช่างเขียนในกรมโยธา กระทรวงโยธาธิการ พ.ศ.2477

การรับราชการ

พ.ศ.2451 ได้บรรจุเป็นช่างเขียนกรมโยธาธิการ

พ.ศ.2454 กรมโยธาธิการเปลี่ยนนามมาเป็นกรมศิลปากร ย้ายมารับราชการในกรมศิลปากร

พ.ศ.2468 ย้ายไปรับราชการในกรมรองาน กระทรวงวัฒนธรรมเป็นเวลา 1 เดือน

พ.ศ.2469 รับหน้าที่อาจารย์แผนกศิลปากรสถานราชบัณฑิตยสภา

พ.ศ.2476 ราชบัณฑิตยสภายุบลง ย้ายมารับราชการในกรมศิลปากร

พ.ศ.2493 เกษียณอายุราชการ ออกรับพระราชทานบำนาญ

² ประวัติพระพรหมพิจิตร, พระพรหมพิจิตร [ออนไลน์] เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2552. เข้าถึงได้จาก http://wizardry-llws.blogspot.com/2009/06/blog-post_1124.html

ตำแหน่งราชการหน้าที่พิเศษ

ช่าง เขียนชั้น 4,3,2 –ครูเอกชั้น 1 ประณีตศิลปกรรม- ช่างเอกชั้น 1 สถาปัตยกรรม- อาจารย์เอกสถาปัตยกรรม- สถาปนิกกองสถาปัตยกรรม- หัวหน้ากองประณีตศิลปกรรม- หัวหน้ากอง หัตถศิลป์- ที่ปรึกษาฝ่ายศิลป ประจํากรมศิลปากร-กรรมการสำนักวัฒนธรรมศิลปกรรม- อาจารย์เอก คณะศิลปไทย ครูวาดเขียนเอกโรงเรียนเพาะช่าง- อาจารย์พิเศษคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย- ผู้ก่อตั้งและดำรงตำแหน่งคณะบดีคนแรกของคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อพ.ศ. 2498

ยศ บรรดาศักดิ์ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์

พ.ศ. 2456 รองเสวกตรี ชุนบรรจงเลขา

พ.ศ. 2462 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. 2463 เป็นหลวงสมิทธิเลขา

พ.ศ. 2466 รองเสวกโท หลวงสมิทธิเลขา

พ.ศ. 2467 ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา

พ.ศ. 2471 รองอำมาตย์เอก พระพรหมพิจิตร

พ.ศ. 2480 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย และเหรียญ จักรพรรดิมาลา

พ.ศ. 2482 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. 2483 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. 2485 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์ช้างเผือก

ชีวิตครอบครัว

สมรสกับพวงเพ็ญ เกิดบุตรด้วยกัน 2 คน คือ

1. พันเอก สมฤทธิ พรหมพิจิตร (ถึงแก่กรรม)

2. พันเอก กัมพล พรหมพิจิตร

พระพรหมพิจิตร ป่วยเป็นโรคหัวใจพิการ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2508 สิริชนมายุได้ 75 ปี และได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร วันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2508

ผลงานอนุสรณ์สำคัญ

พระพรหมพิจิตร เป็นผู้มีความสามารถรอบรู้เรื่องช่างศิลป์ โดยเฉพาะเชี่ยวชาญเรื่อง สถาปัตยกรรมไทย ทั้งปฏิบัติเองหรือให้คำปรึกษา ซึ่งมีตัวอย่างงานออกแบบดังนี้

1.เขียนตำรา “พุทธศิลปสถาปัตยกรรม” ภาคต้น

2.ออกแบบก่อสร้าง ศาลาโรงธรรม วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

3.ออกแบบอาคารหลักก่อสร้างและวางผัง วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน กรุงเทพมหานคร

4.ออกแบบก่อสร้าง ศาลาการเปรียญ เมรุ หอระฆัง ซุ้มประตู วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

- 5.ออกแบบก่อสร้างศาลาการเปรียญ และรั้วด้านหน้า วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร
- 6.ออกแบบก่อสร้าง ศาลาการเปรียญ และเมรุวัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพมหานคร
- 7.ออกแบบก่อสร้าง ศาลาการเปรียญวัดอินทวิหาร บางขุนพรหม กรุงเทพมหานคร
- 8.ออกแบบก่อสร้างหอระฆัง วัดยานนาวา กรุงเทพฯ
- 9.ออกแบบก่อสร้างพระอุโบสถ วัดมณฑป จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 10.ออกแบบก่อสร้างศาลาการเปรียญ และรั้วกันเขตสังฆวาส วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัด

นครปฐม

- 11.ออกแบบก่อสร้างพระเจดีย์ยุทธหัตถี จังหวัดสุพรรณบุรี
- 12.ออกแบบก่อสร้างหอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ
- 13.ออกแบบพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพ รัชกาลที่ 8
- 14.ออกแบบพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ

ท้องสนามหลวง

- 15.ออกแบบก่อสร้างอาคารประกอบพิธีฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ณ ท้องสนามหลวง
 - 16.ออกแบบก่อสร้างอาคารศาลาไทยจัดแสดงงาน ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส
 - 17.ออกแบบก่อสร้างซุ้มประตูสวัสดิโสภณ ทางเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 - 18.ออกแบบก่อสร้างประตูสุทนต์ในพระบรมมหาราชวัง
 - 19.ออกแบบห้องเก็บพระบรมอัฐิพระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งการตกแต่งภายใน ที่หอพะ
- ราชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
- 20.ออกแบบก่อสร้างอนุสาวรีย์พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จังหวัดตรัง
 - 21.ออกแบบดวงตราพระคเณศ ประจำกรมศิลปากร
 - 22.ออกแบบตราเครื่องหมายประจำกระทรวง ทบวง กรม และจังหวัดต่างๆ หลายจังหวัด
 - 23.ออกแบบปรับปรุงตราประจำตัวของเจ้าพระยาสมเด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)
 - 24.ออกแบบม่านเทพนมหน้าเวทีโรงละครแห่งชาติ
 - 25.ออกแบบพระโกศทองคำบรรจุพระบรมอัฐิ รัชกาลที่ 8 ฯลฯ

นอกจากนี้ในวัยหนุ่มพระพรหมพิจิตร ยังเป็นลูกมือช่วยคัดลอกลงเส้นในงานออกแบบเขียนลาย รวมทั้งทำหน้าที่ควบคุมการก่อสร้างต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำเร็จด้วยดีทุกครั้ง และเป็นศิษย์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยา

ไกล่ล้นผู้หนึ่ง

ศาสตราจารย์พระพรหมพิจิตรกับงานคอนกรีตในสถาปัตยกรรมไทย

ในสถาปัตยกรรมไทยนั้นเดิมทีมีโครงสร้างเป็นไม้ ต่อมาอาคารประเภทพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญกุฏิ ได้เริ่มมีตัวอาคารกลายเป็นอิฐ ปูน แต่องค์ประกอบทุกอย่างของหลังคาไม่ว่าจะเป็นรอย ลายอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลายหน้าบัน ลายอุดปีกนก ลายอุดเต้า กระงีสฐานพระ แผง แรคสอง กรอบหน้านาง ลายรวงผึ้ง ลายสาหร่าย หรือแม้แต่ต้นกนกก็ยังคงทำด้วยไม้ไม่ได้เปลี่ยนแปลง รวมไปถึงหลังคาอาคารต่างๆอีกมากมายด้วย ไม่ว่าจะเป็นเครื่องยอด หรือพระที่นั่งทั้งหมดล้วนยังคงเป็นไม้ อันเป็นเหตุทำให้เมื่อเวลาผ่านไปทำให้โครงสร้างไม้เหล่านั้นถูกกาลเวลาทำให้หายสาบสูญไปอย่างน่าเสียดาย

เมื่อต้องการความคงทนที่ง่ายต่อการดูแลรักษา จึงเกิดวิธีใช้ไม้เป็นโครงสร้างแล้วก่ออิฐฉาบปูน องค์ประกอบสิ่งตกแต่งก็จะเป็นปูน ด้วยวิธีการนั้นการหล่อแล้วนำไปตกแต่งจึงเกิดขึ้นและเนื่องจากการที่แต่เดิม นั้นลวดลายต่างๆได้เกิดขึ้นจากการทำด้วยไม้ทำให้ปูนที่ถูกใช้นำมาตกแต่งมีทรวดทรงเป็นลักษณะเหมือนทำด้วยไม้ทุกอย่าง ทั้งนี้เนื่องมาจากช่างไทยในสมัยก่อนนั้นยังไม่ทราบถึงคุณสมบัติของปูนอย่างแท้จริง

ต่อมาเมื่อศาสตราจารย์พระพรหมพิจิตร (อุ ลากานนท์) ท่านได้เริ่มเข้าใจถึงคุณสมบัติของปูนหรือคอนกรีตแล้ว ดังจะเห็นได้จากสิ่งตกแต่งของเครื่องปิดเครื่องมุง ทั้งที่เป็นรวยระกา หางหงส์ ที่มีสัดส่วนที่สั้นลง ลวดลายต่างๆที่ปลายจะสลับไม่มากเท่าไม้ ซึ่งงานสถาปัตยกรรมของท่านที่แสดงให้เห็นถึงเรื่องนี้ก็คือพระอุโบสถวัดพระ ศรีมหาธาตุ บางเขน พระอุโบสถวัดมณฑป อยุธยา

เมื่อศาสตราจารย์พระพรหมพิจิตรได้ผลิตผลงานสถาปัตยกรรมไทยขึ้นต่อๆมา ท่านจึงได้เข้าใจถึงคุณสมบัติของคอนกรีตเป็นอย่างดี ผลงานของท่านจึงแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยะในการสร้างสรรค์งานคอนกรีตใน สถาปัตยกรรมไทย ท่านได้ปรับปรุง รูปทรง สัดส่วน ลักษณะ และจังหวะของงานสถาปัตยกรรมไทยให้เหมาะสมกับงานคอนกรีตงานขึ้นเอกของท่านที่ แสดงออกถึงสิ่งเหล่านี้คือ ประตูพระบรมหาราชวังด้านหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่มีชื่อว่า ประตูสวัสดิโสภณ ที่ท่านเป็นผู้ออกแบบ ท่านคงได้ศึกษารูปทรงของของประตูยอดปราสาทเก่าผสมกับความเข้าใจในสมบัติของคอนกรีต ท่านจึงได้คิดรูปแบบต่างๆทั้งตัวประตู ยอด รวมทั้งองค์ประกอบ ที่สามารถสร้างโดยใช้คอนกรีตแต่ยังคงรูปร่างไม่ผิดไปจากลักษณะเดิมเลย

นับได้ว่าศาสตราจารย์พระพรหมพิจิตรเป็นช่างหรือ สถาปนิกท่านแรกๆที่ริเริ่ม และบุกเบิกในการนำคอนกรีตมาใช้ในงานสถาปัตยกรรมไทยให้ประสบผลสำเร็จอย่าง เป็นเลิศในประเทศไทย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ -สกุล
ที่อยู่

นายชวลิต อธิปัตยกุล
462/7 ถนนหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี 41000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2540	สำเร็จการศึกษาปริญญาศึกษาศาสตบัณฑิต (ศิลปกรรม)
จากศูนย์กลางสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล คลอง 6 ัญบุรี ปทุมธานี
พ.ศ. 2546	สำเร็จการศึกษาปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาศิลปกรรม
จากสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
พ.ศ. 2549	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
(ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย) ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ. 2552	สำเร็จการศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาปรัชญา
(ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย) ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร